

SZABÓ DEZSŐ

Az egész látóhatár

Tanulmányok
Harmadik kötet

M A G Y A R É L E T K I A D Á S A

Felelős kiadó: Püski Sándor dr.

Popper-nyomda, Monor.

II.

Feleletek a ma kérdéseire

AZ ÚJ MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS FELADATAI.

A történetírás az a sajátos lírai műfaj, mely, ha becsületes akar maradni s tényleg elő akarja búvárlani a múlt mély emberi tanulságait: a tudományos módszer és morál bizonyos törvényeit kényszerül elfogadni. Tehát nem korlátlan, hanem bizonyos külső adatoktól feltételezett és elhatárolt líra. Mert ma már nyilvánvaló: hogy maga a történetírás *nem tudomány*. A források és emlékek összegyűjtése, hitelességük, koruk stb. megállapítása: mind szigorú tudományos alapelvek szerint történik. *De ez még nem történetírás*. Mihelyt a lehetőleg összességükre gyűjtött adatok alapján történelmet kezdünk írni: megírni a kort, az idő bizonyos pontján történt lehetőleg teljes humánumot: *lírát csinálunk*.

Nagy tévedés volna ugyanis azt hinni, hogy gondolkodásunknak, logikánknak nincs lírája. Ellenkezőleg: ez egyetemesebb, mint az érzelmek lírája: mert gyökerénél, előfakadásának tudattalan mélységében azért ott van érzelmeink, ösztöneink titkosan ható ereje is. Hiszen az, amit mi érzésnek, gondolatnak és akaratnak nevezünk, *nem külön létező valóságok*. Hanem csak elvontságok, különböző *látszatai az egységesen és oszthatatlanul történő egyetlen embernek*, ki voltaképen: *akarat*. Akarat, mely élni akar minél intenzívebben és minél exintenzívebben. Akarat az érzés is, az ösztön is, a gondolat is. De akarat az is: hogy szökék vágy barnák vagyunk, hogy fogunk van, vagy hajlamunk van valamire, hogy jók vagy rosszak vagyunk. Mert minden ember minden valóságában és megnyilat-

kuzásában: *egyetlen életakarat*. A történetírás az életakarat legegységesebb lírája: mert a közösségben történő embert, az egyéni életakaratok sajátos eredőjét: a történelmi egységet *igyekszik egy új életakarat igazolásává és eszközévé tenni*.

Igen: itt rejlik a történetírás-líra legmélyebb, hogy úgy mondjam: élettani jelentősége. A történelem csak kisebb arányban, csak másodrendűleg és legtöbbször nem nagyon megbízhatóan: *magistra vitae*. *Elsősorban, keletkezésének és kifejlésének legmélyebb okában ez a jelentősége: Mi ösztöneinkkel, eszünkkel, öklünkkel és fogainkkal küzdünk. De ezek nem elegek arra, hogy életakaratunk teljesre kibonthassuk a roppant életversenyben. Tehát: igyekszünk a múlt minden ösztönét, eszét, öklét és fogát a mi életérdekeink eszközévé tenni, hogy győzhessünk*. Hasonlítsa össze bárki a XIV. Lajos korának történetírását az enciklopédisták, azután a restauráció, a negyvennyolcas forradalom, a harmadik császárság és a szocialisták történetírásával: és meg fogja érteni ezt az igazságot. *A történetírás is, mint minden egyéb: csak egyik agyara a törtető embernek*.

Ezt a líraiságot, valahogy a lelkünk hátsó udvarában: mindig érezték a történetírók. És mindent elkövettek, hogy valamiképpen elmeneküljenek ettől a lírától, hogy a történetírást átvonszolják a pozitív tudományok birodalmába. Ennek aztán a legkomi-tragikusabb módja: az úgynevezett *pragmatikus* történetírás volt.

Ez az irány annak az öröme, hogy az úgynevezett tudományok az anyagi jelenségek okozati összefüggésének kutatásában fejlődtek oda, ahová fejlődtek, kimondta: hogy a történetírás ezentúl úgy lesz tudományos, hogy a történelmi tények és jelenségek okozati összefüggését keresi.

Természetszerűen: ez az irány éppen a pszichológiai kutatások nagy fellendülésének idején keletkezett. Nosza: állapított is meg a történetírás *okozati összefüggéseket*, mint a kefekötő. A *történet-*

tudósok pontos másolatban adták a nagy történelmi szereplők lelki óraszerkezetét, ahol láttuk minden keréknek minden hatását minden kerékre minden pillanatban. A történelmi elhatározások, tettek és jelenségek okait jobban láttuk, mint az orrunk hegyét. A történet-*tudós* igen sokszor nem tudja, hogy negyven év óta vele élő felesége miért volt ma haragos, vagy miért távozott hazulról: de Kleopátra vagy Mátyás minden tettének minden lelki okát élesen meg tudta mutatni.

Mert a nagy tévedés ott volt — tévedés, mely folyton megismétlődik —, hogy *a lelki jelenségek világát nem lehet egyszerűen a fizikai jelenségek kaptafájára húzni*. A fizikai világban izolálni tudjuk az egyes jelenségeket, az összetetteket taxatív fel-sorolható elemeire tudjuk bontani s így az okozati megállapításokat ellenőrizhetjük. A lelki jelenségek pedig, mikor már kifejezésben vagy tettekben nyilatkoznak: oly összetettek s annyiféle okból származhatnak, hogy legtöbb esetben csak valószínű találgatásokkal tipeghetjük körül őket. Egy példát mondok. Mondjuk: XIV. Lajos halálra ítélte kora egy nevezetes emberét. Erre a történetíró a rendelkezésére álló adatokból a legzseniálisabb pragmatikus láncolatát adja ez elhatározás okainak. Pedig, lehet, hogy egyszerűen: XIV. Lajos azelőtt való éjjel rosszul aludt. Eléje tettek egy halálos ítéletet: hát aláírta. Ha jól alszik, talán nem írja alá.

Adott is aztán ez az irány rengeteg pszichológiai költeményt. A Taine híres *Napóleonja*, vagy a Renan *Jézusa* pl. nemkevésbé lírai darabok, mint Petőfi *Apostola*, vagy a Musset *Namounája*. Csak egy kissé terjedelmesebbek.

Rátérve most már sajátos hazai viszonyainkra: a történetírásnak ez a líraisága a végzetes évtől: *1867-től* kezdve mind betegbb gyümölcsöket termett. A kormányzó hatalom s az új viszonyokat leszüretelő uralkodó osztályok — régiek és most keletkezettek — érdeklírása az volt: hogy *a magyarság betőressék a germán életakarató monarchikus*

gondolatba és hogy ugyanez a magyarság az új viszonyok és demokratikus látszatok közt is megmaradjon a régi érdekszövetségek beüzemezett bányájának s legfennebb az új kapitalizmus és a sajtó nélkülözhetetlen hatalmasaival kelljen osztozkodni.

Ha csak pragmatikus *tudományos* történetírás kellett e célok elérésére: hát az akadt esőstől. Deák Ferenc magyar csizmás Jézus Krisztussá ódáztatott s a kiegyezés és a dinasztia a magyar megváltás egyetlen elképzelhető útjává. A magyar történelem sokaktól megíratott különböző formátumban és terjedelemben, a monográfiák is nőttek, mint a gomba. Mindezek a művek hű kerítői ez *áldemokratikus és álliberális* kor uralkodó kizsákmányolóinak. Az iskolában tanított történelemben csak elvétve s leginkább a kultúrtörténeti sorokban kap a gyermek grófnál lennebb álló embert az ajakára. És míg mindazok, akiket a dolgos nemzet érdemtelenül kitart, mint nemzetfenntartó elemek exaltáltatnak a gyermeki lélekben: a nemzet nagy tömegeiről, történeti teljesítményükről, életérdekeikről, nemzeti jelentőségükről semmit nem hall a leendő magyar élet kis katonája.

Egyet azonban igen fontos dolog megérteni: Az, hogy a történetírás ennyire az uralkodó osztályok életérdekeinek lírája lett: csak aránylag ritkán és kis mértékben ez uralkodó elemek egyenes utasítása, vagy megrendelése folytán történt. Csak kivételes eset lehetett az, hogy valamelyik Tisza, vagy egy gróf, vagy más hatalom mértékre, gondolatokra és történelmi tanulságokra megszabott történelmi munkát rendelt valamelyik tudós szállítónál. A dolgok menete egészen más és mert ez nem csak az akkori napokban, hanem a mi korunkban is így történik: megértése nélkülözhetetlen.

A fiatalember az egyetemen történelmi munkásságra szánja el magát. Természetesen, felfogása a történelmi eseményekről eleinte azonos lesz tanárai felfogásával. Nem csak azért, mert fejlődésének ezen a fokán általában még csak egyszerű át-

vételre képes, hanem: mert legmélyebb életérdekei is arra bírják, hogy olyan történelmi felfogást mutasson, mely tanárai szemében, a vizsgákon, az esetleges pályadíjknál, vagy külföldi ösztöndíjknál javára lehet. Ez a felfogás lassanként lelki mechanizmusának része lesz s már mint egyénisége egyik alkotó elemét a természetes önzés minden lelki elemével átszövi. Később, kikerülve az egyetemről és már önálló történelmi munkákat teremtve: az életnek ez a vak ösztöne — néha tudatlanul is — megint csak odalöki, hogy munkáinak felfogása, a belőlük kiáradó tanulság olyan legyen, hogy az állások odaítélésénél, a múzeumba, vagy más könyvtárnoki állásba, vagy éppen egyetemi katedrara jutáshoz, az esetleges pályadíjak elnyeréséhez, az akadémiai vagy más tudományos társasági tagsághoz, előkelő miniszteri álláshoz: szóval pénzhez, ranghoz, hírnévhez, irányító hatalomhoz juttassa. így végzetszerűen: *történetírása, mely a saját életérdekeinek lírája*, egyszersmind az uralkodó osztályok életérdekeinek lírája lesz. Hiszen ezeknek az uralkodó osztályoknak a kegye osztja el az élet általa kívánt javait.

Beláthatatlanul végzetes következményei voltak ránk ennek, a különben természetes jelenségnek. Mivel a dinasztia és az uralkodó osztályok nem csak kizsákmányolást, hanem idegen fajok hódítását is jelentették nálunk: *a magyar történetírás az emberi kizsákmányolás és az idegen hódító fajok irtózatos lírája lett*. Ahelyett, hogy jobb jövőt termő megmutatás lett volna s egyetemes lelki megszervezés a magyarság számára, — az összes lelki tényezők megszervezése egy hatalmas öncélú fejlődésre, — olyan ideológiát nevelt a középosztályba s az alsófokú iskolák révén a nagy tömegekbe: mely *a magyar faj teljes kizsákmányolását, kitűrését saját hazájából lehetővé tette*. Hogy ez a történelem-líra mennyire egyoldalú líra volt, s mennyire áthágta saját műfaja törvényeit is: egy-két példában mutatom meg.

Alaptétele ennek a történetírásnak: hogy az Európába települő magyarság egyetlen fennmaradása, boldogulásának egyetlen útja: a kereszténység volt. A tétel komoly alapokon nyugszik és súlyos érveket lehet felhozni támogatására. És eddig nem is lehet vádoló szót emelni ellene. De most jön az, ami bűnös és gyanús. Mikor egy ilyen roppant horderejű reform történik egy nép kebelében: becsületes és jóhiszemű tudós megvizsgálja az *összes* következményeit. Tehát nemcsak azt, hogy mit adott az a reform, hanem: azt is, hogy *mit vesztett ezzel a reformmal ez a nép s későbbi fejlődése folyamán milyen beteg, vagy torz jelenségeket idézett elő*. Melyik magyar történész tette ezt? Pedig életbevágóan szükséges lett volna, hogy történetírásunk kimutassa: mit vesztett a magyar psziché a kereszténység ránk spanyolcsizmázásával és milyen idegen hódítást jelentett az Egyház az egész év folyamán. Nem azért lett volna erre szükség, hogy egy elvont igazságot kapjunk. Egy elvont igazság, mely semmire sem használható: értéktelenebb egy dögöltt számnál. Hanem azért, *hogy az új nemzedékekben felébressze a magyar faj életösztönét a hiányok pótlására s e beteg fejlődés kiküszöbölésére*.

A második alaptétele ennek a történet-írásnak, egy korlátlan óda, az úgynevezett szentistváni politika dicsérete, mely Magyarországon idegenekkel csinált záport és szép időt, történelmet és mindent. A pillére ennek a szép tannak a szent király egy állítólagos mondása, hogy jó minél több nyelvet beszélő néptöredékek fölött uralkodni. Ebben van is valami igaz: legalább nem értjük meg, ha szidnak bennünket. De komolyabb igaz is volt benne a Széni; István idejében: mikor a nemzetről, a fajról, a nagy történelmi közösségekről fogalma nem volt senkinek s csupán arról volt szó, milyen zagyvaság fölött szilárdíthatja meg legkényelmesebben egy uralkodó a maga autokrata hatalmát. Ebből a szempontból természetesen jó volt, ha a nyakas magyar nép lett minél több mindenünnen idetelepített mindenre

kapható gyülevésztömegek voltak. Már csak azért is, hogy adott esetben a nyakas magyarokat segítségükkel nyaktalanítani lehessen. De átvive modern időkbe ez *a tan: sült örület*. Melyik történetíró vizsgálta e politika öngyilkosságig menő irtóztatós kinövéseit és szörnyű történelmi eredményeit?

A letragikusabb az, hogy mivel a világháború és a két álforradalom óta visszasurrant régi bűnös és felelős érdekszövetségek megint uralkodó hatalommá lettek: ugyanaz a történet-líra folyik a könyvekben, az emberek és az új nemzedékek lelkébe, mint háború előtt. A világháború és a két álforradalom a matematikai képlet éles, el nem vitatható határozottságával mutatta meg a Habsburg-dinasztia egyetemes pusztító hatását a magyarság életének minden mozzanatára. Megmutatta a kiegyezés halálosan borzalmas következményeit. Megmutatta a két Tisza áldemokratikus, ál-liberális politikájának irtóztatós, gyilkos bűneit. Megmutatta, hogy nincs magyar sír, magyar seb, magyar veszteség, melynek felelőssége ne vezetne el e két legvégzetesebb magyar történelmi névhez. Megmutatta, hogy a német-ség sorsához kötni sorsunkat, tovább is teret adni bármiféle német befolyásnak: a magyar öngyilkosság legostobább módja. És mégis: történet-líránk propagálja tovább a régi dinasztikus kiegyezést és Tiszákat himnusozó germán életakarató felfogást. Miért? Hogy a régi kassza magának harácsolja az új obulusokat is, hogy a régi kizsákmányolók történelmi rabszolgáivá csalhassák az új magyar nemzedékek gyermekeit is.

Kétségtelen: a magyar történelem új megírása, a magyar múlt új feldolgozása: a magyar jövő egyik feltétele s valóságos történelmi szükség. Igen: *történelmi szükség: hogy a történetírás-lírárt az idegen kizsákmányoló osztályok érdek-lírájából a magyarság nagy tömegei legmélyebb életérdekeinek lírájává tegyüik*. Természetes: ez alatt nem holmi bozontos Attila-apánkos, hej-Rákóczi-Bercsényis hazafiaskodást, nem is a szociális selyemfiúk érzelmes nép-

barátosdíját és nem népgyűlési elvtárskodó vagy testvérkedő olcsó szónoklatokat értek. Az ifjú történetbúvár a tudományos alaposság és jóhiszeműség minden törvényének betartásával szálljon le a magyar múlt mélységeibe. De legyen egy nagy vezető alapelve, mely megadja a múlt minden jelenségének és szereplőjének magyarázatát és értékét és amely egységet ad minden munkásságának. És ez a nagy alapelv nem lehet más: *mint vizsgálni, hogy a magyar múlt bármely jelensége, intézménye vagy szereplője mennyiben volt a magyar faj élet-tani szüksége, mennyit ártott vagy használt a magyarság nagy termő tömegeinek, fizikai és lelki fejlődésének, miért használt, miért ártott, mik voltak a következményei a magyarság életére.* És tekintettel arra, hogy a magyar faj az ország nagy dolgozó tömegeiben s mindenekelőtt a magyar paraszt-ságban van: ez a történetírás szociális szempontból is a fejlődés, a jövő történetírása.

Különösen nagy szükség van a nemrég múlt magyar történelem megírására: *az 1848-as forradalmat előkészítő eseményektől a világháborúig történetek* egységes megmutatására. Egy egészségesebb magyar jövő gondolati előkészítése el sem képzelhető anélkül, hogy *minden* történelmi felelősséget meg ne idézzünk a magyarság nagy tragédiája köré. *Csak egy ilyen egyetemes és átfogó történelmi megmutatásra lehet felépíteni a magyarság lelkében egy új egészséges magyar ideológiát.* Azt pedig a szégyentelen elszaladásból visszaspolygott uralkodó érdekszövetségek minden sajtója, áltudósa és kosztos bérence hiába rikácsolja, hogy Magyarország feldarabolásáért, a magyarság széttépéséért és végtelen nyomoráért a két álforradalom vigécei, dummer-augusztjai és miniatúr Marat-i felelősek. Ezek már csak szomorú okozatok voltak a nagy oksági láncolatban. Minden felelősség a két Tisza nagy történelmi sírásásában lelhető fel.

Tudom, hogy ez az új történetírás hősokeket követel. De mély hitem: hogy fennmaradásunk, fejlőd-

désünk, nemsokára elkövetkezendő nagy megmozdulásunk az élet és megváltás felé: a magyar élet minden szüksége megköveteli: hogy az élet minden terén hősokeket adjon a magyar faj. Elérkezett az idő, mikor *olyanokra van szükség, akik a maguk ösztönös önzését többé nem a saját tovamuló szűk énjükben és énjükért: hanem a közösség, a faj halhatatlan egyéniségében, ennek az életéért élik meg.* Ebben az újhitű életben az egyes is csak nyer: végelenné nő és múlhatatlan termést ad. A magyarságot pedig csak egy ilyen emberekből álló kor mentheti meg. Van-e szebb élet a világon: mint egy nagy termékeny gondolat, egy millióknak új életformát adó végtelen szeretet örökkévalóságában teremni meg életünk teljességét? És e nagy feladat roppant ölelésében nyugodt derűltséggel túrni el a veszélyeztetett érdek minden dühét, a lelki vakság minden vádját s az irigység minden piszkát.

A KIVÁLASZTÁS. (*Selectio.*)

Egy idő óta az emberek bizonyos csoportjai aggasztó mértékben kívánják javítani az emberiséget. Ez a törekvésük talán visszavezethető annak a pillanatnak mély undorodására, amikor először látták meg teljes önmagukat a lelkük tükrében. De az emberi jelenségek veszélyességét nem csökkenti az, hogy lélektanilag érthetők.

Bizonyos, hogy igen régi, talán örök az az emberi törekvés, hogy az új nemzedékeket a közösség és az egyén szempontjából minél értékesebbekké, minél erősebbekké tegyék. Testi egészségben, erőben és ügyességekben az életbiztonság és élethódítás minél szilárdabb öntudatát adókká, szellemi képességekben a már megszerzett tapasztalatok minél ösztönösebb, gazdagabb képességű megszerzőivé, az új lehetőségek minél gyorsabb, minél nagyobb horizontú meglátóivá. Ez a törekvés maga az emberiség életösztöne, fejlődésének, élethódításának első feltetele. Minden azon múlik: hogyan nyilatkozik meg. Mert emberi dolgokban az élet és a halál útjai oly szorosan tőszomszédok, hogy néha a legkisebb indítási hiba is átlendíti az élet szomjas keresőjét az árnyékosabb útra.

1.

Mindenekelőtt: az anyaméhnél akarják felállítani a vámot, hogy korcs, beteghajlamú, tehetségtelen, előre elítélt emberdugáru ne kerüljön az élet piacára. Meddősíteni kell az anyát, ha a szülők va-

lamelyikében a halálnak, az emberromlásnak biztos jelét fedezzük föl! — kiáltják a tökéletes, matematikailag és mértanilag szabályosra tervrajzolt emberiség elő- és él-prófétái. A csata ennél a kérdésnél igen lármás és a jó öreg Tájgetoszt pro és contra alaposan egymás képébe idézik. Az új gondolat prófétáinak irama igen elszánt és lelkes. Hiszen legtöbbször egy ilyen meddősítés elmaradásának panaszos és bosszúvágyó eredménye.

A gondolat szép és egyszerű, mint a kétszer-kettőnégy. Az emberiségre vonatkozó elvont gondolatok általában igen szépek szoktak lenni. Egy orvos, vagy kettő, vagy egy hivatalos orvosi bizottság megvizsgálja a szülőket és ha valamelyiknél valami, a gyermek életét károsan befolyásolható veszély fenyeget: hivatalból, kötelességszerűen örökre kitekerik a golya nyakát. Vagy méginkább és elintézőbbben: a nemi érettség beálltával hivatalosan megvizsgálják minden lányt és ifjút. A terheltknél elvégzik a meddősítést, kimondják az örök golyatilalmat. És házasságot csak egészséges és egészséges vagy csak elítélt és elítélt közt engedélyeznek.

Az eredmény világos, mint egy egyszerű összeadás. A terhelték mind kevesebben lesznek, kihalnak. Az egészségesebbek mind egészségesebbeket fognak nemzeni. Íme, már az abszolút egészséges pirospozsgás Emberiség karonfogva sétál az örök Békével, az Egy Akollal és az Egy Pásztorral és más jeles fényű kollegával. A feleslegessé lett orvosok elmennek metszőnek, elülímádkozónak, hogy ellássák a megszorult egészségesekek teendőit. A kórházakat átalakítják imaházakká, hogy legyen hol elég hálát adni a Nagy Építőmesternek ezért a pompás écaért.

De egy igen meghökkentő megfigyelést tettem. A mindent elintéző meddősítés hívei rendszeren azok sorából valók, akik Lombroso hűségese híveiként a lángészt és az örületet első unokatestvéreknek tartják. Mit jelent ez? A következőt:

Az élet végtelen sok folyamatból áll. Mi, az

ember sajátos álláspontjából: némely folyamatokat halálnak, halálosnak, betegnek, veszélyesnek mondunk, másokat életnek, egészségnek, egészséget adóknak. Magára az egyetemes egyegész Mindenre az élet és a halál, a betegség és egészséges szavaknak semmi értelmük nincs: végtelen örök folyamatok egymásba omlása az egész.

Mármost: az általunk így két ellentétes csoportra különböztetett folyamatok sem a természetben, sem az emberben nincsenek külön. Végtelen sokaságban egymásba folynak, egymásra hatnak, egymást meghatározzák. Mit jelent a lángész és az örület lombrosói rokonsága, sokszor majdnem azonsága? (Mi ezt az elvet tagadjuk és piszkosan betegítő tévedésnek tartjuk. De a jelen probléma szempontjából ez közömbös.) Ezt: *hogyan bizonyos pusztító, betegítő, halálos folyamatok sajátos összehatásban úgy határozhatják meg bizonyos egészséges folyamatok összjátékát: hogy ezzel az egyéni természeti erejét és értékét az emberiségre nézve óriási mértékben növelik.* Vagyis: hogy a Danték, Michelangelók, Cervantesek, Napóleonok, Shakespeareok, Balzacok, Bólyayak, Kantok, Schopenhauerek, Nietzschek, Csokonayak, Vörösmartyk, Adyok stb. kitermelésében ép úgy tényezők az általunk betegnek, veszélyeseknek, halálosoknak: terheltésnek különböztetett folyamatok, mint az általunk egészségeseknek ismert folyamatok.

Kétségtelen: hogy ezek a nagy világító emberek jelentik az emberiség jogcímét az életre, az örök alibit az emberben saját képmását megvalósító Isten számára. De különben is: ezek az emberek az anyagi jólét és szellemi fejlődés, az örök szépségek és vigasztalások: az emberiség összes legmélyebb lélektudásai megelégtetésének örök forrásai. Kérdés: *megengedheti-e az emberiség magának azt az örült öngyilkosságot jelentő pazarlást, hogy: kiselejtezve, kizárva a nemzést meghatározó elemek közül egy csomó folyamatot, melyek eddig, összehatva bizonyos egészséges folyamatok-*

kai, ezeket a nagy termőket kitermelték: egyszersemindenkora meddővé teszi az ember talajt a zseni megtermésére?

De jól van: legyünk szocialisták, kommunisták, nácisták és mondjuk: az emberiségnek ép úgy nem lehet célja az ész-, a tehetség-, az agyvelőkapitalisták kitermése, mint a gazdasági kapitalizmus. Az egyén semmi, a közösség, a kollektivitás minden. Ezeket a roppant egyéni különbségeket a régi világrend életfeltételeinek roppant különbözőségei teremték meg. Ha a közösség minden egyede egyenlő életfeltételek közt fog élni, egy pár nemzedéken át körülbelül egyenlő szellemi képességüekké fognak fejlődni. E szellemi egyenlőség megvalósításához éppen azzal teszünk egy hatalmas lépést: ha bizonyos folyamatok érvényesülését, melyek eddig ott voltak a nemzés eredményének meghatározói közt, mindenkinél egyenlően lehetetlenné tesszük. Igaz: hogy így nem fognak mérhetlen arányú kirakategyének létrejönni, akikben az emberi értékek rengeteg tőkéje van felhalmozva. De hiszen ezek a gólem-emberek úgylis — akár egyéni imperializmusuk elnyomó erejéért, akár betörhetetlenségükért a közrendbe — mindig zavaró képletek voltak a közösség életében. Azt a hozadékot pedig, melyet némelyikük az emberiség fejlődésének jelentett, bőven fogja kárpótolni az a tény, hogy az új társadalmi rend, mely gondos orvosi kiválasztásával és igazságosan egyenlő életfeltételeivel körülbelül egyenlő szellemi képességű egyedeket fog kitermelni: az összesség minden tagjától fog olyan fizikai és szellemi teljesítményeket kapni, melyeket most csak bizonyos osztályok aránylag kisszámú egyedei adnak. A rendkívüli egyének bizonytalan lutrija helyett az egész közösség lesz önmagának matematikailag biztos, szabályosan termelő erőforrása.

Erre az egészen göröngytelen, szabályos gondolatmenetre a következő aggodalmak ébredhetnek fel:

1. Vájjon itt csak a zsenikről, az emberiség egészen rendkívüli arányú csodáiról van szó? Vájjon az átlagember a maga átlag tehetségét nem éppen olyan meghatározottságok közt kapja, mint a zseni a maga lángeszét? Vájjon az, ami a mi szemünkben kivételes arányainál fogva mintegy kivételes módszerekkel előállított terméknek látszik: a folyamatoknak nem azonos törvényű összehatásából áll elő, mint az átlag jelenség? Az ősöknek abban a végtelen sorában, mely minden ember testelleke mögött ott áll az évezredek végtelenbe vesző folyósóin, mindnyájunknak vannak szádisztikus vagy mazochisztikus hajlamú, alkoholra, önéletpusztító mérgekre, beteg szerelemre, gyilkos és rabló vágyakra, rögzött gondolatokra stb., stb. esendő apáink és anyáink. Ezért nincs és nem lehet abszolút egészséges és abszolút beteg ember. Az egészséges és beteg, a beszámítható és örült, a normális és terhelt jelzőkkel: nem különálló, külön-külön élettörvényű embercsoportokat jelölünk meg. Hanem az életfolyamatok azonos törvényű egyetlenegy, megszakíthatatlan embersorozatának egyedeit, aszerint, hogy az egészséges vagy beteg, az élet vagy a halál folyamatait látjuk bennük túlnyomóknak. Ezért ezeknek a jelzőknek alkalmazása igen sok esetben, még a legtudományosabban képzett embernél is, meglehetősen lírai. Hiszen egy bizonyos horizontban rákényszerül az ember erre az ítéletre: embernek lenni terheltség és örület.

Mármost: kérdés: ha mindnyájunknak vannak beteg, terhelt, örült, halál-vonzású ősei, ha mindenki élete bizonyos számú „egészséges“, bizonyos számú „beteg“ folyamat folytonos egybehatása: nem valószínű-e, hogy a testünk műhelyében millió és millió folyamatból átöröklött törvények szerint előteremlő lelkünkben bizonyos betegnek, terheltségnek nevezett folyamatok: ösztönzően, kialakítóan, fokozóan stb. hatnak bizonyos szellemi képességeinkre? Olyanformán, amint bizonyos halálos mérgek állandó kis adagolásban a szellemi élet meg-

elevenítésére, a szellemi erők növelésére, vagy bizonyos beteg folyamatok megszüntetésére alkalmazások. Szinte ilyen formában kérdezhetném: vájjon egészségünk nem lesz több egészség, életerőnk több élet és erő, fizikai vagy szellemi termésünk gazdagabb az által: ha bizonyos örökölt „*betegségek*“ és „*terheltségek*“ folyamatai is bizonyos mértékben bejátszanak egészségünk, erőink folyamatába? Vájjon az embererdőt kitermő humuszban nem éppen úgy ott kell lennie az élet és a halál erjesztő folyamatainak, amint az erdőben az őszi rothadás az életet meggazdagító folyamatokká lesz az erdő tavaszi zsendülésében?

Azt hiszem: ezekre a kérdésekre csak egy felelet lehet. Azok, akik elismerik, hogy a zseninél a pusztulás, a halál folyamatai: a terheltségek az alkotó erőkre ösztönzőleg vagy elmélyítőn, előhívón vagy nagyobb horizontot adón stb. hatottak: nem tagadhatják, hogy az átlagemberben bizonyos *egészséges* és *beteg* folyamatok egybehatása — sokkal csekélyebb arányban és értékben — hasonló eredményt ad. Hiszen a modern tudomány teljesen lehetetlenné teszi azt a komikus babonát, hogy bizonyos egyéneket külön módszerrel, extratörvények szerint gyárt az élet.

A probléma tehát most ez: vájjon a tudomány mesterséges beavatkozása az embertermés időtlen áramába nem fogja lassanként éppen azt kiölni az emberből, ami által halhatatlanul és egy minden okot, igazságot, gondolatot és szépséget jelentő istenarcra emlékeztetően *ember*? Nem fogja a nyáj unottan vegetáló, a közösség pontosan robotoló, csak géprészévé lebitangítani az újból és újból lehulló szárnyaiban örök Ikaruszt? Vájjon egészségdömpinget vagy az emberi szellem, az emberi alkotó erők fokozatos elcsenevésszedését fogjuk elérni ezzel a beavatkozással?

2. A válasz erre az aggodalomra előre várható: Az orvos csak a legnyilvánvalóbb, minden kétséget

kizáró esetekben hozza meg a meddőítési ítéletet. Ezeknek az eseteknek a száma a közösség számához arányítva igen csekély. Így tehát a születések nagy áramának mesterséges irányításáról szó sem lehet. A reform csak a matematikai bizonyossággal várható legszörnyűbb születéseket, a tébolydák, börtönök és kórházak már a fogantatás percében előre elítélt jelöltjeit akarja kiküszöbölni az életből. Ez: *így elvontan* talán igaz, de az élet és emberek valóságaiban semmi aggodalmat nem szüntet meg. Először is: Az ember testét-lelkét összeadó millió és millió folyamat folytonos összehatása oly bonyolult: hogy az emberi átöröklés esélyeire sohasem lesz tudományos képlet. Testileg-lelkileg nagyon egészséges szülőknek vannak végzetesen terhelt gyermekük, testileg vagy lelkileg igen terhelt szülőknek vannak igen értékes gyermekeik, kiknek utód-sorozata még igen sok hasznos egyént adhat a közösségnek. Vájjon a Michelangelok, a Rousseauk, a Byronok anyját meddősiténék a sterilizáció e mohó prófétái? Tudok esetet, hogy a nagyapa és az apa megőrültek életük delén s a fiú hatvanhárom éves koráig igen józan, értékes szellemi munkás volt. Anyai és apai ágon nagyapáim, dédapáim és így tovább életük minden rezdületét meghatározóan teljesen rabjai voltak a bornak és apámra ebből a szempontból nyugodtan kimondhatták volna a nemztéstilalmat. Legnagyobb bátyámat negyvenkilenc évig üzte, torzította, piszkolta az alkohol és akkor megölte. Egyik bátyám és egy beteg néném szintén viselték a terheltség következményeit. Egyik húgom kétszer volt dühöngő örült s egész élete beszámításon kívül esik. De egyik néném, aki most hatvanhét éves, igen okos, rendkívüli munkás, szerző életet élt s szellemi világa ma is érintetlenül erős. Én pedig úgyszólván sohasem voltam beteg, nem volt és nincs semmi romboló szenvedélyem s ötvennyolc évvel az élet minden tornyos bibije dacára: derülten, egészségesen, mindig több életkedvvel, készségesebb munkaerőkkel nézek még

láthatóan igen messzenyúló szántóvetésem elé. Bizonyisten: kár lett volna kisterilizálni engem a magvető magyarok sorából.

Ha csak az az eshetőség volna is meg: hogy az idők folyamán csupán egyetlenegy Platót, Arisztotelészt, Dantét, Shakespearet, Pasteurt, Darwint stb. akadályozunk meg világra jönni: már nem tehetjük törvényes lehetőséggé a meddősítést és magzatelhajtást.

3. Hozzájárul ehhez, hogy a meddősítés és magzatelhajtás szükségességének kimondásából sohasem lehet kizárni a lírai elemet. Vegyük a legjobb esetet: az orvos abszolúte lelkiismeretes s minden tudatos akaratával objektivitásra törekszik. Ebben az esetben is: tudásának és tehetségének foka, pesszimizmusra vagy optimizmusra hajló természete, bizonyos esetekben, pld. vita esetén: nemtudatos hiúsága vagy csökönyössége, szóval: lelkének igen sok nem tudott eleme befolyásolhatja ítéletét. Aztán: nemcsak a politikában, irodalomban, művészetben és gazdasági életben, hanem: a tudományban is vannak babonák, a kor pszihéjében és ezer meg ezer egyéni érdekekben gyökerező kor-divatok, *aktuális gravitációk*. Az én gyermekkoromban az orvosok legfőbb élettanácsa ez volt: — *Minél több hústétel.* — A következő életmentés szövege így hangzott: — *Kevés húst, minél több hüvelyest.* — A következő: — *Minél kevesebb húst és minél kevesebb hüvelyest, minél több zöldséget.* — Ma pedig minden orvosi kürtön a vitamin indulója harsog. Ilyen bomlott sodrú gravitáció a nevelés terén ma a testnevelés. Régebben, tényleg, túlságosan háttérbe szorult, bár ennek nagy kárpótlásai voltak. Ma állam, iskola, egyház, világnézet és minden egyéb legfőbb feladatának tekinti, hogy az anyacsók minden egyes következményét, legyen lány vagy fiú, elsőrangú cirkuszi sztárrá vagy olympikonná macerálja.

Nagyon felületes elme az, mely a kornak e lelki gravitációit lekicsinyli. Meglökő motívumai közt

vannak bizonyos korszükségeitek, anyagi érdekek, egyéni hiúságok, feltűnési vágyak, konjunktúra-próbálkozások, melyek aztán valóságos lelki járvánnyá, a kor egyik örült ámokfutásává teszi az ilyen *divatot*. Ma tagadnék e jelenségek hatóerejét, amikor a legveszettebb politikai és társadalmi hóbortok vad tűzként harapnak szét a legjózanabb, legtanultabb rétegekben? Nem ilyen vad zuhanású gravitáció ma a diktatúra pro diktatúra imádata? Ezrek és ezrek a napi kenyérnél és ivóvíznél jobban éheznek és szomjúhozzák a *diktatúrát*, anélkül, hogy tudnák, ki volna a megszemélyesítője, mik volnának tartalma, eszközei, céljai és eredménye a közösségre. Nekik diktatúra kell, amint a csecsemőnek kell az újhoid sarlója. A kor járványa egyéni sajnáltsá teszi idegeiken ezt a vad megkívánást. Mi lenne, ha az emberiség „*megjavításának*“, megszürésének ilyen vad szenvedélye lobbanna végig a koron, a társadalmon s a korban és társadalomban gyökerező orvosokon? Meddősítenék az emberiség kétharmadát s az emberfát termése rengeteg értékétől, színétől, ízétől, öserejétől rabolnák meg.

4. De aztán: lehet-é valamely foglalkozási ágat, mégha olyan nemes is, mint az orvosé: mentesnek képzelegni az általános emberi esendőségektől? Azt hiszem: ez minden eddigi tapasztalatunk ellen volna. Az orvostársadalom jobbjai tényleg az egész társadalom legjobbjai közé tartoznak. De esendő tagjai, éppen szakismeretük és társadalmi helyzetük hatalmas fegyvereinél fogva: a legirtózatosabb emberveszélyei az egész társadalomnak. A törvényesen szabadalmazott meddősítés és magzatelhajtás minden bűnügyi lehetőséget rászabadítana a közösségre. Olyan egyetemes angyalcsinálás ütne be a legkülönbözőbb céllal, hogy a társadalomban minden bűn tropikus bujasággal virágoznék ki. És lehet *ezen a téren* az ellenőrzéseket és büntető szankciókat komoly gátnak nézni? Hiszen ma a törvények tiltják a magzatelhajtást. És vájjon: ha minden orvos, aki űzi ezt a szomorú és gyáva gyilkos-

ságot, egy csillaggá válnék: nem telnék-e belőlük egy új tejút az elfeketült égboltra?

5. És vájjon: teljesen megokolatlan az a politikai meggondolás, hogy nálunk, Magyarországon, ahol az orvosok hatalmas aránya idegen fajú: a mai faji imperializmusok és ádáz politikai szenvedélyek vértódulásában: nem meddősíthetnék ki — nagyon tudományos megokolással és igen hivatalos formákban — az egész magyarságot a nehéz végzetű Európából?

2.

Ma: a kannibálokká éhesedett akaratok és *világnézetekké* dudvásodott vak fanatizmusok korában mind kevesebben vannak, akik a történelmi közösségeket mint élő organizmusokból összetevődő sajátos organizmust fogják fel, melyet akkor lehet a legtermékenyebben s a legtöbb egyéni élet érvényesülésével a jövőbe fejleszteni: ha sajátos élet-törvényei, sajátos legmélyebb erői szerint szervezzük meg a közösség életformáit. Ha úgy igyekezünk egységesen működő történelmi műhellyé szervezni: hogy közösség és egyén lehetőleg semmit se veszítsen erőiből, arca sajátos vonásaiból, sőt: az erők folytonos alkotásban gyarapodjanak s ez az arc mind teljesebbé fejeződjék ki a történelmi alkotásban. Hogy a múlt lehetőleg minden értékét hatóelemévé tegyük a jövő építésnek. Hogy a közösség hiányai, hibái, betegségei ez életrendszer folyama-taiban a szervezet természetes alkalmazkodásával mind kevesebbek legyenek, eltűnjenek.

Ehelyett, jobboldalon és baloldalon, bizonyos jobboldali frázis-látszatok dacára: mindinkább sajátos talaj, organikus élettörvények nélküli, öröklésektől meg nem határozott egyéntelen ábráknak nézik az anyagból és emberi társadalomból millió és millió folyamatból előteremtő embereket, melyeknek bizonyos száma összesíti az élet és emberiség szerintük egyetlen értelmét: a „*kollektivi-*

tást“, a közösséget. És úgy csinálnak történelmi képletet, élet-tervet a közösség számára, mintha tervrajzot készítenének egy új épület számára, ahol az élet szerves folyamataitól meg nem határozott, egy éntelen téglákkal, vasrudakkal, betonnal dolgoznak, melyeket úgy faraghatnak, szabdalhatnak, formálhatnak, amint elvont gondolatuk céljai megkövetelik. Jobboldali és baloldali *világnézetnek* ma egyaránt mintegy nehézkedése a törekvés: homunkuluszt állítani a homo helyébe.

A meddősítési hadjárat is egy ilyen elvont világmegváltásnak a mozdulata. Haszna az emberiség számára képest jelentéktelenül csekély volna. Viszont: végtelen számú beteg fejlődéseket és irtózatos lehetőségeket szabadítana az emberiségre. Azok, akik olyan kirakatos nemes emberséggel ellenségei a halálbüntetésnek: ne csak akkor ítélik el az emberölést, amikor az elítélendő már gaztettet követett el, hanem akkor is, mikor az élet lehetőségének megőlése tömeggyilkosságot jelent.

A helyes s egyénre, közösségre termékeny eljárás itt is csak az lehet, mint a szerves élet bármely jelenségénél. Nem kiölni az élet folyamatait, nem matematikai ábrába gyömöszölni a végtelen irracionális folyamatból egybevetődő életet, hanem: olyan folyamatok beállítása az élet tényezői közé, melyek folytonos javulást, több egészséget és egészségi belátást jelentenek, éber vigyázat, egyetemes ápolás. Legyen kötelező a házasulandók orvosi vizsgálata *hivatalos hatóságoknál*. Ott kapjanak áttekintést szervezetük állapotáról, tanácsokat, de tilalmat csak a tényleges fertőző betegségek esetén és csak'e betegségek tartamára. Azután és mindenekelőtt: olyan szociális életrendet kell teremteni, hogy a nemzeti munka minden tagja kellő időben, a húszas évek közepén megházasodhassék és munkája egészséges lakást és táplálékot s hajlamaik szerint fejlődést adó szellemi életet biztosítson maga és családja számára. Állami orvost kell állítani minden községbe, a városokban pedig minden bizonyos lélekszámú kör-

zetbe, aki mindennapi ingyenes egészségi tanácsadója és ellenőrzője legyen az egyénnek és a családnak. Már a népiskolák felső osztályaiban részletes gyakorlati ismereteket kell adni az egészség feltételeiről, az egyes betegségekről, nem szégyenkezve félre a nemi élet helyes ismeretét. Sok teljesen modern kórház, ligetek és fás utcák, kerttel körülvett napos lakások: az egészség örömeinek folytonos áradása: ez a legerősebb hívás a halál ígérete, alul Az emberiség egészségének legfőbb titka: az egészséges család és a közösség minden tényének oda kell hatnia, hogy mindenki egészséges családban élhessen.

Tudom, hogy azért mindig fognak születni betegségekre ítélt, terhelt emberek. Tudom, hogy ennek az egyetemes, organikus eljárásnak nem olyan abszolúte teljes az eredménye a *gyakorlatban*: mint a meddősítés elvont gondolatának — *elméletben*. De a múlt folyamán sokszor láthatjuk: hogy akik matematikai biztonsággal pontosan száz percentes örök boldogságot akartak hozni az emberiségre: csak zavart, pusztulásokat, beteg szenvedélyeket idéztek elő. Test és lélek, egyén és közösség, természet és ember: az egész élet az élet- és halál folyamatok folytonos egybejátszásából teremlik elő. És nagy szolgálatot tesz az emberiségnek az, aki a szerves élet mély ismeretével a szervezet élettörvényeinek megfelelő olyan folyamatot tud megindítani a közösség életében, hogy valamivel több legyen az élet és kevesebb a halál. Az emberiség életében, a halál elleni küzdelemben, mindig több lesz a kevesebb, mint a minden.

3.

A második — néha a legfurcsább elméletben előpottyanó — nehézkedése a kornak: a szellemi kiválasztás problémája. Mind több embernek lesz nappali és éjjeli nyugtalansága az, hogy minél hamarabb szellemi arisztokráciát hozzon létre. Ebben

a buzgóságban aztán kétágú humor rejlik. Azok, akik legkézségesebben meghajlanak a taszilókrácia örökölt és földbirtokos előnyei előtt: e buzgóságban elárulják, hogy ez már nem *arisztokrácia* számukra, ha egyáltalán az is lett volna valaha. A humor második ága: legtöbb esetben olyan rétegek, csoportok és egyedek sürgetik a szellemi arisztokrácia doppingos és dömpinges kiválasztását, amelyek és akik a szellem és a műveltség szempont jából inkább igen alacsony proletárságot jelentenek.

— *Tehetségverseny*, — *tehetségvédelem*, — *tehetségkiválasztás*, és elkülönített: *tehetségesek osztálya*, *tehetségesek iskolája*: ezek és hasonló jelzőszavak lettek mindennapi sürgetéssé. Máról-holnapra, történelmi tragédiánk fojtogató vermében igen finom ország lettünk. A bús századokon át mostoha Hungária most száznyolcvan fokra tárja ki hívó karjait: — Gyertek tehetséges, termő magyarok az én különös anyai védelmembe, hogy gazdagabb, termékenyebb legyen a magyar jövő!

Csodálatos. Egész munkásságom egyetlen mélyről jövő, századokból, temetőkből, bölcsőkből felszakadó feljajdulás volt a magyar génusz bitangba pusztulásáért, az elkallódó magyar tehetségekért, a hazájukban hontalan termő magyarokért: most, amikor minden tálcán a magyar tehetség védelmét hozzák felém: nem tudok örvendezni. Miért?

Nézzük: hogyan válik valósággá ez a tehetségek kiválasztására, védelmére, ápolására irányuló törekvés. Mi határozza meg ma a lehetőséget, hogy tanult pályára mehessen valaki, akár az egyetemi végzettséget megkívánó látájner pályákra, akár a magasabb ipari vagy kereskedelmi képzettséget követelő állásokra? Először: a *pénz*. Másodszor: a *pénz*. Harmadszor: szüleinek társadalmi állása. A nagy tandíjak, a drága könyvek és iskolai szerek és egyéb mellékköltségek (jobb ruházkodás, az iskolába menés esetleges költségei, a cserkészlet és torna szükségai stb., stb.) a nemzeti munka törne-

geinek képtelenül óriási többségeié lehetlenné teszik, hogy gyermekeiben felfelé menjen az élet létráján. Ez a pénzgát van olyan erős, mint a múlt rendiség acélkorlátjai. És kik gyermekeinek járnak ki az iskolákban tanulmányi elnézés, tandíjkedvezmény, ösztöndíj-lehetőség, bebocsáttatás a numerus clausus boldog kiválasztottjai közé, internátusi és konviktusi kedvezmények és végül az elhelyezkedés könnyebb lehetőségei? Mindenekelőtt tagadhatatlanul: azon szülők gyermekeinek, akik a középosztályban olyan helyet foglalnak el, hogy „*tekintettel kell lenni rájuk*“. Így egy nagy történelmi fordulás legkövetelőbb éveiben: az elvénült, elszikesedett, a hivatali sablonokban elgépiesült, moráljában, szociális tájékozottságában, szervezetlen vak korlátú ideológiájában az idegen kizsákmányoló osztályoktól meghatározott középosztály folytatódik hasonló gyermekeiben középosztállyá Magyarországon akkor, mikor a kezdeményezésre gyors, a felelősség elvállalására bátor, friss indulású mérész tehetségek százezreire volna szükség. Ráadásul ma a középosztálynak az a része, melyre „*tekintettel kell lenni*“: oly óriási arányban idegen, különösen német, hogy a magyar élet egész megcsinálása, minden irányítása gyorsanként idegen kézbe kerül. Hiába termi az öt világrész legintelligensebb, legemberibb parasztsága a magyar parasztság és a magyar munkásosztály az okos, friss erejű, új meglátásokra mozduló gyermekek tízezreit: egy csekély hányadukat kivéve: mindnyájunkat könyörtelen muszájjal várja az apai, a nagyapái, a dédapái: az örök életiga, melyben legmélyebb tehetségei megfojtásával, a fejlődés és kultúra gazdag lehetőségeitől megfosztva robotolja a rosszul fizetett munkát. Ha egy előkelő hivatalnoknak gyenge fejű vagy rossz hajlamú gyermeke nagy ritkaságú véletlennel altiszt, vagy az ipar vagy kereskedelem alantas jelentőségű alkalmazottja lesz: középosztályunk elkallódásról, züllésről, családi szegényről jajveszékkel. Holott — egyénre és közösségre

egészséget jelentőn: az élet belső igazságtételű szerves folyama állította az illetőt arra a helyre, mely értékének megfelel. De a magyar paraszti és munkás osztályok tehetséges gyermekeinek özönös elpusztulásában, tömeges hátraszorulásában nem látnak *elkallódást, züllést és családi szégyent*. Pedig ez nemzeti szégyen s az egész magyarság gyorsuló halála.

Lehetetlen itt elkerülni a numerus clausus, minden numerus clausus kérdését, a magyar öntudatlanság, a magyar öngyilkosság ez őrjítő arányú példáját. A közösség életét kétféleképpen lehet megszervezni. Az egyik mód: az egyes problémák megoldására, az egyes veszélyek elhárítására kivételes intézményeket, elkorlátolt kiváltságokat, részleges tilalmakat, egyes esetekre vonatkozó eljárásokat létesítünk. Ezek az élet természetes nagy áramától elkorlátolt megoldások aztán nem megoldások, hanem mélyebb és általánosabb betegségeket okoznak, mint azok a betegségek, melyeket velük elhárítani akartunk. Ezek a külön korlátolt részletmegoldások a közösség élő testébe betört szálkák, melyek a test minden folyamatának egybehatásából keletkező egészséget megrontják, a vérkeringés természetes menetét megzavarják s a beteg váladékok meggyűlését idézik elő. A második mód: olyan minden elemében egységesen összefüggő rendszerbe szervezni a közösség életét, hogy a közösség minden életfolyamatának egybeható ereje oldja meg az egyes problémákat, hántsa el az esetleges veszélyeket, mintegy az egész egységes életműködésű test legyen a biztosítóka minden egyes életrezdülésnek. A már majdnem előre megfontolt gyilkosságnak nézhető numerus clausus klasszikus példa az első megoldásra. Veszélyes a magyarságra a zsidó hódítás, a zsidók túlságos térfoglalása? Kétségtelenül: halálosan veszélyes, majdnem olyan veszélyes, mint a német hódítás, a némettség túlságos térfoglalása. De ha az angolok, az olaszok, a franciák, a mandzsuk vagy a japánok (add meg a turá-

ninak, ami a turánié) kerülnének olyan túlsúlyba Magyarországon, mint a németiség és a zsidóság: az éppen olyan halálos veszély lenne. *A probléma tehát a józan ész és egészséges életöztön vámvonalain belül semmiképen sem az a cél lehet: hogy csak pont a zsidók ne egyék meg, ne szorítsák ki, ne zsákmányolják ki a magyarságot Magyarországon, hanem: hogy semmilyen faj se ehesse meg, ne szoríthassa ki, ne zsákmányolhassa ki a magyarságot Magyarországon.* Tehát: úgy kell megszervezni az ország egész politikai, gazdasági, szociális, kulturális életét, hogy az minden életáramával, minden intézményével biztosítsa és védje a magyar munka egyetemes tömegének érvényesülését, vagyis: a magyar faj arányának és történelmi munkájának megfelelő helyet az ország sorsának irányításában, a nemzeti termés részesedésében, az állások, rang, hatalom, vagyon, föld megosztásában.

Ehelyett: ránk abortálták ezt a cián-törvényt, csakhogy ebben az esetben a cián nem az éjszaka vérszívó férgei, hanem a szegény elszívott vérű magyarok ellen hat. Csak mellékesen említem meg, hogy a törvényt egy néptanítóból újságíróvá vedlett sváb miniszter alkotta. Először is: *egyetemes emberi szempontból halálos bűn és szégyen és a történelemcsinálók legpiszkosabb csődje az, ha a tizenkilencedik század nagyszerű szellemi lendülete után bárkit bármily címen elzárunk a több műveltségtől, több tudástól.* A gyönyörű konjunkturális érv az, hogy az elhelyezkedés mai nehéz napjaiban nem szabad a szellemi proletariátust mesterségesen gyártani. Ugyan! Talán más, nem szellemi tereken sikoltó emberszükségletek vannak s a fizikai munkatereknek nincsenek munkátlanjai? — Dehogy nincs, felelik, van, amennyi kell, sőt: amennyi nem kell. De ha már proletariátus, jobb: ha tanulatlan, ha tudatlan, műveletlen. A szellemi, a művelt proletariátus veszélyesebb. — Ó, milyen gyönyörű keresztényi okvetés, a legduzzadtabb gyümölcse a keresztény morálnak. Mintha nem is nemzetfenntartó aj-

kakról: hanem az egyenlően minden emberért megfeszített Krisztus öt sebéből folya ez a konstruktív érvelés. Tehát: Isten képmásai akkor adnak össze egy gusztusos, keresztény valláserkölcsei konstruktív proletariátust, ha nem engedjük lelkükre kifejlődni ezt az isteni képmást, ha eltapossuk a beléjük lehelt isteni lelket! Te Deum laudamus! Veszélyes, ha az élet kitagadottjai, eltaszítottjai tanulnak, műveltek, ha szaktudásuk, ha általános műveltségük van? Kikre veszélyes? Az Egyházra, mely az örök tökéletesedés krisztusi parancsát hirdeti, hogy kötelességünk minden eszközzel, minden, tudással minél teljesebbé fejleszteni a belénk adott isteni lelket? A közösségre, melynek életérdeke, hogy minden tagja lehetőleg a legtöbb ismerettel, a legtöbb megszerzett képzetten lássa, értse és ítélje az élet dolgait és hogy minden változás lehetőségére legyenek gazdag szellemi tartalékai? Nem is említve azt a tényt, hogy a szülők szellemi állapota meghatározza a gyermekek szellemi indulását. Megint kérdezem: kikre veszélyes? A becstelen, a rablószándékú embertelen emberre, az igazságtalanságok baromi akarójára. Gyilkossági olimpiászokat kell létesíteni azoknak az ember-dúvadoknak az elpusztítására, akikre veszélyes, ha embertársaik műveltek és bármily fenyegetően fújjon a Markó-utca szele, kijelentem: *hogy szélsőséges gazténynek s a magyarság becstelen elmúlásának tekintek minden egyes esetet, amikor magyar anya fiát Magyarországon bármily címen és bármily eszközzel elzárnak a továbbképzés, a több ismeretszerzés lehetősége elől.*

Kiknek árt ez a numerus-clausus-cián? A zsidóknak? Igazán nem. Először is: hatalmas vagyoni helyzetükkel, szolidaritásukkal, világösszeköttetésekkel ők küldhetnek legtöbb ifjút külföldre. Másodszor: a pénzügy, ipar, kereskedelem, sajtó, szabadpályák terén kezükben levő hatalmi túlsúllyal a fiatal nemzedékek belső elhelyezkedését fokozottan elősegíthetik. És így külföldi egyetemeken végzett

kitűnő munkaerőkhöz jutnak. Harmadszor: ami csekély kellemetlenséget, különösen öntudatuk szempontjából mégis okoz nekik a numerus clausus: hatalmasan kárpótolja szolidaritásuk és faji sovinizmusuk roppant megnövekedése és lendülete, mint kiváltott ellenhatás erre a törvényre. Mi pedig elveszítjük azt az élettanilag nélkülözhetetlen állapotot, hogy a magyar munka minden pontján olyan emberek álljanak, akik magyar szakiskolákban, magyar középiskolákban, magyar egyetemen szívták magukba a magyar adottságok, magyar problémák, magyar psziché indító tanulságait. És nem a végső csőd egy modern *államnál*, ha a nemzeti munka készülő tagjai idegen államok iskoláiba kényszerülnek ki? Sokszor olyanokéba, amelyeket mi a hazafias kirakatokban bőségesen lepocskondiázunk.

És mi haszna van a numerus claususból a magyarságnak? A halál, mely igen nyugodt állapot. A nem is lassú, de annál biztosabb halál. Mihelyt megvan az az adottság, hogy csak zárt számban juthatnak az ifjak a magyar iskolákba és magyar egyetemekre: természetesen bizonyos befolyások érvényesülnek, hogy kik juthassanak be e kiválasztás boldogjai közé. Ki *folyik be* Magyarországon? A zselléreknek, nincsteleneknek, háztartási alkalmazottaknak, szolgáltnak, gyári robotmunkásoknak, altiszteknek, írkokoknak, postásoknak stb. az az óriási tömege, melyet még manapság a német nemzeti szocializmus döntő intézkedéséig magyarságnak nevezünk: *nem folyik*. Legalább is: *nem be*. Legfennebb: el, mint a megütött orr vére. Az Egyház, a minisztériumok, a bürokrácia, a városi hatóságok, a hadsereg, az adminisztráció stb. hatalmi helyeit óriási arányban idegenek töltik be, nagyrészt németek. Az egyetemeken pedig a renden belüli és kívüli tanárok, a köz- és magántanárok, a tanár-segédek, tanár-palánták, tanár-csírák stb. oly végtelen hadserege germán, hogy német inváziót rendezhetünk velük a Tejút összes világában. Mind e hatalmi helyen levő idegenvérűek: *folyinak*. *Be*.

Bennebb. Legbennebb. E rengeteg befolyásnak aztán matematikailag bizonyos eredménye: a *középosztály Magyarországon gyorsanként átcserelődik idegenverűvé, nagyrészt németté.* Lehet-e a halálnak irtózatossabb fenyegetése a magyarságra? Tessek csak már ma a Turul szárnyai alá vagy más nagyon hazafias főiskolai alakulatokba nézni: milyen a faji arány akár a vezetőségben, akár a vezettségben! És nem döbbenetes-e az az egészen vazulos süketség és vakság, mellyel a főiskolai ifjúság óriási része a minden nap ránk lépő német veszéllyel szemben tanúsít?

Tehát szüntessük meg a numerus clausust, a magyarság egyetlen védelmét a közoktatás minden ágában? A numerus clausust szüntessük meg, mint a magyar halál nem is gyalog, hanem saját áramvonalas autóútját. De az emberség, igazság és becsület minden követeléséből szervezzük meg a magyarság védelmét, tényleges védelmét. De hol állítjuk fel a védelmi vonalakat?

Nem a közoktatásban. Tanuljon bárki, olyan iskolában, amilyenben akar, annyit, amennyit neki tetszik. A magyarság nem lehet az emberi kultúra Matuskája, hogy tömegeket gyilkoljon ki a művelődés, a szellemi fejlődés lehetőségeiből. Szent István országa nem tiporhatja sarka alá a lelkek tízezreit: nehogy teljesre fejlődjék a bennük tehetséges istenarc. Hol szervezzük meg hát a védelmet?

Magyarország mai miniszterelnöke, akit eddig elfogultsággal az elfogultak sem vádolhatnak, szegedi beszédében bátran kijelentette (mert ehhez nálunk bátorság kell, pláne egy miniszterelnöknek!), hogy a zsidóság a gazdasági életben sokkal nagyobb helyet foglal el, mint amekkora számarányát megilleti. Egy nagy történelmi igazság, egy halálos büntetés nélkül Magyarországon át nem hágható élet-törvény jutott kifejezésre, — Szegeden először — felelős magyar politikus szájában. Ez az élettörvény: Magyarország nem mutyi-ország, nem mindenünnen összeverődött népzagyvalékok véletlenes Kalifor-

niája. Magyarország, a magyarok országa, egységes történelmi műhely a magyar nyelv, magyar lélek, magyar kultúra, a szerves magyar életcélok egységében. A magyarságé minden erkölcsi felelősség, hogy ebben az országban a politikai, gazdasági, szociális és kulturális élet milyen erkölcsi elvekre van felépítve. Mivel övé minden történelmi felelősség: erkölcsi kötelessége kezében tartani a hatalom és irányítás minden szálát. És mivel Magyarországon különböző vérű fajok élnek, a magyarságnak első kötelessége olyan életrendszert teremteni, hogy egyik faj se érvényesülhessen a többi kárára és mindenik faj olyan részt kapjon a nemzeti munkából és termésből, amilyen arányszámát megilleti.

Az emberiség és igazság e megdönthetetlen törvénye értelmében ki kell mondani a szociális igazságtétel első nagy tételét Magyarországon: *a nemzeti munka minden ágában, minden pályán és munkakörben a magyarság olyan arányban kapjon helyet, amely számarányát és történelmi munkájának jogait megilleti. A többi helyek az arány lehető betartásával oszlojanak meg a többi fajok közt.*

Ez pozitív védelem, az egyetlen igazi védelem, igazságos védelem. És az egyetlen egyetemleges védelem. Mert az már mégis a szellemi igazság minden határát túlrontó maszlag volna a magyarsággal szemben: hogy neki csak a zsidó elnyomás, zsidó halál ellen kell és szabad védekeznie. És más halál elébe zászlósan, wacht-am Rheinosan, Schulter an Schulter, — *Kitartás!-sal*, — *Bátorság!-gal* és németlelkű hülye taszilovakkal kell vonulnia.

Lehetne ennél a törvénynél igazságtalanságról, az emberiség megbántásáról beszélni? Hogyan? *Hát a zsidóságnál, a németségnél igazságtalanság az, ha ők csak számuk arányában érvényesülhetnek Magyarországon? Viszont: a magyarságnál már az is igazságtalanság, ha biztosítani akarja, hogy legalább számának arányában érvényesülhessen Magyarországon?* Nem igazságosabb ez az intézményesen biztosított harmónia minden vak zsákmányú

szabadversenyénél? *És ez az igazi liberalizmus. Mert a liberalizmus nemcsak megengedése az érvényesülési lehetőségnek.* Ez a liberalizmus megvédi a fajokat az ellen, hogy egyik a másikat a verseny immorális eszközeivel elüsse az őt megillető érvényesüléstől, életrészesedéstől. (Arra a majdnem mindig rosszhiszeműen feltett kérdésre: — Ki magyar? — megfelel: *Karácsonyi levél c. tanulmányom.*)

Természetes, hogy ez a törvény, csak úgy magában: csak betűigazságtétel volna, amint némely földreform csak betűben jelenti a parasztság helyzetének feljavítását. Hiszen: a magyarság óriási tömegei olyan nyomorult helyzetben vannak, hogy a tanulási lehetőség mai pénzmeghatározottságával legfennebb a kalapjukba tűzhetnék ezt a gyönyörű törvényt, az árvalányhaj helyébe. Ha élő, építő, igazságtevő valósággá akarjuk tenni ezt a törvényt, a következő kiegészítő intézkedésekre van szükség:

1. Az olyan családfőnek gyermekei, akinek összes havi jövedelme, bevétele stb. nem haladja meg a háromszáz pengőt: a közoktatás egész vonalán, bármily természetű iskolában teljesen ingyen, minden tandíj és mellékdíjak fizetése nélkül taníttassanak és az iskolától a szükséges tanszereket, esetleges egyenruhákat ingyen kapják. Ennek a költségeit s az eddigi tandíjhozadékokat progresszív tandíjjal kell előteremteni a nagyobb jövedelműek gyermekeinél.

2. Budapesten és a vidéki nagy városokban hatalmas internátusokat, Collegium Hungaricumokat kell létesíteni bármily iskolájú szegényebb tanulók részére, ahol államköltségen, esetleges társadalmi hozzájárulások segélyével: lakásban, kosztban, nevelésben részesüljenek.

3. Hatalmas propagandát kell megszervezni a munkásság és különösen a parasztság körében, hogy arravaló gyermekeiket *akarják* tehetségüknek megfelelően továbbtaníttatni. Meg kell értetni velük, hogy ez nem csak gyermekeik életének jelent nagy felemeltetést. Hanem: az egész parasztság és mun-

kásság helyzetére is előnyt jelent: ha minél több gyermekük jut a magyar élet irányítói, kifejezői, a magyar sors intézői közé.

4. Meg kell szervezni a végzett ifjak elhelyezését e törvény értelmében.

5. Meg kell szervezni a tehetségkiválasztás helyes módját. Itt megint nem logikailag kiagyalt módszerekkel, hanem a szerves élet gondos megfigyelésével kell eredményre törekedni. Az utóbbi időben elbúsuló lendülettel lett a kor egyik nehézkedésévé a tehetségek kiválasztására, dédelgetésére, sőt: elkülönítésére buzgó törekvés. Honunk jövőjének nagylelkű ápolói szerelmes dumzsolással valósággal tyúkká lényegülnek át, hogy tehetségtojásokat hozzanak létre s azokat gyengéd melegséggel kotolják a feje búbjáig átboldogult jövő képébe. A baj az, hogy az emberiség javulásának e nekigurult apostolai a saját szervi adottságaiktól egybesúgott módszerrel saját képükre és saját fajtájukból akarnak *tehetségeket* választani. Ez pedig nem jelenti a vizsgáztatás tényálladékát az ifjú tehetségekre.

Egészen helytelen pld. a numerus clausnak, vagy más kiválasztásnak az a védekezése, hogy voltaképen a tehetségek szükséges kiválasztását végzi, amikor csak a jeles vagy nagyon jó bizonyítványúakat engedi a főiskolai tanulmányokra. Többször felhívtam a figyelmet arra a közismert tényre, hogy az általános jeles bizonyítvány a legritkább esetben jelent tehetséget. Ezek általában a szülők-től, vagy saját szorgalmuktól agyondopingolt versenyöszvérek, túltermelésbe üzemezett szegény talajok s a jövő vetése nem ezeken terem meg. A tehetségnek két lényeges jegye van: 1. ösztönös, mohó kíváncsiság bizonyos ismeretek, dolgok, jelenségek felé. 2. Alkotó erő, mely rendesen éppen e kíváncsiság megépítése közben ébred föl. Ez a tehetség egyénenként a legkülönbözőbb korban mutatja meg magát. És igen gyakran, éppen a leghatalmasabb erejüeknél, meglehetősen későn, néha az élet második felében jelentkezik. Rengeteg ismert

példa van erre a tudományok, az irodalom, a művészetek és a feltalálások történetében. Ehhez hozzá kell venni a magyar léleknek azt az általános tulajdonságát, hogy nem siet, nem tülekedik semmivel és éppen a legtehetségesebbek a legkevésbé hajlamosak arra, hogy kirakatosan túlszorgalmaskodjanak, hogy belső értékeiket lihegő versenyekben fitogtassák. Különben is, aligha lesz túlzás, ha azt mondom, hogy a tehetségeseknek egész fejlődésük folyamán és alkotásaik közt is: *bizonyos lustaságra* van szükségük. Természetes, hogy néha egészen kivételes munkabírással és lendülettel dolgoznak. De kell nekik a nagy semmittevések termékeny csendje, melyben lelkük mélyebb humuszának tudattalan folyamatai mozdulnak új meggazdagodások, új alkotás felé. Aztán: az erős lelki hajlás bizonyos dolgok felé legtöbbször erős elhajlást jelent más dolgoktól. Hányszor látszik a matematikában, vagy fizikában jeles képességű tanuló valósággal hülyének a nyelvekben, vagy történelemben. Az alkotó génius egyetemessége oly ritka jelenség, hogy itt teljesen mellőzhetjük.

Igen gyakori az a jelenség, hogy olyan tanuló, aki a középiskolában csak úgy horzsolta a negyeseket: az egyetemeken, önmagára találva, rendkívüli képességeket mutatott. Tehát: *a tehetségek kiválasztásának nem lehet a szorgalommal elért eredmény az alapja*. Ezért nagyon meggondolatlanak és veszélyesnek tartom azt az irtó megszürést, melyet sokan — hivatalosan is — a középiskola negyedik osztályának a végén követelnek. Némelyek még a hatodik osztály végén is új szigorú szítalást követelnek.

Azt hiszem, hogy ilyen végleges, az egész életet végzetesen befolyásolható ítéletet a középiskolában egyáltalán nem lehet kimondani. Először is: semmiképpen nincs jogunk a legtehetségtelenebb életet sem kizárni a felsőbb művelődés lehetőségéből, ha neki kedve van tovább tanulni. Hiszen a gyakorlatban ma is úgy van, hogy csodamódon megszüőrök va-

gyünk a proletár gyermekekkel szemben, de nemigen szűrögetünk a miniszteri tanácsos, a nagykereskedő, a bankár, a nagybirtokos stb. gyermekei között. Ez az egyoldalú szűrés pedig végtelen veszélyes lehet a jövő középosztály kialakulására. Hiszen éppen azokat a tehetségteleneket tartja meg a tanuló pályán, akik aztán társadalmi helyzetüknél fogva elvehetik a helyeket az egyszerűbb indulású tehetségesektől. Azután: az élet komoly értelme, a kötelességek meglátása, a munka termékeny öröme néha éppen a legtehetségesebbekben ébred legkésőbbben fel és csak akkor találunk értékesebb önmagukhoz. Meg kell gondolni, hogy az ifjú még ki sem kerül a játék lenyűgöző ígézete alul és már éveken át a nemi fejlődés esetleges forradalmi kötik le erőt. *Ismétlem: nem lehet a középiskolában végleges ítélettel elzárni az ifjút a magasabb képzettség utaitól. A szigorúságnak nem az év végén, a bizonyítvány adáskor kell magát kitombolnia. És a közoktatásnak nem szabad jeles sztárok kitermelésén alapulnia. Állandó szigorú számonkérésrel az osztály egyeteménél, a jeles és hármas tanulónál egyaránt el kell érni: hogy pontos képzetek, határozott vonalú ismeretek megfelelő mennyisége erősítse akarata, szellemi becsületessége, egész lelki élete fejlődését. Tanár koromban az év végén — kivéve az egy-két bukásra jelölt tanulót — tárgyait pontos tudásában nem volt különbség az osztály tanulói közt. A bizonyítvány különbségét az határozta meg, hogy melyik fiú hogyan jutott ehhez az egyforma ismerethez.*

Egészen betegnek és feltétlenül tehetségtelen fejből jövőnek tartom azt a gondolatot: hogy a tehetséges gyermekeket, mint valami kétfejű csodaborjúkat, külön válasszuk a többitől és külön dupla adagra emelt oktatásban részesítsük. Egészen bizonyos: a kiválasztottak óriási arányánál a *tehetséges* jelző helyett csak a szorgalmas, vagy jobb esetekben: a könnyű felfogású jelzők lennének megfelelőek. Mert nem szabad elfelejteni: a tehetség

nem szorgalmat, nem gyors reprodukáló képességet jelent. Igen sokszor ez a két jegy nincs is meg a tehetségben. A tehetség: alkotó erőket s a gondolattermés és új meglátások ösztönös képességét jelenti. Ráadásul: ezeket a mélyre ágyazott erőket a még fejletlen ifjában csak igen rendkívüli és igen kevés ember tudja meglátni. A tanárok egyetemének pedig mégsem lehet pisztolyt szegezni, hogy rendkívüliek legyenek. Mint minden pályán, a tanári pályán is a nagy többség átlagember. Az átlagember pedig, szükségszerűen a maga képe után ítélve: a buzgó szorgalmút, a jelentkezőt, a híven visszadarálót, a tülekedőt, hogy ne mondjam: a strébert fogja tehetségesnek látni. Ez így van a főiskolákon is. Tessék megnézni az Egyetemek kiválasztását.

De tegyük fel a lehetetlenül legjobbat: a tanárok csak tényleges tehetségeket és minden tényleges tehetséget kiválasztanak erre a felfokozott lelki kosztra. Egészséges lesz-é ez az eljárás az egyénre és a közösségre?

A liba szeret enni és igen szereti a kukoricát. De a tömés idején nehéz undorú véleménye van minden evésről és minden kukoricáról. Azonkívül: töltött libának lenni csak az embernek öröm, a libának nem. Nem majális az, ha valakinek a két ellentétes nyílásáig ér a mája és egy túltengő hájoverall súlya alatt szuszog. Éppen a tehetséges gyermekeknek, erőik mély fejlődési törvénye szerint, van leginkább szükségük a játékra, a lustálkodásra, *a céltalan, önszeszélyű, az iskolai tantárgyakon kívül álló szellemi szabad legelésre*. Hiszen a tehetséges gyermekeknek éppen az a leggazdagabb előnyük, hogy az iskolai teendők sokkal kevésbé, vagy alig veszik igénybe erőiket és így több idejük van a szabad csatangolásra játékban, természetben, könyvekben, legmélyebb ösztöneiktől parancsolt érdeklődéseikben. Ezt az önindulását, az egyéniség legmélyebb és még inkább tudattalan tartalmától irányított szabad testi-szellemi legelését a fiatal lélek-

nek nem pótolhatja semmi, hiszen ez éppen a tehetség első ösztönös mozdulása, végigtapogatása a világnak: hol mit szívhat fel alkotó erői számára. Az irracionális élet e mesegazdagságú szövetének, a minden elemében szabadon ható világnak e dús nevelését, mely egyaránt foglalkoztatja, termékenyíti a gyermek és az ifjú tudatos és tudattalan énjét: elvenni a tanulótól: lélekcsorbítás, megszegényítés: *tehetség-gyilkolás*. Begyömöszölve egy homunkulusz-képző tanfolyamba, ahol tehetségének csak legkevésbé döntő elemeiben: szorgalmában, értelmében és emlékezésében fejlesztik: a *több* szellemi koszttal voltaképpen elszegényítik az élet szabad, célokkal körül nem peckelt, irracionális végtelen gazdagságú megtermékenyítésétől. Az emberiség ellensége az, aki intellektuális dömpingbe akarja belegyilkolni az ifjúság egy részét.

És mennyi beteg folyamatot, mennyi torzítást eredményezne ez az első- és másodrendű anyaszültekre osztás! Mindenekelőtt: a szegény elsőrendű tan-gúnárokba és tan-libákba olyan ámbició-máját hizlalna, hogy igen betegen szuszognának tőle. Az értelmükben túlüzemezt ifjak nagyrésze élettelen, kitermelt, meddő rög volna már a húszas évek elején. Kezdeményezésre, friss meglátásokra, merész alkotásokra képtelen. Egészen bizonyos: ezek az elsőrendű kiválasztottak szolgáltatóknak a jövőnek a közepes törtetők terméketlen seregét. Egészen bizonyos: a jövő tehetségei a másodrendű kinemválasztottakból kerülnének ki.

De van egy másik szempont is, mely a közösség és egyén lelki egészségét egyaránt érinti. Miért kell a gyermeknek köziskolába járnia, miért teszi rendesen torzzá, félszeggé a magános otthoni nevelés? Mert a gyermeknek lehetőleg első éveitől kezdve a többi hasonló korúak közt kell élnie, elkeveredve mindenféle arccal, minden sorsú és lelkű más gyermekkel: hogy életet, embert, emberséget, emberiséget, küzdelmet és szolidaritást tanuljon. Hogy, sejtje az egésznek kifejlődhessenek azok a

leiki sarkai, melyekkel belekapcsolódhatnak a többiek közé. És szükséges, hogy a gyermekek az élet természetes, meg nem cenzúrázott elkeveredésével tanuljanak együtt. A tehetséges és a nehéz fejű, a lusta és szorgalmas, a játékos és a merengő, a verekedő és a szelíd stb., stb. gyermekek mind mély hatású, életépítő neveléssel vannak egymásra. A tehetséges gyermek lendítő erő és példa a többi szorgalmában (*viszi az osztályt*, — amint mondani szokták) s folytonos érintkezéseiben is termékenyítőleg hat társaira. Viszont: a többi mély emberi emlékeket, megtermékenyítő benyomásokat raktározhat le a tehetségeseben. Hiszen nemcsak a tehetség és a szorgalom emberi érték. És tehetséges és tehetségtelen és mindenik: egymásban megtanulják az ember sokféle arcát és megtanulják a maguk életét a nagyon különböző képletű többi egyének korlátai közé rendezni. Ezt az élettanulást, az életnek ezt a szerves mély nevelését bűn elvenni a gyermektől. És bűn másodrendűvé osztályozni a gyermekek nagyrészét abban a korban, amikor még teljes lehetetlen végleges ítéletet mondani egyéni értékeiről. Hisz az élet egyebet sem tesz, mint rácáfol ezekre az ítéletekre. És csupán azért, hogy valamilyen reformot izzadjunk a közoktatásba: kár a megszegyenítés, szülői fájdalom, féltékenység, irigység, beteg arányú becsvágy, beteg és megokolatlan gőg s más egészségtelen lelki folyamatok megrontását hozni be az iskola életébe.

A tehetségversenyekről már elmondtam véleményemet, itt csak röviden összegezem: Az úgynevezett *tehetségversenyek*, melyek a tehetség megítélését pillanatok idegállapotától s a törtető hajlam erejétől teszik függővé: nem lehetnek a tehetség kiválasztás alapja. Különbösen is, amint többször kimutattam: a magyar lelki alkat nem hajlamos az ilyen versenyekre. Az ilyen versenyek megint általában csak a buzgó közepeseket avatják tehetségké. A tehetség olyan sajátos, sokszor elbúvó, egyénenként más-más feltételek közt megnyilatkozó,

a legritkábban tülekedő ereje a test-léleknek: hogy csak állandó, huzamos, hozzáértő megfigyelés adhat komoly híradásokat róla. Ezen a téren is csak egyetemes, szerves eljárás ad megoldást. Az ország minden néptanítója, tanára évről-évre jelentést küld a felbukkanó tehetséges gyermekekről. Jelezve, milyen téren nyilatkozik meg a tehetsége, milyen lelki alkata, családi, társadalmi, anyagi viszonyai vannak. Az ilyen évek folyamán megfigyelt és megismert tehetségeket helyezi el aztán a hivatalos központ a Budapesten és nagy vidéki városokban létesítendő Collegium Hungaricumokban, vagy más internátusokban és nevelti a tehetségüknek megfelelő pályára. Természetesen itt nemcsak a látájner pályákat értem, hanem az ipar, a kereskedelem, a mezőgazdaság: a nemzeti munka minden pályáját. Ez a módszer nem lombikokban, agyonlovaglásban, mesterkéltségek és véletlenes próbákban akarja tehetségekké, a gutaütésig tehetségekké dopingolni a törhető közepeseket. Hanem az élet nagy emberáramából választja ki a fejlődésükben, mindennapi lelki mozdulataikban állandó, hozzáértő megfigyeléssel megismert tehetséges gyermekeket.

4.

Összegezőként ide ismétlem, — nem lehet eléggé ismételni — azt az azonos elvet, mely egyedül lehet mindkét kiválasztás egészséges alapja. A közösség és az egyén mind értékesebb termésre fejlesztését, életproblémái megoldását nem lehet olyan mesterkéltségek beavatkozásokkal, logikailag kiagyalt életformákkal elérni, amelyek nem vesznek tudomást a közösség és egyén szerves, mély élettörvényeiről. A világ húsában és a társadalomban szervesen történő embert csakis meghatározó elemei végtelen szövedékében, az élet irracionális áramainak és ritmusának tiszteletben tartásával lehet a több egészség, értékesebb termés, egyetemesebb igazság felé fejleszteni. A legirtózatosabb öngyilkossága volna az emberiségnek — pedig igen be-

leg jelenségek ijesztenek ezen a téren —, ha mi önként, sőt akart lendüléssel zuhannánk együtt a tudományos és technikai rohanás nehézkesével matematikai vagy vegyi képletté, géprésszé, csak bizonyos cél elérésére megnyirbált életté. Ellenkezőleg: minél szédületesebbé válik ez a tudományos és technikai vágatás: annál több hatót kell beidézni a fejlődő ember nevelésébe, hogy megmaradjon teljes, integrális embersége és gazdagságában. Az ember nem azért van, hogy Egyházat, Államot, Társadalmat, politikai, gazdasági, szociális, kulturális életet teremjen. Hanem: Egyház, Állam, politika, közgazdaság, szociális rend, kultúra azért van: hogy a millió gyökerekből előteremtő, a millió és millió folyamatban tovaomló ember lehetőleg minden ős kincsével, színével és teremtő mozdulásaival legyen deltája a belezuhanó világnak.

Sohasem volt inkább érthető az a vágy, hogy az emberiséget egy kissé különbbé lendítsük, mint ma. A tehetség forró áhítatát pedig hallatlan tömörséggel okolják meg azok, akik ma az emberek irányítására, az embersorsok intézésére jutottak. De az egyén és a közösség feljavítására csak azt az utat követhetjük, amelyet a természet és a történelem egyaránt mutatnak nekünk. Az eke és az ásó mélyre rejti a föld kitermelt, elszegényedett rétegeit s a friss erejű, érintetlen gazdagságú alsóbb rögöket hozza fel a napra, hogy több és jobb legyen a termés. Mikor az elvénült egyházi-rendi társadalom megadta már minden lehető termését: a kitermelt, lelkileg elszegényedett rendiséget félrelökte a munkában és szenvedésben teljes erejére ért polgári rend. És jött a meddő századokra a tizenkilencedik század csodálatos emberi lendülete minden téren. A tizennyolcadik század végével életbe mozduló, történelmi tényezővé fejlődő, de csak 1867. óta megteljesülő magyar középosztály már keletkezési folyamataiban, meghatározottságaiban, összetételében beteg volt: egységes történelmi alkotásra nem alkalmas. Most pedig, történelmi tragédiánk

viharverése után minden szerves hiba, akart bűn, beteg ideológia felszínre hozta pusztító eredményeit. Megérthető, hogy a felelős felső osztályok s a velük bűnös keverék középosztály minden eszközzel úgy igyekeznek reformokat, megújhodást, új korszakot szimulálni, hogy saját utódaikban folytatódjanak tovább életirányító, életintéző tényezővé. De ezt az érthető makacs akaratot át kell törnie a magyar életöszton megújhodási akaratának. A történelem nagy fordulásában élünk, amikor megválasztódnak a nemzetek és csak az elszánt életakaratú, minden tagjukban emberré jogosult, a munka jogrendszerébe épült nemzetek indulhatnak az élet felé. Egyetlen utunk van arra, hogy elérjük azt az erőttöbbletet, melyet ez a nagy történelmi megújhodás kíván. Neki kell vetni az ekét az egész nagy magyar szántó földnek, mélyre takarítani az elértéktelenült, elterméketlenült, beteg csírákkal telt rétegeket s felhozni a nap teremtő világára a munkában és a szükség mindennapi küzdelmében friss harcos erőkre gazdagodott emberrögöket. A drága csatornák és ápolt patakok elsekélyesedtek, kiszáradtak: forduljunk a nagy tenger ősi segítségéhez. Caeterum censeo: a magyarságnak fel kell számolnia a zagyvalék, különböző vérű, különböző életakaratú, anarchikus érdekű, elmeddősödött felső- és középosztályokkal és intézményesen a magyar nyelv, magyar kultúra, magyar életcélok egysegés középosztályát kell helyébe fejlesztenie a magyar parasztság és magyar munkásság arravaló gyermekeiből. Az emberiség és a magyarság feljavítását sokan csíragyilkosságokkal és mesterkéltnélkülönítésekkel és dopingolásokkal akarják elérni. Én a magyarság minden életlehetőségét a munka jogrendjének uralmában, a munka tömegeinek intézményesen biztosított érvényesülésében és történelmi tényezővé fejlődésében, az egészség, a jólét, a szabad egyéni fejlődés, a kultúra és a társadalmi igazság egyetemes megszervezésében látom.

Városmajor, 1937. május 1.

KORUNK NŐPROBLÉMÁJA.

Mint bármely témánál: ennél sem az a szándékom, hogy okvetlenül és kirakatba-valóan eredeti legyen és újat mondjak, — ha másképp nem lehet — fejtetőre állva is. Hiszen, mint minden egyetemes örök problémáról: körülbelül erről is elmondtak minden lehető okosat és nem okosat. Célom, mint minden témánál: *olyan egységben mutatni meg az ide tartozó kérdéseket és jelenségeket, hogy ebből a meglátásból intézményes akarat fakadjon az egész, a teljes ember védelmére s az emberi termés gazdagabb lehetőségére.*

Az egész, a teljes: a természet minden ős adottságával élő és termő, meg nem szegényített életű ember: ez az akaratom minden emberi problémánál. A nőprobléma is mindenekfölött mint *a leendő ember* sorsa érdekeli: hogy ősi gazdagsággal fakadjon elő a csókból és ne öljünk meg semmilyen termő csirát benne. Hogy legyen logika és racionalizmus, intuición és ős gazdagságú ösztön-dsungel, matematika és költészet. Az én szemeimben a nőkérdés is sisősorban *az ember integritásának* a kérdése.

Úgy hiszem: nagy szükség van a kérdés egy ilyen mélyebbre mutató, szélesebb horizontú körvonalozására. Közéletben és szalonokban, templomokban és sajtóban, irodalomban és egy bizonyos tudományosságot mímelő ál-szociológiában ezt a problémát igen felületesen s különösen: vak egyoldalúsággal tárgyalják. Voltaképpen azt mondhatnám, hogy ez örök kérdés körül meg-megújuló vitákban két régi klaun húz egy nagyon ócska kötetet. Az egyik, egy hígvelejű „modernség” elgurultja.

Ez a „haladás“, a „szabadság“, a „szabadgondolkodás“, a „modern világnézet“ s más alaktalan és üres szószátyárságok elpukkantásával odabölcseledik, hogy minden jól van, amint van és minden legyen úgy, ahogy tetszik, ahogy jólesik. Ezek azok, akik, ha a rendőrség elkobozza egy bordélyház titkos reklámjait, már középkort és inkvizíciót borsóznak s az „emberi haladás“ és „művészi szabadság“ végveszélyét visítják. Beteg vagy üres fejű látszatos műveltségű ostoba kóficok ezek, kiket kartácscsai kellene kiirtani.

A másik típus az egész problémát egy bizonyos sajátosan felfogott „morál“ mániakusságában látja. Sajátosan felfogott morál: mert csak egy szervre, csak a legeldugottabb szervre vonatkozik. Szemeiddel, füleiddel, kezeiddel, agyaddal csinálhatsz akármit, lehetsz tolvaj és uzsorás, kém és áruló, fősvény és szívtelen: ez a morál annyit sem riad rá, mint alvó bakter a bolhacsípésre. De ha az új divatban egy centiméterrel kurtább a női szoknya, már nyakig marhasóvá válik ez új teksztilipari Zsodoma megpillantására s a nagynénje tüdejét is cafatokká retorikázza a világ romlásán. Ezek az egész női kérdést azzal a méltóságos és tömör mondattal intézik el: — A nő hivatása az, hogy jó anya legyen. — Ezek a becstelen és hazug „fehér irodalom“ hívei s a nő és férfi viszonyáról ezek rókáznak össze egy olyan hülye és hazug „ideálizmust“, mely betegebb és undorítóbb a nemi élet minden más irtóztatós eltévelyedésénél. Kétségtelen: hogy ezt a típust még az előbbi előtt kell elpusztítani.

Kétségtelen: hogy egy nagy lelki vajúdon megy át most Európa. És kétségtelen: hogy e vajúdás egyik gyökér-oka a nő új helyzete, melynek összes következményére nem készülhetett fel az emberiség. Ezért állhatott elő a mai átmeneti lázas kor, hol a múlt legmegkövesültebb babonái egy asztalnál ülnek a legriasztóbb „modern“ örültségekkel s egy és ugyanazon lélek a legellentétebb elemek

zűrzavara. És ebben találok korunk legnagyobb betegségét, mely valósággal mély és egyetemes tragédiája az új nemzedékeknek: korunk nem tud — sem a család, sem az iskola, sem a társadalom, sem a közélet — egységes lelket adni az egyénnek. Pedig ez nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy az egyén teljes értékét megteremje a közösség számára.

A kérdést a következő szempontokból tárgyalom: 1. mint a nő, 2. mint a férfi, 3. mint a gyermek problémáját, 4. mint történelmi, 5. mint kulturális problémát.

Mit jelent a nő számára az, ha ezután az élet minden terén ugyanazokat a funkciókat végezheti és végezi, mint a férfi s ugyanazt a testi és lelki életet élheti? Milyen életgazdagodást vagy szegényülést, milyen változásokat vagy válságokat?

Tudjuk, hogy egy bizonyos irány, mely cégén a természettudományos nevet viseli, hogy annál nyugodtabban megfedkezzenek a természeti fejlődés minden alaptörvényéről, körülbelül ezzel az érveléssel követte a nő teljes férfivá szocializálását. A nőt a természet ugyanazokkal az adottságokkal és szükségekkel alkotja, mint a férfit, egyenjogúsága tehát már természeti jogon nyilvánvaló s így bármi téren joggal követelhet magának a férfiével azonos jogokat és szerepet.

Mindenekelőtt: a „*természet*“ és a „*jog*“ terminusok használatánál egy igen könnyen kínálkozó félreértésre és nem-értésre hívom fel a figyelmet, melyik „*természetet*“ tetszik érteni? Mert az emberi társadalom dolgairól lévén szó: okvetlenül két „*természetet*“ kell megkülönböztetnünk. Az egyik: az az ősi állapot, a testi és lelki tényezőknek az az összetétele, amilyenné gyúrta valaha az ősi természet az ősi embert és amiről nekünk világos és teljes képünk egyáltalán nincs és sohasem lesz. A má-

sik: az az állapot, a testi és lelki tényezőknek az az összetétele, amilyenné az ember az előbbi ős adottságból, ős „*természetből*“ az emberi társadalom egymásra hatása s a kulturális elváltozások alatt fejlődött. Ez a második „*természet*“, bár végleg sohasem szakadt el az első ős alaptól: sok jelenségben oly messze fejlődött el attól, hogy ami természetes volt az első, természetellenes a második szerint. Példát mondok. Egy halálosan éhes ember megy az Andrassy-úton. Vele szembe jön egy aszazony, kinek kenyér és szalonna van a kezében. Az első „*természet*“ szerint az volna a *természetes*, hogy az ember rágorjék, elharapja tőle az ételt s ott rögtön felfalja. Viszont világos: hogy a társadalmi fegyelmesség és a mai kultúra fokán ezt csak egy nagyon beteg vagy pillanatnyilag őrült ember tenné meg s tette már a mi szemünkben *természetellenes* volna.

Nem vitatva tehát azt az elcsépelésig vitatott tételt, hogy a nő östermészetileg azonos adottságokkal és szükségekkel született: fennmarad még mindig az a kérdés: hogy vájjon a másik „*természet*“ szerint, az emberi társadalom fejlődésében természeties-é, hogy a nő a férfival azonos funkciókat végezzen az életben?

Hogy a „*természet*“ és „*természetes*“ szavakat milyen önkényesen használják legfelsőbb tekintélyi érv gyanánt: véletlenül előkapott példa gyanánt mutassák a divat körüli harcok. Azok, akiknek egy bizonyos „*morál*“ ép úgy foglalkozásuk és kenyérkeresetük, mint a kerítőnek a kerítés: a női divat folytonos s igen sokszor gyönyörű változásai ellen rendszeren a „*természet*“, az *ős*, *egyszerű természet* nevében tiltakoznak mint „*természetellenes*“, erkölcstelen dolog ellen. Ha csak egy kissé mélyebbre néznének, egészen megnyugodhatnának: a divat éppen a „*természetnek*“ ősparancsa s ez a természeti osparancs szervesen tovább fejlődött a másik természetben: az emberi fejlődésben. Mindenki ismeri azt a jelenséget: hogy ha egy erős illatú virá-

got sokáig szagol, egyszercsak nem érzi az illatát. Ez nem azt jelenti, hogy a virág elvesztette már minden szagát, hanem: a szagló érzék már telítve van ezzel a benyomással. Ha ilyenkor egy más illatú virágot szagolunk meg, annak teljes erővel érezzük az illatát. Így eltompul a nemi érzék is a folytonos egy-azonos inger hívásával szemben. Ezért szükséges, hogy a nő mindig új és új benyomással ébressze magához leendő gyermekei apját. A divat tehát nemcsak hogy nem természetellenes: de éppen egy ős természeti funkció az örök folytatás egészséges és ösztönös biztosítására. És meg lehet figyelni, hogy ezekkel az üzleti morálkodókkal szemben, mint a rövid szoknya esetében is: általában a divatnak van igaza.

De ilyen furcsa és kétes használata van a „jog” szónak is az ilyen egyetemes problémáknál. Nekem például nemigen lehetne megmagyarázni, hogy ez a mondat: — Minden embernek joga van az élethez, — a semminél egy hajszálnyival is többet mond. Ugyancsak messzire mennek szegény emberek ezzel a joggal. És kérdés, hogy mikor valaki bizonyos praemisszák alapján megállapítja, hogy a nőnek „joga” van betölteni a férfi összes funkcióit, nemcsak ennyit mond ezzel: — Én az én elvont okoskodásomban erre az eredményre jutottam és más eredményre nem tudok jutni, mert gondolkodásformámnak, temperamentumomnak ez az eredmény felel meg s csak ez elégít ki.

Kérdés: hogy az ilyen egyéni jólesést jelentő „jogoknak” van-e valami jelentése és értéke, mikor egy közösség sok ezeréves bonyolult organizmusáról van szó? Valószínű, hogy nincs. Valószínű, hogy a „jog” szó az egyetemes problémáknál annyimint: a közösség. A jog nem más, mint a közösség mély trascendens életakarata, legmélyebb életérdekeinek biztosítása. És valószínű, hogy aki nem ebben a horizontban gondolja át az ilyen problémákat: csak szervetlen, alakatlan, üres fecsegést terem.

Két döntő kérdésben csúcsosodik ki a nő problémája a nő teljes szabadságánál és új helyzeténél: 1. Élheti-e a nő önmagára nézve is büntetlenül azt a nemi életet, amit eddig a férfi élt? 2. Ha a nő férfi-funkciókat végez, nem fogja ez lelkileg s bizonyos határokig testileg is férfivá tenni, nem fogja-e ez új joggal elveszíteni önmagát?

Az első kérdésben, az örök-harcú nemi problémánál legkönnyebb az „idealisták“ felelete: — A férfiak eddig szabadabb nemi élete bűn és betegség volt. Az egyenjogúsággal tehát nem a nő nemi élete lesz szabadabb. Ellenkezőleg: a férfi élete fog visszasziszultni az ideális nő nemi életéhez. Mert ezután a férfi is csak a házasság keretében s csak a termékenység gondolatával fog nemi életet élni.

Ez a felelet, amilyen szép, olyan ostoba és üres fecsegés. Nincs meddőbb és veszélyesebb dolog az egyetemes problémák megoldásánál: mintha bizonyos magasztos lelki kirakat kedvéért az emberi fejlődés, az emberi adottság s a jelenkori élet millió és millió realitását kihazudjuk az életből. Gondolják meg ezek az ideális hölgyek és urak, hogy az emberek még a Bibliában is össze-vissza malackodnak. Ha az Isten kijelentésében sem tudták megtartóztatni magukat, hogyan fog ez nekik sikerülni a mai kor millió ingerrel zuhatagos életében? Érdemes-e hazudni magunknak egy világot, mely a saját kis elvont gondolkodásunk méretei szerint szabályszerű, illendő és büntelen és erről szépeket fecsegni, ahelyett, hogy a valóságos élet lehetőleg összes tényezőjének meglátásával igyekezzünk védelmet és gyógyulást hozni az ezer éhséggel és esendőséggel valóságos emberek világába?

Valószínű, hogy a nemi kérdésben a szigorúan *theológikus* és *teleológikus* felfogás helyébe, mely a férfinál is átok alá vet minden csókot, mely *nem* a törvényes házasság keretén belül és *nem* a termékenység gondolatával történik: az új társadalom az *egészség* szempontját fogja tenni. Természetes,

hogy ebben az esetben az *egészség* szónak a legszélesebb és legteljesebb értelme van s magába foglalja *nemcsak a nő és a férfi, hanem a bármikor bekövetkezhető gyermek testi és lelki egészségét is*. Ez az álláspont már a nemi életet nem vallásos és morális kényszerképzetek hatása alatt nézi. Kényszerképzetek, melyek annyi beteges nyomást gyakoroltak a lelki és testi fejlődésre. Az új társadalom magasabb fokú szellemiségében vallás és morál már nem fognak altesti házi rendszabályokon alapulni. Ez a felfogás már nyíltan számot vet az élet realitásaival és tudja, hogy az élet roppant gazdagsága minden téren, a növényi és állati világban is: milliárd és milliárd csíráat pazarol szét, melyeknek csak egy bizonyos része jut fogához és fejlődéshez. Hiszen az életnek éppen ez a nagyszerű pazarlása a legtermékenyebb titka s az egyetemes élet alap-áksziómája: — Pazarlók, tehát vagyok. — Nem valószínű, hogy az embert ki lehet tépni az élet egyetemes gazdagságából s át lehet szegényíteni egy olyan szociális géppé, mely csak pontosan a törvények által célszerűnek ítélt esetekben terem csókot. Régi megfigyelés, hogy azok, akik valóságos elgurult prófétái a nemi megtartatásnak: szellemileg és testileg beteg, nem normális életet élő emberek.

Ez a felfogás tehát nem mint szentségi vagy becsületbeli kérdést tárgyalja a nő nemi életének mikéntjét; hanem az e fejezet elején felvetett probléma jegyében: Életgazdagodást vagy élete megszegényülését jelenti a nőnek az, ha a házasság előtt ugyanolyan nemi életet fog élni, amilyent eddig a férfi élt? Elő fogja-e ez segíteni, vagy gátolni fogja egyéni értékei megtermését?

Így téve fel a kérdést, becsületes és komoly gondolkodó okvetlenül eljut a következő megfontoláshoz: A férfi élhette ezt a nemi életet úgy, hogy nem kellett semmilyen mesterséges és erőszakos módon beleavatkoznia testi folyamatainak lefolyásába. A nő pedig csak úgy élheti a férfi nemi

szabadságát, ha ezt minden természetes csók után megteszi, hogy csókja gazdasági, szociális és más következményétől: a gyermektől mentesítse magát.

Kétségtelen, hogy ez a csak a nőnél előálló körülmény testileg és lelkileg súlyos következményeket határoz meg. Az a nő, aki zsenge lánykorától kezdve az életpusztítás előre megfontolt gondolatával megy be a csókba, szükségszerűen ránevelődik, hogy tagadja a csók eredeti értelmét s egész életére a terméketlenség ügyes és ravasz játékos legyen. Ez pedig könnyen lehetővé teszi, hogy átzökkenjen olyan élvezetek keresésére, melyek épp olyan, vagy talán még fokozottabb ingerrel járnak, de már lényegükben terméketlenek. És mihelyt ezekre a meddő utakra téved a nő: kikerülhetetlenül oda nevelődik, hogy mindig újabb és újabb élvezési mód, frissebb és frissebb nemi hatás után vadásszon: mindig más és más férfi felé forduljon étvágyával.

Mit jelent ez a nő életének? Jelenti a nemi élet beteg arányú elburjánosodását a testi és lelki folyamatokban, tehát: egész többi élete megszegényülését. Egész élete egyetlen beteg mánia uralma alá kerül s minden testi és lelki folyama csak annyiban érvényesülhet, amennyiben valamiképpen ezt a mániát szolgálja. Az élet gazdag termő egyensúlya felborul, ezer és ezer nagy elhivatású csírája elpusztul, az egésznek született élet beteg csonk lesz. A millió és millió humánus megtermésére született gazdag élet egy kicsinyes és végtelenül szegény mánia vak ismétlő gépévé nyomorodik.

Természetes, hogy e kérdésnél nagy különbség van a közt a nő közt, aki már húsz vagy huszonkétéves korában férjhez mehet és a közt, aki csak huszonnyolc éves vagy későbbi korban megy férjhez vagy a közt, aki sohasem kap férjet. De egész bizonyos: ha a nőnek huszonnégy vagy huszonkét éve előtt megadjuk azt a nemi szabadságot, melyet eddig a fiatal emberek élveztek: ez a nő meddővé prostituálását, a testi és szellemi termésének meg-

szegényítését: *a nő csődjét jelenti*. Ezért a nő védelme ebben a fiatal években sohasem lehet eléggé éber és kitartó, figyelmes és következetes, szerető és határozott. Aki pedig a küzdő férfi leendő társát, az új emberiség leendő anyját, az új szépségek holnap fakadó forrását nem ilyen megfontolásokkal, hanem úgynevezett „modern“ elvekkel neveli: az ilyen gazembert vagy szajhát lófarkára kell kötni s úgy pusztítani ki az emberiségért élő emberek világából.

Térjünk át a másik kérdéshez: *mit jelent a nőnek, ha ezután az élet minden terén testi-funkciókat végez?* Ha ügyvéd és pap, diplomata és tudós, képviselő és talán már: katona, stb.

Közismert a pék-lábszár és az órás-szem. A pékek befelé görbülő lócslába, az órák összehúzott, sajátos fényű rövidlátó szeme. Vagyis közismert az a tény, hogy bizonyos állandó foglalkozás elformálja az ember testi külsejét, sajátos bélyeget nyom rá. Az is közismert, hogy a lélekre, a szellemre is hasonló hatást gyakorol. A tanár, a pap, az ügyvéd pszihé ép olyan megfogható, tapintható, látható és domború sajátos valóságok, mint a pék lábszár és az órák szeme. A testi és lelki életre a megállapítás azonos: *az állandó azonos foglalkozás bizonyos testi és lelki folyamatokat gátol, elpusztít, más folyamatokat viszont elősegít vagy túltengővé fejleszt*. Ez aztán sajátos testi vagy lelki képletté formálja az illető foglalkozás üzőit.

Mi volt a nagy általános, egyetemes különbség a férfi és a női lélek közt? A férfi lélek sajátos jegyei inkább a tudatos lelki folyamatok s az alkotó akarat voltak. A férfi léleké a nagy horizontok és lehetőségek meglátása, a nagy szintézisek alkotása, a millióknak életformát adó akarat. A férfi szem látja meg sub specie aeternitatis az egyetemet és akarata is inkább az egész, az egyetemes felé fordul. A férfi akarat, ami nemiségének természetéből folyik: alkotó akarat.

A női lélek általában sokkal gazdagabb az ügy-

nevezett tudatalatti és ösztönös elemekben és folyamatokban. A női lélek még sokkal inkább test és ez az ő nagy gazdagsága és termékenysége. Még millió el nem tépett köldökzsinórral testesülve be a világ húsába: folytonos éhes befogadásban érzi meg az élet végtelenül finom rezdületeit, titkos suhanásait. Élete nagy figyelmét ezek a folyton ömlő apró benyomások töltik meg, ezért tudja oly csodálatosan meglátni az apró részleteket, a különöst, az egyes eseteket. A természet: a világ húsába áramló egyetemes élet megérzése és határozott szavakba nem is foglalható ösztönös, állati megértése, amint az anyja mellett alvó borjú érti az anyja meleg testében az anyai védelmet és szeretetet: leginkább a női lélekben történik. Emlékezete is inkább a test mély ösztöneiből s folyton suhanó sejtelmeiből tevődik össze, mint tudatos folyamatokból. Ezért mindenekelőtt *a nőbe van ágyazva a faji emlékezet* s az emberiség történelemből kisülyedt múltja, az eltűnt ember-mitológia a nőben még szoptat és termékenyít. A nő a föld és a zene: az anyag végtelen őszülő gazdagsága s a legkorlátlanabb kirontás a sejtelmek irreális valóságába. A nő tudatos folyamatai is inkább a részlet, az egyes eset felé fordulnak. Akarata is inkább a meglevő adottságokból s más akaratokból kombináló, formáló, alkalmazó akarat.

Természetes, hogy a női és férfi lélek itt felsorolt elemei többé-kevésbé megvannak minden nőben és minden férfiban. Mert nincs százpercentes nő és nincs százpercentes férfi s minden ember a nő és férfi kémiaiájából áll elő. De ez a körülmény csak még fenyegetőbbé teszi azt a veszélyt, hogy a nő, állandóan férfi funkciókat végezve átfejlődik, átnyomorodik egy másodrendű, bátard férfi-típussá. Azok a férfi-funkciók bizonyos lelki mechanizmust tételeznek föl. A nő, betöltve ezeket a funkciókat, kényszerül állandóan azokban a tudati és akarati lelki folyamatokban élni, melyek eddig a férfi léleknek voltak sajátos jegyei. Kérdés, hogy ez a

folytonosan tudatában és tudatos akaratában élő nő nem fogja-e elveszteni azokat a lelki elemeket és folyamatokat, melyekre ezekben a férfi funkciókban nincs szüksége, vagy amelyek éppen gátolják e funkciók teljesítésében? Kérdés, nem fogja-e elveszteni test-lelkéből az évezredek gazdag avarját, az ösztönök, sejtelmek, az ős alakatlan emlékezések, a világ millió apró benyomásaiból, részleteiből épülő lélek dús termékenységet. Kérdés: *nem fogja a nő elveszíteni magából: a nőt?*

Valószínű: hogy ez a férfivá kasztrált nő nem kevésbé utálatos eunuk-típus, mint a testiségében kasztrált férfi. És két körülmény végzetesen fogja elősegíteni ezt az áttorzulást, ezt a szörnyű öngyilkosságot. Az első: a nagy életversenyben, ahol most már kenyér- és presztízs-versenytársa a nő a férfinak: a nő kényszerül ezekben a férfi-funkciókban mindjobban magára tornászni a férfi pszihét, hogy versenyképes legyen. A második: az új helyzetében és teljes nemi szabadságában élő nő mindjobban kerülni fogja a termékenységet s így az anyaság dús és egyetemes hatása sem fogja újból és újból életre hívni benne a női lélek évezredek gazdag örökségeit.

A probléma tehát a nőre nézve végső kérdésben így hangzik: Vájjon abból a nagyon megdobolt egyenjogúságból, a nőnek a férfiéval egyenlő nemi szabadságából és minden férfi-funkciót elbirtokló lehetőségéből haszon-e vagy kár fog hárulni a nőre? Vájjon az egész emberi kultúrát kitermékenyítő, földgazdagságú nő nem fog új helyzetében csak két csonka és szomorú típusra szegényedni? A hisztérikus s csak nemi étvágya vad rángatásaiban élő hetaira-típusra. És a női lélek minden ősgazdagságát elvesztett férfi-nőre, a lelkileg kasztrált nőre, a lelki virgóra ?

A kezdet nem túlságosan biztató. A nők nagy nekiiramodása az „*egyenjogúság*“ terén az utolsó évtizedekben, mint legkiötlőbb eredményt azt adta, hogy nagy sikerrel magukévá tették azt, ami a fér-

fiban kicsinyes, piszkos vagy bolond vagy üres külső. Eltanulták tőlünk a nemi malacságokat, a dohányzást, a cigaretta fogásának s a dohányos nyál kiköpésének módját, a frizuránkat, a nadrágunkat, a sétapálcánkat, nyakkendőnket, a sport-őrületünket, legizléstelenebb gesztusainkat s az alkoholt. Bármily hízelgő is ránk, hogy a „modern“ nő új szabadsága legmagasztosabb céljának azt tartja, hogy rothadt, hülye és alacsonyrendű férfivá fejlődjék, nem tudunk olyan önzők lenni: hogy ezt mint a nő történelmi nyereségét könyveljük el.

Bizony: az új szabadság még eddig inkább szomorú kirakat-szajhákat, fertelmes sport-kancákat és fertelmesebb meddő kultúrkocákat adott, mintsem meggazdagult értékű új női típusokat. Az igenkevés sikerült eset mellett csak még jobban látszik a modern nő nagy emberi elszegényedése. Vigasztalóbb lesz-é az eredmény, ha más tereken fogjuk vizsgálni a problémát?

2.

Mit jelent a nő új helyzete, férfiszabadsága a férfinak?

Ennek a problémának a vizsgálatánál tudnunk kell: milyen életgyarapodást, milyen kiegészülést, milyen funkciót jelentett eddig a nő a férfi életben.

Az akaratában és tudatában élő férfi küzdött, alkotott, építette az örök emberi jövőt. Láta a nagy szintéziseket, az egyetemest, akarta az örök értékű formákat. Az ösztönös, nagyrészt tudattalan, a világ-folyó millió rezdületében veleáramló testeikében élő nő folytonos termékenyítésben hozta ebbe a férfi lélekbe az apró részletek meglátását, az apró benyomások, a lehellet-finom életsuhanások mély megérezését, a mostani pillanat kincsét. A világ vak vérkeringésében bennegazdagodó női lélek adta a férfinak a világ ösztönös, érzelmi: *mintegy testi, állati megértését*. Így a nő az anyag roppant

mitológiájának, az egész világegyetemben feláramló teljes és egyetemes életnek *mintegy kozmikus tudata*, ösztönös megérzése lett a logikai és akarat formákba inkább átszegényült férfi-pszichében. A nő volt az örök föld, melynek érintése a meg-megvérszegényült Anteusz-férfiba vissza-visszavitte a világ vérének teljes gazdagságát.

Mindig-anya volt a nő a férfi számára: az élet-eposzban tragédiát zúduló férfi minden percben gyermekké hullhatott vissza a női mellen. Ahol a történelem vitézlő díszkakasa újra és újra gyermekké menekült, elringatott, felelőtlen védett élet lehetett, akinek mindig és mindenben igaza van: mert az ő mamája a világ és az igazság és e mama számára ő a világ. A legzordabb akaratú, a leggigászibb arányú férfiban ott sír ennek a megfajthatatlan gyermeknek örök nosztalgiája: anyamellett találni a nőben, mely megimeti a bibit okozó világtól hozzáfutó fiút az abszolút védelem, az ős vigasztalás, az egyetlen szeretet emlőjével.

Mindig-szerető volt a nő a férfi számára. Az élet-marakodásban, az akaratokban és gondolatokban meg-megkopott férfit a fiatalság új és új hullámaival fürdette meg a nő a csókban. A csók nemcsak a folytatás, ösztönös akarata. Hanem megfiatalító, csodatevő forrás, ahol a nő legteljesebb és legdúsabb áramlásában új és új csírákat, új akaratokat és gondolatokat hí életre a férfiban s megerősíti benne az élet küzdő akaratát.

Mindig-társ, mindig-barát volt a nő a férfi számára. Künn az élet-rohamban mindenki mindenki ellen harap, minden éhség a maga igazát ordítja s halálosan egyedül van minden férfi. Egyedül ellen-ségeivel és mélyebben egyedül szövetségeivel szemben. Mert nem híd a szó, nem belső egység az érdek s az egyén és a küzdő akarat mindig végzetesen egyedül van az akaratok iramában. A nő az egyetlenül lehető társ, az egyetlen egység. Csak a nő tudja halálos-halálíg mindenüvé követni a férfit minden akaratában, és gondolatában. És a meg-

tántorodott férfinak ő tartja gyöngébbül erősebb vállát, az elhagyott férfinak ő fogja kezét s mikor már maga a férfi is kételkedik önmagában: a nő tud megújult hite, holnapi biztonsága lenni.

Kérdés: a nő új helyzetében a férfivá szocializált, emancipált és kulturált nő fogja-e ugyanezt az életgazdagságot, megújító erőt és védelmet jelenteni a férfi számára? A nemi életben korlátalanul szabad nő, akinek a csók csak múltó élvezeti-ügylet, legjobb esetben egészségi aktus: fogja-e a csókban, a szerelmi érintkezésben ezt a dús megtermékenyítést jelenteni a férfi egész, lelki és testi élete számára? Nemcsak különböző kéj-technikát fog találni a férfi az új nő csókjában, mely előbb-utóbb unalommal vagy undorodással fogja eltölteni? De élete rejtett csíráinak, testi és lelki élete ősz-öngelének nem fog nagy hívású hajnalokat, új indítású tavaszokat adni ez a szerelem s humanitása nem fog semmit nyerni benne. Vájjon az ilyen csók nem fogja-e lassanként tompítani a fajfentartás ösztönét a férfiban s nem fog természetellenes típusokat teremteni?

De hogy fogja betölteni a férfi-funkciókban férfi-lelküvé szegényedett új típusú nő hármasszerepét: a mindig-való anya, szerető és társ minden pillanatban termékenyítő hatását? Ebben a tudati és akarati folyamatokba csonkult, átférfiasult lelkű nőben a férfi nem fogja megtalálni természetes kiegészülését, a teljes, minden áramában gazdagul élő életnek azt az állandó utánpótlását, mely eddig életének, erőinek legdúsabban fakadó forrása volt. Egy önmagához hasonló, de csonkább, de másodrendű férfit fog találni az új nőben, ugyanazokkal a lelki folyamatokkal, éhségekkel és belső nyomorúságokkal. Fáradtság, unalom és levertség és nem új életet adó kiegészülés lesz ez a nő számára. Az őstítókú kincses talajt ellopták a férfi gyökereitől. E mellett a férfi-funkciós új női lélek mellett a férfi élete elszegényül, elbitangul s legszebb csírái fognak terméstelenül elpusztulni.

A férfi, egyedül és izoláltan az anyagi vilá-jelenségeivel, a természettel szemben, egyedül és izoláltan az életharcban minden más éhséggel és akarattal szemben: hiába fog ehhez a nőhöz menekülni. Hiába kopogtat a nő testénél, lelkénél: nem fog anya, nem fog szerető, nem fog társ válaszolni kérésére. Egyedül és izoláltan marad a csókban, a tűzhelynél: a nővel szemben is, kiből csak saját megromlott képmását fogja láthatni.

3.

Mit jelent a nő új helyzete, az új pszihéjű nő a gyermeknek: az új emberiségnek?

A gyermek a férfi és a nő vegyületének kémiai képlete. Vájjon ez a képlet nem fog veszélyesen módosulni: ha az összeadó elemek közül az egyik elveszti sajátos jegyei minden gazdagságát s megmaradó képleteiben a másik elemhez hasonló? Részletesebben: így áll a probléma:

A női lélek, állandóan és nemzedékről nemzedékre férfi-funkciókat végezve, elveszti sajátos egyéniségét, fennebb leírt ösztönös gazdagságát s áthasonul inkább tudati és akarati folyamatokban élő férfi-léleké. Mármint: az ettől a nőtől születő gyermek *lelkileg voltaképpen két egynemű, két férfi-lélek gyermeke lesz*. Hiányozni fog belőle az ösztönösebb, a világ húsának áramló életét millió és millió apró folyamatban élő női lélek megtermékenyítése. Hiányozni fog a dús tudattalan avar, a faji emlékezet, az anyag mitológiájának vak megérzése, a csodálatos sejtelmek és jövőt és művészetet teremtő szimatok. *A zseni mindig az anya fia volt* és az új nőből új funkcióiban éppen ezek a zsenit termő őselemek fognak kihullani. Nem fogja-e ez az egész emberiség, az egész emberi lélek megszegényedését, termőképességének folytonos csökkenését jelenteni?

Az emberi termés alapformája: az egyéniség. És kérdés: vájjon az őse női lelkielemek nélkül le-

het-é egyáltalában egyéniség? A nő nem egyéniség amint a föld nem tölgy, nem hárs, vagy bükkfa. De *a születő gyermek a mai psziché által lesz egyéniség*, amint a tölgymag vagy a hársmag a föld által lesz tölgy vagy hársfa. A tudat és az akarat körülbelül azonos törvényű és lefolyású folyamatokban él mindenkiben. A női lélek ösztönös, sejtéses, alaktalan ősz elemei teszik ezt a tudatot és akaratot egyéni arcúvá, egyénileg alkotóvá. Gondolatot és akaratot, formát és törvényt a férfi-apától kap a gyermek. De egyénisége sajátosan termő talaját, ez alaktalan, irracionális lelki elemeket, a világot mint álmot, szépséget és hitet: a nő-anya gazdag emléiből szopja magába.

Mély és súlyos veszélyek várják az új nő gyermekét. Ha az anya a nemi szabadságában kéjbenyomások vadászává betegült nő: ez a beteg, hisztérikus test csak beteg csirájú, elítélt, minden esendőségnek előre odaíért gyermeket fog teremni. De vájjon kisebb lesz-e a leendő emberiség pszichikai esetekből származó veszélye? Vájjon a lelki folyamataiban átférfiasult nő gyermeke nem fogja-é az emberiség egyoldalú, racionálissá fejlődését: lelki koldusbotra jutását jelenteni? Vájjon az elrúgott őstalaj, a megfojtott nő nem fogja-é megbosszulni magát az egész emberi természetesen, az emberi kultúrán?

Nincs gyilkosabb tévedés: mint fel nem ismerni a gyermek és a fiatalság anyától szakadt gazdagságának jelentőségét. Kell a mitológia és kell a mese, a játék és az édes ostobaságok, az érzékek sejtelmes borzongásai és a misztikum, a tánc és a mór: *rengeteg pazarlás, rengeteg hiábavalóság és rengeteg irracionális elem kell ahhoz, hogy komoly célokot akaró, erős akaratot építő, hősiiesen merő emberi élet teremjen meg*. Hiszen az ember logikumának, gondolatkiépítésének erőforrásai is abban a gazdag, anyától kapott lélek-avarban vannak, melyet nem tudunk összes elemeire analizálni s melyben évszázadok és évezredek termő ereje lap-

pang. Vájjon: ha a nőt férfivá kasztráljuk: ez a gyermekben nem a jövő emberiség teljes megrablását fogja jelenteni?

4.

Mit jelent a nő új helyzete, új férfiszabadsága, férfi-funkciókat végező egyenlősége a történelem-csinálásban, a legtágabb értelemben vett politikában?

A felszabadítási érv itt is ugyanaz volt: A nő a gondolatnak, munkának, szenvedésnek ugyanazzal a mennyiségével járul vagy járulhat a köz életéhez, mint a férfi. Tehát: ugyanazok a jogok, ugyanolyan tér illetik meg a politikai életben, az államélet szövésében, a történelem-csinálásban, mint a férfit.

Az érv gondolatilag abszolúte tökéletes. És elvontan nem lehet semmilyen érvet szegezni ellenébe. De a társadalom nem gondolati alkotmány, hanem: organizmus, millió és millió racionális és irracionális tényből előálló szerves élet. Az elvont gondolkodás „igazsága“ nem mindig jelent igazságot, vagy helyesebben: egészséges fejlődési lehetőséget a szerves életben, hol a kozmosznak előtünk ismeretlen mélyebb logikája érvényesül. Hogy állunk az „igazsággal“ ebben az esetben?

Azt hiszem, hogy azok a nemes és elismerésméltó torkú apostolok, akik szétjajgatták a nő politikai kitagadottságát: nem látták, vagy szándékosan lebecsülték azt a hatást, melyet a nő a történelem kialakulásában gyakorolt. Nem lesz tehát megokolatlan, ha egy-két rávillantással emlékeztetünk a nő hatalmas és mélyreható történelmi szuggesztiójára a múlt társadalmában.

Maga az a tény, hogy a férfi psziché mégis csak a nő csókjában kezdődik s hogy minden akarati csírájában ott van valami viszonylagos a nőhöz és a csókhoz, megmondja: hogy a nő bármelyik arcában (anya, szerető, feleség) a férfi akarat legmé-

lyebb elindító, beszínező, célt-adó tényezője volt. Úgy határozta meg a férfi akaratot és az abból ki-termő történelmet, mint a talaj a bor jellemét. A férfi tudatosnak elhatárolt, egyéninek hitt logikus akaratában a nő ösztönös, határtalan, irracionális természeti akarata indított, követelt és kapott. Ha az eddigi világtörténelmet egyetlen tettnek s az e történelmet kialakító akaratot egyetlen akaratnak vennők: nem merném azt mondani, hogy ez az akarat a férfié volt.

És természetes: hogy a férfi-akaratnak e meghatározottsága a nő által általában megtermékenyülést és szükségyszerű kiegyensúlyozást jelentett az embertörténetnek, ösztönei millió csápjával a természetbe inkább bekapcsolt test-lelke divinátorikus sejtelmével és szorongásaival a nő vitte a férfi lelkébe az apró gondok, kis félelmek, a mindenpillanatnyi óvatosságok, ügyes meghunyászkodások mély irányítását. A részletek meglátására, az apró szükségek megérzésére berendezett pszihéjával a nő adott a férfi nagy koncepcióinak realisabb, élet-szerűbb szövetet.

Azt hiszem, hogy még nem látták eléggé meg a nő döntő szerepét az emberiség demokratikus megújulásaiban, az emberi jog és jólét újabb és újabb megszüesedésében. A már ezredik apjában rabszolgának ítélt férfi-proletár végzi a baromi munkát reggeltől estig. És ha a szükséges durva falat mellé néha egy kis kárpótló alkohol is akad, vak lelkében megmásíthatatlan rendnek fogadja el ezt a világot s épp úgy nem próbálkozik igényekre ébredni, mint repülni. De a női szépség a természeti erők vak erejével akar érvényesülni minden korláton keresztül. A proletár férfi a szeretőjén át, a proletár szülők kis lányukon át ébrednek az igények nagy lázadásába. Úgy öltöztetni, díszítgetni őket, mint más, a jólétben levőket, mint bármily jólétben levő nőt, megadni a szépség és szeretet ősi jogát: ez adja a gyújtó csóvát a Prométheüsszé ébredt proletár-férfinak. Az egyenlőség gondolata a női

test, a női mell legsajátosabb hajtása. Az éhezést, a korbácsot, a baromi életet szó nélkül tűri az élet nehéz fegyence. De ha a szeretője, felesége, vagy kis leánya szépségéhez hiányzik a csipke: felföld-rengenek ősi erői és emberré ébred. A forradalmak véres lavináját minden látszatok mögött apró kis fehér kezek lökik. A nő volt az örök Spartacus újból és újból felemelt ökle az örök emberi rablás ellen.

És sajátos: a nagy emberi gondolatoknak, az új korszakot jelentő eszméknek is a nők voltak előfutárjai, első szétlobogó hírnökei. Nagyon jól meg kell érteni ezt az érdekes történelmi jelenséget. Nem a gondolatot, az elvont eszmét látták meg a nők, hanem a férfit, akiben ösztönös lelkük megérezte az új gondolatot, megváltó eszmét termő embert. Nem a kereszténységet látták meg a nők, hanem Krisztust, kinek összes személyes szuggesztiójában ölelték lelkükké az új hitet. Nem a tanaiért hittek Krisztusban, hanem Krisztusért hittek tanaiban. *A nő a gondolatokat, az új eszméket sohasem elvontan, gondolatilag fogja fel. Hanem mindig ösztönösen, az incarnatio, az egyénbe személyesítés útján.* A nőnél a gondolat, az eszme is: szerelem. De ha kell: egész testi életét lenyűgöző, lélekké nemesítő, egyetemes vonatkozásúvá szélesült végzetes, irracionális szerelem.

A jelenségeknek ez az ösztönös, ősi sejtelmű megfogása a női léleknél nemcsak azt eredményezi, hogy ő látja meg először a megváltókat, az új eszmék, új szépségek hirdetőit. Hanem: mert a legelvontabb gondolatában is egész ösztönös, fájdalmas és csókos testével benne van, a nő mindhalálig makacsabb kitartású, hősiesebb követője az emberiség magvetőinek, mint a férfi. A harcos ökol a történelem folyamán a férfi volt. De igen kevés túlzást követünk el, ha azt állítjuk: hogy a világtörténelem pszihikai bátorsága: a nő volt.

És a nő volt a világtörténelem etikettje, a vad életmarakodást megszépítő, társadalmi önfegyelme-

zést és jó modort parancsoló elem. A vak dühű életriválisok, az egymást mérszáló ellenségek kultúreberré, társaslénnyé finomultak és formásodtak a nő jelenlétében, akit mint a férfi-küzdelmen kívül és fölöttállót egyetemes tisztelet illetett. A francia királyságot, a francia klasszicizmust nagyobb mértékben teremtette a nő, mint a férfi. A nő volt a történelem esztétikája.

A nő új helyzetében talán a legmélyebbreható változás az: hogy a nő riválisa, versenytársa lesz a férfinak. Tehát: a férfinak szociális és lelki elhelyezkedése a nővel szemben ugyanaz lesz, mint eddig a többi küzdő férfikkal szemben. A rohanó életversenyben pedig senkisémet várhatja azt a paliságot a férfitől, hogy mikor a nő a férfival egyenlő jogokat és teret kapott az élet minden terén, ráadásul még megadja a nőnek azokat a kiváltságos jogokat, melyeket a régi nő a régi elhelyezkedésben megkapott. Hiszen ez teljesen képtelenné tenné a férfit a versenyre a nővel szemben. Természetes tehát: hogy a küzdelemben, a versenyben a férfi teljesen úgy fog bánni a nővel, mint a férfival. Ez az életverseny, a politikai küzdelem, az egész történelmi élet eldurvulását fogja jelenteni. Mert most már hiányozni fog az az elem, mely a férfiküzdelmen felül állva, formákba, társadalmi esztétikába nemesíti át az irtózatot életversenyt. Az érdekek összeharapdosása, a vad könyöklés egyetemesebb és féktelenebb lesz.

Felmerülhet az az aggodalom is, hogy a nő, ki- nek pszihéjéből hiányzik az egyetemes, a nagy szintézisek meglátására képesítő hajlam, nem fogja-e a túlságosan látott és érzett részletek kedvéért veszélyesen befolyásolni az állami, a történelmi élet kialakulását?

És vájjon — másik kérdés — a nő, pláne szabadabb nemi életet élve, sajátos idegzeténél fogva, nem fogja-e a politikai életben is az új meg új benyomásokat és szervi kíváncsiságokat hajszo- lni?

Nem fogja-e ez rángatottá, hisztérikussá tenni a történelem menetét? És — más kérdés és aggodalom — vajjon a nő, aki kevésbé látja az egyetemes törvényeket és korlátokat, abban az elhajító szenvedélyben, hogy akarát a politikai küzdelemben is mindenáron érvényesítse: nem fogja-e még immoralisabbá tenni a közéletet?

Tudom, hogy ezekre a kérdésekre — tekintve a társadalmi élet elemeinek, ható erőinek végtelenségét: igen nehéz a komoly válasz. De okvetlenül felmerül az a kérdés is: vajjon a közélet s a történelem egész menete nyer-e a nő új helyzetével? Vajjon nem éppen az a tragédia várja a nőt: hogy a női vegyelem hiányozni fog, kivesz az emberiség történelmi akaratából. Két okból: Először: Mert az a döntő és abszolút női hatás, melyet a nő eddigi sajátos helyzetében gyakorolt a történelemre, szűkszerűen megszűnik. Másodszor: mert azok a nők, akik a történelmi akarat tényezőivé küzdik magukat: férfivá szocializált, férfivá szegényült felemás képletek lesznek.

5.

Csak röviden érintem a probléma utolsó kérdését: Mit jelent a nő új helyzete az emberi kultúrának, a tudományoknak és a művészeteknek? Hiszen az eddigiek után már csak a mondottak matematikai következményét kell levonni.

Természetes: hogy ez a kérdés nem azt a komikusan kicsinyes vitát rejti magában, hogy a férfi és a női lélek közül melyik értékeesebb vagy tehetségesebb. Mikor attól függ az emberiség sorsa, hogy melyik psziché milyen téren gyakorolja tevékenységét: a probléma minden vizsgálata a kvalitatív vonatkozásokra irányul.

Vegyük pld. a művészetet. A művészet az emberi életakarát kettős megnyilvánulása: 1. Az anyagban és léleekben tovatörtető ember sírásának és kacagásának megrögzítése egy-egy örök jelentésű

egyéni arcba. 2. Az emberi sírás és kacagás okainak bizonyos egységbe-látása, mely mint megoldó képlet, kitermi a megváltó történelmi akaratot.

Két képesség tehát elmaradhatatlan minden igazi nagy művészi alkotást termő művésznél: 1. Hogy úgy élje magában a mindenki életét, a mindenki sírását és kacagását, e sírás és kacagás egész atmoszférájával: hogy azt a maga sajátos, egyedül álló egyéni arcában tudja örökkévalóvá rögzíteni. 2. Hogy a végtelen sok jelenségben elzaporozó világban egységbe tudjon látni bizonyos jelenségeket, mely egységek az emberi sírás és kacagás örök jelentésű szintézisei. Kérdés: képes-e erre a női psziché?

Nem. Kétszeresen nem. Először: Mert a nő a tartalom, a férfi a forma, az individualitás. Műit rnár mondtam, a nő nem egyéniség, de a férfiakarat és intellektus csak a nőben, a nő által telik egyéniséggé. Csak a férfi az egész ember. A nőből szakadt férfiban benne van a nő is és így kifejezheti az egész emberiséget. Benne van a nő úgy, hogy azért abszolút normális férfi. A nőben nincs benne a férfi, kivéve egyes abnormis képleteket. Az emberi örömet és fájdalmat, a nőét és a férfiét egyaránt, mindig a férfi fogja reveláló egyéni arcokban kivetíteni. Már meglehetősen régen irkálnak a nők és a világ még mindig naivul várja, hogy valami meglepő titkot, eddig még meg nem mutatott arcot fognak hozni a nőről az irodalomba. Nem tették, nem teszik, nem tehetik. Mert a férfi a kifejező forma, a művészi individualitás és mindazt, ami kifejezhető a nőről, a férfi fejezi ki. Még a terhesség pszichéjét s a szülés kínjait is. Mme Staelnak és Georges Sandnak azért van kivételes jelentőségük az irodalomban, mert meglehetősen mértékben férfiak is voltak. Másodszor: mert az egyetemest, a nagy szintéziseket is a férfiszem látja meg. A nők fogják pompás portrékkal, ügyesen meglátott részletekkel, szellemes dekoratív elemekkel: ezer és ezer féle részleteredménnyel gazdagítani a művészet

anyagraktárát. De a művészet nagy egységébe foglaltó katedrálisai a férfi-pszihéből teremnek elő,

Valószínű, hogy a nő szerepe hasonló a tudományok s az egész szellemi élet terén.

6.

Miért írtam ezeket a sorokat, melyekben — igen röviden — a nő problémája legmélyebb és legfontosabb kérdéseire akartam felnyitni a közömbös szemeket? Azt az akaratot szeretném kiváltani a lelkekben, hogy elébe álljunk a fenyegetővé duzzadt nőáradatnak s igyekezzünk visszaszorítani régi medreibe?

Nem. Hanem hogy hangsúlyozzam egy nagy társadalmi felkészülés elmaradhatatlan szükségességét. Mikor egy ilyen végtelenül széles és mély jelentőségű változás történik a társadalmi életben, mint a nő új helyzete: *a társadalom minden viszonylatában, mely e problémával összefüggésben van, meg kell kezdeni a megfigyelés, kísérletezés, az új eredményekhez és hatásokhoz felkészülés munkáját*, hogy a reform az egyénnek és a közösségnek a legegészségesebb, a leggazdagabb fejlődést jelentse. Ez nem, vagy csak igen kis mértékben történt meg. A reform kirobbant, a nő belerobbant a történelembe: de a pszihikai, nevelési, családi és társadalmi viszonyok *nagyrészt olyanok maradtak, amilyenek a nő régi helyzetében voltak*. Innen a groteszk és beteg jelenségek egész sorozata.

A legfurcsább, a legbetegebb jelenség, az alapficamodás *az a sajátságos eltévelyedés, hogy a legtöbb lélekben — tudva vagy tudattalanul — a nő szabadsága, emancipációja annyi, mint: szabadság, hogy a nő férfitvá legyen, fejlődjék vagy torzuljon. A nő egyenjogúsága pedig annyi: lehetőség, hogy a nő férfieleget élhessen*. Ez a beteg és szegény elképzelés (hát mi vagyunk a nő legfelsőbb fejlődési ideálja?!) aztán a nő új helyzetének nem egy egészes és szükséges új történelmi fejlődés jellegét,

hanem egy bolond és beteg lázadás látszatát adja. Lázadás a természet, a férfi, a gyermek, a család, lázadás a szociális hit ellen. Egész bizonyos: hogy a nő felszabadításának apostolai nem így gondolták és gondolják a dolgot. Egész bizonyos, hogy a nő új helyzetében is *meg lehet menteni a nőben a nőt* és meg lehet menteni a családot.

A nő új helyzete egész nevelési és társadalmi rendszerünk új berendezését kívánja és új pszihikai horizontot. Egy épp oly egyetemes és minden részletben kidolgozott életrendszer felépítése szükséges, mint mikor egy új hit lesz úrrá. De a cél a régi, az egyetlen: a mindig levő emberiség. Vigyázás: hogy mindig több egészség, több életöröm legyen, És hogy az életre kibomló új nemzedékekben el ne tapossunk semmit: ami termőén emberi.

Orbánhegy, 1928.

A BÍRÓI TEKINTÉLY LÉLEKTANA.

Mély tisztelettel ajánlom a nagy és nemes hagyományú magyar Bíróság jóakarató figyelmébe.

A következő egyszerű, de mély indítású sorokban nem fogom felfedezni Amerikát és meg tudom tartóztatni magam attól, hogy feltaláljam a puskaport. Igen sokszor hangsúlyoztam: hogy sohasem célom mindenáron riktó új újdonságokat csodapókozni a sátram elé. Sokkal termékenyebb feladatnak találok: ha a mindenkit végzetesen érintő kérdésekben: az úgyszólván mindenkiben ott lappangó, tudattalan, sejtett, vagy félig tudatos megérzéseket rendezem határozott formában a köztudatba. Ügy, hogy mindenki önmaga régi, mély tartalmának érezheti azt, amit írásomban lát meg először a teljes tudat éles megvilágításában.

Az olyan ember körül, aki zászló vagy káté, határozott út és erős gát: a szeretet és gyűlölet, a hit és tagadás állandó harca zajlik. Így megnyilatkozásainak már előre bizonyos színezetet ad, bizonyos szándékot tulajdonít a két tábor a maga érzelmi és érdekkapcsolata szerint. Azt hiszem, ha esőben azt mondanám: — Esik az eső — és szélben azt: — Fú a szél —: az ellenem horkanok e mondatokban is támadást, ártó szándékot, harapást, esetleg istentagadást vagy hazaárulást látnának. Híveim pedig: magyarságot, megváltó akaratot, heroizmust.

Az itt következő hasonlóan egyszerű mondatokban csak beteg emberek láthatnak támadást, vagy tiszteletlenséget bárki, vagy bármi ellen. Én,

aki sohasem egy egyes eset lökései szerint, hanem: mindig az emberi együttélés egész látóköréből látom, mérlegelem és ítélem meg a jelenségeket és aki nemzedékek lelkiismeretében voltam és vagyok irányító elem: végtelenül hitványnak érezném magam: ha könnyedén vagy kellő meggondolás nélkül szólnék az emberi együttélés legvégső, legszentebb biztosítékairól. A következő soroknak is minden keletkezési oka az, hogy a mai egyetemes történelmi válságban, az új pályákat kereső napok vad zajlásaiban, melyek annyi jószándékú embert sodornak ártóvá: nagyon sajnálom az embert, és nagyon féltetem a magyart.

1.

Mi az, ami a Bíróság iránt századokon át felgyülemlett, a tömegek nagy részében már ösztönössé lett tiszteletet vagy veszélyezteteti, vagy megsemmisítheti? Vájjon a hozott ítélet milyensége? Egészen ritka, egészen sajátos eseteket kivéve: *nem*.

Nem. Mert a tömegek ösztönösen és alaktalanul megérik mindazt, amit a tudás lát és nyíltan megmond. Először: hogy a törvényt nem az egyes esetekre hozzák, hiszen akkor végtelenül több törvény volna, mint amennyi csillag van az égen. Hanem: általános, egyetemes eshetőségekre. Tehát: egyazon törvényt, egyazon paragrafust kell rá alkalmazni ezer és ezer esetre és ez nem lehet más-kép. Mármost: egyes esetnek és egyes vádlottnak annyi sajátos körülménye, egyéni meghatározottsága, kényszermotívuma lehet: hogy ezek összessége a lírai igazság-érzék előtt néha felmenti a vádlottat akkor, amikor a törvény elítéli, és néha elítéli, mikor a törvény felmenti. Mert bármily szabad mozgása is van a bírónak a törvény kezelésében: ennek a szabad mozgásnak megvannak az át nem hágható határai. Másodszor: hogy bűnügyi esetekben nemcsak a megtorlás és az egyén lehető javítása a tör-

vény célja, hanem: a közösség érdeke: az elretentő példa. Tehát: bármily enyhítő körülmények is szólnak a vádlott mellett: tényleges társadalmi veszélyt jelenthet a tényleges bűnt elkövetett egyének nagyszámú, gyakori felmentése. Harmadszor: hogy a Bíró is csak emberi szemekkel lát és a vádak, beismerések, tagadások, vallomások zűrzavarában, a beteg vagy megbolygatott lelkek örvénylésében a legjelesebb elmével és a legjobb szándékkal is bizonyítékoknak nézhet ravaszul elkészített látszatokat. Negyedszer: hogy az igazságszolgáltatás voltaképpen: jogszolgáltatás: a mai törvényekben lefektetett jogrend parancsainak végrehajtása a bizonyítékok útmutatása szerint. És a Bíró, bármennyire is nem szabad lemondania az igazság keresésének és szolgáltatásának vallásos feladatáról: működésében megvan határozva, körül van korlátolva, megvan kötve az uralkodó jogrend parancsaival. És így ítélete sok esetben saját akarata dacára sem fedheti azt: amit az emberi jóság, az emberi szenvedés s a munka és nyomorúság nagy tömegeinek életérdeke szerint igazságnak lát az ember, a köztudat, ötödször: hogy a törvények rendszerében megvalósuló jogrend szükségszerű függvénye a társadalmi osztályok erőviszonyainak és benne mindenekelőtt az uralkodó elemek érdekvédelme stilizáltatik igazsággá. Az uralkodó „jogrenddel” szemben pedig a Bírónak sem igen lehetnek mindig hatékony fegyverei.

Mindezeknek a tényeknek — ha csak homályos, alakatlan megérzése is: érintetlenné menti a Bíró iránt érzett tiszteletet a nagy tömegek lelkében. Mert érzik: hogy a Bíró is ugyanazon Végzet acélkarmaiban van, mint ők. Igaz: hogy egyes bírói ítéletek ellen minden időben panaszkodtak, vagy dühöngtek az egyes érdekelték s az elítéltek jórésze ártatlannak erősítgette magát. Ez — valószínűleg — nem lesz másképp a jövőben sem. De éppen: mert ez az eset időtlenül mindig megismétlődik és általános jelenségnek mondható: nem tudta kikez-

deni a Bíró tekintélyét. Mert a köztudat megérezte és megérzi, hogy ebben az általános jelenségben egy egyetemes emberi esendőséggel: egy beszámíthatatlan egyéni lírával vagy a gonosz akarat szándékos álarcoskodásával áll szemben. Hány esetben láttam, hogy mikor az elítélt szidta a Bíró „igazságtalanságát“, „részhajlását“: egészen egyszerű emberek is úgy mosolyogtak körötte, mint azok körül az öregemberek körül, akik nagy vitézséggel erősöködnék, hogy ők milyen fiatalnak érzik magukat.

Mi veszélyeztetheti, mi járathatja le tehát a Bíró tekintélyét? Az ellenséges vagy rosszindulatú sajtó? Ugyan. Azt, aki ezeket a sorokat írja, úgyszólván az egész „magyar“ sajtó, külföldi és belföldi egyaránt: kórusban vádolta két évtizeden át a legirtózatossabb emberi hitványságokkal. Háromszáz ember meggyilkolásának enyhe vádjától kezdve jobboldali, baloldali, középutas, keresztény, zsidó, kapitalista és „proletár“ sajtó egyenlő buzgalommal kente rá a lelki csúfság minden piszkát. És: sohasem védekezve, sohasem vádolva: ma olyan tisztán áll a lelkek előtt, mint mikor Édesanyja első csókját lehelte homlokára az élet küszöbén. Pedig ő nem ül a századok tiszteletétől piederstállá emelt bírói székbén. Hiszen a sajtó, mindenféle sajtó: a maga morális tekintélyét s szuggesztióját szétpotyogtatta az utolsó két évtized mocsaraiban. Ma már még az egyszerűbb tömegek is előre tisztában vannak: hogy melyik lap milyen ítéletet fog igazságosnak vagy igazságtalannak tartani a maga érdekei látása szerint. És nyugodt humorral ismételtetik fel az egyes lapok tajtékozására az ősi népi bölcsességet: — Kutyaugatás nem hallszik fel á mennyországba.

Ki árthat hát a Bíró tekintélyének?

2.

A Bíró. Csupán ő. Olyan magasságban áll a társadalom fölött, hogy más kéz nem érhet fel a bírói palást tisztaságához.

De ő aztán nagyon árthat.

3.

Visszatérek ahhoz az indulásomhoz: hogy az ítélet milyensége csak a legritkább, egészen kivételes esetben korbácsolja a köztudatot, a közlelkiismeret igazságérzetét a Bíró ellen. Hiszen ösztönösen: ugyanazoknak a végzetes meghatározottságoknak kényszerében látja a Bíró, mint önmagát, mint mindenkit. De van valami: ami igen sok esetben valószínűsít lázítóan mozdít a Bíró és a bírói tekintély ellen. Ez a valami: annak a tárgyalásnak menete, amey az illető ítéletbe összegeződik. Lázítóan hal sokszor még oly esetekben is, amikor az ítélet láthatóan enyhe, vagy pláne: felmentő.

Milyen jelenségek teszik ilyen lelki pusztítássá a törvényszéki (táblai stb.) tárgyalást?

Az emberek lelkét még nehéz ítélet esetén is megnyugtatja: ha a tárgyalás egész menete alatt: mindenki a maga szerepében van. Az ügyész vádol. A védőügyvéd véd, vagy a vádlott védi magát. A bíró ítél.

Szerepük természetének megfelelően: az emberek igazságérzete a lírát még megengedhetőnek, vagy legalább is elnézhetőnek találja a vádnál és a védelemnél. Érthetőnek tartja: ha a vádló ügyész minden érvel, minden szónoki eszközzel és pátoz szál, a belátás, érzelem és akarat minden lehetséges megfogásával bűnösnek igyekszik feltüntetni a vádlottat. És még érthetőbbnek tartja, ha a védő ugyanezt teszi a védelem érdekében. De a Bíró részéről minden líra, minden egyéni kimozdulás végtelenül bántja nemcsak igazságérzetét, hanem: ízlését és egész emberségét.

Miért?

Mert a Bíró ÍTÉL.

Mit jelent ez?

E tanulmányomban mindenekelőtt a politikai pörök tartom szem előtt, bár keresésem eredményei érvénnyel vannak mindenféle pörre. A politikai porokhoz tartozik a sajtóvétségek jelentékeny

része is. Mármost: a politikai pörökben a köztudat érzi, hogy az ügyész: az Állam, tehát az uralkodó jogrend embere: a neki kiosztott hivatalos feladat s mintegy kenyérkeresete kényszerében van, mikor a vádolt tényeket igyekezik bűnnek, a vádlottat bűnösnek mutatni. Természetesnek és érthetőnek találja: ha az uralkodó jogrend a maga emberével a maga érdekei és látása szerint igyekezik megalkotni a bűn és a bűnös fogalmát. Ezért a vádló ügyész részéről nem ütközik meg még a nem okvetlenül szükséges pátoszon, túlbuzgalmon, vagy lírai neki-nekilendülésen sem. Nem ütközik meg már azért sem, mert megnyugtatja az a tudat: hogy a vád és a vádlott közt ott magaslik a *független* Bíró, aki már senkitől sem irányítható, minden befolyástól független látó szem. Aki a közösség és az egyén, a nemzet és az emberi igazság mély érdekei szerint latolhatja az elébe hozott esetet. Mert: a törvény az uralkodó jogrend dolga, függvénye, érdekeinek kifejezője. *A Bíró nem. A Bíró a meglevő törvények legszélesebb lehetőségéig éppen oly függetlenül és bírálóiéig áll a jogrend követelményeivel, mint a vádlottal szemben.* És ha a tárgyalás folyamán a közösség és egyén, a nemzet és az emberi igazság érdekeinek mérlegelésével az a belátás alakul meg benne: hogy a jogrend igazságával és érdekeivel szemben a vádlottnak kell igazat adnia: a mindeknél fölött álló bírói lelkiismeret szuverenitásával teheti meg.

Ezért a köztudat még azért sem borzasodik meg, sőt a szelíd türelem mosolyával fogadja: ha az ügyész nemcsak törvényszéki vádlói széknék nézi helyét, hanem — felhasználva az alkalmat — nyilvános szószékké iparkodj a azt, honnan az uralkodó jogrend érdekeinek, igazságainak csinál propagandát a nagyközönség, a közvélemény felé. Ha például kijelenti, hogy a nagybirtok nélkül a magyarság máról-holnapra hátgerincsorvadásban múlna ki. Vagy pedig: hogy Magyarországon a mai jogrend mellett senki sem éhezik, sőt: a legprolibb proli is

hét méter teljesen felesleges gyulai kolbászt és öt kiló céltalan prágai sonkát hordoz zsebeiben. Vagy: hogy a magyar parasztság százezreinek ínsége, elhagyottsága, az egész magyarságra halál-jelentésű földtelensége: osztályellenes izgatást célzó rosszulátú ténycsoportosítás.

Azt fejtegetnem sem kell: hogy a védelem esetleges lírájával, túllendülő buzgalmával szemben még megértőbb a köztudat. Bár kétségtelen: ha bármily tárgyi bizonyítékot vagy szellemi érvet, enyhítő vagy súlyosbító körülményt, a már professzionistává hevült ügyész vagy védő: még bűnebb bűnnek, még gonoszabban előre megfontolt ártó szándéknak, vagy: még fényesebb ártatlansági bizonyítványnak lelkesedi vagy dühödi: a műveltebb elemekben szelíd undorodást vált ki.

A Bírónak egészen más értékelése van a közvélemény igazságérzetében. Éppen azért: *mert a Bíró nem vádol, nem véd: ítél.*

Pontosabban kifejezve: a Bírónak nem szabad vádolnia. A Bírónak nem szabad védenie. A Bírónak ítélnie kell.

Nincs semmi pusztítóbb hatással a bírói tekintélyre: mintha a jelenlévők láthatják a tárgyalás menetén: hogy a Bíró melyik fél igazságát fogadta el, melyik fél mellé állt ítéletével. Ezerszer hangsúlyozom és ennek az igazságnak megcáfolása halálos veszélyt jelentene a nemzetre, a társadalomra: *a Bíró nem az uralkodó jogrend szolgája, nem e jogrend érdekeinek képviselője. A törvényeket nem a Bíró hozta. Ha a jogrend szolgája, ha a jogrend érdekeinek képviselője volna: nem ítélkezhetnék a jogrend és a politikai vádlott közt felmerült ügyben. A Bíró: a közösség és az egyén, a nemzet és az emberség érdekei szerint mérlegelt igazság szolgája a jogrend által eléje szabott törvények legszélesebb lehetőségéig.*

Ebből kifolyólag a Bíró minden szerepköre a tárgyaláson, melyből egy milliméterre sem léphet

ki a bírói tekintély, a Bíróságba vetett közbizalom súlyos veszélye nélkül, a következő:

Meghallgatja a vádat. Meghallgatja a védelmet. Ha valami homályos előtte a vád felépítésében, megokolásában, bizonyításában: megfelelő kérdéseket intéz az ügyészhez. Ha a védelem érvelésénél, ellenbizonyítékainál, egyéb körülményeinél van szüksége további felvilágosításra: megfelelő kérdéseket intéz a védőhöz, a vádlotthoz, az esetleges tanukhoz. Azután meghozza megindokolt ítéletét.

De — és ezt a mai felzavart napokban nem lehet eléggé hangsúlyozni — a *Bíró az egész tárgyalás menetén gondolati, érzelmi, akarati megalkulásának semmi lírai jelét nem adja. Nem adhatja.*

Tehát:

1. A Bíró az egész tárgyalás menetén nem nyilváníthat véleményt a szóban forgó ügyre a vádlott felmentettségének vagy elítéltségének irányában. Hiszen elítéltségről vagy felmentettségéről az ítéletig szó sem lehet és nem szabad lennie. Minden ilyen véleménynyilvánítás a Bíró részéről végzetesen, kórosan befolyásolhatja a tárgyalás további menetét. Túlságosan dzsingisztkánossá teheti a vádló rohamát, megbéníthatja a védelmet, megzavarhatja az esetleges tanukat stb. Különben is: a tárgyaláson elhangzott utolsó szóig nem szabad ilyen véleménye lennie a Bírónak. És amennyiben — akarata ellenére — mégis van: az utolsó szó elhangzásáig önmaga véleményével szemben is óvatosnak, gyanakvónak kell lennie: hiszen az utolsó szó elhangzásáig mindig történhetik valami, ami már kialakult véleményét módosíthatja, megsemmisítheti. Hogyan mutathatna meg egy olyan véleményt, amelyet már hivatása lelkiismerete szerint sem tekinthet önmaga sem még végleges, meg nem módosítható igazságnak?

Végtelenül pusztító hatású, ha a Bíró megfedkezik a bírói tekintély érdekének ez alapparancsáról és már a tárgyalás elején odazuhantja a vádlott és védelem felé a maga: *lasciate ogni speranza*ját

Ez a viselkedés, különösen a politikai pörökben: a jelenlevők lelkében s később a köztudatban is: mintegy felmenti, fehérre mossa még a kevésbé szimpatikus vádlottat is és hatalmas propagandát jelent a megvádolt gondolatok, állítások számára. A közvéleményben az az ellenállhatatlan, ösztönös, érzelmi következtetés alakul meg, hogy: ha a minden egyéni lírán, meghatározó parancson, érdekszövetségen és elfogultságon felülhelyezett Bíró a magas bírói szék védett nyugodtságában így kisodródik a higgadt mérlegelés, a pártatlan vizsgálás egyensúlyából egy üggyel kapcsolatban: akkor a vádlott igazságainak nagy történelmi ítéletet jelentő igazságoknak, állításainak álarc letépőn igazaknak kell lennie. Hiszen ezen igazságok, ez állítások mindenáron eltakarására, elfojtására a pártatlanság és igazság-mérlegelés minden egyéni líra fölé helyezett főpapja: a Bíró maga is ilyen lírába zökken. Akinek csak egyetlen bepillantása volt a tömegek lélektanába, tudja: hogy különösen politikai, szociális vonatkozású pöröknél az ilyen ösztönös következtetés el nem marad. A tárgyaláson előzuhanó bírói lírának elmaradhatatlanul egy tömeglíra a következménye. Tömeglíra, mely sok vonatkozásban veszélyes és semmiképen nem alkalmas a bírói tekintély lelki beidegzésére. Természetes, hogy mikor bírói líráról beszélek: nem csak az érzelmi, hanem az értelmi és akaratli lírát is értem. Alapigazságnak lehet elfogadni: a Bíró akkor végzi legjobban hivatását: ha a tárgyaláson a lehetőségig keveset beszél, ha lehetőleg semmit sem mutat meg egyéniségéből.

2. Igen sokszor az a — különben igen érthető — túlbuzgóság hozza veszélybe a bírói tekintélyt, ha a Bíró a sajtóságon bírói feladatnál: az ítéletnél többet akar adni és a bírói széket a tárgyalás menetén az erkölcsi hittérítés székévé igyekszik tenni. A tárgyalás menetén előforduló tettekre, szándékokra, véleményekre, „igazságokra“, egyéni vagy tömegmozdulásokra állandóan részletes erkölcsi ítéletet mond, korhol és fájdalmas bőkezűséggel

termi a morális „alapigazságokat“. Azzal — a különben nemes — célzattal: hogy az egész országon átkonduló szava jobb belátásra fogja téríteni a tömegeket. Végzetes tévedés. A tömegek tudatában, helyesebben: megérzésében, a közvéleményben kiirthatatlanul megvan az az ösztönös látás: hogy a politikai és szociális vonatkozású kérdésekben két morál, két erkölcsstan áll egymással szemben. Az egyik: a jogrendben védekező uralkodó érdekek, a másik: a munka nagy tömegeinek, a földi jók kitagadottjainak morálja. És az ilyen esetekben a közvélemény, a tömegek igazságszimatja úgy érzi: hogy a Bíró lehull ítélőszéke roppant magasságából az uralkodó érdekek moráljába, ami — kétségtelenül — az emberileg elképzelhető legnagyobb zuhanás. Ennek aztán éppen ellenkező eredménye lesz, mint amilyent a Bíró el akar érní. A közvélemény, a tömegek még lendülőbb ösztönösséggel állnak a vádolt igazságai mellé, akiben — éppen a Bíró ilyen megnyilatkozása miatt: a munka, a tömegek, a dolgozó szegények moráljának harcosát látják az uralkodó érdekek moráljával szemben. És súlyos ráadásul: megvan az a tömérdek kára a bírói tekintélynek: hogy az ilyen esetekben a Bírót már nem a két tábor közt, a két tábor fölött álló jogosultan legfőbb ítélkezőnek: hanem az egyik tábor katonájának, alkalmazottjának érzik.

3. Még súlyosabbá, egészen végzetessé válik a dolog: ha a bíró téves — bár emberileg érthető — átkapcsolással magát nem csak törvénybírónak: hanem: a politikai, szociális, történelmi igazságok legfőbb megítélőjének érzi. Ez az érzés aztán átlendíti abba a még a vádnál is vitatható szerepbe: hogy bírói székét jogrendvédelmi tanszékké sülyeszti, honnan a jogrendben megépülő uralkodó érdekek látása szerint megalkotott egyedül üdvözítő és helyes politikai, szociális és történelmi igazságokkal ajándékozza meg nemzetét. Holott, ezeregyedikszor hangsúlyozva: a *Bíró nem a jogrend szolgája, képviselője, védője. Hanem: a közösség és az egyén,*

a nemzet és az emberség érdekei szerint mérlegelt igazság szolgája, képviselője, védője az elébe szabott jogrend, törvények legszélső lehetőségéig. Ebben a szerepben aztán a közlelkiismeret már végleg nem Bírónak: hanem az uralkodórendszer *rohamkatonájának* érzi. Ki merem mondani általános törvény gyanánt: az egész tárgyaláson még sejtődnie sem szabad annak, hogy a Bírónak milyen politikai, társadalmi vagy történelmi meggyőződésesei vannak és hogy egyáltalában vannak ilyenek.

Végzetesen pusztító és egészen szomorú eredményei vannak ennek a sokszor jóindulatú tévedésből fakadt túlbuzgóságnak. A Bíró és a vádlott (védő) közt vita indul meg, mely igen sokszor a kölcsönös feleselés lealázó színterévé teszi azt a helyet, melyet a köztudat az igazság vallása templomának szeretne látni. Ezt a vitát a köztudat minden jelenségében érthetően: mélyen immorálisnak érzi. Immorálisnak tartja először is azért: mert a vita csak akkor becsületes, ha a gondolat-kifejtés egyenlő lehetőségével történik mindkét fél részére. Itt pedig a Bíró a maga hatalmi helyéről bármely pillanatban belefojthatja a vádlottba a szellemi megmutatás lehetőségét. Immorálisnak másodszer azért: mert a Bíró az ilyen vitával a maga törvényes, mindenek fölött álló helyéről leszállt, lecsúszott, lezuhant egy törvénytelen helyre, ahol voltaképen nem Bíró többé, hanem az egyik fél fizetett ügynöke. Hiszen mi a Bírónak természetszerű feladata. *Meghallgatni* a vádlottat, hogy belenézzen lelkébe, lássa indító okait, lelki mechanizmusát, látásának ténybeli indokait, tettének, írásainak erkölcsi hátterét. Hogy a vádló látásának megismerése, megértése után: megismerje, megértse a vádlott látását és a két elmentéses látás igazságait hozzámérve a közösség és egyén, a nemzet és emberség mélyebb és örökebb érdekeihez: meghozza ítéletét. Itt tehát a vádlott *meghallgatásáról, vádlott tettének teljesebb megismeréséről* van szó. *A Bírónak tehát semmi foga nincs* a vádlotti önmegmutatás e szükséges menetét

folyton zavarni, elhomályosítani a saját véleményeinek, a saját látásának közbelóbálásaival. Tiszteletet ébresztene az az orvos, aki felboncolna egy tetemet, hogy megtudja halála okát. És ahelyett, hogy némán és nyugodtan olvasná a feltárt test tanúságát: azzal kotyogná tele a hivatalos jelentését, hogy a saját tüdeje hogyan működik, hogy hány-szor van széke naponta és hogy miért tartja önmagára nézve egészségtelennek a borjú frikandót?) Pedig ez az orvos részéről sokkal kisebb hivatásbeli és morális megtévelyedés volna. Minden felelősséget elvállalva alaptételként merem kimondani: a Bíró az igazságszolgáltatás lényege, legfőbb erkölcsi törvénye ellen követ el bűntényt az ilyen eljárással. És ez a végtelenül pusztító hatású ténye minden szempontból teljesen felesleges is. Hiszen a Bíró ítéletét a vádlott látása, indító okai, tényei fölött megmondja: *az ítélet* és az ítélet megindokolása.

És ebben az ítéletben a Bíró nem mint egyén van, hiszen egyénisége szóba sem jöhet semmi lelki tartalmával semmilyen törvényes eljárás alatt. A Bíró az ítéletben *egyéntelenül*, a társadalom, a Nemzet legfőbb biztosítékává magasodva beszél.

De nehéz jelentésű ez a tévedés a bírói tekintélyre a dolog természeténél fogva is. A Bíró csak a legkritkább esetben folytatott és folytathatott terjedelmesebb politikai, szociális vagy történelmi tanulmányokat. Hiszen ha ezeken a tereken csak némileg széles és alapos látókört akar megszerezni valaki: évek hosszú sorának állandó nehéz munkájára van szüksége. Az emberi együttélés viszonylatai, jelenségei, törvényei oly végtelenül sokféle ismeretet, oly egyetemes, múltba és jövőbe nyúló összefüggések látását követelik meg, hogy a Bíró a maga igen súlyos szellemi munkát jelentő szaktanulmányai mellett legtöbb esetben csak másodkézből származó rövid összegezések segítségével pillanthatott be a politika, szociológia, a történelem egyetemes elmét és végtelen sokféle ismeretet

igénylő és legfőképpen: a mai való élet teljes ismeretét követelő világába. Hozzájárul ehhez az, hogy az a társadalmi környezet, ahol a magyar látájner megfordul, azok az emberek, akikkel társadalmilag érintkezik: mindent adhatnak neki: csak politikai, szociális és történelmi látást nem. Hiszen a magyar középosztály — fájdalmasan érthető okokból — ezeken a tereken a legtájékozatlanabb, anyaszült meztelenül tájékozatlan. Sőt ennél rosszabb: borzalmasan, halálosan rosszul tájékozott: Vazullá süketített és vakított. Az, hogy valaki valamelyik „*hazafias*“ összeállítás, a *TESz*, a *Honszeretet* stb. napsütöttebb vagy árnyékoltabb részének tagja: valóságos sionhegyi, isteni, végzeti, erkölcsi tiltást jelent lelkiismerete számára: hogy csak egy szótagig is megmukkanjon a politikai, szociális vagy történelmi kérdésekben. Mert ezekben a környezetekben valóságos muzeális műgonddal vannak emberekbe gyűjtve mindazok a politikai, szociológiai, történelmi frazeológia-lemezek, melyeket az egyén, a magyarság, az emberiség minden érdekéért kozmikus távolságra kell elkerülni. Különben is: nemcsak a Bíró, de az ember is ott kezdődik: mikor a jobboldali világnézet, az Aranyközéput, és a baloldali világnézet egyenlően piszkos boltjait teljes lelki függetlenséggel: egyenlő megvetéssel nézi.

Mármost: a törvény ismeretére sok munkát igénylő felkészülésben s később hivatása gyakorlásában nagyon elfoglalt Bíró elé, aki teljesen nem érhet rá, hogy a mai élet millió arcát tanulmányozza és azokban a politikai, szociális tudományok, történelmi ismeretek hosszú éveket igénylő elsajátításával meglássa az egyetemes összefüggéseket: olyan vádlottak kerülhetnek: akik életüket az ilyen életismeretnek és ezeknek a tanulmányoknak szentelhetnék. Akiket esetleg kutatásukban, látásukban semmi megkötöttség nem gátol. Akikben talán kiváló képességek vannak az ilyen életmegismerésre, ezekre a tanulmányokra és meglátásokra. Akikben esetlegesen megvan az a nagy erkölcsi érték és erő,

hogy ezt az életbúvárlást, ezeket a tanulmányokat tényleg a magyarság egyetemének: a nemzeti munka milliós tömegeinek érdekében végzik. Vagy legalább is: megvan az a ravasz ügyesség: hogy a dolgot így tüntessék fel.

Természetes: hogyha az ilyen vádlottakkal szemben a Bíró örökérvényű hangú politikai, szociális, történelmi kijelentésekig feledkezik meg magáról, vagy helyesebben: bíróságáról, ha sionhegyi biztonssággal ismétli fel nekik az uralkodó érdekek jogvédelmi kiskatájának súlyos osztályérdekekből kidomborodó „igazságait“: a közvélemény szemében mélyen a vádlott alá került. Mert, amint az ítéletben végzetes viszonyok kényszerében csak a Bíró látja a köztudat és így ítéletét tisztelő megadással fogadja: ebben a nem kényszerült csak egyéni lírai mozdulásból eredő vitakirándulásban csak az egyént mérlegeli szellemi megnyilatkozása, mondatai értékei szerint. És ezt annál könyörtelenebbül teszi, mert: 1. Érti, hogy a Bíró most olyan területen akar Bíró, legfőbb ítélő tekintély lenni: melyre őt bírói állása fel nem jogosíthatja. Hiszen valaki lehet igen lelkiismeretes szakember, igen derék Bíró, de ezeken a területeken egészen tájékozatlan, vagy rövidlátó, mint pld. az irodalmi és művészi kérdésekben is. 2. Érti, hogy ebben a vitában a vádlott tudásával, tehetségével, esetleges becsületes szociális akaratával szemben a Bírónak hatalmi széke aránytalanul egyenlőtlen előnyt ad.

Semmi sem hozza szomorúbb, s annál lázítóbb: mert komikus helyzetbe a bírói tekintélyt. A brazil *Justiciá-ban* olvasom, hogy egy Bíró így rivalt rá a vádlottra, egy közismert szociológusra: — Maga beszél nekem szociológiáról, maga — nekem! Hát tudja meg, hogy én harminc év óta minden évben megveszem a Buenos Aires-i Nagy Kalendáriumot. Ebben minden évben van egy tömör, rövid szociológiai összefoglalás. Én azt minden évben elolvastam, mind a harmincat! És maga nekem itt szociológiáról akar prédikálni. Maga nekem, a

Bírónak! — Az egész Amerika egy hónapig röhögött ezen a jeleneten, a derűtség át gurult Európára, Ázsiára, Afrikára, Ausztráliára s végre a Fidsi-szigetek éles-visító kacagásában döfődött át a közeli égitestekre. Kérdem: Pont a bírói tekintély rovására kell ilyen kozmikus örömet szerezni?

Még döbbenőbb a helyzet, ha egy közismert, a közösség nagy részétől tisztelt génusz kerül a Bíró elé, akinek történelmi látása, szociális megmutatása nemzedékek lelkiismeretévé, jövő felé mozdulásává lett s akinek élete felajánlott áldozat a nemzeti munka egyetemes tömegeinek a jövőjéért. Kiirthatatlan, messzi következtetésű gyűlöletet, megvetést és haragot kelt a közvéleményben, ha a Bíró mint egyén: e vitában Bírósa biztonsa mögül ilyen szellemi nyelvöltögetéssel csúfolja meg azt, aki talán Nemzetének történelmi életakarata, a Nemzet jövőjének leghatalmasabb szimbóluma.

Kikerülhetetlen következmény, hogy a Bíró az ilyen exterritoriális szellemi harcban jobb híján mindegyre ahhoz folyamodik, hogy a vádlottba hatalmi szóval belefojtja a szót. — Ez nem ide tartozik! — Ne részletezzen! — Erre nem vagyok kíváncsi! — Egyetemes igazságszolgáltatási elv az, hogy a vádlottnak meg kell adni minden lehetőséget a maga védelmére, hogy nem szabad korlátozni ebben a védelemben. Tudom, hogy a politikai vádlottak sokszor felhasználják az alkalmat, hogy a vádlottak padját propagandaszószékké visszhangosítsák. De higgyék meg: hogy ez lényegesen kisebb erkölcsi bajt és aránytalanul jelentéktelenebb társadalmi izgatást jelent: mintha a Bíró, jobb eszköz híjában, beletapossa a vádlottba a maga igazát. Sőt: a vádlott propagandaszándékát semmi sem ellensúlyozhatja diadalmasabb fölényvel, mint: a nyugodt figyellel hallgató Bíró két rezdületlenül néző szeme, a minden líra és egyéni láz fölött álló bírói lelkiismeret sub specie aeternitatis humanitatisque vigyázása. A vádlott vagy a védelem érveinek, állításainak megcáfolása az ügyész dolga. Mert, nem

lehet elégszer felismételni: az ügyész a jogrend embere és nem a Bíró, aki ítél a jogrend és a vádlott közt.

4. De nem kisebb hatású a bírói tekintélyre az az eljárás, ha a Bíró: gonddal kerülve a tárgyalás alatt minden ilyen egyéni megnyilatkozást, némán, nyugodtan meghallgatja a politikai vádlottat, aztán így szól: — Lehet, hogy igaz, amit ön mond. Lehet, hogy az ön által felhozott tények, állapotok megfelelnek a valóságnak, hogy érvei helyesek s hogy az ön által megrajzolt állapotoknak következményei olyanok és olyanok lesznek, amilyeneknek ön gondolja. De mindez nem tartozik rám. Rám mindössze annak a vizsgálata tartozik, hogy az ön megnyilatkozása, eljárása alkalmas-e arra, hogy a társadalmat, vagy a társadalom egyes rétegeit a meglévő jogrend, a törvények, a kormányzó hatalom vagy egyes társadalmi osztályok ellen izgassa. Én pedig legjobb lelkiismeretem szerint úgy találom, hogy igenis: alkalmas. Tehát: el kell önt ítélnem.

Menjünk ennek a bírói nyilatkozatnak a tövestövébe, hogy lássuk: mit jelent egész irtózatossá tételében.

Ezt. Könyörtelenül, minden emberi reményt letartlón: ezt:

— Én itt állok magas bírói székekemen és köröttem, rám szegzett figyelemmel áll a nemzeti munka sokmilliós tömege, az egész dolgozó, életet, történelmet, államot, Egyházat termő társadalom. Sokszor megszorított, sokszor megalázott, sokszor szűkösen élő emberek milliói, akiket a napi robot egyhangúságában, a megdézsmált munkában, a gondok irtózatossá marcangolásaiban, a fejlődéstől elgátolt úton, a száz és száz önző érdek feléjük harapásában az az ősi emberi sóvárgás és áhítatos hit tart fenn: hogy az étvágyok e vad összeharapásában mégis van egy mindenképp fölé magasló, kimozdíthatatlan Szikla, egy minden megbántott, megszorított, megrabolt ember számára nyílt menedék, egy

minden önzés, kizsákmányoló akarat ellen bevehetetlen vár, ahol mégis az igazság vallása, az egyetlen vallás, ahol mégis az igazság pártatlan kiosztása az egyetlen lelkiismereti törvény: a *bírói szék*.

A Bíró tehát elismeri: hogy a vádlott állításai a nép szenvedéseiről, a munka kizsákmányolásról, az egészségtelen földmegosztásról stb. stb. megfelelnek a valóságnak. De ez a Bíró szerint nem tartozik a Bírószágra. Csupán ez a Bíró feladata: nézni, izgat-e e valóságok megvádolt előadása. Ha izgat: el kell ítélni.

Mármost: tegyük fel, hogy egy faluban igen fejlett jólét, igen egészséges földmegosztás van. A falu minden lakójának van elégséges földje, kellő kenyérkeresete. Mindenféle munkát igen előnyösen fizetnek. Egészséges, jól bútorozott, nagyudvarú, nagykertű, tágas lakásokban laknak. Annyi gyermeket hozhatnak életre, amennyit akarnak és a gyermekeket jól ellátva nevelhetik arra a pályára, melyre legalkalmasabbak. A falunak minden eszköze megvan, hogy kultúráját emelje stb. stb.

Tegyük fel, hogy mégis akad egy író, egy szociográfus, egy újságíró: aki könyvet ír a faluról és benne a legszörnyűbb nyomor képét festi. Hogy a parasztnak nincs földjük, nincs munkalehetőségük, hogy tömegestől nyomorult viskókban laknak, állandóan az éhhalállal küzdenek, még az egyiket sem merik kockáztatni, könyv, újság sohasem kerül a kezükbe stb. stb. Fogja ez a könyv ennek a falunak a népét izgatni a jogrend, a fennálló rend vagy egyes osztályok ellen?

Ha lesz valami izgatás és izgatottság a könyv nyomán a faluban: ez csak a könyv írója ellen fordul, akit esetleg alaposan ellazsokolnak, ha kezükbe kerül. De valószínűleg: a paraszt egészséges, diadalmas kacagása lesz minden felelet az ilyen bolondságra. És ők fogják legbuzgóbban világgá kiáltani a könyv cáfolatát. Még a külföld sokat emlegetett *mit fog mondani-jét* sem kell sipítozni. *A külföldnek ma, bármely országnak: oly kitűnő és*

részletes információs szerve van, hogy nem a könyvekből, hanem a magyar valóságok tényleges ismeretéből épül meg rólunk alkotott képe.

Mármost, megint mármost: minden emberi anyától szült emberben feltámad a kérdés: Mi árt többet a Nemzet érdekeinek, a magyarság egyetemének: Az, ha valaki azt írja: hárommillió magyar parasztnak szenvedés az élete? Vagy az: ha hárommillió parasztnak szenvedés az élete? Az, ha valaki ezt írja: a földmegosztás igazságtalan és egészségtelen a magyarságra? Vagy az: hogy a földmegosztás igazságtalan és egészségtelen a magyar népre? Az, ha valaki ezt írja: egyes tömegek munkáját egyes érdekszövetségek kizsákmányolják? Vagy az: ha egyes érdekszövetségek kizsákmányolják egyes tömegek munkáját? Az, ha valaki ezt írja: A mai szociális állapotok ártalmára vannak a magyar népnek, fejlődésében gátolják, szaporodásától elrettentik, tőkegyűjtését, művelődését lehetetlenné teszik? Vagy pedig az: ha a mai szociális viszonyok ártalmára vannak a magyar népnek, fejlődésében gátolják, szaporodásától elrettentik, tőkegyűjtését, művelődését lehetetlenné teszik?

Emberi arcbor védelme alatt nem lehet habozni a felelettel. Természetesen: hogy a tényeknek, a való állapotoknak van irtózatos izgató ereje, mintegy néma, mindenén átható izgató szétáradása. Sőt: a tények, a való állapotok megírása csak annyiban izgató: amennyiben a köztudat szerint igazán tények, valóban való állapotok.

Újból, szomorúan újból mármost: nem az van a leghatalmasabb, legellenállhatatlanabb izgató erővel a tömegek lelkére: hogy a jogrend, a „*fennálló rend*“, a „*Nemzet*“ és bizonyos osztályok érdekében törvény elé állítják, megvádolják, elítélik, pénzbírsággal sújtják, fogházba vagy börtönbe zárják, hivatalvesztéssel, polgári jogok felfüggesztésével büntetik a ténybeli izgatás emberi lélektől visszavert visszhangját? De nem idézik meg, de nem vádolják meg, de nem ítélik el magát a ténybeli iz-

gatást, az izgató állapotokat és azokat, akik ezeket a tényeket előidézik, eltűrik, nem akadályozzák meg? Nem olyan eset ez, nem olyan igazság: mintha egy orgyilkosságot egy véletlenül arra menő lemezre kapna a Kodakjával. És ezt a fényképezőt felakasztanák, lemezeit elkoboznák. De a gyilkost nyugodtan tovább hagynák meg a jogrend, a fennálló rend, a Nemzet s valamelyik társadalmi osztály vígan tovább gyilkolható tagjának? Mi izgatja, korbácsolja fel a tömegek erkölcsi érzését? A fényképész és Kodakja? Vagy az orgyilkosság? Igen ám, de ne lógjunk meg a hazafias aggodalomtól: — Mit szól a Külföld, ha világgá kiáltjuk, hogy nálunk orgyilkosságok történnek? Erre én ezt kérdem: Mit szólna a külföld akkor, ha nálunk az orgyilkosság lefényképezőjét és nem az orgyilkost büntetnék meg?

Egy ítéletben azt olvastam a bizonyos szociális bajokat megrajzoló vádlott bűnének súlyosbítására, hogy: hiszen ilyen bajok és visszaélések máshol is vannak. Bocsánat: betörések is vannak máshol is. De azért a betörőt büntetik meg és nem azt: aki a betörésről hírt ad egy újságban, egy könyvben.

Kétségtelen tehát: hogy az izgatási törvényt a nemzet, a magyarság egyeteme, a fennálló rend és minden emberi igazság érdekében ki kell egészíteni: xi vádlott által felhozott állapotok, visszaélések stb. megvizsgálásával és azoknak párhuzamos megidézésével, megvádolásával, elítélésével: akik az író az illető állapotok előidézésével, vagy kötelességmulasztó eltűrésével, megnevelésével izgatásra izgatták. Ez a törvénykiegészítés vissza fogja emelni a bírói tekintélyt az igazságkeresés érinthetetlen magasságába és leghatalmasabb támasza lesz a „fennálló rendnek“.

Igen: mert a „fennálló rend“ így egészül, így emberesedik: *renddé*. Hiszen a történelem folyamán, bármely országban, hányszor és hányszor ne-

vezték „fennálló rend“-nek az önző étvágyak, a ki-termelő érdekszövetségek vad anarkiáját.

Végtelenül óvatosan kell a Bírónak ahhoz a törvény által nyújtott mentőszelephez nyúlnia, melyet így fejeznek ki: — Igen, a tények igazak. De ön ezeket az igaz tényeket úgy csoportosította, hogy azok izgatásra alkalmasak. — Az előbbi fejtegetések után felesleges megmutatnom, hogy milyen lelki rombolással van az a tömegekre, ha az önmagukban végzetesen izgató tényeket csak az író csoportosításában Ítéljük izgatónak. De megmérhetetlen veszélye a bírói tekintélynek, ha olyan egyetemes tényeket, mint a magyar parasztság jelentékeny részének földtelensége, a Nemzetre egészségtelen földmegosztás stb. stb. *izgatást célzó tény csoportosításnak* minősít.

5. De talán mindenek között mégis az a legnagyobb bántása a bírói tekintélynek, ha a Bíró modorában, hangjában, megszólításában, kifejezéseiben megvonja a vádlottól azt az udvariasságot és megtiszteltetést, ami megilleti a felnőtt férfit vagy nőt, megilleti szellemiségét, tudását, bátorságát. Hát igyekszik lekicsinyíteni, megpiszkolni a vádlottat emberségében, személyében. Minden ilyen törekvés végzetesen fordul vissza a Bíró ellen. Hiszen: még ha egy gyilkos vagy rabló proletárt is visznek eléje: a mellé a bántás mellé, melyet a születés, a környezet, az emberi esendőség, a végzet irtózatossá meghatározásai jelentettek a vádlottra: nem szabad hozzátenni a felesleges egyéni megpiszkolás, a ráadás-bántás szomorúságát. Aki érzi a testlélek, az élet-halál, az éhség és a vágy, a végzet és törvény kényszereinek s az emberi szenvedésnek nagy emberi szolidaritását: nem fog még egy maroknyi sárt dobni arra, aki már bezuhant a halálos mocsárba. Azután: *emberi ember nem sért, nem bánt, nem fölényeskedik egy olyan mindenk fölé emelt védett helyen: ahol őt nem lehet visszasérteni, visszabántani, vele visszafélényeskedni. Ez olyan egyetemes, mondhatnám szerves organikus*

törvény, hogy benne van a társadalom leghullottabb tagjának moráljában is. Senki át nem hághatja ezt a törvényt önmaga súlyos megpiszkolása nélkül. De ellenállhatatlanul pusztító hatású és vérlázító az ilyen jelenség különösen a politikai perekben. Hisz a politikai pörökben a vádlott vádolt ténykedése igen gyakori esetben: egy magasabb emberi morál, egy egyetemesebb magyarságú életakarat megnyilatkozása. A Bíró éppen olyan jól tudja, mint bármely negyedik gimnazista gyerek: hogy a mai jogrend védekezése szerint s érveinek frazeológiájával a való tények izgatást jelentő csoportosításáért törvény elé lehetne állítani: Heltai Gáspárt, Dávid Ferencet, a 16-ik és 17-ik század protestáns prédikátorainak és katolikus hitszónokainak nagy részét, magát Pázmányt is, a kurucköltészet szerzőit, a Bánk Bán megalkotóját, Berzsenyit, Vörösmartyt, Bajzát, Arany Jánost, Petőfit, Tompát, Jókait, Eötvöst (tyű, de csoportosított), Kuthy Lajost, Degré Alajost, Tolnai Lajost, Madách Imrét, Mikszáth Kálmánt, Vajda Jánost, Ábrányi Emilt, minden nagy magyar történetírót, Ady Endrét, Móricz Zsigmondot, a múlt minden valamire való magyar politikusát. Mindenekelőtt Széchenyi Istvánt, aki számára egy új fegyházas törvény-ditirambust kellene elődühödni. Ezekből a nagy példákából, ebből a sajátos jelenségből: hogy a magyarság minden örök értéke küzdött a „jogrend“ a „fennálló rend“ ellen: megérti a Bíró: hogy jogrend és fennálló rend a társadalmi erőviszonyok egy múló egyensúlya és hogy a nemzet egyetemének érdekei, a magyar bölcső síró esengései folyton-folyvást új: több kenyeret, több földet, több szociális igazságot jelentő új és új jogrendet, új és új fennálló rendet követelnek. És mikor a Bíró lelke ítéletre mozdul- a magyar szellem az óriásai átsuhannak lelkén s megadják neki azt az erőt, hogy a jogrenden túl a nemzet egyetemének, a magyar bölcsőnek örök érdekeit nézze. Ezt megteheti a Bíró a törvények legszélső lehetőségéig, az elébe hozott tény minősítésének nagy lelkiismereti

szabadságában: *hisz a Bíró épp úgy fölötte áll a jogrendnek, mint a vádlottnak.* És a bírói hivatás mindenek fölött álló legszentebb hivatása: a Nemzet egyetemének, a magyar bölcsőnek, minden magyar bölcsőnek a védelme.

Természetes, hogy a teljes bírói látókörben dolgozó Bíró megad minden külső tiszteletet annak a politikai vádlott személyének, aki esetleg a jövő emberibb, magasabbrendű morálját, a magyarság egyetemesebb érdekeit meri képviselni egyéni nyugalma kockáztatásával.

6. A bírói tekintély fennebb elsorolt feltételeit inkább csak a politikai pörök szemszögéből néztem. Hiszen a nemzet sorsának történelmi fordulójánál ezek az esetek a döntőfontosságúak. Az itt következő esetenél, melybe néha a legjobb hiszemű bírók tévednek, nem a politikai pörököt tartom elsősorban szem előtt. Ha a Bírónak két fél közt felmerült bármily ügyben kell ítélnie és: a tárgyalás előtt az egyik félről, szerepéről a szóbanforgó ügyben, nyilatkozatairól, bármily az ügyet megvilágosító körülményről bármily úton információt szerez: ennek az információnak eredményét jóval a tárgyalás előtt okvetlenül közölnie kell nemcsak az illető fél ügyvédjével (jaj: ügyvédjével!), hanem magával a vádlottal. Az igazság és a bírói tekintély egyenlő kára e kötelesség elmulasztása. Sokszor a Bíró szavahihetőembernek ismeri az ellenfél ügyvédjét, vagy az illető fél ügyvédjét, vagy a társadalmi érintkezéseiben ismert valamely személyt. Ezek aztán szóbeli, sőt néha írásbeli bizonyítékokat, jellemző adatokat szolgáltathatnak neki az ügyről, vagy valamelyik félről s a Bíró éppen saját becsületességén át befolyásolódik ezektől az információktól, melyek néha tudattalanul, néha célzatosan képtelenül hamisak. Ezért lenne a Bíró kötelessége: 1. vagy nem hallgatni meg semmilyen információt, 2. vagy az információ eredményét azonnal tudatni az illető féllel. Megint külföldi példát hozok, mely képtelenség-

gében minden magyarázatnál jobban megmutatja az ilyen esetekben a bírói tekintély nagy veszélyét. Az amerikai Mississippiben egy szociális írásaiért közismert és közbecsült protestáns pap sikasztással és csalással vádolt meg egy közéleti kapcibetyárt, aki különben egy orgyilkosságban is résztvett már. A nyilatkozatot szerencsétlenségére egy a lakóhelyétől igen távoli városban tette és ott kellett törvényesen felelnie érte. A kapcibetyárnak nemcsak politikai rohamcsapatai voltak ott, de be volt szervezkedve azokba a titkos bandákba is, melyek annyira elfekélyesítik a mai amerikai közéletet és ezeknek a banditáknak az illető városban is voltak szervezetei. Nosza: megindul a nemes informátorok hadserege s telemitológizálják a Bíró jobb- és balfülét a pap aljasságával, hálátlanságával, a kapcibetyár nagy jóságával a pap iránt, feddhetlenségével stb. Újságközleményeket, leveleket mutatnak neki, melyek közül a legdöntőbb fontosságút egy *halott* írta. Közben akadt vagy harminc tanú is, kiknek nagyrészeről a pap hírből sem hallott. Szék esküdöztek, hogy a pap rágalmozási rohamában nemcsak a főmagánvándlót, de súlyosan meg-rágalmozta az államföt és mindazokat a hivatalos fórumokat, melyeknek megvándolása súlyos törvényes következményekkel jár. Ha a pap csak a tárgyaláson értesül ezekről a hadi mozdulatokról, mert a Bíró nem értesítette öt a kapott információkról: az egész ország színe előtt jellemében meggyalázva ítéltetik el. De egész véletlenes és inkább ösztönös ű“ n értesülve, így gondolkodott: — Szegény ember lévén, legfennebb a saját útiköltségemet tudom megfizetni, nemhogy tanukat vihetnék. Különben is: mint becsületes ember, sohasem gondoltam arra, hogy tanukat gyűjtsek szavaim alátámasztására. Mit csináljak? Ráduplázok a kényszerhelyzetre, és bármi piszkot hoznak fel ellenem: nem fogok védekezni. Egész életem olyan tiszta és áldozatos volt, hogy a közvélemény meg fogja érteni eljárásom férfias büszkeségét.

Egyedül, minden bizonyíték nélkül jelent meg a tárgyaláson. Mint zúdulásra kész szemétlavina: köröskörül eldugott tanuk bandája s piszokdokumentumok garmadája várta. Előre kacagták ellenfelei: hogyan fogják hazuggá cáfolni minden tagadásában, minden védekezésében. És hogyan fogják előéletét, egyéniségét megpiszkolni a kloáka-dokumentumok felolvasásával. Felolvasták a vádiratot, melyben, bár főmagánvádlói vádirat volt, fel volt sorolva, hogy a világ minden elképzelhető hivatalból üldözendő rágalmát is elkövette. A Bíró kérdezte:

— Beismeri, hogy elkövette az inkriminált részeket?

A pap minden pátosz nélkül, szelíden, egy igen távoli mosollyal felelt:

—Be.

A Bíró, a főmagánvádló, az ügyvédje és minden jelenlevő állá egyebet sem tett, mint leesett. Az attorney generál látható megértéssel szólt közbe:

— A hivatalból üldözendő eseteket is beismeri? Hiszen az ügyészség rendőri nyomozást folytatott le és e vádakát alaptalannak találta. Az ügyész nem is vállalja a vád képviselését.

A pap szelíden vont vállat:

— Hát akkor azokat nem ismerem be.

A Bíró közbeszólt:

— De a főmaradó vádló kárára elkövetett kijelentéseket beismeri!

— Be, — felelt a pap utánozhatatlan hangsúllyal.

Két percnyi kínos csend után a főmagánvádló ügyvédje dadogva, egy hamis és hangos pátoszban keresve biztosságot: szörnyű büntetést kért a vádlott iszonyatosan borzasztó bűnére. Utána megint pár percnyi kínos csend. És akkor valami olyan tör-

tént, amire a Naprendszer minden jogásza, jogosa és jogtalanja lélegzetvesztve tátotta el a száját. A Bíró, majdnem reszketve felállt s éktelen zavarban, siránkozva panaszos hangon ezt mondta:

— Kérem, *mi* nem erre voltunk készülve. Mi egészen mást vártunk. Hiszen a vádlott itt beismert mindenfélét. Én igazán azt sem tudom, mit csináljak. Talán legjobb, ha tízpercnyi szünetet adok. Menjen ki mindenki a teremből.

Kimentek. Csak a Bíró, a főmagánvádló, az ügyvédje maradtak benn. Hosszas tanácskozás után az lett az eredmény, hogy a Bíró, *elégítétképen*, megengedte a főmagánvádló ügyvédjének, hogy felolvassa egy csomó csatorna-újság cikkeit, melyben a pap politikai ellenfelei a legképtelenebb vádakkal és szavakkal piszkolták a vádlottat. Ez töltötte be a tárgyalás egész második, két óráig tartó részét. A végén a Bíró megkérdezte a vádlottat, mi a megjegyzése minderre. A pap most már nyílt mosolygással, szelíden felelt:

— Kérem a felolvasottak alapján teljes felmentésemet.

Jellemző, hogy a jelenlevő közönség, melynek nagyrésze eleinte ellenséges érzelmű volt a pap iránt: a tárgyalás végén rajongva vette körül a papot s viharos felháborodással követelte a Bíró eltávolítását. Ez a vihar aztán a következő napokon kicsapott az egész amerikai közvéleményre és az a Bíró nem lehetett többé Bíró a tengerentúl.

Tudom, hogy a magyar Bírószág nagyszerű hagyománya nem igen enged létrejönni ilyen képtelen eseteket. De mert a lélektani eshetőség megvan: ezi; az esetet sem hagyhattam ki vizsgálódásomból.

4.

Talán majdnem minden pálya követel bizonyos lemondást a maga embereitől. Bizonyos elkorlátolását az egyéni szabadságnak és: nemcsak olyanokat,

melyeket a törvény is megkövetel. Törvényeken túl és fölül: az egyetemes emberi s mintegy mindenkivel organikusán velejáró erkölcsi látás sokszor erősebb tiltásokat és parancsokat szab bizonyos pályák viselői elé, mint maga a törvény. Sőt: mint alaptételt lehet kimondani: minél magasabb és egyetemesebb erkölcsi jelentőségű valakinek a foglalkozása, az állása, a közösség minél szélesebb körére van sorsformáló hatása: annál több lemondást, annál több egyéni korlátozást követel meg tőle, annál több tilalmat szab eléje.

Sok pályánál: pld. a tanári, a papi pályáknál egészen nyilvánvaló e megállapítás érvénye. De legnyilvánvalóbb annál: aki az emberi együttélés, az egész társadalom, az egész Nemzet és történelmi élet legfőbb biztosítékát jelenti: a Bírónál. Annak számára, aki mint legfelsőbb fórum ítél a szabad és nem szabad közt: több nem szabad és kevesebb szabad van, mint bárki más emberfia számára.

Igen nyilvánvaló ez a Bíró és a politikai élet viszonyánál. Elképzelhetetlen számomra, hogy a Bíró látszólag híve lehessen valamely politikai pártnak. A Bíró titkos szavazattal, de csakis *ténylegesen titkos* szavazattal érvényesítheti a maga politikai akaratát a választásoknál. De ezzel aztán véget is ér minden politikai szabadsága, egész politikai tevékenysége.

Annyira világos, hogy ez a követelmény csak emeli a bírói tekintélyt és védi a Bíróban vetett hitet, hogy bántás volna részletesebben megmagyarázni. Kell, hogy a közösség minden tagjában ott legyen az a megnyugtató tudat, hogy a politikai érdekek és szenvedélyek kavargásában van egy érintetlen sziget, hova nem ér el a politikai akarat rabszolgasító meghatározása: a Bíró. Akinek elsősorban az ad erkölcsi alapot arra, hogy ítéljen lelkek és tettek fölött: hogy teljesen kívül van a politikai élet marakodásain.

Még mélyebb s mintegy a lélek legmélyére ható tilalmat jelent az a valami, amit az emberek újab-

ban a *világnézet* palástos nevével látnak el. És ami élt, valójában nem egyéb: mint az egyéni érdekek beszerzése bizonyos frazeológia keretében. A Bírónak már lelke legeslegmélyén, ott, ahol a világ millió érintésétől mozdított ember akaratokká mozdul: ott kell lennie az egyetlenül emberi egységbe-látásnak: hogy jobboldali világnézet, baloldali világnézet, középutas világnézet: egyenlően az étvágy-csordák húsevő és ragadozó agyari. Hogy méltatlan Bíró, megcsonkított ember az, aki jobboldali világnézetű. Hogy méltatlan Bíró, megcsonkított ember az, aki baloldali világnézetű. Hogy méltatlan Bíró, megcsonkított ember az, aki középutas világnézetű. Hogy a Bírónak minden horda-érdektől függetlenül embersége tiszta érintetlenségében ítélete egész megalakulása alatt csak ezt szabad néznie: az összes anyagi és lelki meghatározottságban történő embert s a történelmi közösség örök, egyetemes érdekeit.

És ezért megmásíthatatlan sionhegyi törvény, melynek áthágása a Bírót személyében is megpiszkolja: *hogy a Bíró nem lehet tagja semmilyen olyan nyílt vagy titkos társaságnak, alakulatnak, ligának, szövetségnek, pártnak, tábornak s bármily másnevű összeállásnak, mely a legtávolabbról is bármily világnézeti vagy politikai egybecinkosodást jelent. A bírói eskü oly legmagasabb erkölcsi tény, annyirc magában foglalja az egyén és a történelmi közösség minden érdekét: hogy a Bíró nem tartozhatik semmilyen más eskü parancsa alá, nem kötheti le magát semmilyen esküvel. A kommün bukását követő idők érthető zavaraiiban történt esetleges fogadások, eskük, elkötelezettségek a dolog természeténél fogva semmisek és semmilyen kötelező erővel nem lehetnek.*

Sok törvényben meg nem írt tilalom kíséri a Bírót egész életén át. Ezek a tilalmak beleszólnak

még társadalmi érintkezése mikéntjébe is. Így pld. igen erős határokat jelentenek arra, hogy milyen társadalmi viszonyban van az egyes ügyvédekkel. Azt a legfelsőbb erkölcsi méltóságot, melyet a bírói hivatás jelent: nem lehet elég drágán megfizetni.

5.

Egy minden nap esedékesebb kiépítése, védelme a bírói tekintélynek: a Bíró végleges függetlenítése a politikától, a mindenkori kormányhatalomtól. Természetesen, itt nem az elméleti függetlenséget értem, az megvan, hanem: a ténybelit. A Bírósnak egy külön autonóm testületet kell jelentenie: mely a bírói kinevezés, előléptetés, kitüntetés és fegyelmi eljárás és ítélet feladatait maga végezze — az Állam bizonyos, a bírói függetlenséget semmiképen nem érinthető ellenőrzése mellett. És ha valaki azt mondja: — Mire való ez? Hiszen eddig soha, sehol semmilyen kormány nem próbálta befolyásolni a Bíró a kinevezés, előléptetés, kitüntetés és fegyelmi lehetőségeivel. Én erre ezt felelem: *elhiszem. De: de: de: a bírói függetlenség megteljesítéséhez természet törvényileg szükséges, hogy a Bíró lelkében ott legyen az a tudat: hogy az ő kinevezése, előléptetése, kitüntetése, működésének, eljárásainak megítélése még akkor sem függhet a kormánytól, ha az ezt hatalma minden eszközével akarja.*

6.

Egész életemben, már a serdültebb gyermekkor éveitől fogva: vissza-visszatérő titkos vágyakozásaim voltak két pálya: a papi és a bírói pálya felé. Két hivatás, mely minden tényében kiegészíti egymást. És amelyek talán az egyéni élet legtermékenyebb, legtöbb gyógyítást és védelmet jelentő beépítését jelentik más emberek s a közösség életébe

Mint az állatvilág több képviselője időnként levedli bőrét, hogy a megszükülte határokból fejlődése új arányának megfelelő testi viszonyok közé kerüljön: a történelmi élet időről-időre felcseréli jogrendjét új, tágabb jogrenddel, hogy: kevesebb szájon legyen jajgatás és több kézben legyen kenyér, hogy több emberi léleknek legyen meg a lehetősége: megteljesíteni a benne lappangó isteni képmást és több öntudatos életakarat legyen munkatársa a történelmi életnek. Magyarország ma egy ilyen új jogrend előtti történelmi pillanatban él, az előtt a jogrend előtt, mely a magyar munka egyetemét fogja öntudatos Állammá nevelni és a magyarság teljes megújódását, új honfoglalását fogja jelenteni. Az ilyen időkben az életosztón természetes lökéseitől hajtva: mind több és több egyén akad, aki szavakat ad a nép sebeinek, a mai állapotok, bűnök, hiányok képével igyekszik megmutatni a jövő feladatait és így kiteszi magát a mai jogrend védekező haragjának. Elismerem: hogy ezek között van igen sok új zsákmányra szimatoló kalandor, vagy felajzott idegekkel előre futó törtető. De a történelmi élet nagy távlatában: ezek is eszközei a közösség megnőtt életakaratú fejlődésének. Viszont: köztük vannak a közösség legmélyebb kifejezői, a nemzeti életakarat szerves megnyilatkozol, a faj múlhatatlan emberi értékei. A Bírónak van meg az az egyetlen csodálatosan szép hivatása: hogy bírói székében, mely egyenlően magaslik a jogrend és az egyén fölé: mindig, minden ítéletében a magyar bölcső, a több kenyér, több kultúra, több jog, védettebb magyarság: a magyar nép egyetemének, a magyar jövőnek érdekeit védje. Az étvágyak, hitek, tagadások, hazugságok, ámitások, hódító idegenségek mai haláltáncában a magyar Bíró az élet, a megváltás, a jövő akarata. Nincs tisztább heroizmus, önzetlenebb életakarat ma: mint a magyar nép Bírója lenni. A magyar Bíróság tiszta hagyományai jogossá teszi bennünk azt a hitet, hogy a magyar Bírósgot semmi sem ingathatja meg a magyar jövő

e nagyszerű feladatában. Ha a magyar kunyhókban kenyérért sír fel a gyermekajak, ha a munkanélküli zsellérből kitör a kétség lázadása, ha a földjéből, az élet lehetőségeiből kiszoruló magyar felordít a napok mostohaságai előtt: a magyar Anya szelíd megnyugtatóssal hajolhat a felörvénylő lelkek fölé: — Higyjete a magyar holnapban: a magyar Bíróság szemei látják szenvedésünket.

Városmajor, 1937. Szilveszter napján.

A MAGYARSÁG MEGSZERVEZÉSE A DALBAN.

A dal, az ének, a ritmus: az ember lényege, legbelsőbb élete, első megnyilatkozás⁴¹. Előbb volt dal, ének, ritmus s csak később: szavakra tördelt beszéd. A dal, az ének: az emberben sírássá és kacagássá, fájássá és gyönyörűséggé csorduló világ közvetlen folytatása. A ritmus az a mozdulat, amelyben életem a legkevesebb ellenállással, a legintenzívebben tud élni. Azért hiszek a magyar fajban: mert a magyar parasztnak lépésében, minden mozdulatában, egész teste néma zenéjében királyi ritmusa van.

A dal a legmélyebb faji emlékezet: a világ testből kiemberülésnek külön fájdalommá, külön örömmé: legősbibb sajátos formája. Egy időben elfájtam fajomtól. A fiatalság titáni lázadásával azt hittem: hogy nem jelenthet már termést az élet számára magyarnak lenni. Elbujdostam Nyugateurópába, elvonatkoztam mindentől, ami magyar. Egyszer aztán: egy dinardi kávéházban a francia, angol, amerikai, néger, török, olasz dalok dzsungeljében felfakadt egy magyar dal. Tökéletlenül, idegenezesen játszották. És mégis: mint visszatérő tenger árasztott el az elmúlt évezredek élete, minden akarat és minden csók, minden szenvedés és gyönyörűség, temetők és harangok szólaltak meg bennem. Hallottam a rög szerelmes ápolóinak énekét és mint megszórt ember a sebét, mint fiatal szerető szeretője csókját: húsomban, idegeimben, lelkemben éreztem: hogy éhez a fajhoz tartozom, ennek Vagyok elidegeníthetetlen része, hogy minden erőm és értelmem benne van, s hogy nála nélkül homokba

öntött pohár víz, futó habra vetített árnyék az életem.

A dal a legegységesebb, a legmegtartóbb szolidaritás, az egyenlőségért való harcot, az ősi gyökerű természetes, szerves emberi összeállásnak leghatalmasabb nevelője. Azok: akik együtt vannak a dal és ritmus legmélyebb emberségében, az emberi fájdalom és öröm legbensőbb formájában: könnyen egymásra találhatnak az élet más terein is. Amelyik nemzetben sokan és sokat énekelnek együtt: nem kell féltetni a nemzeti egységet.

Idegen akaratokban vergődő történelmi életünknek egyik legelképezhetőbb eredménye az: hogy a dal, az ének nem tud a szolidaritás, a közös sors, a közös kultúra megszervezett egyetemes kapcsolata lenni annál a népnél, mely Európa egyik legsajátosabb, legeredetibb emberarcát mondta meg dalaiban. Hiszem, hogy a magyar kultúra vezető székébe, melyet az utolsó tizennyolc év irtózatossá tett sváboknak bitangított oda, még fog széles látású magyar ember kerülni. Ebben az esetben a következő sorok nem lesznek pusztába kiáltó szavak.

1.

A dal, az ének megszervezését a magyar társadalomban négy tényező intézheti; 1. *Az iskola.* 2. *Az egyházak.* 3. *A társadalmi szervezetek.* 4. *A katonaság.*

Igen érdekes és a pusztító idegen akarat egyik legjellemzőbb ténye: hogy míg a testnevelésnek az eddigi heti két óra helyett heti négy órát adtak és tették ezt akkor, mikor cserkészet, diákathletika úgy is bőségesen testítik a gyermekeket: a leghatalmasabb lelki formálót: az éneket a közoktatás minden vonalán elhanyagolták. Úgy látszik: a keresztény valláserkölcsei alap nyugodtabban érzi magát a rugó lábakon, öklöző öklökön és bukfeneket vető testen, mint a múlt minden lelkével megtelje-

sedőr mind szélesebb öleléssel emberebbé fejlődő lelkeken.

Aztán: egyik futballista behozta a középiskolába — heti két órával! — a gyorsírás tanítását. Egy olyan ügyesség elsajátítását, melyet minden kellő korú játszva magáévá tehet az iskolán kívül. Ilyen címen igazán tanítani kellene a középiskolában az autóvezetést, a manikűrözési és az okszerű bolházkodást és poloskairtást. A sváb kurzus óta a magyar középiskola gyilkos idegen akaratok vicces footballja lett.

Tételem: a magyar nép- és középiskolák minden fajtájának minden osztályában az ének tanítás heti két órával kötelező.

Ha azt akarjuk, hogy egy társadalom olvasson: az iskolában meg kell tanítani a gyermekeket írásra, olvasásra és meg kell velük szeretetni az olvasást. Ha azt akarjuk, hogy egy társadalomnak gazdag dalkultúrája legyen: úgy a természetben, mint a művészi előadásban és a tömegek élvezésében: meg kell tanítani hallani és énekelni a gyermekeket s meg kell velük szeretetni ezt a hallást és éneklést. És mindezt tesszük a dallal, az énekkel járó fennebb előadott döntő fontosságú lelki tényekért. *Az iskolai énektanításnak azonban nem az a célja, hogy hangolympikonokat, zengő sztárokat neveljen.* Amint az iskola írni-olvasni tanításnak, stilisztikának, retorikának, irodalomtanításnak nem az a célja, hogy Shakespeareokat, Demostheneseket és Byronokat dudorítson a világra. *Az iskolai énektanításnak az a célja, hogy mindenkit tőle lehetőleg énekelni és éneket hallgatni és élvezni tanítson.* Ezért az ének egész vonalon minden egyes tanulóra kötelező. *Az énektanításból kizárni, vagy az alul mentesíteni senkit sem lehet. Sem a botfülűt, sem a hang-kukát, sem a rekedtet, sem a kappanhangút. Mert az osztályéneknek nem egy kitűzött ilyen vagy olyan magas művészi színvonal a célja: hanem a dal, az énekkultúra alapelemeinek elülte-tése minden lélekben.*

Természetes és szükséges azonban: hogy — különösen a középiskolák — most már több művészi akaráttal, az arravaló tanulókból külön dalárdát alakítsanak és így minden iskolának legyen már egy művészbibb színvonalú énekkara. Ez a továbbfejlődés természetes ténye.

Egyetemi énekkaraink már is vannak és úgy tudom: sok jeles dolgot köszönhetünk nekik. De két kritika feltétlenül megilleti őket. Az első: belső (magyarországi) propagandájuk, működésük sokszorosabban kisebb, szűkebbkörű, mint amilyenre szükség volna. A második: nekik volna hivatásuk a tényleges főiskolai hallgatókat, a főiskolai ifjúság nagy tömegeit beszervezni a magyar dalba. Minden főiskolai alakulatnak legyen meg a maga saját énekkara.

A cserkészlet és leventecsapatok énekkarának megszervezését is az iskolák körébe utalnám. Valóságos becstelenség, hogy milyen fertelmes német dalokkal piszkolják meg a magyar anyák gyermekeinek a száját.

Arra, hogy az énektanítás egyes fokozatain mit, hogyan tanítsanak és hogy bármily énekkarnak milyen programjuk legyen: ma csakis a magyar népdal két hatalmas megmentője s egy új, tényleg magyar múzene két nagy költője: Bartók és Kodály dolgozhatnak ki részletes munkatervet. Az ők óriási gyűjteménye, mely lehetőleg teljes egészében rövidesen meg fog jelenni: a bibliája minden magyar énektanításnak és énekkarnak.

A magyar kultúra misztériumának szorgalmazásával és segítségével minden foglalkozási ág, a legegyszerűbb is: megszervezi a maga énekkarát a magyar dal elültetésére.

A világi énekkarok megszervezésének, fejlődésének természetes velejárója: az egyházi énekkar megszervezése. És itt természetesen nem azok a kivételes, sokszor igen magas színvonalon álló énekkarok jönnek elsősorban számításba, melyek Budapesten s esetleg egyes nagyobb vidéki váro-

sokban különösen a katolikus istentiszteleteknél közreműködnek. Itt a falvak, a kisvárosok és általában bármily és bárhol levő keresztény magyar egyházközség énekkarának és gyülekezeti énekeinek megszervezése a fontos. Különösen a magyar protestáns egyházaknak kell lényegesen nagyobb súlyt fektetni az énekkultúrára, mint eddig. Minden faluban, az iskolai énekkarokon kívül meg kell szervezni, nemcsak az ifjúságra határolva a szervezést, a magyar dal világi énekkarát. Ezek a világi énekkarok aztán az iskolai énekkarokkal: bevonandók az egyházi énekek ellátására. Még az egyszerű gyülekezeti ének is más lesz: ha tanult énekesek vezetik. És bármily felekezeti egyház igyekezzék minél több régi magyar istenes éneket alkalmazni istentiszteletében. Vannak olyanok, melyeket ép úgy el lehet énekelni a protestáns templomokban, mint a katolikusokban. Amint nem tudom: hogy Kodály psalmus hungaricusát vagy Jézus és a kufárok c. darabját miért nem adhatnák elő a magyar protestáns templomokban.

A jövőben mindinkább néphadsereggé fejlődő magyar nemzeti hadseregnek a honvédelem csak egyik funkciója. A másik állandó, természetes föladata: hogy a magyar szolidaritás, a magyar nyelv, a magyar népkultúra: az egész magyar psziché leg-egyetemesebb megszervezője legyen. A hadseregben is kétfokú kultúrája legyen a magyar dalnak. 1. Minden katonát énekelni s a magyar dal szeretetére tanítani. 2. Legalább is minden ezredben művészibb énekkart alakítani a magyar dal művelésére.

Az énekkultúra minden fokozatán, minden formájában óvakodni kell: a hamis pesti műnépdaloktól és az idegen szeméttől.

Természetes azonban, hogy az énekkultúra magasabb fokain álló énekkarok, bármily termé-

* Lásd a magyar néphadseregről szóló tanulmányom.

szetűek is: idegen dalkultúrák termékeit is bemutatják néha. Végtelenül hasznosnak találnám: ha különösen az idegen *népdalköltészet* termékeivel foglalkoznának, hogy így legbelsőbb formáiban mutassák meg a népek lelkét a magyar léleknek. Egy kivételt az életvédelem természetes szükségéből kell tennünk: tekintettel mai helyzetünk halálos veszélyére: *a német zenét, német dalt lehetőleg teljesen mellőznünk kell.* A nyugat-, észak-, déleurópai, az orosz és ázsiai népek éneke elég anyagot adnak ezen a téren, mely úgysis csak másodlagos, kevésbé fontosabb tevékenysége lesz a magyar énekkaroknak.

2.

A magyar énekkarok, bármily természetűek is legyenek, kapcsolatba lépnek egymással és megalkotják a magyar dal egyetemes szervezetét.

Az énekkarok, külön vagy több mással társulva: kirándulásokat rendeznek a közönség bevonásával a közelebbi vidék megismerésére. E kirándulásokat a magyar dalon kívül a régi magyar játékok, magyar táncok felelevenítésével, népies szokások, jelenetek bemutatásával teszik élvezetessé.

Népies ünnepeket rendeznek hasonló tartalommal.

Meglátogatják az ország távolabbi részeit, hogy bemutassák énekkultúrájukat.

Hasonló célból esetleges külföldi utakat szerveznek.

Minden negyedik évben, minden hatóság támogatásával: a magyar ének egyetemes versenyei tartják meg Budapesten. Erre a hangversenyre országos és európai propagandával minél hatalmasabb tömegű bel- és külföldi vendéget nyernek meg. Ezen az egyetemes versenyen mindenféle magyar énekkar részt esz: az iskolaiak, egyháziak, társadalmiak, katonaiak. Egyes ünnepein a népzene, néptánc, népi szokások, játékok, viseletek stb. is

bemutattatnak. Kapcsolatba kell hozni a népi képző- és iparművészetek Európára szóló országos vásárával.

Kisebbségi, megyei vagy országrészi versenyt időről időre az egyes vidéki városok rendezhetnek. Budapest és a városok saját vidékükre minden évben rendeznek ilyen hangversenyt.

Budapest Egyetemén fel kell állítani a magyar népdal és népzene tanszékét. Az országos Zeneművészeti Főiskolával kapcsolatban pedig meg kell alakítani a magyar karmesteri Főiskolát internátussal. Ahol a szakképzésen kívül megismerkednének a magyar népi kultúra jelenségeivel s legfőbb problémáival.

*

A magyar dalnak ez az egyetemes szervezete talán megadná a Magyar nyelv és magyar kultúra Egyetemes Ligájának elővonalait is. És talán hasonló szervezkedésekre buzdítaná a Külföld magyarjait is.

És talán megteremtője volna annak a magyar *lelki demokráciának*, mely nélkül sohasem fogunk élő életet élni. Azok, akik *együtt* lesznek a magyar dal nagy ölelésű emberségében: nem fognak többé külön osztálygökökre fanyalodni egymástól.

Szegény örök látározó Széchenyi mondása szerint, mely nem sok bókot jelent ezerévi teljesítményünkre: — Magyarország nem volt, hanem lesz. — Én így hiszem: a magyarság nehezen volt eddig, de győzelmesen lesz ezután.

Városmajor, 1936. október 19.

A SZELLEMI EGYÜTTMŰKÖDÉS CÉLJA, TARTALMA, HATÁRAI.

Azt hiszem, minden gonosz indulat nélkül meg lehet állapítani, hogy: ha az utolsó húsz év alatt a tehetséges emberek egyáltalán hemzsegték valahol: ezt a hemzsegést nem a közéletben és nem a politikában valósították meg. Egyetlenegy ember sem merült elő e szennyes évek kavargásából, kinek egy egységes gondolatrendszere, egy csak valamilyes összefogó terve lett volna a magyar élet megszervezésére. A legkifejezőbb ábrája ennek a szegény kornak a végtelenül szegény Bethlen István, aki tizenkilenc év óta rengeteg semmit rejtő titokzatos arcával gyíklesője nyelére támaszkodva lesi az események zilált bozótjában, hogy csak előbukkan valami véletlen, ami őt tömérdek Machiavellis—Richelieus—Teleki Mihályos államférfiúvá üti. Pedig: a véletleneknek csak az erős és látó szellem előre megépített terve tud értéket adni.

De egészen tragikusan komikus látvány, hogy az utolsó húsz év alatt, a végre önállóvá, vagy — fájdalmas helyességgel — öningóvá marcangolt Magyarországon: a közéleti mozgók hogy rohannak minden külföldön feleresztett gondolat- vagy jel-szó-léggömb után, milyen gyermekes buzgósággal kapaszkodnak beléje, hogy az magasabbra vigye őket. Aztán, ha a gömb semmivé pukkadt éhes kezek közt: hasonló mohósággal szaladnak a legújában felszálló gömb után, hogy azzal is hasonló csödbe jussanak. Természetesen: elég okosak úgy intézni a dolgot: hogy a csőd az ország számlájára írassék s maguknak csak a napi feltűnés dicsősége maradjon.

A mai vurstli legpocakosabb és legrikítóbb léggömbjei: a testnevelés usque ad paralyssim progressivam, a tanult elemek s különösen a főiskolai ifjúság robotmunkáltatása, mely igen alkalmas arra, hogy ami kevés szellemi akarózást a sport még meghagyott, ez a „*munkahadsereg*“ elvegye. És arra is, hogy kivegye a kenyeret azoknak a proletároknak a szájából, akik ezeket a munkákat szakszerűbben végeznék el. A harmadik légi pöfeteg: *a szellemi együttműködés.*

Ma nagy együttműködés történik Pannónia házi kínjai közt. Mindenki, akiben mozog valami: *működik. Együtt. Szellemileg.* Ezt a szellemi együttműködési iramot még az sem bágyasztja, hogy, mint az élet minden terén: a megvalósítási formákat itt is politikusok adják meg. Már pedig: a mai szörnyű népképviselési rendszernek alsóbbrendűségű előnyei legtöbbször azokat szabadítják politikussá, akiknek nemigen adatott meg, hogy mivel működjenek együtt.

Így aztán, természetesen: a szellemi együttműködés sem jelent hizlaló kúrát a magyar boldogulásnak. Egészséges szervezet — akár egyén, akár nemzet — minden felmerülő új gondolatot a saját élete gazdagságává, a saját fejlődésének több erejévé, saját egyéniségének biztosításává dolgoz fel. Nálunk pedig: az ügyes kuszáltságú, zagyva ötletességű látszatok mögött ezt a gondolatot is a könyörtelen gyilkos német hódító akarat tette úttörő tankjévé. Holmi olasz mókák, lengyel enyelgések s egyéb nesze-semmi-fogd-meg-jól-ok ballet-káprázata mögül már elődurvállik a vaskos valódi cél: megrakni az anélkül is fulladásig és fojtogatásig *német egyetemeinket* a német nyelv, e. német szellem és német életérdekek hittérítőivel. Társ anyanyelvvé fertőzni be a rettenetes szerkezetű német nyelvet a magyar középosztályba: hogy ha majd a történelem legközelebbi zökkenésében a hűsevő és ragadozó német imperializmus ráteszi kezeit Magyarországra: a nyelv nemtudása, a kenyér félelme

ne riassa el a szétoldott, szétmaszlagolt lelkű magyart a német halál magához ölelésétől. És nem metsző eulenspiegeli vicc: hogy mikor a magyar szellem legfőbb őrhelyeit telerakjuk a németiség katonáival: német *viszonzásnak, kölcsönösségnek* tüntetik fel azt, ha Augsburgban vagy más burgban egy-két német kereskedő a mi pénzünkön tanulja meg magyarul mondani ezt: adj pénzt, sógor —?

De nem természetes ez abban a Magyarországon, azon a nekünk hagyott kis magyar szigeten: ahol a magyar kultúra minisztériuma sváb minisztériummá szokásjogosított? A Huszár—Storch, Haller, Klebelsberg, Ernst, Karafiáth (öt össze nem gyűjtött versei gyuladiákítják svábbbá) Hóman lorenzo-magnifico-i nevek tündöklő sorozata jogossá teszi azt a gyanút, hogy Németország, vérszemet kapva a húsz éven át vele szemben tanúsított pincsikutya-politikánktól: nem tűr meg magyar embert a magyar lélek, a magyar kultúra legfőbb megszervezésének őrhelyén. *És lehetnek a magyal lélek termő csiráinak életre hívói, a sajátos magyar szellemi erők és érdekek megszervezői azok, akiket — egyéb okokat nem említve — az elmúlt ezer évek minden öröklési parancsa idegeneké határozott meg?*

1.

A szellemi együttműködés organikus, szervi érdeke minden egészséges közösségnek: nemzetnek, fajnak. És legmélyebb gyökerű alapérdeke az egész emberiségnek.

Mi a célja ennek az egészséges, az élet szerves mely parancsaiból meginduló szellemi együttműködésnek? A következő:

1. *A közösség faji vagy nemzeti öntudatának teljes megtalálása, az önismeret meg teljesedése: sajátos faji (nemzeti) egyéniségünk mélyebb meglátása, megerősödése.*

2. *Az a természetes és egyetlenül jogos és em-*

beri imperializmus: hogy sajátos lelki arcunkat, lelki termésünk legsajátosabb kincseit bevigyük más népek lelkébe, hogy a magyar élet-dallam is benne legyen az emberiség nagy orcseszterében, hogy a magyar termés is ható elem legyen az emberiség egyetemes termésében.

3. *Belevinni idegen közösségek, fajok, nemzettek sajátos arcát, legsajátosabb lelki kincseit a magyar lélekbe, hogy az életsírás, életöröm és világlátás minden emberi hangját fel húrozzuk a magyar lélekre és így sajátos erőinek kifejtése, saját arcának folytonos megteljesítése a szerves gyökerekből táplálkozó magyar kultúrában: minden emberi arc ismeretével, minden emberi érték megtermékenyítésével történjék.*

Mi nem lehet célja a szellemi együttműködésnek?

Nem lehet, a gyilkosság és halál minden veszedelmével nem lehet célja a szellemi együttműködésnek: a nyelv-Bábel, a ragout-kultúra, a termő emberi közösségek sajátos arcának, egyéniségének szétoldása, sajátos termő formáinak megrontása, nyelvének elsikkasztása. Az ilyen léleklő, népgyilkos törekvéseknek csak két eredménye lehet:

1. *Vagy megherélik sajátos egyéni erőiktől az emberi termést, kilopják a termésre mozduló emberi lélekből az évezredek millió titkú humuszát s egy denaturált, nikotekszezett, a talaj és a környezet minden gazdag ízétől megkörülmetélt üzlet-géppé uniformizálják az emberi lelket. Ez az embertelen pizskos zsidó imperializmus célja.*

2. *Vagy a számot teszik úrrá a lélek fölött: beleikkasztják a túlerejű, nagyszámú népek hódításába a kisebb népeket, bármily gazdag termést jelent sajátos egyéniségük az emberiség számára. Ez a szörnyű német életharapás akarata.*

A szellemi együttműködés gondolata éppen annak a nagy emberi evangéliumnak a parancsa, mely azt akarja: hogy semmi el ne vesszen és mindenek megtartassanak. A szellemi termésben ez

egyres népek száma és ökölereje nem jelent semmit, egyéniségük sajátos erői jelentenek mindent. Az egész emberiség érdeke, hogy olyan történelmi fejlődés következzen a véres marcangolású múlt után: melyben minden nép végtelen horizontú pályán megteljesítse a maga sajátos arcát a maga sajátos kultúrájában.

2.

A fennebbi cél elérésére a szellemi együttműködésnek tartalma, teendői a következők.

1. Belső teendők. Ha erős, egészséges, gyakorlott turistákkal akarok együtt menetelni: erős, egészséges, kitartó gyaloglóvá kell képeznem magamat. Ha az egységes arcú, határozott szellemi vonású népekkel akarunk szellemi együttműködésbe lépni: előbb meg kell teremtenünk a szellemi egységet, az egységes kultúrát határainkon belül az ország minden lakója közt. Csak egy határozott arcvonásokba fejlett, egyéniségében biztos és öntudatos nép léphet szellemi csereviszonyba más néppel a szétoldódás, az elsikkadás veszélye nélkül. Ennek a magyar kulturális egységnek és sajátos szellemi megerősítésünknek teendői a következők:

1. Olyan népiskolai rendszer, hogy a magyar Állam minden tagja anyanyelvi tökéletességgel beszélje a magyar nyelvet.

2. A magyar nyelv kötelező használata minden közéleti vonatkozású téren.

3. Magyarországon bármily természetű (nemcsak állami) állást, melyek középiskolai vagy főiskolai végzettséget kívánnak, csak olyanok tölthetnek be, akik magyar középiskolát vagy magyar főiskolát végeztek.

4. A magyar nyelv és irodalom tanóráinak száma felemelendő a középiskolákban az alsó négy osztálynál: heti kilenc, a felső négy osztálynál heti hat órára. A magyar nyelv és irodalom tanítása egészen új alapokra fektetendő.

5. A magyar Egyetemek olyan reformja, mely ezekből a mai német elvetéltségű intézményekből szellemi műhelyt teremt a magyar élet összes adottságainak megismerésére, feldolgozására, problémáinak vizsgálására. Az Egyetemeken a magyar népi képzőművészetnek, népzeneinek, ethnográfiának stb. tanszékek állítandók.

6. A vidéken falusi népművészeti iskolák és műhelyek felállítása, hogy a falut visszamerítsük régi alkotó lelkébe, képzőművészetébe, költészetébe, szokásaiba stb.

7. A népiskolákban és a középiskolák négy alsó osztályában semmi idegen nyelv nem tanítandó.

Budapest vidékét, a határok mentét és a Dunántúlt úgy betelepíteni a magyar falvak feleslegeivel, hogy a magyar kultúra és nyelv egysége természetes gyökerekből táplálkozó élő valóság legyen az ország egész testén.

9. Megalkotandó a magyarság egyetemes Ligája a magyar nyelv és magyar kultúra védelmére és propagálására bel- és külföldön.

10. A magyarországi nemzetiségek nyelvének, kultúrájának, történetének, ethnográfiájának stb. tudományos feldolgozása a magyar Egyetemek megfelelő tanszékein.

11. Propaganda-teendők kifelé.

1. Hatalmas magyar otthonok megteremtése a nyugateurópai, keleteurópai és balkáni országok fővárosaiban a sajátos magyar gazdasági termékek, a népi és a magyar műkultúra termékeinek, sajátos vonásainak ismertetésére és propagálására. Állandó képzőművészeti kiállításokkal s jól lefordított magyar tudományos és irodalmi művek árusításával. A lefordítandó művek megválasztásánál ne a politikai vagy „hazafisági“ szempontok, hanem csakis a tudományos vagy művészi érték legyen az irányadó. Ezek az otthonok állandó piacai is lennének a magyar kultúra termékeinek s megfelelő vezetéssel meghoznák bőven fenntartásuk költségeit.

2. Elodázhatatlan életszükség a Magyar Film megteremtése s ha másképp nem lehet, a tőke kötelező besorozásával kell megteremteni. De a Magyar Film nem lehet nyomorgó magyar írók segélyegyesülete, amivé — fájdalom — a Nemzeti Színház sokszor legjobb meggyőződése ellen átgörnyed. Elsősorban a magyar népköltészet s a nagy magyar alkotók műveit kell filmre vinni a magyar tájak, a magyar városok, falvak, a magyar néprétegek ezer és ezer arcával. Nem lobogó fokosos, villogó gatyás kontúr-magyarokkal, hanem a való valóság irracionális mély művészetével. A sajátos, magyar életből kinövő filmművészet megteremtése a magyar léleknek épp oly elemi szüksége, mint a tudóknak a levegő.

3. Tanszékek kieszközlése a magyar kultúra számára nemcsak Nyugateurópa, de Keleteurópa és a Balkán nagy Egyetemein, ahol test és lélek szerinti magyarok vinnék az idegen lelkekbe a magyar szellem tragikus, fájdalmas, gyönyörű eposzát.

4. A mai rémséges, idegen és zagyva külügyi képviseltek olyan reformja, hogy ezek tagjai a magyar faj, magyar életérdekek, magyar lélek és magyar kultúra méltó képviselői legyenek.

III. Az idegen kultúrák értékeinek megismerésére:

1. A középiskolák négy felső osztályában a három nagy emberi nyelv: francia, angol, olasz — valamelyikének tanítása. Nem gyakorlati: pincér, portás, idegenvezető vagy diplomata-képző szempontokból, hanem: *ez irodalmak nagy, egyetemes emberi érdekű műveinek megismeréséért. A német nyelv a magyar középiskolából, épp úgy, mint a népoktatásból: teljesen száműzendő.* Nemcsak szellemi hygieniai szempontból, hogy a lelki fejlődést e képtelen szerkezetű nyelv spanyol csizmáitól megóvjuk. És nemcsak azért, mert a német irodalom, kivéve Goethe műveinek egy részét: törzs-irodalom és egyetemes emberi érdeke nincs. De leg-

főképen: az életösztön elemi parancsára, az Önvédelem megfellebbezhetetlen okából.

2. Egyetemi oktatásunk olyan reformjára van szükség, mely számbaveszi földrajzi és ethnikai helyzetünket s szellemi szétsugárzásunk lehetőségeit. Tehát: nem olyan dolgokra fekteti a fősúlyt, melyeket a nyugati kultúrák vérükhöz tartozóan és százszorosan jobban csináltak és csinálnak meg, mint ahogy mi csináljuk. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy Egyetemeinken ne legyen egy-egy tanszéke a nyugati kultúráknak. De: Keleteurópa, a Balkán, Nyugatázsia népeinek múltja, nyelve, ethnográfiája, földrajzi viszonyai, gazdasági, politikai, kulturális élete az a terület: melynek tudományos feldolgozásával a magyar szellem Egyetemeinket Keleteurópa Sorbonne-jává teheti. Itt tehetne szert olyan vezető szerepre a magyar szellem, melynek politikailag is beláthatatlan következményei lehetnének. Ha tudományos szükséggé tudnók tenni, hogy e területek népeinek ifjúsága Budapesten horvát, szerb, bolgár, román, török, szláv, finn stb. kollégiumokba tömörülve itt nálunk találják meg az őket szervesen érdeklő tudományok legszélesebb horizontját: az több biztonságot jelentene politikai fennmaradásunkra is, mint bármely nagyhatalom halálos ölelésű támogatása.

3. Természetesen: folytatni kell az eddig felismert teendőket is: az idegen jeles szellemi művek tervszerű fordítását, képzőművészeti kiállítások meghívását, színtársulatok vendégbemutatóját stb. De itt is fokozottan nagyobb szerepet kell adnunk azoknak a keleteurópai kultúráknak, melyeknél nagy szellemi misszió lehetősége vár ráink.

4. Egy hatalmas folyóiratot kell megteremtünk Budapesten, mely komoly, nagy tanulmányokban és pontos híradásokban állandóan szemmel kíséri a keleteurópai népek kulturális jelenségeit, problémáit stb.

3.

Melyek a határai, természetes és szükségszerű határai a szellemi együttműködésnek?

Mik a határai az egészséges táplálkozásnak? Olyan és annyi eledelt szabad fölvennünk, mely egészséges asszimilálással elégséges a szervezet fenntartására, munkateljesítésére és fejlődésére. De a szervezet belső élettörvényeit, harmonikus sajátos életmunkáját nem bántja.

A szellemi együttműködés határait az életösz-
tön és önvédelem nyilvánvaló természeti parancsai mutatják meg:

1. *Az idegen nyelvek tanítása csak olyan mér-
vű legyen: hogy ez ne teremtsen nyelv-Bábelt és a
magyar nyelv tisztaságát, egyéni fejlődését és egye-
temes uralmát Magyarországon ne veszélyeztesse.
Ebből a célból szükséges: a) A magyar nyelv mi-
nél mélyebb, részletesebb, erősebb igézető, elülte-
tése a lelkekben, b) Egyetemes intézkedés: hogy a
családban, a népoktatásban és a középiskolák alsó
négy évében a gyermek szellemi egészségét, sza-
bad fejlődését ne gáncsolják el idegen nyelvek for-
máival.*

2. *A magyar irodalom, magyar kultúra, magyar
népművészet, költészet és zene, a magyar lélek is-
meretének és hivatásának olyan részletes és mély
elültetése a közoktatás minden fokozatán, hogy az
idegen kulturális átvételekre az ösztönös, szervi
válasz: éppen a sajátos magyar szellemi erők al-
kotó megnyilatkozása legyen.*

3. *Áthozhatjuk határainkon az idegen kultúrák
értékesebb gyümölcseit, de nem szabad átvennünk
termő formáikat. A magyar élet formáit, a magyar
iskola szükségait, szerkezetét, tartalmát, céljait,
módszereit, a magyar kultúra munkás műhelyeinek
milyenségét: csakis az egész magyar múltból s az
összes magyar adottságokból előépülő magyar lé-
lek teremheti és határozhatja meg. Csak egy példát
mutatok: A sváb kurzus óta divatos „tehetségver-*

senyek“ a magyar lélek, magyar egyéniség minden ős hajlandósága ellen valók s mindig idegen kapaszkodók kiválasztását fogják eredményezni. A tehetségek állandó megfigyelését és számontartását kell helyébe életbe léptetni. Ez becsületesebb, megbízhatóbb eredményű módszer s jobban megfelel a magyar egyéniségnek.

4. *És végül: a szellemi együttműködés csak akkor jelenthet életgazdagodást, sajátos egyéni fejlődést, szeszélytelen szellemi táplálkozást számunkra: ha a magyar kultúra minden irányító és minden őrhelyére saját fajtánk fiai, az évezredek átöröklések megtartó lelkű magyar magyarjait állítjuk.*

4.

Ezer év óta, hogy a kereső magyar teremtő álmát az Európa-rengetegbe hozta: a magyar halálnak germán arca van. Ezer esztendőn át a magyar Dávid gigantikus harcot ví a megemésztő német Goliáttal. A magyar irodalom legcsodálatosabb virágai, a magyar történelem és kultúra legszebb hőstettei azokból a sebekből nyíltak ki, melyeket ebben az irtózatos párbajban kapott. A germán: a halál-tradíció, az ős ellenség, a folytonos damokleszi kard. És aztán: minden vérzések, veszteségek és szenvedések után: a német uralmi éhség jóllakatására bevitték a magyarságot a világháború öngyilkos örületébe. A német hatalmi vágyért tépték szét földjét, fajtája egységét, életlehetőségét, jövőjét. És a germán éhség most hálából új és új belső hódításra pumpolja a végkép odagyávult magyar vezetőket fajtája számára. Hogy majd a németté maszlagolt ifjúsággal, a németté sikkasztott középosztállyal s a magyar élet minden stratégiai helyére odaültetett magyar álarcú, vagy már nem is álarcos fajtájabelivel a világtörténelem egy cinkos pillanatában magába nyelje az örök baladás csodálatos virágzású népét. Az élet utolsó hívása harsog, a történelem utolsó nagy lehetősége

sürget, hogy életünk minden akaratát, minden atomunk erejét védelemre mozdítsuk a fertelmes német halál ellen. Azzal a maszlaggal hajlítanak bennünk mindent német parancs alá, hogy segítségükkel majd visszakerülnek hozzánk az eltépett magyar részek. És közben odaomlik nekik az ősmagyar Dunántúl, odaomlik Budapest vidéke, a magyar élet, a magyar lélek, az ellenségeinktől is csak nekünk: magyaroknak hagyott ország minden hatalmi helye s a nagy és okosan élesztett irredenta rikácsolás mögött odaveszítjük nekik azt is, amit győző ellenségeink meghagytak nekünk. A történelem minden lehetőségét, minden felmerülő gondolatot fel kell használnunk a felszabadulás nagy emberi harcában. A szellemi együttműködés a nyugati művelt népekkel ráalkalmasít bennünket, hogy elzsilipeljük a meddő, csirákat ölő, élet-torzító német szellemi befolyást. A szellemi együttműködés Kelet-Európa népeivel új nagy történelmi misszióra lendítheti a magyar szellemet. Ó, ha átömleszthetném, mint az élet gazdag vérét, minden magyarba a hitet, a biztonságot: hogy minden lehetőség kézszen áll az új magyar honfoglalás megvalósítására, ha tudjuk elég hősiezen szeretni, önmagunk és az emberiség minden érdekéért: az emberi barázda megrabolt, megcsalt, minden aratásból kinullázott tízmillió fájdalmas magyar magvetőjét.

Városmajor, 1937. január 1.

AZ OLYMPIÁSZ TANULSÁGAI.*

Ez év augusztusában csodálatos boldogság-özon szakadt Pannónia zsibbadtságaira. A gigantikus örömet nem az okozta, hogy az aranyhajú Nyár, magához ölelve a megtépett, vérben és könnyben fürdött magyar földet, kicsókolta belőle új bőségben az életadó kincseket: sok búzát, temérdek kukoricát, rengeteg krumplit, szőlőt, gyümölcsöt s a testből fakadó lélek más örömeit. Nem. Állam és „*nemzetientartó*“ étvágy meg tudják csinálni: hogy a magyar föld jósága új nyomorúság, drágított falat s az élet megnőtt nehézségei legyen a magyar föld szerelmes jobbágyai számára.

Nem. Valami más ok lehetett. És ha az öröm jelenségeiről, méreteiről következtetünk vissza az okra: valami világtörténelmileg páratlan mérhetetlen jelentőségű ok. Valami évezredekben egyszer előforduló boldog csoda: az ember egy új, roppant megtágulása, hol az építő emberi szellem elé új, végtelen mezők tárulnak, a népek történelmi munkájának megtalált harmóniája: az örökre elásott

* Aki e tanulmány elolvasása után azt mondja, hogy ellensége vagyok az egészséges sportnak: hülye. Aki azt hiszi, hogy az Olympiász győzőit akarom bántani: buta. Derék férfiak és nők ezek, akik megtették azt, ami tőlük tellett. Ha kormányelnök, vagy magyar kultúrminiszter volnék: én is megveregetném a vállukat s fizetnék nekik egy pár pohár sört vagy öregatyát (Altvater). Egy-két skatulya Mirjám cigarettát sem sajnálnék tőlük. Ezzel az ügy el is volna intézve s már azon törném a fejem: hogyan tehetném minél olcsóbbá a krumplit, vagy milyen legyen az új szerzői törvény, mely a szellemi munkásoknak biztosítja munkájuk gyümölcseit.

kard, a győzelmes eke, a szépség és gondolat valamely új megfrissítő zuhataga, vagy az emberi munka végre meglett osztozkodó igazsága, mely lelket ad az élet minden robotosának s boldog és szabad fejlődést jelent minden bölcső számára.

Valóban: a kozmikus öröm mérhetetlen méretei valami ilyen okra engedtek következtetni. Az ezeréves Hunnia néni, egyesítve a delírium tremens, a Vitus-tánc és a tavaszi csókra gerjedt kecske minden őrjöngő mozdulatát, felemelt szoknyával, hisztérikus visításokkal táncolt egy még nem látott arányú karnevált. A napilapok, a hetilapok, a havi lapok: a berúgott szatír vér- és bormámorában, a kicsattanó mag bomlott kéjére torzulva, mint különös és titokzatos zsidó szekták túlhabzó szaturnáliájukon: a gerjedt gerincvelő vad visongásaival, a megtorlott kéj fuldoklásaival járták a győzelmi táncot. A táviró- és telefondrótok kiizzottak az Állam legfőbb hatalmasainak szerelmes izeneteitől. A tömegek, mint márciusi szaglásra gyűlt kutyák fajfentartásra gyűlt arccal verődtek össze a rádió hangszórói köré s a zúzó ököl és vérszomjas torok véres agyarú boldogságával üvöltöttek fel egy-egy új jelentésre. A házak szélnek bontották zászlóhajukat s a Kettős Kereszt és a Mógen Dove cviki-puszit tangózott az egybezuhogott szívek fölött. Egy óriási üst volt az egész Hungária, melyben a kéj és mámor vad lángjaitól főve egy tébolyítás erotika fortyogásában nemzetiegyesültek Istennek az ő emberbarommá visszameztelenült képmásai. Mintha az egész felzilált Magyarország illusztráció volna valami gigantikus Kraft-Ebing farsangi kiadásához. Aztán: az egyik állomásnál visító tömegek, himnusz, zengő miniszterek, sikoltó polgármesterek, hörgő államtitkárok, virágeső, rezesbandák: a boldog delírumba torlott Budapest mámoros megcsordulásai. És a végén, mint messzi századokat átriadó fortisszimó: a magyar kultúra minisztere germán térfoglalatának boldog megfeszítésével kéjes-lihegőn húzza ki a vízből a győztes magyart!

Künn vagyunk a vízből! Végre ezerévi fuldoklás szörnyű szenvedései után: künn vagyunk! A világtörténelem megteljesedett! Beütött a magyar boldogság évezred óta áhított európai szürete! Az idő és tér roppant karácsonyfája minden ragyogását felgyűjtja a magyar szívekben! Clio tótágast áll s a gyászokra zokogó Melpomene most fülíg hasadt szájjal röhög mint közeledő méneket szagló kanca, örvendjetelek hegyek, ordíts város, zengjen föl szíved, magyar falu: Csík gyorsabban kapálózott, mint Jusa, Kusa, Nyusa a H₂O-ban és a többi!!! Csák kukkabra ugrott, mint bármely nemzet fia!!! Túl finn-ugrotta a világot! Harangi keményebben vágogatott állon, mint a japán, a beduin, a busa-néger, vagy a kannibál!!! Hát ne legyen erre nagy nemzeti kannibál?! És a lapok pihegő eláradással gyűjtik a Történelem számára Isten harmadik szövetsége sport-Krisztusainak személyi adatait. Megható belsőségű képek alatt zsolozsmáznak az aláírások: — A hős magyar világököl-bajnok ágyának a volt takarítónője, otthonában. — Vagy: A magyar világúszó Bajnok pedikürösének sérvkötője, eredeti nagyságban. — Vagy: a világ-futó magyar dicsőség pelenkáinak színváltozatai élete első két hónapjában. — Ez az új sport-mitológia kupán lihegi a görög, a keresztény és a többi mitológiát s már látom a magyar toast miniszterének fenséges pocakját, amint nemes zengésű szavakat bugyborékol az új ereklyemúzeum megnyitására.

Természetes: e világtörténelmi megboldogulás lázában a cingárabb bibik kienyésztek még a lélek leghátsóbb teréből is. E kozmikus kvinterno mellett micsoda imponderabilis silány kis veszteség az, hogy a Dunántúlon a germán klérus, a taszilókrácia és az idegen bankokrácia behemót birtokainak árnyékában egymillió magyar járja a nincstelenség, e nyomorúság, a pusztulás mindennapi haláltáncát. És az elhulló vagy kibujdosó magyar paraszt helyére előnyomulnak a németség éhes csapatai, a kenyér-Olympiász e boldog, pártfogolt győztese, akik saját

hazájában hazátlan bitanggá tudják tenni Európa legemberibb, legértelmesebb, legnagyobb szerűbb parasztját: a magyar parasztot. A drága magyar dalt, a csodás hívású magyar szavakat a német habarcs váltja fel: elömlik a föld, a ház, a templom, a lélek! És hiába a jajgatás, a könny, a halál-látó lélek irtóztatos segélykiáltásai. A bokszt, a rúgás, a lihegés, a kupánvágás korszakot alkotó örömei, mint elhajasodott henteslegények, elállják Hungária füleit. És nem mondanak védelmet a távíródrótok és nem nyúl kihúzó kéz a halál vak özönében fuldoklók felé. Dögöljenek meg, ha nem tudnak élni. Hiszen még vízipólózni sem tudnak.

És e kozmikus öröm-dudor mellett: milyen kis hitvány quantité négligeable a magyar szellem atlétáinak: az íróknak, a festőknek, a szobrászoknak, a színművészeknek, a tudósoknak a helyzete. Az élet két nagyszerű lehetőséget tár a magyar író elé. Vagy megtagadja, lehazudja, megköpi mindazt, ami ősi értelme, amiért született, amiért alkotó erői a tollhoz kergették és beáll egy zsidó vagy germán betűbolt éhbéres, parancsra író kulijának, vagy: azaz fejezi ki tiszteletét a testkultusz iránt, hogy súlyzót köt a nyakába és beleugrik a Dunába. Tóth Árpád, a magyar bánat, magyar ritmus, magyar nyelv egyik legcsodálatosabb hegedűse átragott tudóvel nehéz újságírói munkában pusztul el. És nem volt segítő szem, mely meglátta volna a magyar lélek e mély járatú bűvárját. Feléje nem mentek táviratok, csöcselék Budapest nem visított örök győzelmei elé, a szépen elsírt magyar bánatok e halhatatlan olimpikonja felé nem nyúlt hízott sváb miniszter mentő keze.

A magyar festő, a magyar szobrász, ha csak nem tudja valamelyik közéleti aranyásó kegyeibe benyelvészkedni magát: a mindenpercnyi szenvedés halálíg tartó mártíromságával fizeti meg, hogy a végzet a világ titkos szépségeinek kifejezőjévé hívta el. Hány induló tehetség kallódott és kallódik el a nyomorúság fekete sikátorain. Burzsuj hülye-

ség és kapitalista zsványság kitalálta azt a becstelenséget, hogy az alkotó szellemnek szükséges doping a nyomorúság, mert a jólétben ellankadnak ezek az erők. Gyönyörűséges tétel: mert így kormány, Egyház, társadalom valósággal hazafias áldozatot hoznak a magyar kultúrának, mikor a magyar lélek örök kifejezőit pusztulni hagyják. És ők meghozzák ezt az áldozatot, egyebet sem tesznek, mint hozzák. A magyar Géniusz már születésével benevez az éh-halál Olympiászra s a magyar temetők tele vannak e kétségbe kergetett Olympikonokkal. Micsoda szoborerdő volna Kaposvárt, ha e tragikus hullák kőmásolatai ott időznének a város utcáin. Ó, vízből kihúzó lelkes Hóman úr, ne menjen a temetőbe, mert ott öklök nyílnak ki a rögök közül!

A fiatal magyar tudós csak akkor juthat levegőhöz, kenyérhez, munkája feltételeihez, ha *azt a tudományt* csinálja, mellyel az Egyetemek vén lehetlenségei belovagolják az új nemzedéket a mindenkori kormány *konstruktív világnézetébe*. Nagyszerű és sajátos feladatok állanak a magyar tudomány előtt: eluljárni Keleteurópa és Ázsia múltjának, fejlődésének, összes adottságainak kutatásában és tudományos feldolgozásában. De csak nem vonjuk el a pénzt a rugó lábaktól, a lihegő szájaktól, a hadonászó öklöktől. Hiszen a magyar kultúra miniszterének mégis csak ezek istápolása a természetszerűen legfőbb gondja. Különben is: ezek a vézna tudóskák, mikor nyomra indulnak az áhított adat vagy a felhomályló gondolat után, még a sváb-zsidó ősmagyarország pesti-pogány riadóját sem tudják kiáltani: huj! huj! hajrá!

És szabadjon most: szelíd szomorúsággal és alázatos meghajlással: idefakasztani a saját házi sebémet is. Tudom: bűn ez és ízléstelen merénylet. Hiszen én azért születtem, hogy a mások bajait mondjam meg és elhallgassam a magaméit. De a magvetés véres és könnyes eposza után eljöttek az aratás évei, körülállnák és mély szemük kérdésével kérdik: — Magános lovas, nehéz harcok vesz-

tes győztese, mély barázdák hasigatója, örök magvak vetője, hol az aratásod? Hol van szelíd otthonod, hol néznek rád vigyázó szemek, hol várnak gondviselő kezek? Hogy nehéz arányú öszöd nyugodtságában behordhassad minden termésed a magyar csűrbe és meghajló éveid jósága biztatás legyen az utánad jövőknek, hogy érdemes nagyon szeretni, érdemes tiszta és hős lenni. — Mert én is beneveztem egy Olympiászra, mely időtlen idők előtt kezdődött s időtlen időkbe folytatódik tova. Én is a magyar színekkel indultam, magyar szívvel, magyar lélekkel, sohasem nézve magam biztonságát, mindig csak fajtám diadalát nézve. Már a gyermekkor első éveitől kezdve erre a diadalra treníroztam magamat. Trénerem voltak: Édesanyám csodálatos nagy lelke, a kolozsvári temető, hol világbujdosó Szenczi Molnár Albert, a magyar könyv nagyszerű kőművese: Tótfalusi Kiss Miklós és annyi magyar magvető lett örök beszédű röggé. Trénerem volt a kolozsvári református kolégyom, hol Apáczai Cseri szavai ébresztettek, trénerem volt egész Erdély mélyzokogású hegedűje, a magyar falvak ős lelkű dalai és meséi, a magyar szellem minden volt nagy Adakozója, trénerem volt minden magyar szenvedés és magyar fájdalom. Mint a hívő a megtöretett testben és a megontott vérben Krisztussal: úgy teltem meg az egész magyarsággal, minden erejével és minden sebével. És beállottam az örök rohanású Olympiászba, hogy fajtám lelke is ott mondja maát az idők ormán a nagy nemzetek diadalai között.

S megírtam az *Elsodort Falut*. Századok alá ásott magyar sírásóknak adtam győztes szárnyakat és megindítottam egy nagy történelmi gondolatot, melyet csak a magyarság teljes kigyilkolásával lehet megölni. Hát nem volt ez annyi teljesítmény, mint a jó Csik Feri vizes mozgolódása? És megírtam a *Csodálatos Életet*. A magyar humusz legmélyebb rögeit fordítottam az áldó nap felé. Megírtam széles himnuszát a földnek, a kenyérnek, a dolgos kéznek, a dalban, kalászbán, családban munkás dús adako-

zású magyar léleknek. Megmutattam a mindennapi egyszerű munka, a szelíd családi tűzhely, a holnapokat építő munkás hit végtelen szépségű mély eposzát. Az élethit, a magyar vallás örök kátéját adtam a tragikus magyar Szántó kezébe. Hát nem volt ez annyira ajándék, mint a vízipólócsapat győzelme? Aztán megírom a *Bors vezér megtérését*, a *Két árvát*, a *Kálvinista Legendát*, a *Patkó István halálát*. A szétlopott, megfojtott, halálba maszlagolt ős magyar lelket adtam vissza a magyarságnak, teljes gazdagságában, az elment napok minden ragyogásával. Nem jelent ez annyi életjogot a magyarnak, mint Zombory birkózása? És elbeszélések hosszú sorát írtam meg. Végtelenre tágitottam a műfaj határait s tömör végtelenségükben az emberi végzet egyetemes legmélyebb arcait mutattam meg. Ezer évek látásai után új látással tudtam megmutatni az emberi lélek dolgait. Nincs ez olyan magasba szokelés, mint Csák Ibolyka ugrása? És megírtam a *Segítség!-et*, az emberi fájdalom, a termő magyar szenvedésének óriási katedrálisát. És megsokasodtam benne, voltam légió, szívem volt benne minden magyar élet felé, öklöm, kardom és rugó lábam volt a magyarság minden halála, minden élősdije ellen. Nem volt ez olyan hősi eredmény, mint az Elek Ilona, a Kabos, a kardcsapat egyesített győzelme? Óh, vízből kihúzogáló megsegítő szent Hóman Bálint! Én is győzelmes úszó vagyok, végtelen tengerek merész úszója, vagyok győzhetlen kard, lebíhatatlan ököl, örök büntetésű rúgás, messzi századok maradó harcú birkózója és lovam vágatása elébe vág a suhanó Időnek. És ezenkívül vagyok végtelen ölelésű emberi szív, megölhetetlen adakozó szeretet. És kértem öntől, ó Sancte Valentiné de aqua ekhúzigator! Kértem, nem ötezer pengőt, hogy egy Tasziló lovait a külföldi versenyre vigye. Nem százezreket, hogy egy rothadt, züllött Rubido nagybirtokát szanalják, nem milliókat, hogy egy pángermán sváb aláfűrészelt bankját új gerendákkal támasszák alá, nem dermesztő összeget,

hogy hervadt grófkisasszonyok lovaspólóban riszálják a naftalinos plasztikájukat. Még szobrot sem kértem magamnak Kaposvár piacán. Az én szobrom én építettem meg a magyarság öntudatában. Anynyit kértem csak, amennyi a még nekem maradt években biztosítja, hogy tovább vihessem fajtám színeit az örök Olympiászbán. És ön nem hallotta segélykiáltásomat. És nem hallotta az ön vezére, az „intranszigenz“ magyar, a zofort-turáni, ki Rodostóban becsületszavát kötötte le az alkotó magyar szellemnek. Ó, Hóman úr, ó, Jákhbaum úr, milyen könyörtelenül svábok önök. És milyen gazdul süket lehet lenni a magyar Géniusz halálos sikoltásával szemben az egész ország idegen, vak, vagy gyáva szíve előtt!

2.

De hagyjunk panaszt, siralmat, undorodást: mindazt, ami a feldöbbsent én lírája. Menjünk a kérdés mélyére, a bíró nyugodt mérlegelésével, az orvos szenvedélytelen szemével vizsgáljuk a jelenségek értékét. Mit jelent ez a sztárookra utazó, olympikonokért rohanó sportkultusz és testnevelés az épülő ember, a testben és lélekben emberré teljesülő egyén számára?

1. Jelenti-e a corpus sanumot, az egészséges testet a mens sana, az egészséges lélek számára? Tudjuk, hogy az ilyen sportsztárrá, olympikonná érkezés a testnek milyen állandó, súlyos tréninget jelent. Bizonyos sajátos testi folyamatok agyonisméltése megtöri a test egészséges harmóniáját, túlfejlődéseket és visszafejlődéseket idéz elő egyes szervekben. A szívágulás, tüdőágulás, visszértágulás a leggyakoribb kísérői ennek a csak bizonyos folyamatokba zsúfolt túlzó testi életnek. Igen gyakran a test már a harmincas évek elején megroskad, megöregszik és az illető nemcsak sportcsillagnak nem alkalmas, hanem férjnek és apának sem. Nincs szomorúbb, mint egy ilyen koravén volt-sportdicső-

ség, olyan szomorú: mint egy W.-C.-mamává vénült kokott.

Beteg tévedés az is, ha az ilyen túlsarkantyúzó sportban tökéletes menedéket látnak a nemi ösztönök ellen. Először is: igen beteg dolog, ha bizonyos kor elérésével az hajtja különböző tettekre az ifjút, fiút vagy lányt, hogy meneküljön a nemi vágy hívásaitól. A negatív szatír, vagy a negatív szajha betegebb, mint a pozitív szatír, vagy a pozitív szajha. Mert aki minden tényében tudatba sajnón és erőfeszítéssel nem enged a nemi vágnak, sokkal nagyobb rombolást idéz elő testében-lelkében, mintha egészséges vigyázással követi fiatalsága lökéseit. A nemi életben az a legegészségtelenebb, ha bármily kényszerképzet nemi problémát visz a tudatba. Nemi életünk akkor egészséges és alkotó elem a lélekben, ha úgyszólván tudattalanul követi a testi élet egészséges ritmusát, mint a lélegzés, mint a vérkeringés. Így van, hogy az állandóan zúzó ökölbe, szorító karokba, futó vagy rugó combokba fojtott nemi ösztön igen gyakran beteg szenvedélybe fejlődik el: szádizmusba, homoszekszuálizmusba. A német és angolszász életben nem egy példát találhatunk ezekre a jelenségekre. Ki merem mondani: inkább maradjon ki minden Olympiász a nemzetek életéből: mint egyetlen egészséges mosolygó gyermek az emberi folytatásból.

2. Talán a nemzeti védelemnek, a határok biztonságának jelent tömör biztosítékot ez a sztárrá fényesítő testté rohanás? Nem, halálosan nem, semmiképen nem. Mindenekelőtt: ez a sport magas c-ére pályázó testkultusz legtöbbször primadonna-leiket nevel a sport nőstény vagy kan Jeritzáiba. Talán sokan még emlékeznek, hogy — ha jó emlékszem: Amszterdamban — sztár jelöltjeink hogy ájuldoztak sorra, mint túlérzékeny szüzek az első férfi ölelésre. Verdunnél a kis francia poilu öt éven át megálljt tudott mondani a minden szörnyűséges technikai csodával, testi fölénnyel és acélfegyelemmel hatalmas germán óriásnak. Mert a háborút hiá-

ban: ma is és mindig: legfőképpen a lélekkel nyelik meg. ÉS a háború *viselésére* nem a magukat operaénekesként trénelő és fászlizó sportsztárok alkalmasak, hanem a munka és mindennapi életküzdelemben egyetemesen megedzett büdös, pólótlan, futballtalan, népi bakák. Akik tetűben, ekszkrementumban, a lövészárk minden apokaliptikus iszonyaiban, káposztatorzsán, szárazrépán állják a sarat: az utolsó mozdulásig, az utolsó lehelletig.

3. Mit jelent ez a sport-sztárrá kórozás a belénk oltott isteni résznek, Isten ránk lehelt képmásának, mit jelent a léleknek? Mit jelent a szellemi fejlődésnek, az állatból emberré fakadó Prométheusznek? Az, aki naponként három vagy négy, vagy több órát szájában egy zsebkendővel körülíleg egy bizonyos területet, vagy szuszogva öklözget egy másik szuszogva öklözőt, vagy szintén szuszogva fojtogat egy másik szintén szuszogva fojtogatót, vagy labdát rugdos, vagy a vízben kapálózik, vagy a levegőbe dobogálja magát: az már nem tud érdeklődést, lelket teremni a világ gondolatban, szépségben, egybefoglaló törvényekben megnyilvánuló jelenségei számára. Lelki képességei elcsenevészednek, testi folyamatokba fulladnak, egész embernek szült lényük lábbá, karizommá, ököllé züllik. Lehet ezeket a bizonyos testi folyamatokká szegényült egyedeket még Isten képmásának nevezni. Hát Isten egy rugó láb, vagy egy zúzó ököl, vagy egy fojtogató kar, vagy egy lihegő mell? Most már tudom, miért feszítették meg liberálisok a szegény Krisztust. Mert ahelyett, hogy gölt rúgott volna az emberrel az üdvösség kapuján, vagy jó ökölcsapással knockoutolta volna a bűnből, vagy fényképmasinásos népszerűséggel húzta volna ki a kárhozat Császárfürdőjéből: hát új világot építő új lelket akart adni neki! Csodálatos-é: ha az öt világrész igen sok sport-dicsősége: abszolút kretén?! És hány ezer van, aki még nem is dicsőség és mégis: kretén.

Ha nem tévedek, ugyanaz a Krisztus ezt tűzte ki az emberi fejlődés céljául: — Legyetek tökélete-

sek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes. — Csodálatos, hogy az a kor, mely minden frázisában és közéleti mimikájában olyan borzasztóan keresztény, úgy értelmezi ezt a feladatot, hogy: igyekezzetek minél több ügyességet magatokra tornászni abból, amiben az állatok végtelenül különbek, mint ti. A bolha például százötvenszer akkorát tud ug-rani, mint a teste hossza. Milyen jelentéktelen sem-miség ehhez képest a leg-Csákabb olympikon telje-sítménye. A medve minden tréning nélkül, már szü-letésénél fogva, boxolásban és birkózásban veri a legmedveszerűbb Isten képmását. Az otári egy igen buta tengeri állat, de amíg Csík Feri egyet szusszan, már kilométerekre tovább villámlott a vízben. És szeretném azt a kultúra-minisztert látni, aki ki tudja húzni a vízből. A szamár kozmosz-olympikonja a rúgásnak. Az tehát a krisztusi célkitűzés értelme, hogy igyekezzünk valamennyire bolha, amennyire lehet medve, némileg otári lenni és így tovább? És a legdicsőségesebb babér, mely emberi homlok köré fonódhatik, ezt fogja jelenteni: te egy század-résznyi bolha vagy, te egy huszadnyi medve, te egy félszamár? És ha van osztó igazság, kinek fog Kaposvár szobrot emelni: Csiknek vagy az otárinak, Csáknak vagy a bolhának? ...

3.

Kétségtelen, hogy ez a dühöngő sportörület egyik legbetegebb, leghülyébb elficamodása a ba-rommá visszaroohanó emberiségnek. És ha végső következményeire tágítjuk vizsgálódásunkat, ha a hatás és visszahatás egész bonyolult világát be-vesszük horizontunkba: az *ember* csödjének halá-los ijesztése döbönt felénk.

1. Mindenekelőtt: jelenti ez a sporthisztéria egy irtózatoss *történelmi szádizmus* rászabadulását az emberiségre. Azok a fiatal tömegek, melyeket ezekben a túlhajtó testi képzésben a mindenáron át-gázolás, lerúgás, leöklözés, lerohanás pszihózisára

nevelnek: ezt a tigris-hisztériát magukkal viszik az életharc többi terére is. Nem azóta durvult el eddig ismeretlen mértékben a közéleti harc s maga a nemzetközi politika is, amióta a közélet aranyásói, gangsterei, analfabéta kalandorai a sportéletből szakadnak a nemzetek nyakába? És az odacsődülő száz, és százezernyi tömegek, melyek a sportkéj roppant onániájában a rúgásra, öklözésre, megfojtásra felkergetett vér gyilkos szádizmusával feszülnek a végső eltiprás felé: nem irtózatossá lelki tréninget kapnak az életharc végső elembertelenülésére? Ó, a *keresztény valláserkölcsei alapon* nyugvó (szépen nyugszik!) társadalom kiöklözi, kitapossa, kitiporja a Szelíd Krisztust a csókból fakadó ember gyermekéből. És nem szólnak a sváb püspökök és hallgatnak a sváb kanonokok. És némák a sváb prépostok. És a csend magas fűvében lapulnak a sváb plébánosok!

2. Ez a sportnymphománia megöli az Anyát. Ez az Olympiászokra ágaskodó testkultusz átbetege-
dése a nőkre: megpiszkolja, elmérgezi az emberi lélek fakadó forrását: az emberi csóktól új életre termékenyült Asszonyt. Láttál-e már trénelő nőtényt? Meztelen testén egy puszta melles gatyácska van, mely nem elfedi, hanem ordítja, hogy — ha nem lógna meg a kötelességétől — milyen nemű volna. Szájában zsebkendő s meghajló lihegéssel nyargal egy palánk körül, vagy birkózik, vagy bokszol. Emelői lecsüngenek, mint egy csődbe jutott bankár bugyelárisai. Az isteni csípő, honnan a történelmet, kultúrát építő Istenképmása indul életre: fiússá szegényedve állati vonaglásban hívja a perverz vágyakat. Arca már nem női arc: nem áldón simító anyai szem, nem fakadó jóság s a férfibánat gazdag vigasztalója. Nem női arc és nem férfiarc. Hanem csak testté süllyedt sportbarom nem-nélküli, elgázolásra lihegő nem-ember arca. Zúzzátok szét a milói Vénuszt, a sárból felistenülő ember örök szépség-álmát, taszítsátok félre a szelíd Máriát, az emberi megváltás szimbólumát ez anyai szenvedésben,

az anyai jóságban: és állítsatok helyébe a himnusz bőgése mellett ezt a fertelmes, nemét vesztett dögöt: mint az ötezeréves emberi kultúra végső diadálát!

3. Ó, és micsoda életbeindítás ez az ifjúság számára!!! Miért keresse az emberben történő világ csodáit népe bámulatos dalaiban és verseiben, a régi magyar lélek hervadhatatlan rózsáskertjében? Miért szívja lelkébe Balassi magános zokogását, Szenei Molnár fehérszárnyú zoltárait. Miért száguldjon szét a lélek végtelen síkjain Pogány Pázmány Péter nagyszerű gondolat-lovain? Miért feszítse áhítatát Katona József örök boltozata felé. Miért fürdesse lelkét Petőfi fakadó tisztaságában, miért kószáljon Vörösmarty csodaerdejében, az erő, a szelídség és szépség titokzatos bozótjaiban? Miért vesse magát mohón a világszellem emlőire és miért szívjon lelkévé tudást, szépséget, legázolhatatlan gondolatokat s a küzdő ember végtelen szeretetét? Két példa áll előtte: Csik Ferenc és Szabó Dezső. Csik Ferencet kihúzta a magyar kultúra minisztere a vízből. Szabó Dezsőt otthagya a magyar kultúra minisztere a vízben. Hát csak nem pali, hogy a kvinterno helyett a tragédiát válassza! A szellem, a tudás, a szépség, a gondolat útjára menjen, hogy az élet örökös félrelököttje legyen? Hiszen egy jól irányzott ökölcsapás, egy ügyes rúgás, egy víg kapálózás a föld zaftjában több összekötést, több előrelépést, énjének több szétsugárzását jelenti, mint bármily szellemi erőfeszítés. Már csak inkább pályázik egy kaposvári szoborra, mint az éhendöglésre.

4. Igen: ez a sportörület, ez a *veszett* testkultusz: tatárjárás a kultúra ellen s az általános kultúra fokozatos, gyors fokozatú leromlását jelenti. Mikor az állam legfőbb hatalmasai, a kultúra hivatalos vezetői, a városi élet diktátorai, a sajtó — az irtózatos, a pusztító, a fertelmes sajtó — így oda-súrítenek minden himnuszt, ragyogást és dicsőséget némi rúgásra, öklözésre vagy egyéb kapálózás-

ra, mikor ők járnak elül abban, hogy elvonják a figyelmet a szellem nagy erőfeszítéseitől: természetesen, hogy a tömegek tízezrei nem a könyvhöz, nem a Bartók—Kodály bemutatókhöz, nem a magyar lélek mély megnyilatkozásaihoz: a gondolat és szépség csodáihoz csődülnek, hanem a szuszogáshoz, a lihegéshez, a kupánvágáshoz. Elvész a baromból lélekké fejlődő Ember egyetlen alibije: a szelíd humanizmus: a gondolat, a szépség, az igazság tisztító szeretete: az egyetlen lehető egység a harapásra és üzekedésre gravitált Kain-utódok közt. A közélet, a történelem izombarmok vad Olympiászává válik, ahol az ellenfél, a vetélytárs mindenáron le gázolása az egyetlen törvény.

5. Így fog megteljesedni az Ember végső csődje: *a torzra fordult kiválasztás*. Már a korlátlan szabadverseny előidézte a darwini kiválasztás (szelekción) ellenkezőjét: a hitvány, az immorális, a kultúrátlan, a csekély szellemiségű: a szemét ember vagyona, hatalomra, uralkodásra jutását az értékes, a morális, a művelt, a magas szellemiségű emberi ember fölött. Ez a kiválasztás lett törvénné a mindenféle piacon, ahol Galícia ideköpött szemete piszkos összefogásban a közélet csirkefogóival, a Rubidokrácia és középosztály erkölcsi züllötjeivel vagyona, hatalomra hízik a föld, az ipar, a szellem munkásainak nagyszerű termésein, míg az alkotó gondolat, a termés, a munka emberi az éhenpusztulás határában élnek halott életet. Ezt a kiválasztást valósítja meg a népképviselési rendszer mai formája a politikában, mely a minden hazugságra képest, a lelkiismeretlen uszítót, a gazul Ígéretőt, a műveletlent, a tehetségtelet, az immoralist, a dúfiskálist, az ordas újságíró, a lézengő grófi Biberachot juttatja történelem-csináláshoz s ezek kezébe adja a bölcsők, a családok, a nemzetek, a kultúrák sorsát! És most ezt a vak üzekedésű testkultusz kulturálatlan, lelke-ölt vad izombarmok acél-szervezetű rohamcsapatait fogja szállítani a közélet éhes kalandorainak, hogy átgázoljanak mindenben

ami gondolat, ami szépség, ami igazság, ami kultúra: ami emberi. Minden jóstehetség nélkül lehet már látni a jövő páratlanul nagy *nemzeti* ünnepét: amikor rezesbandák irtózatos Glória-recsegése közben, a himnusz bögése s százezrek hisztérikus üvöltése mellett a magyar kultúra leendő minisztere megcsókolja a Caligula lovának párázó hátulját.

5.

Ó, más értelme volt az Olympiásznak a görögöknél. Ennek a csodálatosan egyetlen népnek az volt az organikus törvénye: hogy a szörnyű istenek, könyörtelen természet és ádáz emberek vak rohamú múlásába múlhatatlan gondolatokat, szépségeket, törvényeket teremjen. Ez volt a nagyszerű prometheüszi dac a Halál fekete zúdulásában: úgy vetíteni az emberi lélek fényét az atomok világtalan tovazáporozására, hogy formákba, színekbe szépségekbe, törvényt jelentő gondolatokba deltázzon az emberen át s mint az emberi fájdalom és emberi öröm szárnyas himnusza szálljon a végtelenbe. A görög testkultusz, a görög Olympiász *szellemi tény volt*: a test benevelése az erkölcsi erők, a szépség és gondolat harmóniájába.

Mert gazdagságaiban, fakadó jóságaiban csodálatos a test és csodálatos a lélek. Hiszen mikor azt mondom: test, nem mondok semmit. És amikor azt mondom: test és lélek: egyetlen ős titok két arcát mondom. Arcát a térben és arcát az időben, ó, ápolni is szeretni kell a testet, ezt a bennünk folyton gyűlő millió és millió csókját a szerelmes világnak. De mindig úgy ápolni, de mindig úgy szeretni: hogy általa a másik arc is teljesebb, szebb és gondolkodóbb legyen.

Miért tartom a cserkészetet múltó hibái dacára is a legújabb kor legnagyobb emberi gondolatának? Mert úgy neveli a kétarcú embert, hogy minden tényében szépíti, teljesíti mindkét arcot. Meri *nem sztárt, nem olympikont, hanem teljes embert igyek-*

szik nevelni. Miért akarom visszahozni a vak egyoldalúsága angolszász labdarúgás helyett a régi magyar játékok gazdag és gazdagító sokféleségét? Mert az emberi nevelés célja nem lehet: szak-ugró, szak-rúgó, szak-öklöző, szak-fityfranz. Hanem: testben és gondolatban erős, gazdag érdeklődésű, kezdeményezésre, felelősség elvállalására, engedelmes-ségre és parancsra, szolidaritásra és alkotásra ösztönösen kész teljes ember,

6.

Mi a titka ennek az örült járványnak? Mik a legbelső rugói ennek a rúgásba, öklözésbe, szuszogásba kergülésnek?

Az emberi jelenségek okai általában végére elemezhetetlenül számosak. De azt hiszem: a két legfőbb rugót ide mutathatom.

Az első: hogy ez üzlet, nagy-nagy üzlet. Hány kis magáncsatornát lehet fűrni ahhoz a pénzzuhathoz, mely ebből az egyetemes sport-ámokfutásból egybeverődik! Már pedig: a telt kassza a mindenek fölött döntő érv. Torzulhat az ifjúság, visszaeshetnek a tömegek a barbárságba, pusztulhat a kultúra: jó üzlet.

A második: mert a társadalom két egymástól legtávolabb álló csőcselék-végének természetes szenvedélye ezek a szádizmust etető sportmutatványok. Csőcselék alatt értem a kultúrát és munkát lehetőleg kerülő henyék tömegét. Az egyik: a tászilókrácia, a bankokrácia, a harács-krácia boldog csemetéi, a társadalom manikűrözött heréi, kik degenerált idegeiknek és műveletlen lelküknek ezekben a vad izgalmakban találnak táplálékot. Ide tartoznak a közélet felbirkózott kalandorai, a politika gun-manjai és selyemfiúi s a középosztály ezerféle lézengő ritterei. A másik: a csatornák heréi, az alvilág dologtalanjai, a népi gangsterek, a nyomor és tudatlanság világtalan tömegei.

Miért szizifuszoztam ide ezeket a sorokat? Miért töltöm újból a Danaidák kádját? Miért korbácsolok új dühöket és új rágalmakat magam ellen?

Mert ember vagyok. Mert magyar vagyok. Mert fáj nekem ennek az Európa földjén felfakadt mélykelyhű csodálatos palántának a sorsa. Mert nem tudom segélykiáltás nélkül nézni: hogy súlyyed az Anya gyermeke az izom vak mocsarába.

Így szólaltam fel fiatal éveim indulásában a filológia eltorzulásai, a meddő tudóskodás ellen. Mert féltem, hogy belefojtják a fiatal magyar lelkeket a céltalan szorgalom, a magtalan memória öngyilkosságába. És amint nem akarom, hogy rúgássá vagy ököllé: nem akarom, hogy csakszorgalomná, csakemlékezetté fejlődjék az ember. A minden ősi adottságában, minden termő csirájában szabadon és harmonikusan fejlődő teljes ember ellen minden merénylet egyenlően bűn. Akár szellemi, akár testi téren követik el. A ziccflájsokrácia épp olyan dögletes veszélyt jelent a magyar életre és az emberi fejlődésre, mint a boxokrácia, vagy a rúgókrácia.

Lehetetlenség az, hogy az emberiség jobbik része elfogadja az új konjunktúrák becstelen vigéceinek halálos szuggesztíóját: hogy az ember tehetetlen függvénye a technikai haladás és egy gazdasági végzetszerűség vak rohamának. Dolgok, természet s emberek fölött: a legnagyobb hatalom az emberi gondolat. Az emberi gondolat és emberi akarat betöri törvényeibe a nekünk látszó világ minden végzetét. És van hatalma arra az új, legfőbb emberi feladatra: hogy kellő neveléssel, gondosan megválogatott tényezőkkel a gépkultúra és gazdasági élet kényszerei ellenében is megtartsa az embert ősi gazdagsága harmonikus teljességében és újból az új nemzedékek és tömegek életévé tegye az emberré tisztult barom legszélesebb, legtisztább szolidaritását térben és időben, az egyetlen le-

hető földi halhatatlanságot: a gondolatokban, igazságokban, szépségekben megvalósuló szelíd humánizmust.

Ö, ha most: mikor politikai, gazdasági, kulturális téren egyaránt zúdulnak föl a barom-ember, a test-ember, a gép-ember lázadásai az emberi szellem, a földből, temetőkből, kultúrákból: a tér és idő minden termékeny folytonosságából előteremlő integrális ember ellen: megtudnók magunkban ölni az ős irigység, a kicsinyes hiúságok, az elbújó félnépszerűségek parancsait és megteremtenők a szellemi emberek egységes táborát a szemét-ember vak lázadása ellen! Egy év alatt sarkunk alá tipornók a közélet minden kulturálatlan, vadéhségű kalandorát és Magyarországot a termő, az alkotó, a dolgozó ember boldog műhelyévé tehetnők. Miért nem akarják a jobbak a jobbat, mikor ennek minden lehetősége az ők akaratától függ?

Városmajor, 1936. szeptember 14.

AZ ÁLOMRÓL.

Nagy kincset jelentene, ha a századok folyamán azok az emberek, akik egyaránt tudtak látni kifelé és befelé: lelki jelenségeikről, napról-napra átfolytatódó lelki életükről pontos feljegyzéseket készítettek volna. A lelki monográfiáknak, a lélektani adatoknak ez a hatalmas raktára rendkívüli nagy segítséget jelentene a pszichológiai továbblátásnak. Mert azt a Taine kora óta szerelmetesen ápolt módszert: hogy egyes történelmi szereplők lelki életét tetteikből és mondásaikból, egyes írókét vagy művészekét a műveikből igyekezzünk életre filológizálni: a gyermeked *tudományos* öncsalás vagy a kevésbé gyermekes tudatos *tudományos* feketeművészieskedés egészségtelen eseteinek tartom.

Az itt következő szerény sorokban egyszerű és lehetőleg rövid áttekintést adok saját lelkiéletem álomjelenségeiről annak a magyarázatnak egységében, mely ma már egyetlen tudományos megfejtése ezeknek a jelenségeknek. Nem elképesztő felfedezésre pályázom, nem újszerű csodapókot hozok a szellemi piacra. Az ember igen érdekes állat élete minden megnyilvánulásában. És minden eltőtágozó titokzatosságnál, minden szétborzasodó eredetiségénél: ezerszerre érdekesebb élete mindennapi, *sablonosnak* és *giccsnek* csúfolt jelenségeiben. A világegyetem célja: a nyárspolgár s az élet legcsodálatosabb alkotása: a nyárspolgár. Erről a mindennapjainak mindennapi jelenségeiben érdekes állatról akarnak egy pár híradást hozni e sorok. És talán e híradás hitelességét nem fogja rontani az a

tény, hogy ez az érdekes állat jelen esetben az, akit a híradás leadója az *én* szócska alatt foglal össze.

1.

Álmaimat három csoportba osztom. Az első csoport álmai: egyszer látott, soha meg nem ismétlődő, *egyéni* álmok. Az *egyéni* jelző — jobb híján — azt jelenti, hogy ezek az álmok az én életem, az én test-lelkem sajátos termései és másoktól nem álmodhatók. A második csoport álmai: sokszor megismétlődő *egyéni* álmok, az *egyéni* jelző előbbi értékével. A harmadik csoport álmai: sokszor megismétlődő egyetemes álmjelenségek, melyeket majdnem minden ember megálmodik.

1. Az első csoport álmai, éppen: mert csak egyszer történtek: óriási mennyiségben mentek teljes feledésbe. Ilyen álmaim közül a következők azok közé tartoznak, melyek legdomborúbban maradtak emlékemben, ötödik gimnazista koromban egy Szabó Sámuel nevű igen öreg tanár tanította a Poétikát. Az öreg, mint régi-világi ember, megkövetelte minden tanítványától, hogy a Poétika minden jelenségére megfelelő verseket csináljanak. Szóval: nála kötelező tantárgy volt költő lenni. Ez aztán természetesen igen nehézzé tette belélegzésünket a költészetbe. Mikor pld. a hexametert és pentamétert tanította, kiadta a parancsot, hogy márról holnapra készítsünk megfelelő időmértékes verset a következő latin distichonból:

*Donec eris felix: multos numerahis amicos,
Tempora si fuerint nubila: solus eris.*

Otthon egész este borzasztó időmértékes görcsökben szenvedtem. Ráírtam egy ív papiros tetejére a distichon képletét: — ∪ — stb., alája írtam a latin szöveget és aztán ajkaimmal, tagjaimmal, még lábammal is próbáltam áttornászni magyarra ezt a fene latin dögöt. Az izzadtság hullott rólam,

de tíz óraker az eredmény még csak egy: *Hogyha te* — volt az első sor, és egy *Amde ha* — a második sor elején. Ekkor apám, ki már rég lefeküdt, ágyba kergetett. Halálos aggodalommal mentem aludni: mit fog mondani Szabó tanár úr, aki eddig mindek fölött álló költői tehetségnek hirdetett engem. Csak egy jó óra múlva aludtam el. Egy darabig álm nélküli mély bódulásban voltam. Aztán, mint-ha már másnap reggel lett volna: osztálytársaim vettek körül és kérdezték: miként fordítottam le a latin verset. Én gondolkodás nélkül folyékonyan szavaltam nekik:

Míg csak boldogul élsz: számlálsz sok ezernyi

[barátot,

Hogyha eged beborul: jaj, de magadra maradsz!

Amint a verset kimondtam: egy percre elámultam. Aztán erős sürgetéssel mondtam magamnak: — Jaj, ébredjek fel gyorsan, hogy leírjam a verset, nehogy elfelejtsem. — Némi erőfeszítéssel tényleg felébredtem. Óvatosan, hogy apám fel ne ébreszem, vettem a papirost és a plajbászt s az egyik ablakhoz lopózva, leírtam az egész fordítást. Aztán visszafeküdtem s nyugodtan aludtam reggelig.

Egy másik sajátos és igen következményes álmom jogászkoromból való. 1899. augusztusában jöttem fel Budapestre jogásznak. Vagyonom egy húszkoronás bankó volt, melyet Anyám egyik kabátom bélésébe varrt be a világ ádázságai elől. November közepéig végigcsináltam a diáknyomorúság minden színes és színtelen jelenését. Akkor nevelőnek mentem a br. Buttler-családhoz Nógrádkelecsényre. Fél-évkor a báró pénzzel bőven ellátva egy heti vakációt adott, hogy Pesten beiratkozzam a második félévre és könyveket és jegyzeteket vegyek a tanévvégi első alapvizsgára. A budapesti állomáson kolozsvári volt osztálytársaim vártak. Másnap reggel kilenc óraker, amikor a Rácfürdőbe mentünk, hogy a gőzben kilúgozzuk magunkból a találkozás

örömét: még tudtam egy pár fillér borralalót adni a fürdőszolgának. De a beiratkozás és a könyvek elmaradtak. Két nap múlva visszautaztam Kelecsényre. Március és április hónapokban, mikor már a tanév vége közeledett s az alapvizsgák megkezdődtek: a lelkiismeretem roppant fűrókkal esett nekem. Ráadásul a báró is minden reggel kérdezte: készülök-e és mikor teszek alapvizsgát. A szobám egy melléképületben volt és minden éjjel éjfél után 1—2 óráig voltam fenn és töprengtem a sorsomon. Mi lesz, ha édesanyám megtudja, hogy nem iratkoztam be? Hát én is züllött senki leszek, mint legidősebb bátyám, én is csak szenvedést okozok neki? Különböző tervekkel próbálkoztam. Nevelőnek megyek egy külföldön élő magyar családhoz. Beiratkozom a debreceni teológiára és pap leszek. Vagy még inkább: hittérítő leszek Ázsiában rögtöni indulással. De mégis leginkább vonzott az: hogy Délamerikába menjek erdőirtó farmernek az Amazon vidékére. A lényeg az volt: hogy hívtak a nagy messziségek.

Egy este, messze éjfélutánig, különös szorongással, csodás kalandvárással és nagy eltikkadásokkal tanulmányoztam Délamerika térképét. Már gyönyörű fairtó telepem volt és száz és száz tutajos vitte lefelé az Amazonon óriási fáimat, amikor lefeküdtem. Rögtön elaludtam sodró, mélyre zuhanó alvással. És már hallottam is az erdők zúgását s láttam az Amazonról felszálló fehér párákat. Arra ébredtem, hogy ezt a mondatot mondom egész hangerősen a már ritkuló éjszakába: — írok Mamának, hogy levélben kérje meg Tisza Istvánt, hogy tegyen be az Eötvös-kollégiumba.

A mondatot éles-tisztán hallottam, de újból és újból végig kellett tapogatnom, hogy megértsem. Az Eötvös-kollégiumról Barthos Kálmán beszélt nekem, aki egy évvel járt előttem és tagja lett a kollégiumnak. Az álomból kijövő mondatnak engedelmeskedtem és célt is értem.

A kommün alatt a vörös sorozás és budapesti koplalás elől Péter-Pál napján Sümegre menekül-

tem. Ott egy szőlőben fogtam lakást és jó falusi bőség vett körül. Nagyon kimerült szervezetemnek nappali-éjjeli programja ez volt: ettem, ittam, aludtam. Álmomban, ötödik gimnazista voltam, júniusi vizsgareggel volt és sürgettem Anyámat, hogy adja a reggelit. Anyám meleg kávé és kalácsot tett elé. De alig kezdtem enni, nagy bágyadtság fogott el, s bár éreztem a vizsga sürgető szorongását, minden kanál kávéra jobban kókadt jobbra, balra a fejem és éreztem, hogy nem tudok felkelni. Anyám kacagva-csúfolt: — Szép diák vagy, elalszod a vizsgát. — Ekkor a kanál hangos koppanással a földre esett és én riadtan felébredtem.

2. A többször megismétlődő *egyéni* álmoknál meg kel jegyezni, hogy amikor én ezeket *egyéni*eknek, az én életem, test-lelkem sajátos természetűeknek nevezem: ez nem azt jelenti, hogy másoknak nem lehettek és nem lehetnek hasonló álmofolyamatai. Az *egyéni* jelzővel csupán azt akarom kifejezni, hogy ezek az álmok ilyen összetételben mégis csak az én életem részei és semmiképpen sem sorolhatók a következő csoport általános, egyetemes álmjelenségei közé. Ezek közül az álmok közül a kiütöbbségek és leggyakoribbak a következők:

a) Sajgó feszülést érzek a számban, az állkapcámban, a fejbőrömben, a karom és a lábam izmaiban. Homályosan tudom, hogy nagy változás fog történni velem és sejtem is annak eredményét. Néha úgy tudom, hogy el fogok aludni (álmomban) és ezalatt megy végbe ez a változás. Ilyen esetben egy cédulát írok, hogy bármily hosszán alszom, ne zavarjanak, mert az halálos következményű lenne. A cédulát rendszeren az ablakra s csak nagy ritkán akasztom az ajtóra. Aztán beülök egy karosszékekbe s tényleg vagy egy az álmomban történő elalvás alatt, vagy rögtön kezdődik a következő folyamat. A fogaim és fűrtjeim nagy feszítő érzéssel viszketnek. Benyúlok a számba s egymásután dobom ki a fogaimat és már helyükben van a hatalmas új, fehérén csillogó teljes fogsor. Leseprem régi fűrtjeim

a fejemről s nagy, hullámos, szőkén csillogó sörény reng helyette a fejemen. Közben valóságos földrengés van egész testemben. Fejem majdnem kétszer akkora nő, ruháim szétrepedeznek s testem régi arányának a másfelére izmosodik. Ez az álom megismétlődik legrégebb gyermekkorom óta: De negyvenes éveimtől kezdve sokkal gyakrabban, mint azelőtt És azóta a teljes megfiatalodás ragyogásának érzete is vele jár. Igen sokszor újonnan kapott fiatal óriássággal nekiindulok kószálni az utcákon, úgy: a szétrepesztett ruháim lebegő rongyaiban. És mindegyre hallom a mellettem elmenők ámuló felismerését: — Ni, Szabó Dezső!

b) Ez nem gyakori álom, de szintén a legrégebb idők óta felkísért: Feszülő, hánytató érzés bánt a gyomromban s méginkább a torkomban. Óriásira nyitom ki a számat, bedugom egész kezemet s végtelen hosszúságban, de néha meg-megszakadozva, vagy egy végére érhetetlen kígyót húzok ki a torkomból, vagy a belemet, vagy valami hurkaszerű ismeretlen ételt. A folyamat igen hosszasan tart és nagyon kellemetlen. Azt az érdekes megfigyelést tettem, hogy azokon az estéken, melyekre ez az álom következett: legtöbbször szénsavas vizet ittam. Még pedig tisztán és hangsúlyoznom kell, hogy ez az álom semmiféle borivással nincs kapcsolatban.

c) Vízben élő lény vagyok, kezemen és lábamon hatalmas úszólebbentyűk vannak. A víz hideg, nulla fok körül lehet, már sűrűsödik a hidegtől s többé-kevésbé mindig hínáros. Mellettem nagy halak és békák úsznak el, óriási kidülledő szomorú szemekkel. Halálos csend van, de az az érzésem, hogy nekem is éppen ilyen szemeim vannak és hogy a szemeinkkel beszélgetünk. Ezzel az álommal mindig egy nagy szomorúság érzete jár. Ez az álom annál érdekesebb: mert nem tudok úszni. Ezt az álmot rendszeren — de nem mindig — olyankor látom, mikor rossz helyzetben vagyok és fűtetlen szobában alszom.

d) Egész kiskorom óta igen gyakran fogadom álmaimban a történelem és irodalom múlt nagyjainak a látogatását. Gyermekkoromban és első ifjúságomban Petőfi, Arany, Vörösmarty, Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Bem apó, Garibaldi, Damjanich voltak szívesek el-elnézni hozzám. Később Napóleon, Dante, lettek igen bejáratosak, de az előbbieik közül is a legtöbb folytatta a jó viszonyt. Egészen a negyvenes évekig ezekkel inkább hallgatással beszéltem. De azóta némelyikkel meglehetősen hosszan tárgyalom a magyarság felemelésének problémáit. Újabban elég gyakran Mussolininek fejtegetem ezt a sajátos dolgot. Remélem, nem fárasztom vele. Ezek az álmok rendesen vagy nagyon üdítőek, vagy végtelenül szomorúak.

e) Csodálatos szép vidéken kószálok s bámulatos nagy horizontban bámulatos részletességgel érzekelem mindent. Érzem az egyes fűszálak lehelletét, látom az egyes harmatcseppek alakját, fénytöréseit és egészen mikroszkopikus részletezéssel a virágokat. És mégis: egy végtelen horizont egybeölelésével. Ennek a jelenségnek ámulata álomban is tudatos.

i) Lakást keresek, lakást keresek, rengetegszer keresek lakást. Legtöbbször az egyedülség és nehéz végzet végtelen szomorúságával, ritkábban az újélet-kezdés vidám kíváncsiságával. Legtöbbször zokogtató, szegény szobákat mutatnak és legtöbbször a szobának nincs padlója, hanem beláthatatlan mélység örvénylik helyén.

g) Mióta az érettségi után (1899) Kolozsvárt elhagytam, minden héten legalább egy álomban, de igen sokszor többször: a kolozsvári református kolégyomban vagyok. Ezeknek az álmoknak csak háromféle tartalmuk van. Vagy lakószobát keresek az internátusban a lakáskeresés fennebb megírt érzéseiivel és jelenségeivel. Vagy a belső udvaron körém csődülő arcoknak magyarázom életemet, történelmi törekvéseimet és azok közömbösen vagy fenségesen, de mindig hallgatva vigyorognak rám.

Vagy valamilyen órán, vagy vizsgán kerülök felelésre a matematikából, a görögből, a magyar irodalomból. Más tantárgy sohasem szerepel. Ez a harmadik álomforma sokkal ritkább, mint a két első.

h) Ugyancsak ilyen gyakori álmom az, hogy Kolozsvárt a Felsőszén-utca 49-ik szám alatt levő lakásunkban vagyok. Ebben a házban laktunk kb. öt és fél éves koromtól az érettségig. Álmomban néha ide is lakáskeresés révén jutok. De legtöbbször Anyám ezeknek az álmoknak a központja. Érdekes: ha valamelyik testvéremről álmodom: az sohasem az otthon keretében történik. És egyszerre két vagy több testvéremmel még sohasem álmodtam.

i) Igen sokszor vagyok álmomban a kolozsvári Nagysétátéren, vagy a temetőben. Utóbbi helyen legtöbbször a régi, több százados sírok körül ténfergek s csak ritkán a családi sírunknál. Itt mindig teljesen egyedül vagyok.

j) Egy csodálatosan finom körvonalú, fényes szőkefürtű lány állandó látogatója álmaimnak, mióta Kolozsvárról elkerültem. Néha gyermeklány, néha felnőtt, néha húgom, néha szeretőm vagy feleségem, de álmomban is megvan az a tudatom, hogy mindig ugyanaz. Ha a helyzetem nehezedik, vagy bármily természetű bántás mozdul ellenem, mind gyakrabban álmodom vele. És mindig: végtelen üdítést és vigasztalást jelent számomra. Egészen biztos: gyermekül elhalt Katica húgom él tovább ebben az alakban bennem. De álmaimban sohasem azonosítom vele.

k) Igen sokszor kószálok álmomban Budapesten, vagy valamilyik európai nagyvárosban, gyakran Párizsban, be-bemegyek az antikváriumokba és csodálatos régi francia, angol és spanyol könyveket fedezek föl. Ez igen gyakori álmom, de mindig csak ez a három nyelv szerepel.

l) Körülbelül húsz éves koromtól fogva elég gyakori álmom, hogy a Múzeum-körútról befordulok a Kossuth Lajos-utcára és arcok végtelen tengeré zúdul velem szembe. A szálukkal kacsaszerűen

hápognak. Aztán, mintegy vízesés-szerűen a két Klotild-palota magasságából omlanak ezek az élő arcok felém. Érdekes, hogy ezeket az arczhatagokat mindig a Kossuth Lajos-utcában látom, ahol ébren elég ritkán fordultam meg.

Ennél a csoportnál említem meg — nem tudom, mennyire általános ez a jelenség: vannak folytatódó álmaim külön saját állandó álom-geográfiával. A következő álmokat évtizedek óta álmodom. Egy városból — sohasem tudom a nevét — sárgás dombokon át visz az út, csak szélesebb ösvény. Elérek egy nagy fészületig, innen visszanezek s egy csodálatosan nagy várost látok, melyet köröskörül nagy jegenyék szegélyeznek. Megyek tovább, az út levezet egy patak széléhez. A patak sűrű fűzfák és vidám nyírfák közt folyik tovább, az ösvény közvetlen a víz mellett visz. Egy kis szigethez érek, melyre át lehet ugrani. Itt vagy tíz bámulatos szép nyírfa áll s a pázsit tele van virággal, a margaréták tenyérnagyságúak. Nemsokára az ösvény megint hegynek visz, rézsútosan, lassú hágóval s nem túl magasra. Itt egy villaszerű kastély van, nagy fatoronnal és óriási faverandával, honnan lehet látni a patakot, melyet itt mindkét oldalon nádas vesz körül. Az ösvény a kastélytól tovább visz a hegynek, átmegy a hágó tetején s mintegy félórányira, a hágó túlsó oldalán, közel a hegy tetejéhez egy régi falu van, sötét kőhidakkal, vastag kőfalú házakkal s egy kicsiny, de roppant tömörfalú románstílusú templommal. Már most az a sajátos, hogy mikor tízszer, vagy tizenötször először láttam ezt az álmot: csak a keresztig jutottam el. Aztán felébredt bennem a vágy tudni: mi van tovább és elértem a szigetig. Évekig eddig tartott az álmom. Akkor tovább mentem és felfedeztem a kastélyt. Körülbelül öt éve, hogy a faluba is eljutok. De a kastély belsejének és a falunak nagy része még ismeretlen előttem.

Ilyen folytatódó álmom van egy felvidéki epikusán nagyszabású tájékról. Aztán egy magyaror-

szági városról, mely néha mint Arad, néha mint Temesvár szerepel álmaimban, néha névtelen. Megjegyzem, hogy sem Aradon, sem Temesváron nem voltam soha. Ebben a városban rendszeren lakást fogok egy hegyoldali utca szélén s neki indulok keresni a gimnáziumot, ahová most neveztek ki. De sohasem találom. Egy másik ilyen álmom egy párizsi ószeres térrel és utcán áruló antikváriusokkal függ össze, de mását Párizsban hiába kerestem. Ezek a folytatódó álmok kivétel nélkül mind igen üdítőek s másnapra valami alaktalan sejtelem nagy vidámságát hagyják bennem.

Hasonlóan igen érdekesek azok az álmok, melyeket a jó irodalomtörténetektől elplágizált jelzővel keretes álmoknak neveznék. Vagyis: az álom tovaflowó meséjében elalszik az ember és álmodik valamit. Aztán visszaébred előbbi álmába és az folyik tovább. Például: többször álmodom, hogy Valkányon, az Alföldön vagyok egy családnál, ahol húszéves koromban egy nyáron egy fiút készítettem javítóvizsgára. Nyári délután van, kimegyünk vadászni egy árokszerű lusta folyócska mellé, rengeteg nyulat, foglyot és egy szép tuzokot lövünk. Hazahozzuk őket és akkor a dinnyeföldön dinnyéket válogatunk vacsora mellé. Megvacsorázunk, beszélgetünk, visszavonulok a szobámba. Lefekszem, elalszom. Egyszerre felrettenek: mintha a szomszéd szoba ablakát kinyitották volna. Már halk lépéseket és suttogásokat is hallok. A szívem veszettül dobog s mintha félrevert harang zúgna a füleimben. Elfog a gyanú, hogy csak álmodom. Szétnézek a szoba homályában: az ablakon beszűrődő gyenge világosság, a bútorok, a pohár víz, a gallérom és a nyakendóm az éjjeli szekrényem: minden a valóság abszolút tudatát adják. Mostani felébredésem tudata még csak megerősíti az éberségnek ezt a teljes érzését. Már egy nagyfene balta be is hasítja elzárt ajtómat és szörnyű alakokat látok. Nagyot ordítok, kívülről léptek, beszélgetések közelednek, a háziak kopogtatnak az ajtómon. Most újból feléb-

redék, a rémek eltűnnek s most már az éberség teljes és bebizonyított tudatával nyitok ajtót a háziaknak. Azok bejönnek, leülnek szobámban, kacagnak a dolgon, az asszony málnaszörpöt hozat a cseléddel és akkor — végtelen csodálatomra — újból felébredek. Ezúttal az igazi, a mai valóságra. Ilyen megismétlődő *keretes* álmom négy van.

Nem érdektelen megvizsgálni pár esetet, melyekről *nem álmodom* soha.

Kolozsvárból csak a szénutcai lakásunk, a kolégyom, a temető és a Sétatér fordulnak elő álmaimban: *semmi más része sohasem*. Pedig gyermekségem elárasztotta minden követ. Csak a Főtéren naponta legkevesebb négyszer mentem át s ez a szememtől csodált és szeretett rész mintegy szerves része volt lelkem plasztikájának. Az Eötvös-kollégiumról, mely olyan nagy fejezete volt mindenképen a fejlődésnek és az akkori kollégistákról soha egyetlen álmom nem volt. Csak az igazgató családja s a ménesi-úti kert ismétlődik fel álmaimban. Az Egyetem, ottani társaim és tanáraink soha semmi vonatkozásban nem érintették egyetlen álmomat sem. De nem jöttek vissza álmaimba soha gyermekkori pajtásaim és iskolatársaim sem. Soha annak emléke, tudata, hogy író vagyok (igaz, hogy nem is vagyok) nem szerepelt álmaimban, sem semmi művemnek valamely vonatkozása. Egyetlen kivétel: elég gyakran felismétlődik az az álmjelenet, hogy nagy tömegben járok s az emberek *suttogva kiáltják*: — Az Elsodort Falu! Az Elsodort Falu! — De ennek nincs semmi irodalmi vonatkozása, még azt a tudatot sem adja álomban, hogy én egy ilyen című könyvet írtam. Inkább: mintha egy tűzvészre, vagy valami más tragédiára figyelmeztetnék az emberek egymást. Ezek az álmok mindig alakatlan nagy szomorúsággal járnak. És végül: már nem is túlrövid életemen legalább egynehány tízezerszer ismerősöm ment át. És: egész lényegtelen és rendkívül ritka esetektől eltekintve: ezek soha-

sem jutnak az álmaimba. Azok sem, akik hosszabb, vagy fontosabb szerepet játszottak életemben.

3. Végül a harmadik csoportból: a majdnem minden embernél előforduló általános, megismétlődő álmjelenségekből a következőket említem meg, mint gyakran megismétlődőket:

a) Egész kis gyermekkoromtól fogva rengeteget repültem álmaimban. Csak fellöktem széttárt karjaimat s már lábaim elhagyták a földet. Leginkább a golya felrepüléséhez hasonlít az indulásom. Ezek a repülések mindig üdítő érzésekkel jártak. De sajnos: körülbelül öt-hat éve nem repülök, hanem: felemelem a jobb lábamat s roppant erőfeszítéssel annyi levegőt szorítok alája, hogy az a lábam ott megveti magát. Akkor a másik lábam emelem fel, ezt magasabbra s ugyanolyan erőfeszítéssel jutok fenébe. Így sétálok mindig magasabbra és mind távolabb, de lábszáraimban mind nagyobb feszülést érzek. És míg repülve hallatlan magasságokba jutottam, légi infanteristaságom alig jut 20—30 méternél magasabbra a földről. Utána pedig, még felébredve is, meglehetősen fáradtság marad. Igen-igen ritkán ugyan még visszatérnek a repülések is, de sokkal rövidebb tartalmúak, mint régen. Nem az idő múlása teszi ezt?

b) Az erotikus álmok nálam is azzal a makacs álomakarattal jártak, hogy a csók aktusát teljesen valósággá tegyem, mintegy materiálisán lerögzítem, hogy a felébredés el ne lophassa előlem. De ez az *átrealizálás* teljesen sohasem sikerült.

c) Gyermekkoromban igen gyakori, később nagyon ritka volt az az általános álmjelenség, hogy ellenség, vagy gyilkos jött nekem, rendesen baltával, már rám is emelte. Én futni akartam és nem tudtam mozdulni. Kiáltani akartam, de nem szakadt hang a mellemből.

d) Állatok közül bivaly, bika és medve szokott rám támadni álmaimban. Leggyakrabban: a bivaly. Ezek a jelenetek sokszor az előbbi jelenségekkel

járnak. E két utóbbi álomtípus, úgy látszik végkép elmaradt tőlem.

e) Sokszor — általánosan ismert álomkép — az utcán járva, vagy társaságban megjelenve, azon veszem észre magam, hogy mezítelen vagyok, vagy legalább is: erkölcsrendészetteljesen hiányos öltözetű. Vagy tíz év óta, úgy látszik, javulok, mert ez az álom teljesen elmaradt.

f) Álom elején, de néha az álom folyamata közben, ágyammal együtt nagyot zuhanok. Néha anynyira, hogy támasz után kapó kezemet jól beütöm a falba. Ez az álom is kimaradt vagy tizenöt éve.

g) Iskolai órán, vagy vizsgán vagyok, nem tudom a leckét, s halálos verejték ver ki, hogy a tanár felszólít. Legtöbbször a magyar irodalomból, ritkábban a matematikából vagy a görögből *druk-kolok*. Megjegyzem: egész iskolai életemben *tiszta egyes* tanuló voltam.

h) Pénzt kapok, pénzt, gyönyörű ropogós bankókat. A sok tapasztalat után tudom, hogy valószínűleg álmodom és hogy ez a ténykedés felébredéssel végződik. Kétségbeesett erővel szorítom össze a markom. És íme: a pénz fokozatosan kihalványul belőle és arra ébredek, hogy körmeim belevésnek a tenyerembe.

Említésre méltó, hogy egyik leggyakoribb álomjelenség: a tűz, sem mint tűzvész, sem bármilyen más formában nem fordult elő soha álmaimban.

2.

Az álmokat, az álom jelenségeket általánosan *álomképeknek* szokták nevezni. A saját tapasztalataim után: ez az elnevezés igen téves. Az álom nem képszerű valami: hanem az őt érzékben tovamosz-
duló élet, mint az ébrenlét. A látó szervnek nincs benne uralkodóbb, nagyobb szerepe, mint az éber életben. Azt lehet mondani, hogy ezek az életfolyamatok sokszor homályosabbak, egymásba zavarodok. De viszont: néha csodálatos erősek, éles körvonalúak s mélyebb benyomásúak, mint az ébrenlét rendes folyamatai.

És valóban az éber lelkiélet minden folyamataát megtaláljuk az álmokban. Az érzékletek, mind az öt érzékhez tartozók, igen sokszor bámulatosan erősek és határozott tartalmúak. Az általam másodiknak jelzett csoport *e)* álmában pld. öt érzékem oly élesen, oly erővel, oly egybejátszón és egymást erősítőn veszik magukba a természet dolgait, hogy álmomban is tudatos érzés: ilyen erővel, ilyen összjátékkal ébren sohasem tudom érzékelni a világot. Szemeim olyan mikroszkopikus és mégis nagy horizontot összefoglaló részletezéssel látnak, füleim olyan egyszerre és mégis külön megkülönböztetően hallják a legkülönbözőbb intenzitású hangokat a magános fűszál nesztétől az erdő és vízesés zúgásáig és mégis az egész életzúgást együtt is, orromban s rajta keresztül szétdeltázó lelkemben annyira ott van minden dolog illata, a kvarc-szikla kénes, gyufaszerű szagától, a patak szélén ténfergő pióca nehéz halottszerű lehetői minden virág, csíra, lomb szagáig, ínyemben s a vele szívott lelkemben úgy ott van külön-külön minden növény, állat, víz, föld íze és együtt az egész élet íze, egész bőrömmel, minden tapintásommal úgy fogom, majszolom a levegő, a dolgok, az ég, a szelek húsát, hogy ébrenlétemben sohasem tudok ilyen hatalmas, mindenhangú kórusa lenni a világdalnak. És a sok homályos elsuhanású álomarc mellett, hány élesen felém rajzolódó, részletesen eleven, az ébrenlétben is messze továbbélő emberarcot láttam álmaimban.

Az apperceptiálás, a felismerés és az emlékezési folyamatok is: ha sokszor igen homályosak, egymásba mosódók, bevégtetlenül eltűnők is: sokszor olyan gyors és élesen határozott tartalmú lefolyásúak, amilyenek az ébrenlétben is igen ritkák. És a felismerés és emlékezés nemcsak az ébrenlét dolgaira vonatkozhatik. Van egy fokozatosan felgyűlő *álmotapasztalat*, mely előbbi álmaink jelenségeit, dolgait, arcait örzi meg s újabb álmainkban az álom körülményeihez képest újulnak föl részletei. Így pld. elmondott *folytatódó* álmomban előre tudom,

hogy merre visz az út a patak, a sziget, a kastély felé. Előre tudom, milyen dolgok fognak következni. *És álmomban is tudatos, hogy ennek az útnak felismeréseit, emlékezéseit előbbi álmok során szereztem.* Egy egész csomó *álom-ismerősöm* van, akiknek az éber valóságban nincs megfelelőjük, ilyen pld. a második csoport *j)* álmában meglátogató szőke lány. Az álom-tapasztalat teszi érthetővé azokat az általánosan ismert álomjelenségeket: hogy az álmunkban történő nagy rémület vagy szerencsétlenség esetében biztatjuk magunkat, hogy ez csak álom és nemsokára vége lesz. Vagy az álompénz kapásakor előre összeszorítjuk markunkat, mert tudjuk, hogy ki fog ébredni belőle.

Az álom akarati folyamataira ugyanezt iehet megállapítani: Ha igen gyakran homályosak, gyengék és ténfergők: néha határozott tartalmúak és rendkívül erősek. És a mellett az akaratunk mellett, mely az ébrenlét meghatározásai és viszonya közt keletkezett s mely tovább él bennünk az álom folyó meséjében: van egy másik akarat: az *álom-tapasztalatokból* kinőtt álomakarat: akaratunk az álommal szemben, mellyel egy bizonyos kedvenc álmot előidézhetünk, irányíthatunk, egy rossz álomnak végét vethetjük. Igen gyakran megtörténik velem, hogy — különösen nehéz helyzetemben vagy egyedülvalóságomban, a rámlepő közömbös vagy kellemetlen álmok közepette — akaratom hatalmas megfeszítésével előidézem valamelyik kedvenc álmomat, így pld. a második csoport *d), e)*, és különösen a *j)* álmát, vagy folytatódó álmaidat. Sokszor álomakaratommal el tudom érni, hogy egyik kedves álmom a másik kedves álommal folytatódjék, *felébredés nélkül.* Az a jelenség pedig, hogy az ember nyomasztó álom közepette akaratára megfeszítésével fel tudja ébreszteni magát, valószínűleg ismeretes.

Hasonlóképen vagyunk a képzettársulási és általában: a gondolati fogalmakkal. Képzettársulásaink, logikai folyamataink néha oly erősek és

egyetemes összefogásúak az álomban, hogy olyan eredményekre jutunk, amelyeket az ébrenlétben nem tudtunk elérni. Ide tartozik az első csoport álma a latin distichon magyarra fordításával. De ide tartozik, amint később látni fogjuk, ugyane csoport álma az Eötvös-kollégiumról és Tisza Istvánról. Életem majdnem minden fordulóján volt ilyen megoldó, irányító álmom, melynek parancsát mindig híven követtem. A Segítség! című regényem tengerparti bevezetését egy másik, kevésbé művészi terv helyébe egy álmom adta. Idetartoznak azok az álmok is, melyekben francia, angol, olasz, spanyol vagy német nagy előadásokat tartok anyanyelvi tökéletességgel, rendkívüli irodalmi gazdagsággal. Pedig; a franciát kivéve, a többi nyelveken csak olvasok, igaz, hogy első ifjúságom óta. Az olvasás valamely nyelven pedig egészen más testi-lelki folyamatokat jelent, mint a beszélés. És a franciát is: sohasem beszéltem megközelítőleg sem azzal a tökéletességgel és gazdagsággal, mint álmaimban.

A jelenségek magyarázatát a végére hagyom, de már itt megállapíthatjuk: nincs külön álompszichológia. A lelki élet ugyanazon alapfolyamatokban történik az álomban, mint az ébrenlétben.

3.

Melyek az álom meghatározó tényezői? Milyen jelenségeknek, tényezőknek eredői az álmok? Milyen elemek hatnak össze, hogy ez, vagy az az álomunk kialakuljon?

Befolyással vannak az álom keletkezésére, megalkulására:

I. Az alvóra ható összes fizikai tényezők:

1. A fekvőhely milyensége (puha, kemény etc.) formája.

2. A test helyzete a fekvőhelyen: jobb oldalon alszik, baloldalon, hátán, milyen helyzetben van a feje, milyenben a karja és lábszárai.

3. A hálólhelyiség milyensége: szellőzöttsége,

hőfoka, csendje, megvilágítási foka, érintkezik a szabad levegővel vagy nem, van-e benne más személy is, vagy nincs stb.

4. A test belső állapotai: az idegrendszer állapota, az agy fáradtsági foka, a szív és vérkeringés milyensége, a gyomor állapota, megterheltségi foka stb., stb.

5. Az, hogy milyen ételek és italok jutottak az utolsó 24 órában a gyomorba, hús, vagy tészta, gyümölcs vagy főzelék, víz, tej, bor stb., stb.

A modern lélektani tudomány már majdnem általánosan elfogadta azt a tételt, hogy bizonyos testi elváltozások, melyeket eddig csak kísérő tünetek gyanánt tekintettek bizonyos lelki tartalmaknál: voltaképpen e lelki jelenségek előtt állnak be és éppen ők idézik elő az illető lelki tartalmukat. Például: hirtelen megpillantok valamit, ami nagy rémületet hoz belém. Előbb állnak be az idegeknek, szívnek, vérkeringésnek, izmoknak azok a jelenségei, melyeket a rémületnél mindig megfigyelhetünk és ezek a testi állapotok a rémület lelki jelenségével lépnek a tudatba. Ennek meglátása kétségtelenül nagy lépést jelent abban az irányban, hogy a kétarcú egyetlen talán: a testi és lelki jelenségekben történő ember életét mind teljesebben egységbe lássuk. A mi testünk nemcsak test, hanem minden parányában lélek is, corpus psychicum, lelki test, vagy lélek-test és életének minden rezdülte lelki jelenség is. Ha már most: az alvó testében bármily kívül, vagy a szervezetben történő fizikai hatók oly elváltozásokat, jelenségeket hoznak létre, melyek lelki megfelelői a rémület, a szorongás, a szomorúság stb., természetesen olyan álmofolyamatai lesznek: melyek a rémület, a szorongás, a szomorúság stb. érzésével töltik be. Ha pld. az ember véletlenül úgy fekszik a baloldalára, hogy karja teste alá törik és szív működését és vérkeringését gátolja: rendszeren rémületet adó álmokat lát. Ha olyan ember, aki nincs hozzászokva az állandó hátonfekvéshez, az alvás hánytorgásában huzamosabban hátge-

rincére fekszik: ebben a helyzetben erotikus álmodat szokott látni. Megfigyeltem, ha napokig bőséges erős húsételeket ettem: álmaim a harc, a küzdelem, a nagy erőfeszítés, harag, erős szenvedélyek és erős akarat jelenségeit adták. Mikor pedig néha a szabódezsőségemmel járó végzet, minden akaratom ellenére, napokra vagy hetekre vegetáriánussá internált: álmaim mindinkább az erőtlenység, az elhagyatottság, a féltékenység és gyámoltalanság jeleneteit adták. Az anyagnak és a léleknek ez a mély együttessége állítatja velem azt, hogy még milyen távol állunk attól, hogy kellő mértékben értékeljük: milyen roppant nagy befolyással van az ételek *milyensége* a lelki élet, a lelki egyéniség kialakulására s hogy bizonyos absztinenciák éppen olyan hülye, káros és torzító hatással vannak a lelki fejlődésre, mint bizonyos túlzások vagy szenvedélyek. Mi az egész roppant anyagi világból látjuk, halljuk, ízleljük, szagoljuk, tapintjuk, esszük és isszuk egybe test-lelkünket a születésünkben kapott formák törvényei szerint. És nemcsak testünk alkotórészecskéi, hanem lelkünk elemei is ott bújnak az állatok, növények húsában, a vizekben, a borokban, a tájban, a levegőben. Millió és millió elemben, mint téli erdő élelmet kereső vadjai: ott csörtetünk az anyag irtózatos rengetegében s az együvé szakadó roppant állatsereget nevezük ennek. Ezért vagyunk tigris és kígyó és bárány, tövis és búzagalász. Mi egybetorlott visszhangja vagyunk az egész világrengeteknek és ez a test-lélek egészsége s az ember nagy gazdagsága.

II. Befolyással vannak az álom előidőzésére és kialakulására az alvó lelki életének bizonyos elemei.

Ez egy kissé határozatlan és óvatos, de szándékosan. Feltűnt ugyanis álmaim vizsgálatánál, — és jó sok álmodat vizsgáltam át: hogy az álom milyen ritka esetben van közvetlen kapcsolatban a megelőző nap lelki történéseivel. Így pld. a mindennapi élet nagynak nevezett eseményei: a vizsgák, párbajok, törvényszéki tárgyalások, lánykérések

stb. előtt és után rendszeren igen mélyen és álmotlanul aludtam. Nagy harcaim és látszatos földrengeim idején: pld. mikor mint kis székesfehérvári helyettes tanár ellen egy pár szerényen megmutató cikkemért a zsidó sajtó országos hajsztát indított ellenem, vagy amikor a kurzus hajsztája fináléja gyanánt két évi börtön fenyegetése komorlott felém, vagy „román hazaárulásom“ idején, mikor fél-évig a régi integer magyarország minden sajtóku-tyája az én ikrámba harapott s példátlan uszítást folytatott ellenem: álmaim soha semmi kapcsolatban nem voltak ezekkel a bekormozott ijesztésekkel és általában közömbösek, vagy egész másfele irányu-lok voltak.

Melyek voltak egész életem alaphajlandóságai, test-lelkem legmélyebb, organikus akaratai, legsa-játosabb állandó elemei? A következők:

1. *Olvasás a természetben, a dolgokban.* Egész kis gyermekkoromtól fogva végtelen kószalások-ban bújtam a mezőket, az erdőket, a hegyeket. Nem annyira esztétikai kedvtöltésért és semmiké-ppen sem egészségi szempontból, hanem: hogy mil-lió és millió folyamatban, dologban és élőben olvas-sam a világ folyó meséjét és lessem a végtelen sok-féleség összefüggéseit.

2. *Olvasás az emberekben.* Kevés túlzással mondhatom, hogy majdnem szemem első felnyitása óta az emberarcok végtelen vonzású mesekönyvek voltak számomra és minden arcban a lelkek egész sátoralját láttam táncolni a keservetes életfarsan-got. És mindenik arc mindenik lelkévé sokasodtam, úgy hogy sokszor úgy érzem, hogy én vagyok az idők szikláin tovaúduló egész emberniagara s a többi emberek csak az én életfeszengésemnek cseppjei vagy habjai.

3. *Olvasás a könyvekben,* ötéves koromtól vég-telen szomjúsággal vettem magam a könyveknek. A szépirodalmiaknak is, de később még inkább a történelmi, természettudományi, filozófiai szocio-lógiai könyveknek, hogy az én öt érzékemen át-

zajló világmesét most már más emberek egységében lássam. És mind máig nagyon szerettem olvasni a kiötlő emberek részletes életrajzát. Nemcsak azért, hogy az emberi akarat, gondolat és heroizmus szépségét tudomre szívjam, hanem: bennük láttam mindig az egyén és a közösség problémáinak egységbe rendeződését.

És ifjú éveimtől kezdve, életemnek két nagy érzése volt:

1. Megtalálni azt a nőt, aki lélekhezálló örök társam lehetne.

2. Az a sajátos érzés, hogy azok az erők, melyek életemet elhivatássá tették: egész életemre végzetesen egyedülvalóságot jelentenek számomra. És hogy ez az elhivatás egész holtomig megakadályozza, hogy végleges fészket rakjak, hogy biztos, holtig tartó, gondnélküli életet jelentő várat építhessek a napok sodrába. Hogy végső elpihenésemig pihenéstelen bolygó zsidója kell lennem ennek az elhivatásnak.

Mármost: ha átnézem álmaim óriási raktárát, azt találom: hogy kivéve a tisztán fizikai indítású álmokat, de ezeket sem mindig: álmaim *túlnyomó része* életemnek, énemnek ezekkel az állandó alapelemeivel van kapcsolatban. Hiszen a fennebb idézett álmoknak is túlnyomó része ezeknek a legmélyebb én-elemeknek a megnyilatkozásai. A második csoport végtelen sokszor megismétlődő ej álma: az anyagi világ rendkívül részletes és erős beszívása és az összes *folytatódó* álmaim a természet felé tóduló állandó akarattalan akaratomból keletkeznek. Különben is: majd minden álomnak van ilyen természeti része. A második csoport igen gyakori *b)* álma: a vadászás a könyvekre, a szomszéd bujkálás köztük, mely szintén előbukkan egyéb álmok mellékesebb részlete gyanánt is: szintén énem egyik ősi, alap odahajlását jelenti. És ennek megnyilatkozása a második csoport állandóan megismétlődő *d)* álma: a találkozások a közösségeket kifejező kiötlő emberekkel. És természetes: hogy álomban ren-

desen életem minden akaratóból összeszövődő egyetlen akaratommal, elhívatom nagy problémájával hozakodom elő nekik. A második csoport *l)* álmának megismétlődő arc-zuhatagjai és egyéb álmaimnak rendkívül részletes, éles határozottságú emberarcai megint csak énem egy állandó alapakaratót mondják.

A második csoport *i), g), h), i)* álmai: mind a mindig továbbmenés, az otthonkeresés, a végzetes egyedül valóság érzetét adják. Ezek az álmok a negyvenes éveim óta mind gyakoribbak. És érdekes: míg az ébrenlétben szükségszerű egyedül valóságom és életem mindennapi bizonytalansága egy derült heroizmus megnyugtató érzését adják, — én vagyok a világ legderültebb embere —: álmaimban mégis kipáráznak végzetem szomorúságai. Az, hogy álmaimnak ez a szomjas otthonkeresése, ezek a kilázadó kísérletek elrendelt egyedülvalóságomból oly sokszor kapcsolatban vannak kolozsvári otthonunkkal, a református kolégyommal, a kolozsvári sétatérrel és temetővel és általában az: hogy álmaimban oly sokszor visszatérünk gyermekkorunkba, tételemből igen könnyen megérthető. Hiszen még azokban is, akiknek a gyermeksege nem volt valami napsugaras: egy — sokszor nem is tudatos — mohó visszavágyás, már úgyszólván organikus akarat bújzik a gyermekkor felé, mely mégis menekülés a felnőttek irtózatossal és irtózatossabb felelősségekkel terhelt világából. A népos makarénos, a boldog sziget ősi hívása ez a valóság szörnyű vízióiban rángok felé. A második csoport *j)* álma, mely sokszoros megismétlődésével mintegy refrain-álmoknak nevezhető: az örök nő-társ megtalálása: szintén rejtett kapcsolatban van gyermekkorommal, gyermekként elhalt Katica húgommal.

Álmaim túlnyomó nagy része tehát nem a napi lelki események folytatásai, következményei. Hanem: az én állandó, organikus, alapakaratóimnak, vágyaimnak, hajlamaimnak, érzéseimnek stb. meg-

nyilatkozásai. Természetes: ez nem jelenti annak tagadását, hogy az esetek igen sok részében azért a napi események és lelki történések fel nem deríthető, tudattalan folyamat-társulások révén kapcsolatban vannak ezekkel az álmokkal.

4.

Honnan jönnek az álmok? Mik ezek a sokszor valószínű, sokszor képtelen álomfolyamatok, melyek vallásoknak és babonáknak, művészeteknek és modern tudományos babonáknak annyi indítást, annyi táplálékot adtak?

Az emlékezeti folyamatokat — és voltaképp egész lelki életünk felépülése emlékezeti folyamat — általában mindenki ismeri. Látok egy embert, egy állatot, egy dolgot. Megmondják a nevüket. Ha újból látom az illető embert, dolgot vagy állatot, a hozzájuk tartozó név felújul a tudatomban. Vagy pedig, ha valamelyik nevét hallom: az illető ember, állat vagy dolog képe jön vissza a tudatomban. Lelki életem minden eleme két részből áll: testi folyamatból vagy folyamatokból és tudatunk egy eleméből. A testi folyamat megismétlődése felújítja a megfelelő lelki elemet és viszont. Minden lelki elemünk, a legelvontabb gondolatunk vagy érzésünk is egyszerűsre testi elváltozásokat, testi folyamatokat is jelent. És szem előtt kell tartani azt is, hogy lélektanilag a kép, képzet szavak is *folyamatokat* jelentenek.

Mármost: tegyük fel, hogy déli órában a Kosuth Lajos-utcában állok. Az élet millió és millió folyamatokban jön belém. A házak formáikkal, színeikkel, a kirakatok, a bennük levő tárgyak ezerféle formáival, színeivel, az elomló emberarcok és alakok ezer és ezer jelentős vonásokkal, az elszűnő villamosok és kocsik, a levegő megvilágított-sága, színe, a bennük úszó elemecskék, az élet millió nesze, zöreje, hangja, beszéde, üvöltése stb., stb. folytonosan megújuló folyamatokban ömlenek be-

lém öt érzékemen át. De természetes: hogy ebből a végére elemezhetetlenül rengeteg érzékletből csak egy igen kicsiny mennyiség lép be a tudatomba. Csak azok: amelyek akkori tudatom legmélyebb érdekeinek, annak az életakaratomnak felelnek meg, mely ezt a tudatot megteremtette. Lehet: hogy én az élet e nagy összetajtékezésából csak egyik könyvkirakatnak egyik rég óhajtott könyvét látom, annak címét értem, kívánatos bőrkötését tapintom, érzem mélyen emlékeztető por-szagát, hallom fellapozott leveleinek sajátos zörgését. Az élet többi millió és millió folyamata mind elvesz számomra. Mert tudatunk mindig azokat az elemeket választja ki a belénk özőnlő életfolyamatokból, melyek megfelelnek annak az életakaratomnak, mely azt a tudatbeli állapotot megteremtette. (*Az akarat* szó itt teljes egyetemes értelemben használatik s minden akarat, hajlam, érdeklődés, félelem stb. benne van a jelentésében.)

Az előbb azt mondtam, hogy a többi folyamat elvész az én számára. De vájjon tényleg elvész? Hiszen mikor én csak azt a könyvet érzékelem: azért öt érzékembe temérdek folyamatban ömlik a világ. Tehát: testemben ezer és ezer folyamat megy végbe, csak éppen: nem lép be a tudatba, nem lesz tudatossá. Nem újulhatnak fel később bennünk ezek a folyamatok, vagy ezeknek némelyike és nem léphetnek-e később a tudatba?

Azt hiszem, mindenki előtt ismereteseek az ilyenféle jelenségek: Egy társaságban vagyok, beszélgetünk, vitatkozunk, tréfálkozunk. Haza megyek. Sajátos kedvetlenséget érzek, keresem okát, nem találok. Egyszerre csak egy mondatot hallok éles-tisztán *magamban*, melyet egy nekem kedves személy mondott ott a társaságban. Akkor egyáltalán *nem hallottam*. És most nemcsak hallom: de látom az illető arcát is és mindazt, ami hangja lejtésében, a szavak mögött, arcvonásaiban és ajka vonalaiban kedvezőtlen rám nézve. Vagy ödöngök az utcákon, nézem a kirakatokat. Másnap, vagy eset-

leg még később: egyszerre csak látok egy kirakatrészt, melyben élesen látható helyzetben valami olyan tárgy van, melyet rég kerestem és meg akarom vásárolni. *De akkori tudatommal* nem tudtam meglátni. Elmegyek az illető helyre: s a tárgy tényleg ott van és olyan helyzetben, amint egy *vagy több nappal később* láttam.

Mármost: megszületésünk percétől kezdve folyton folyvást milliárd és milliárd folyamatban árad, zuhog, tajtékszik belénk a világ és tudatunk mindig csak szűrve szűrcsöl az élet ez el nem zsilipéit milliárd ízű italából. Levegők, egek, felhők, forróságok, hidegek, arcok, erdők, dolgok, formák, színek, hangok, illatok, ízek, tapintások, melyeket láttunk és mégsem láttunk, hallottunk és mégsem hallottunk, szagoltunk és mégsem szagoltunk, ízleltünk és mégsem ízleltünk, tapintottunk és mégsem tapintottunk: mert csak testi folyamatok voltak és nem lettek tudatos lelki folyamatokká. De ez a milliárd folyamatokban belénk gyűlt világ, ez a roppant életiszap ott van testünkben, testünk millió elemében, melyek bármely pillanatban lélekké mozdulhatnak. *És az álomban: mikor az elhomályosult, elgyengült tudat széttágítja a lelki élet határait: ezek a tudattól nem leltározott elemek az alvó testi és lelki folyamatainak sodrával felújulhatnak és bejuthatnak a lelki életbe.* Mikor én folytatódó álmaim csodálatos geográfiájában sehhol nem létező tájakat járok be, melyeket ébren sohasem láttam: voltaképpen létező és látott tájakon járok. Végtelen kószalásaimban Erdélyben, a Felvidéken, az Alföldön, a Dunántúlon, Olaszországban, Franciaországban stb., stb.: ezer és ezer tájrészletet *láttam*, melyeket *nem láttam tudatommal*. Lehet, hogy ez álom-utak egy része Háromszékből, más része Bretagneból, a harmadik Sziciliából van és így tovább. Mert az egyes részek felújuló folyamatait itt nem az éber tudat valósághoz alkalmazkodó parancsai irányítják. Hanem: az alvó szervezet legmélyebb akarata (vágya, felelme, szorongása, kedve stb.) és az egyes folya-

mátok közt lappangó viszony. Mert az álom-asszociáció végtelenül és korlátlanul tágabb, mint az éber tudat asszociációja. Mert az álom-asszociációba beleújulhatnak az egész tudott és nem tudott én, *a teljes* ember valaha felvett folyamatai, a teljes emberé, akinek élő húsa az egész világ, aki egész testében lélek és egész lelkében test. Innen van, hogy az álom néha olyan megértését, vagy megismerését jelenti önmagunknak, amilyent a tudatos éberség nem tud adni. Egy sajátos példát mutatok erre, mely nekem ugyan kissé fájdalmas, de kicsinyes szentimentalizmus és szokvány-diszkrécio miatt nem sikkasztom el innen ezt a kétségtelenül érdekes esetet.

Kétségtelen, hogy életem legnagyobb szeretete: Édesanyám volt. Annyit köszönhetek neki, hogy öntudatom nélkülözhetetlen része az, hogy őt szeressem. Egészen haláláig, távolban is, szoros fegyelme alatt éreztem magam és nemcsak tetteimnél, de legbelsőbb gondolataimnál is mindig megkérdeztem: vájjon Anyám mit szólna hozzá. Haláláig mindig szeretetet, menedéket, vigasztalást jelentett az, ha találkoztam vele álmaimban. Egy nyáron egy kis abaújmegyei faluban kaptam halála hírért későn este. Azon az éjjel álmomban otthon voltam és Anyám igen közömbös, pontosabban: ellenségesen közömbös volt irányomban. Napokig sajgott ez az álom nekem. És azóta minden egyes — különben elég gyakori — álmomban, melyben otthon vagyok és találkozom vele: vagy fagyasztóan közönyös, vagy határozottan ellenséges. De sohasem szavakban, hanem: némaságban, arcbán, magaviseletben. Néha régi gyermekként odatördelem térdeihez életem tragikus szárny veréseit; ő vagy szórakozottan másfelé néz, vagy fagyasztó közönyösen hallgat, vagy olyan arccal néz rám, mely némán ezt mondja: — így van jól, ez kellett neked. — Irtózatosan bántottak ezek az álmok, álmaimnak ez a sajátos, kitartó megváltozása Anyám halála óta és keresni kezdtem magamban a magyarázatát. És lassan-

lassan test-lelkem testre, lélekre nem határolt homályos végtelenségéből soha meg nem fajt fájdalmak lettek élő fájássá, soha meg nem sírt sírások szepegtek mostani szomorúsággá. Most láttam meg, hogy már kb. tizennégy éves korom óta bizonyos elidegenedés történt Anyám és köztem, hogy a gyermeki korlátlan lélekközösség megszűnt, hogy sokszor nem értett, sokszor félreértett, sokszor nem adta meg nekem azt, ami többi testvéremnek kijárt tőle. Most láttam meg, hogy egyik testvérem menyire közénk állott. Az Anyám nagy igazságérzete és jósága mellett ez az eltávolodás nem volt olyan, hogy mások észrevehették volna. És annak a nagy szeretetnek a fegyelme, mely minden parányomat betöltötte Anyám iránt: nem engedte meg, hogy a belém szűrődő tövisek tudatosná legyenek. Míg aztán Anyám halálával az álom korlátlan őszinteségében a test-lelkemben megbújó régi Szabó Dezsők mégis visszazepegtek belém azt a bibit, melyet egész tudatos énem sohasem akart megismerni.

Az a lélek tehát, melyet régebben egész lelkünknek tartottak — s a köztudatban ma is ez a lélek: lelki életünknek csak egy kis része, egy kicsike tisztás a nagy én-rengetegben. Olyan ez, mintha a hegedűnél csak a négy húrt neveznök hegedűnek. Pedig az egész hegedű teste, minden parányának minden rezdüllete meghatározója a húrokból kiszálló muzsikának. Az, amit a tudományos lélektanban tudatalattiságnak neveznek — és ezt a műszót oly kedves mindentelintézésel használja a nagyközönség, mintha értene valamit alatta —: nem egyéb, mint egész testünk, egész életén át kapott összes folyamataival. És itt nemcsak a külvilágból, vagy testi életünkben kapott összes folyamatokról van szó. Hanem: lelki életünk ezer és ezer termékei, elsuhanó érzésekről, gondolatokról, akaratokról, melyek tudatunk más felé fordulásában nem lesznek tudatos lelkiéletünk elemeivé. De megőrződneknennünk mint felújulható folyamatok és később, megfelelő hatások alatt, izolálva vagy más

elemekkel keveredve: beléphetnek a tudatba. Mint-ha gramofonlemezek roppant raktára volnánk, melyekben le van raktározva életünk minden világdala és én-dala. És vagy a világ ujjai alatt, vagy belső életünk mozdulása folytán: felszabadul egyik lemezről egy dal és sajátos összefüggések révén egy egész csomó más lemez dala is új életre kel vele.

És egész bizonyos: a tudattalanul felvett folyamatoknak e roppant tömege nem jelent holtan heverő raktáryanagot. A mi corpus psychicumunkban, a mi testleikünkben folyton-folyvást *lelki folyamatok* mennek végbe, melyekről tudatunk szemei nem vesznek tudomást. Ezek a folyamatok elkeveredve a tudatosan kapott folyamatokkal, nemcsak felújlhatnak, de *tudatunkon kívül* gondolati, érzés és okozati folyamatokká fejlődhetnek, melyeknek sokszor csak az eredménye lép a tudatba. De különben is: minden tudatunkban végbement gondolati, érzésbeli vagy akarati folyamatnak vannak ilyen láthatatlan tudatalatti folyamatai. Mert tudatunk és tudatalattiságunk nem két külön világ, egyetlenegy valami: a folyton millió folyamatban élő test-l élek, az én.

A most elmondottakra példa egész művészetem. Soha egyetlen szépirodalmi művemet sem alkottam tudatosan. Például: volt egy csomó *együvé tartozó* gyermekkori tapasztalatom, melyek bizonyos erős érzelmi „gondolati és akarati folyamatokat váltottak ki bennem. Aztán egyszer belém hullott a cím: — Az *Elsodort Falu*. Láttam egy-két alakját s valahogy — homályosan — az egész boltozatát. Egyszer aztán, egy nyáreleji ebédután életunalmában előttem volt az egész, csak papirost kellett elővennem s lerögzítenem a fejezetek címeit. Természetes: a részletek kidolgozásánál már tudatos lelki folyamatok is szerepelnek.

De mindenki ismerheti ezeket a jelenségeket a mindennapi életből. Nem jut eszembe egy szó, egy név, egy mondás. Abbahagyom az erőlködést. Egy-

szerre aztán, — igen gyakran reggeli felébredéskor — csak elem áll. Tékát világos, hogy:

1. A keresés akarata a *tudaton kívül* is továbbműködött.

2. A *tudaton kívül* olyan asszociális folyamatok mentek végbe, melyek felújították az akart folyamatot.

Ismeretes, hogy ezeknek a tudaton kívüli folyamatoknak néha milyen végzetes akarati eredményük van. Például: egy egész életében szelídnek, jónak, félnéknek ismert ember egy egész váratlan felmozdulással megöli feleségét. Ezt a tettet elkövető énje önmaga előtt is idegennek tetszik s beteg mentegetőzéssel nyögi: — Én *nem akartam* ölni, én *nem akartam* ölni. Énje a múltban ezer és ezer olyan benyomást kapott, melyek mind azt mondták, hogy felesége én-je csődjét egész élete vereségét jelenti. De morális-vallásos fegyelmezettsége vagy egyéb okok ezeket a folyamatokat nem engedték tudatába. De azért ezek a folyamatok tovább éltek s olyan akarati folyamatba fejlődtek: hogy mint a gyilkolás elodázhatatlan azonnali szüksége léptek a tudatba és váltották ki a végzetes tettet.

E nélkülözhetetlen kitérés után összefoglalhatom az álomjelenségeket egységbe mutató tényeket:

Az álom-folyamatok emlékezeti folyamatok. Legtöbb rokonságot mutatnak az ébrenlét képzeleti folyamataival.

Emlékezeti folyamatok: mert test-lelkünk — régebbi tudatos, vagy méginkább: tudattalan folyamatainak felújulásai minden elemükben. Képzeleti folyamatok: mert egymáshoz társulásuk nem abban a rendben történik, nem olyan összetételt eredményez: amilyen rendben mi ezeket a folyamatokat a külvilágtól kaptuk s melyeknek összetételét mint a *valóságot* ismerjük. De az álom-folyamatok társulásánál vagy teljesen hiányzik a *cél*, az irányító tudatos akarat, vagy sokkal csekélyebb erővel van jelen, mint az éberség képzeleti jelenségeinél. Elemeiben

az álom is, mint lelki életünk minden jelensége: *tapasztalati lény*.

Legendák vannak arról, hogy a hipnotikus álombaejtés eseteiben milyen csodálatos eredményeket ér el a médiumnál a szuggeráló parancs: olyan nyelveket beszél, amelyekből soha egy kukkot nem hallott, bámulatos tudományos tételeket magyaráz, jóval a műveltsége fölött stb., stb. Egész bizonyos: ezeknek a legendáknak nagy része maszlag. Egész bizonyos: a hipnotikus álom alatt is a szuggeráló akarat csak a valaha felvett, megtörtént folyamatokat mozgósíthatja és hozhatja új társulásokba. Hiszen így is egészen döbbenő eredményeket érhetni el. Mikor én olaszul, angolul vagy németül irodalmi tökéletességgel, gazdag nyelvkincsrel beszélek álmaimban, holott ezeken a nyelveken ébren nem beszélek, csak olvasok: az álomnak ez a *csodája* nem haladja meg a *tapasztalati* tények körét. Ezeken a nyelveken évtizedeken át olvastam, irodalmukat, nyelvi jelenségeiket millió és millió folyamaiban vettem magamba. Voltaképen tehát: minden folyamat megvan bennem arra, hogy ezeket a nyelveket *irodalmilag* (népiesen vagy köznyelvi *álomban sem tudom* beszélni) jól beszéljem. De az éber létben hiányzik a gyakorlat a szó és mondat folyamatok kellő gyors társításához s a beszédhez szükséges fizikai mozdulatok gyors beidegzéséhez. Az álom korlátlanabb, tágabb folyamat-felújulásaiiban ezek a társulások megtörténhetnek az álom-akarat irányításai szerint. De itt is csak olyan folyamatok mozgósításáról van szó, melyek már megvannak bennem.

A latin vers lefordítása esetében ugyanolyan jelenséggel állunk szemben, mint mikor éber állapotban egy keresett emlékezteti folyamatot (név, szó, mondat, évszám etc.) nem a tudatos keresés alatt, hanem csak később, tudatunkon kívül vagyunk képesek felújítani. De hasonló az eset: mikor valamit *megálmodunk*, mikor egy *ál munk beteljesedik*. Csakhogy ebben az esetben tudattalan folyamat-

társulásaink, *tudattalan logikánk* nem az éber tudatba lép be, hanem az álomba. Például: valaki megálmodja, hogy egy kereskedő barátja öngyilkos lesz. Pedig ébren semmi okot nem tudna mondani arra, ami ezt az öngyilkosságot megmagyarázná. Felébred s csakhamar azt a hírt veszi, hogy barátja öngyilkos lett. Ebben az esetben is, kétségtelen: a múlt folyamán ezer és ezer olyan apró jelt kapott barátjáról, barátja arcából, beszédéből, bármely körülményéből, melyek azt az érzést vitték belé, hogy barátjára tűrhetetlenül ránehezedett az élet. De vagy másfelé volt fordulva a tudata, vagy ezek a folyamatok nem voltak elég erősek arra, hogy átörjék tudata akaratát. Az elmosódott tudatú álomban aztán ezek a folyamatok felújultak s egy olyan álomba társultak, mely, mint egy tudatos logikai indukció eredménye: megmondta a barátjában rejtőző akaratot. Ebben az esetben is, mint a tudatos logikai gondolkodásnál, már meglevő folyamatok társulásairól van szó. Ide tartoznak az éber állapot összes „*megérzései*“ és az álmok összes megálmodásai.

A harmadik csoport álmai, azok az álmok: melyek minden embernél többször-kevesebbszer megisméltődnek: vagy organikus megalkotottságunk azonosságából, vagy a ránkható társadalmi élet közös szükségeiből és hatásaiból magyarázhatók meg. Például: a harmadik csoport *c)*, *d)*, *i)* álma inkább az előbbi, a *g)* és *h)* álma inkább az utóbbi magyarázat körébe tartozik. Bár természetes: a két területet nem lehet teljesen elválasztani egymástól.

Az olyan általános álmjelenségek, mint a repülés, magyarázatukat talán részben az emberi szervezet fejlődésének titkaiban és nagy részben: különösen abban a legtöbbször tudattalan mély vágyban lelik, mely gyermek és fiatal korunkban megvan bennünk a repülés után.

Onánikus hajlammal vagy más nemi eltévelyeléssel terhelt emberek szeretik az álmjelensége-

ket, általában a lelki jelenségeket mind a gyermekkor nemi folyamataira visszavezetni. Kétségtelen, hogy ennél tudományellenesebb, hülyébb és piszkosabb tudomány-babona még nem gombázott fel az emberothadás fertőiben. Lehetséges: hogy egész lelki életünk az éhség és a nemi vágy mozdulásai-ból differenciálódott a mai végtelen gazdagságú lelki létté. De e mögött a fejlődés mögött sok száz-ezer év van. *A végtelen múlt folyamán e két éhség kielégítéséből annyi új tartalmú lelki folyamat és lelki funkció jött létre, melyek mint új meghatározó tényezők megint az új folyamatok és új funkciók végtelen sorát hozták létre és így tovább: hogy ma az összes jelenségeket e két éhségre, vagy azok valamelyikére vinni vissza: az ostobaság légtérbe-lyesebb formája.* Ha ezelőtt egy félmillió évvel a hímember barangolása közben találkozott egy nős' tényemberrel, ráugrott és kielégítette magát: ez természetes jelenség volt. De ha ma az Andrassy-útor egy sétáló úr ráugorna egy szembejövő nőre ha sonló kísérletezéssel: ez *ma*, mégha az illető népképviselő volna is: az örület egy ritka és megdöb-bentő formája volna. Kétségtelen, hogy az emberben minden összefügg és minden folyamata valamilyen kapcsolatban van minden folyamatával és minden folyamata kapcsolatban van az emberi szervezet alapmeghatározottságaival. De a sokszázezer-éves lelki élet önmaga annyi új meghatározó elemet, annyi új funkciójú folyamatot hozott létre» hogy az álomjelenségeket és általában a lelki jelenségeket egy, vagy két, vagy három meghatározó okra visszavezetni: tudomány-ellenes ostobaság. A lelki fejlődés mai fokán épp úgy lehetnek a fejlődés folyamán létrejött lelki okok az előidéző és meghatározó elemek, mint a szervi, a fizikai okok. Ilyen meghatározó lelki tényező nagyon sok van és mind több lesz. Az ember sokkal gazdagabb, mint ahogy a beteg emberek elképzelik. A mai lelki jelenségeket mind visszavezetni a nemi ösztönre, oly „tudományos és bölcs“ eljárás, mintha a Petőfi-

Társaság irodalmát az „*ős-sejt*“ rossz tulajdonságaiból igyekeznek kimagyarázni.

Születése percétől kezdve a világ millió és millió folyamatban lesz az ember testi folyamatává. Azonkívül táplálkozása és lelki életének mind bonyolultabb továbbfejlődése is folyton ezer és ezer folyamatot visz életébe. Ez a végére mehetetlenül rengeteg folyamat sohasem „*fér*“ egyszerre lelkébe s az ébrenlét gyakorlati meghatározottságai és megkötöttségei közt e folyamatoknak csak igen csekély részét élheti lelkévé. De felújulásra képes, bennünk már megtörtént folyamatokban magunkban hordjuk test-lelkünk egész múltját, minden életét, tudottat és tudattalant egyaránt. Ezer és ezer érzéklet, emlékezés, vágy, félelem, öröm, akarat stb., stb. lapang mint alvó állat az én-dsungenl végtelen bozótjaiban, de ezek közül csak igen kevés ébred be az éberlét célos, irányított, tudatos lelkébe. De az álom eltompult, homályos, szétoldott vagy meg nem kötött tudatában a lélek sorompói lehullanak s az alvó test fekvő helyzete, szervi állapota s pszihikai tényezőinek véletlene szerint régi — talán sohasem tudatos — érzékelések, örömek, szomorúságok, emlékezések, vágyak újulnak fel álom-életévé. De a legmitológikusabb álom is: elemeiben époly megélt, tapasztalati tény, mint a nappali célos életnek legtudatosabban felvett tényei. A költőknek tetszett — nem tudom, miért — az életet mint álmot feltüntetni: *la vida es sueno*. Pedig éppen az ellenkező a valóság: *el sueno es vida*, az álom élet: az *én* valaha megélt tudatos vagy tudattalan folyamatainak sajátos társulású felújulása.

Milyen tényezők határozzák meg: hogy éppen ezek és ezek a folyamatok újuljanak fel és irányítsák társulásukat a keletkező álommá? Említettem, hogy álmaim milyen igen-igen ritka esetben folyamányai, következményei, kapcsolatos jelenségei az előtte való nap, sőt napok, tudatos életének, viszonyainak és akaratainak. Ismeretes a következő eset: huzamosabban végzünk valamely szellemi munkát,

elfáradunk. Akkor egy egészen más természetű szellemi munkába fogunk: és ezt teljes frissességgel, pihent erővel tudjuk végezni. Tehát: ha lelki életünk bizonyos folyamatokba belefárad: más folyamatok végzésére szinte mohóbban képes. Valószínűleg ez a tény a legfontosabb tényező abban: hogy alvásunk alatt legtöbbször más folyamatok újulnak föl az álom életévé, mint az előző nap, vagy napok tudatos életében. És igen valószínű, hogy e folyamatok felidőzésében, társulásában: a test-lélek legmélyebb, bár igen sokszor nemtudatos, akaratai, érzései, félelmei, vágyai stb. a döntő tényezők.

Egyszerűen: technikus terminusok és tudományos örvénykedések nélkül igyekeztem számot adni arról a másik életemről, mely voltaképpen nem külön élet s melyben az *én* életének ugyanazok az alaptörvényei és jelenségei nyilatkoznak meg, mint az éber életben. A nagyközönségnek írtam és nem az a vágy vezetett, hogy valami elképesztő újat mondjak, hanem: hogy betekintést adjak test-lelkünk egységes életébe. Sikerült-e megadnom ezt az egységbe-látást? Nem tudom. De egy bizonyos: A test-lélek egységes életének törvényszerű jelenségeiben tovazajló élet sokkal gazdagabb, végtelenebb csodájú csoda: mint a kis ostobák csodái s a nagy svihákok szétvetett lábú theóriái.

Városmajor, 1937. január 6.

III.

Irodalom—kultúra

A MAGYAR IRODALOM SAJÁTOS ARCA.

Mikor ezt mondjuk: *francia irodalom, angol irodalom, orosz irodalom*: az egyéniség határozott különiségével szuggeráló *egységek* idéződnek elénk, sajátos, millió vonásból összetevődő arcok, melyek az emberré deltázó világ külön-külön ágyazású, sajátos tovarohanású módjait mutatják. Meghatározásba gyömöszölni, összes elemeire analizálni ezeket az egységeket, ezeket a külön arcokat: lehetetlen. De főbb vonásaikat úgy megrajzolhatjuk: hogy azok egységbe futása mégis beleéleti a szemekbe az egész arcot: a test-lélek minden hullámaiban tova-zajló sajátos életet.

De itt vigyáznunk kell egy különben igen természetes, magától értetődő tényre. Felsorolom pld. a francia irodalom jellemző vonásait. Természetes, hogy e vonások közt talán egyetlenegy sem fog akadni, melyet egyik vagy másik nép irodalmában meg ne lehetne találni. A termő embertalaj közös nagy egysége elég magyarázat ehhez. De: ezek a vonások olyan erővel, olyan megnyilatkozási folyamatokban és *olyan összetételben*: mégis csupán a francia irodalom egyéni arcát mondják.

Van-é a magyar irodalomnak egy ilyen ősz izenetű, a többi irodalmakétól teljesen külön egyéni arca? És ha van: melyek ennek az arcnak jellemző vonásai?

Istenverte, pontosabban: Wotan-rúgta irodalomtörténetünk és irodalmi kritikánk ezt a kérdést fel sem vetette. Mindenféle katedráink ernyedetlenül tehetségtelen és nagyrészt germánul-terhelt te-lekkönyvvezetőinek irodalomvizsgálata állandóan

kétféle kétségbeejtésben merült ki. Az első: szellemi életünk legsajátosabb arcú alkotóinak műveit gazul és bután szétrágcsálták *idegen hatásokra*, természetesen mindenekelőtt *német hatásokra*. Így tökkelütötték az ezerévet vonagló magyar test-lélekből feltömörlő Bánk-Bán páratlanul külön ígézeti mérhetetlen katédrálisát shakespearei hatássá, így nyálasták szét a magyar bánat legmélyebbről jövő, csodálatos mosolygású holdvilág-szonátáit: a Csokonay költészetét vagy hetvenféle német hatásra. Ez volt természetes végzeti bűnhődésünk: hogy szellemi életünk a németiség legagyvelőtlebb ideköpöttjeinek bitangjába hagytuk. Így aztán: ha a magyar paraszt köpött egyet, sváb hatás volt: mert a sváb paraszt is köpik. A fene egye meg a hülye gazembereit!

De ezek a szürke állomány nélkül szürkellő „tudósok” mégis magyar állampolgárok voltak. A magyar verejtékből, a magyar szellem zsírján szopták kukra a pocakjukat, attól kaptak rangot, befolyást, jólétet, tatárjárási dús előnyöket. Ennyi jóért csak kellett valamivel fizetni a magyar palinak. Ez a bölcs felismerés teremtette meg irodalmi működésük másik ágát: *a nemzeti szellemet*. Ez egy mindenféle lepcsés, üres és kongó szavakból összehabarcsolt generálszaft volt. Ezzel aztán úgy nyakoncsurgatták a magyar szellem minden tragikus építőjét, hogy az édesanyjuk is messze undorodott tőlük.

Ez a „*nemzeti szellem*” volt nemzedékeken át az a becstelen löre, mellyel vakká szapulták a szerencsétlen magyar Vazulkák szeméit. Mit mutatott meg ez *a nemzeti szellem* a magyar termők alkotásaiban? Elvezetett-é az önismeréshez, a magyar faj legmélyebb arcához, a magyar életakarát tartalmához, az organikus magyar célok ösztönös meglátásához, a sajátos magyar erők megismeréséhez? Kiégetett már csírájában minden ily érdeklődést s a fiatal lelket egy hülye toast puffogó frázisaival mérgezte tele. Ez a *nemzeti szellem* lebegtette, lóbálta minden boltja cégéréül a magyar csalatás szomorú

madarát: a turult. Hogy tátogatott a csőrével, hogy igyekezett szárnyakká vergődni első lábait, hogy törekedett minél sasabbul sasiani! És ha végre a szegény magyar Benjámint a nagy zaklatásban ki tudta nyitni a látóbbik szemét is: meglátta a durva természetrajzi csalást. Ez nem turul, ez nem sas, ez nem a magyar életakarat lendülése a jövő felé. Ez egy magát étvágyában turánivá mozgósított zabálásra sárló éhes svábbogár.

1.

Felállítom a tételt: a magyar irodalom Európának egyik legsajátosabb, legeredetibb arcú irodalma. Hiszen a legsajátosabb, az első pillantásra szembeötlő körülmény éppen az: *hogyan azok a történelmi folyamatok, melyek Nyugateurópa irodalmi fejlődését századokon át determinálták: a magyar irodalom életbe épülésében jelentősebb nyomokat nem hagytak.*

A kereszténység, pontosabban: a középkor katólicizmusa, mely oly dús virágzásokat adott a nyugateurópai irodalmaknak: a magyar irodalomnak nem jelent semmit. Nyelvemlékeink idegen nyelvekből, idegen papoktól áttördelt dadogása nem élő, nem szerves része a magyar irodalomnak. És ha véletlenül mégis magyar talajból, magyar szent körül fakadnak a legendák, mint a Szent László-legendák: a mennybéli csodák olyan hajrásan lovon-rohanóságok, olyan csuhajosan kupánütések: lát-szik: hogy itt az ősi lélek pogány mondái ministrálnak a szentségbe lovagolt magyar úrnak.

A protestantizmus sem kivétel fennebbi tételünk alól. Kétségtelen: hogy a protestantizmus adta meg a nagy történelmi lökést az európai magyar irodalom életbe indulására. De nem vallási tartalmával, nem Kálvin vagy Luther új hiteinek sajátos atmoszférájával. Hanem azzal, hogy az ősi magyar pszihét felszabadította a nagyrészt idegenekkel

uralkodó idegen vallás vaskényszerű uralma alul. Amikor a protestantizmussal a népi nyelv csodálatos gazdag feláradással betör a bármily vallású katedrákba és Bibliákba: ez a magyar Nílus áradása s habjaiban ott van az ős termő magyar lélek millió csirája. A legkomikusabb ostobaság pld. a magyar nép lelkében élő s irodalmunkban fokozatosan megnyilvánuló fatalizmust a Kálvin elvont és tömegektől nem érthető praedestinációs dogmája hatásának tekinteni. A keleti fatalizmus ős pogány lelke az, mely az új hit lehetőségeiben újból önmagává nyújtózik a több százados zsibbadásból.

A királyság, a monarchikus és rendi életberendezés szintén nem ad semmi jelentőset irodalmunknak. Nincs külön udvari, lovagi, rendi költészetünk és irodalmunk s a királyságnak az a mély, formáló kapcsolata az irodalommal, mely pld. a franciáknál egész a forradalomig megvan, nálunk ismeretlen. Mert, kivéve az első ismeretlen és fejletlen századokat: nálunk a királyság is idegen élősdiséget jelentett: a magyarság betörését idegen hatalom, idegen pszihé, idegen nyelv és idegen életcélok formáiba és nem a magyar életakarat legfensőbb megszervezését.

De — és ez döntőjelentőségű hiány — századokon át, kevés túlzással 1867-ig, nem volt igazi polgárságunk és nem volt igazi városi életünk sem. Ami eféie volt Magyarországon, az minden elemében, tehát nyelvében is idegen volt. Így *hiányzott éppen az a réteg, mely a nyugateurópai irodalmak legtöbb és legfőbb gyökereinek életet adott s %i irodalmak jellegét meghatározta.*

Melyik talajban nőnek hát a magyar irodalom gyökerei? Milyen forrásból fakadnak a dolgokból magát előtorkoskodó ember e mély kacagásai és ezek az időtlen sírások? Ez r. talaj a magyar élet egyetlen termő humusza. Ez adja a kenyeret és a vért. A pénzt és a hatalmat. És az adta az örökbe építő lelket. Ez a talaj: a magyar paraszt.

Mármost: ha a magyar irodalomra gyakorolt idegen irodalmi hatásokat vizsgáljuk: az eredmény éppen az: *hogyan ezek a hatások egészen jelentéktelenek.* Egyet kivéve: a latin hatást.

Valóban: ha a nagy, reprezentatív magyar alkotások egész sorát nézzük és elsősorban mégis csak ez a magyar irodalom, nemcsak a német hatás teljes hiányát állapíthatjuk meg bennük. Hanem: e művek egész lelki levegője, megvalósulásuk módja, emberi és dologi kisugárzásuk nemcsak a — germán, hanem anti-germán is. És ennek a jelenségnek nem az az egyetlen oka, hogy a magyar életösztön mindig a németiséget érezte a megemésztő legfőbb veszedelemnek. De az is: *hogyan a magyar psziché az összes európai lelkialkatok közt éppen a német pszichétől áll minden elemében, minden megnyilatkozásában az emberileg lehető legnagyobb távolságra.*

Ez magyarázza meg, hogy a szellemi életünkben, egész kultúránkban — általában mindig a törvényekbe szervezett erőszak kényszerére — érvényesülő német hatások majdnem mindig beteg jelenségeket, a magyar életcsírák elfojtását jelentik. Ismétlem: a magyar irodalomban a német hatás olyan értéktelen melléknyafogásokban nyilvánul, hogy említeni sem érdemes. De ez a beteg átszívódású német hatás tette, hogy a magyar egyetemek nem a magyar életakarát, a magyar adottságokból fakadó életcélok műhelyei, hanem igen sok megnyilvánulásukban egy sajátos, minden magyar szellemi bimbót lehervasztó germán imbecillitás bacillus-terjesztői. Ez a gyilkos hatás tette a magyar középosztály ideológiáját az állandó öngyilkosság és önvakítás örült eszközévé. Ez akadályozza meg mindmáig, hogy a magyar törvények, a magyar iskola, a magyar lélek kifejező, védő és továbbfejlesztő formái legyenek. Ez a megemésztő átok okozta, hogy államférfiaink az otthoni W. C. hűvös tit-

kában hallatlanul *intransigens magyarok*. De amikor kenyeret, pénzt, rangot, állást, befolyást osztogatnak szét a magyar verejték felgyült eredményéből: mindig idegen száj, idegen zseb, idegen cél, idegen jövő felé jutnak az élet ajándékai.

A latin hatás vizsgálatánál — és ezalatt a latin és francia irodalom hatását értjük — igen érdekes eredményre jutunk. Szó sem lehet arról, hogy a magyar irodalom valamelyik kiváló alkotása olyan átdolgozásszerű megfelelője volna bármely latin vagy francia műnek, mint pld. a *Corneille Cidje* a spanyol *Cidnek* (*Ines de Castro: Las mocedades del Cid*), vagy a *Molière Don Jüanja* spanyol eredetijének (*Tirso de Molina: El Convidado de piedra*), *Daudet Petit Chosea* és *Jackje Dickens Copperfield Dávidjának*. Az anyagi átvétel itt is jelentéktelen g inkább csak a magyar renaissance (18. sz. második, 19. sz. első fele) kisebb íróinál található. A latin hatás egyik legsajátosabb jelensége egész szellemi életünknek s minden új hulláma éppen az ősi termő magyar psziché egy új életbe lendülését, a művészileg mind jobban kiteljesedő magyar arc mind erősebb szuggesztívóját jelenti. Mert eltekintve a különben ránk oly jelentős klasszikus versformáktól: *voltaképen nem anyagilag, nem mintákban, még csak nem is annyira szellemileg hatott a latin és francia irodalom a magyar irodalomra*. Egy egészen sajátos hatással állunk itt szemben: *a német életformákba bespanyolcsizmázott magyar szellem a rokonabb és termékenyítőbb latin és francia szellem érintéseitől mozdult fel zsibbadásaiból az élet felé, hogy legősibb, legmélyebb erőit ébressze fel szellemi életünk új és új megépítésére. A latin hatás tehát éppen az önmagára-találást, az önmegismerést, az eredeti magyar lélek újabb és újabb hódítását jelenti irodalmunkban és egész szellemi életünkben*.

És íme: teológusaink nagyrésze Németországot járja és mégis a francia kálvinizmus szabadítja vissza a magyar szellemet ősi pogány pszichéje termő erőihez. Egy tudóska újabban azzal próbálta meg-

magyarázni — kellő lutheri idézettel — ezt a jelenséget, hogy a magyar teológusok nem értettek németül s így ott hagyva Németországot, átrándultak Genfbe, beszívni Kálvin lelkét. Íme: egy tipikus eset, mikor rábukkanva egy véletlen adatra, elszánt nagy általánosítást rittyent a „tudós“ ámbíció s a verébpöttyre emeletes házat kanyarít. A tudományos börze szomorú végzetszerűsége, hogy a lelkes törtető minden doktori értekezés, minden magántanári dolgozat és egyetemi tanári kinevezés számára valami még soha sehol megnevezett „újat“ akar szülni, ha mást nem, egy új szerencsétlen kis idéttlen Anonímuszt. Egész bizonyos, hogy teológusaink egy jelentékeny része tudott németül s a hosszú németországi tartózkodás alatt a mohó nyelvtanulás e századában mindenik csak ment valamire a német nyelv ismeretében. Egész bizonyos, hogy egy jelentékeny rész sohasem ment Genfbe, *és aki a magyar protestantizmus történetét csak kissé is ismeri, tudja: hogy első protestáns papjaink jelentékeny része először igenis a lutheri protestantizmust fogadta el és csak azután nyújtózkodott be Kálvin pogány magyar kereszténységébe.* Igen: itt mélyebb erők dolgoztak. Kálvin érintésétől a magyar lélek legsajátosabb erői mozdulnak egy saját törvényű, saját célú termésre és alkotásra. Oly hatalmas erejű ez a Kálvin alkalmából új életre ébredt magyar szellem, hogy Erdélyben azok a szász és román tömegek, melyeket — kényszerrel vagy anélkül — magához ránt az új vallás: nemcsak nyelvben, de szervesen, egész testükben-lelkükben részei lesznek a magyar fajnak.

Amint a középkorban uralkodó idegen szellemiség alul Kálvin mozdítása indította új küzdelemre és termésre a magyar lélek sajátos erőit: a folytonos vérvesztésben mindinkább a németiség anyagi és szellemi nyomása alá bágyadó magyarság a 18-ik század második felében megint a latin (latin és francia) széltől ébred saját lelkéhez. Mindenki tudja, hogy mit jelentenek a klasszikus vers-

formák a magyar nyelvnek és a magyar versnek. És azt is: hogy a Berzsenyi, Kisfaludy Károly, Vörösmarty klasszikus formájú magyar versei minden kalászukban a magyar humusz sajátos mély izeneteit, legkülönösebb erőit hozzák a lélekbe. Az a francia hatás pedig, mely a 18-ik század végének több kisebb íróját, izgatja fel a harangkondításra: a magyar romanticizmus nagy alkotóinál: Vörösmartynál, Petőfinél, Jókainál, Eötvösnél, Keménynél megint a legsajátosabban magyar gyümölcsöket terem.

És végül: Petőfi — Arany nagy nemzedéke után, mondjuk: 1867-től a huszadik század elejéig értéktelen epigon-nemzedékek következnek. Versben és prózában a mondatok csak úgy konganak a nagy hazafiságtól és a fentebb bemutatott nemzeti szellemtől. De e művek eszközeiben, érzésvilágukban, igen sokszor formáikban is a nemzetközi irodalom zörgései. Vagy pedig szolgálai lecke-felmondások Petőfi—Arany—Jókai tanár urak előadásai után. És az, aki ebbe a pállott és csirátlan világba az élet és új termés evangéliumát hozza: megint a francia levegőben fürdeti magát a magyar élet-halálharc csontos Szigfridjévé.

Az Ady példája már matematikai tisztasággal mutatja meg a magyar irodalomra és szellemiségre gyakorolt latin hatások természetét. *Ady költészete az emberi megtermés semmilyen folyamatában, a művészi alkotás semmilyen mozzanatában nem francia hatás. Hallatlanul zömök ostobaság volt Adyt a szimbolista költők közé sorozni. Nagyobb különbséget nem lehet elképzelni, mint azt, mely az Ady művészetét elválasztja a 19-ik századvégi francia szimbolizmus költészetétől. A francia hatás egész lényege ez: Ady Párizs csiráztató levegőjében látta meg saját legmélyebb erőit. Ott kapta az életkedvet, az élethitet, hogy hazajöve előgyötörje magából a magyar Bánat legmélyebb rejtett, legtéljesebb arcát.*

3.

A magyar irodalom termő talaját keresve: a magyar parasztra találtunk. És valóban: a magyar irodalomnak minden elemére kiható, egész felépülésében formáló erejű legfőbb, lényegkülönbsége a nyugati irodalmakkal szemben: *a magyar irodalom nem különadott el, mint azt a nyugati irodalmak már életük kezdetén megtették, a paraszti pszihétől. Ellenkezőleg: egész fejlődése folyamán mint legmélyebben ható erő: azok az elemek hatnak a magyar irodalom művészi megépítésében, melyeket a paraszti lélek őrzött meg és mentett át a századok fojtogatásai közt.*

Mit jelent ez? A magyar irodalom egész fejlődése folyamán a kiváló alkotók hosszú sorozata: mikor ki akarta fejezni az, emberi kacagássá és sírássá összeczáporozó világot, a csókban és a kenyérben tova zuhanó embert, a család édességét és a világ emberijesztéseit, szóval, az egész világ-víziót: azoknak a pszihikai és nyelvi elemeknek és eszközöknek a segítségével valósította meg alkotását — ösztönösen vagy tudatosan —, melyeket a magyar paraszti lélek hozott a századok mélyéről s amelyek a magyar népköltészetben és népművészetben jutottak kifejezésre.

Líránk fejlődésében, ha nem is egész teljességében és mégkevésbé egész mélységében, ezt a tényt már régen meglátták. Már a Balassi előtti világi líra hozzánk érkezett maradványai is ritmusukban, nyelvi megvalósulásukban a népköltészet indítottjai. Első nagy lírikusunk, Balassi, akit filológiánk nem éppen szent egyszerűségei szétoztattak hetvenhétféle hatásra: művészete egész sajátos arcában a magyar népköltészet gyermeke. Hiszen azok a lírikusok is, kiket származásukért jógyügyűen „főrangú“ lírikusoknak neveztek el: irodalmilag egyáltalán nem főrangúak, hanem Balassi hatásán át a népköltészet halványabb következményei. Nagyszerű kuruc-költészetünk, melyet idegen csir-

kefogóink hülyén és gazul ki akarnak lopni a magyar művészet valóságai közül: a magyar népi költészet csodálatos felvirágzása. A tizennyolcadik század második felében, már a magyar újjáéledés elején és még olyan tudós költőnél is, mint Faludi, meg-megüt a népköltészet lehellete. Az aztán közismert, hogy csodálatos gazdagsággal felfakadó műlíránkban egész Petőfi-ig mit jelentett a népköltészet.

De nem látták meg Ady esetét, Ady jelentőségét ezen a téren. És azzal, hogy nagy-kukán besorozták a szimbolista költők közé: *éppen fejlődéstani, irodalomtörténeti jelentését lopták el a szem elől*. Már Vörösmartynál és Petőfinél megkezdődik a népies hatás egy mélyebb és nagyobb művészi jelentőségű folyamata. Az a nem külső, nem első szemnyitásra látszó mély, organikus hatás. Amikor a költő *nem akar* népi jellegű alkotást teremteni. De tüdejében, vére ritmusában, én-öserdeje minden gyökerénél ott van a belehelt népköltészet, mint ott van anyjának arca s gyermekélete első öröms és fájó rezgései. És amikor alkot: sírásának és kacagásának végzetesen egyéni lejtéseiben, víziójának sajátos erdejében, nyelvének legmélyebb ízében: mégis akarva-nemakarva: ott bújnak a népköltészet áthangolt ritmusai, ott sejtődnek a népszem feltágulásai a világmesére, ott szuggerál a népnyelv zsúfolt élete. *A népi hatásnak ez az átfejlődése teljesen egyéni művészetté: eddig Adynál érte meg legmagasabb fokát, legszélesebb megteljesedését. Így lett Ady költészete a magyar népballada legfelső fejlődési foka, legmélyebb művészi kifejezője.*

Mi a ballada? Mint a történő ember egyetlen folyamát sem: úgy ezt sem lehet meghatározásba tömöríteni, ha csak nem akarunk megelégedni egy gyermekded szóörgővel. A ballada: a világzápor végzetes, irgalmatlan, sötét tovarohanásának megpillantása. Az anyag és az embervilág millió gyilkos vagy fájdalmas arcában zúdul az élet-Niagara a halál felé és megfacsart, döbrent szívünkől a ré-

mület szaggatott dalú ritmusában vacognak ki e szörnyű rohanás belénk cikkázó tovatépődő képei. Mert mint gyermek a sötét szobában az anyai mesét: saját húsunkban, vérünkben, idegünkben rettegjük, fájjuk, ámuljuk ezt a lélegzetállító, vak-iramú sodrát az arcokban és szívekben elzuhanó emberzápornak. Mert tudjuk, hogy a mi szívünk és a mi akaratunk, a mi csókunk és a mi életálmunk végzete is ez a világtalan rohanás. És kell, hogy ajkunkon ott dideregjen a megmondó ritmus, kell a könny és a felszisszenés a sírba zuhanás fölött: mert különben megszakadnánk a belénk özönlő végzettől. A balladában az életnek embersorsokon át zuhanó ős végzetű halálba-futásának félelme szepg ki a megijedt ember-gyermek ajakán.

A balladának tehát a következő hat jellemző lelki eleme van. *Első*: Rohanás-szerű víziója a halálba záporozó embersorsnak. *Második*: a vízió szaggatottsága, hiszen ebben a veszett iramban csak egyes suhanás-részek villanhatnak belénk. *Harmadik*: vak megérezése annak, hogy ebben a bomlott omlásban minden parány egy ősi végzet muszája szerint hull. *Negyedik*: Az irtózatot forgatagban még nem látott végzet-rémek folytonos sejtése, az életdidergés állandó remegése, *ötödik*: A halál-gravitáció érzése az élet minden hulló parányában. *És végül*: az ajakra dalban kifakadó vízió, a megrémült szív lírája: az ember gyermek felszabadító éneke az életéjszakában a végzet-mumus ijesztéseire.

Ezek a jellemző vonásai annak a műfajnak, melyet a végzet és az úr ezernyi gyötrésébe facsart magyar paraszt kitermett a népköltészet sötétkelyhű Victoria regiájának. Természetes: hogy a népballadában mindez a térbeliség megfoghatóságai-ban, anyagilag fejeződik ki. A világvízió rohanása: erős lüktetésű külső cselekményekben vagy történetekben. A vízió szaggatottsága: azáltal, hogy a cselekménynek vagy a történéseknek csak a legfőbb mozzanatait viszi be a világ sodrába. A világot didergő lélek végzet-érzése rémsejtelmei, halál-meg-

szállottsága: jósjelekben, magától megkonduló harangokban, vérző kendőben, megbotló lóban, felkísértő halottakban, csontvázakban, fehérlepedőben: az embergyermek primitív objektíválásaiban fejlődnek ki.

A német romantikusok és Aranyék is így csináltak balladát. És ez volt az ők emeletes tévedése, mely az ős népi talaj e tragikus nedvekből élő virága helyett irodalmi stílusgyakorlatokat adott, hűvöket, izetleneket, papírszagúakat.

Ismeretes: hogyan lett a pogány mondákból a keresztény meghatározottságban legenda s hogyan fejlődött át az eposz a 15-ik századtól regénnyé. Vagyis: ugyanazok a lelki folyamatok, melyek a pogány világban mondákat, a 9—14-ik századokban eposzokat teremttek: hogyan adtak a kereszténység, illetve a kifejlett városi élet polgáriasságának új viszonyai közt legendát vagy regényt. Aki ismeri e tényeket, megérti: hogy *ugyanazok a lelki folyamatok a modern kor viszonyai közt nem adhatják a balladának ugyanazon formáit, mint a népi balladák megtermésének századaiban*. Először is: ma már nincs meg az a mítoszt termő babonás látás és hit, mely a balladai csoda tárgyi, anyagi raktárát megtöltötte. Azután és legfőképp: a mai ember általában nem rikító külső cselekvényekben él s nem kiötlő, mindenkitől körültapintható tragédiákban bukik el. Szürke napjai egyhangú folyamában jár hivatalba, bankba, iskolába, üzletbe s ott végzi a változó napok azonosan megismétlődő feladatát. Reggelizik, ebédel, vacsorázik, eljár a kávéházba, a klubjába, elolvassa az újságját, eljátsza a maga kártya- vagy billiárd-játszmáját, sétál, lefekszik, alszik. Seholy semmi kiáltó összeütközés, semmi felharsanó küzdelem, a végzetes birkózásnak vagy a felömlő életsírásnak semmi tragikai pátosza. Meri *a modern ember balladája már nem kívül történik*. Benn: a testlélek mélyebb titkaiban, honnan fel-fel döng a végzet, a halál és az akarat harca: ott fakad a modern ballada. Ott magunkban, belsőkben: a felkísértő

temetők, a test és lélek irtózatos lökései közt pillantjuk meg a rajtunk át halálba rohanó életzapot, ott énünk vad bozótjaiban villannak belénk e végzetes omlás szaggatott jelenetei, ott sejtjük és rettegjük a világ ólálkodó rémeit, ott: saját test-lelkünk hullásaiban érezzük az irtózatos halálgravitációt. Mint a régi vad századok anyagtól, időtől, úrtól, végzettől korbácsolt parasztjának: kell, kell a ballada. Kell a megszabadító ritmus ajkunkon, hogy feloldjon bennünket, ha csak egy percre is, e szörnyű iramú vízió, e fojtó szorongás didergéséből. Csoda-é hát, ha Ady Endre teremté meg az ős paraszti ballada újkelyhű sötét virágait: a modern magyar balladákat?

Igen: Ady verseinek talán nyolcvan százaléka: ballada, vagy legalább is balladás suhanású líra. A *Lédával a bálban*, *Az én koporsó-paripám*, a *Halál a sínek közt*, az *Ős Kaján*, hogy másokat ne említsék: épp oly teljességben, a műfaj összes lelki folyamataiból fakadóan balladák, mint a *Kádár Kata*, a *Kőműves Kelemenné*, vagy bármely más eredeti magyar népballada. Így fejlődik a magyar népköltészet a magyar líra legnagyobb alkotójában a modern magyar műlíra egy új kifejezési formájává.

4.

A prózában már nem mindig látták meg a népköltészet e folytonható erejét. Pedig ott indít prózánk egész fejlődésében a mai napig. A 16-ik és 17-ik század hitvitás és prédikációs irodalmának parasztra mártott dús termését még senkisem adta át a magyar köztudatnak egy tisztán irodalmi vizsgálat szintézisében. De nincs ilyen irodalmi szintézisünk az óriási Pázmányról, erről a mérhetetlen örök pogány-magyar parasztról. Hogy vágat az ellenség nyomába acélpatájú mondatain, milyen ős paraszti gajdolással gúnyolja őket, hogy megcsúfolja gondolat-tornyaikat, mini ama szentgallenli paraszt az idegen isten tornyát, hogy nem téveszt

egyetlen nyilat sem. Hogyan színlel látszó megfutamodásokat, hogy aztán hirtelen megfordulva, szilaj huj! huj!-jal torozza ki kegyetlen pogány kedvét a legázolt ellenségen. Nemcsak nyelve minden esz-közét: de a gúny, a humor, a ravasz okoskodás, az ős példákkal bizonyító bölcsesség fegyvereit is a magyar paraszt ős arzenáljából veszi. Ő prózánkban az első roppant monumentuma a legmagasabb egyéni művészetté tömörülő paraszti lelki kincseknek. Kevésbé látták meg prózánk második nagy virágzásában: a 19-ik század elején, a népművészet ható erejét. Itt mellőznöm kell a példák teljes feltárását, mint pld. Vörösmarty egy-két újhangú vidám elbeszélését, melyekben a népies csoda-látás és humor egy új, sajátos prózai művészetre mutat utat. Csakis a legnagyobb példát veszem: Jókai Mórt, hiszen kétségtelenül: ő volt a magyar próza legnagyobb hatása a 19-ik században. Jókai egész világ- és emberlátása: a népmese látása, a magyar paraszt ősi világra bámulása. A jó és a rossz harca a világ s gonosz és jó arckban, gonosz és jó szívekben folyik az ősi párbaj. Egy ködösarcú, határozatlan körvonalú Isten vigyázza a küzdelmet, aki talán adja a közömbös megfigyelőt, de suttyomban oda-odasegít a jónak és elgáncsolja a gonoszt. Mert kétségtelenül, becsületesre, bizonyísten: a jó fog győzni! Neki *kell* győznie, hogy holnap reggel is fel bírjunk kelni a napi homokzsák cipelésére. Ezért indul meg minden regényében egy legkisebb királyfi, tele a jó szellemek minden győzelmes ajándékaival és aki számára a világ tárgyakba és emberekbe bújt jóságai minden sürgősen szükséges csodát megteremnek: hogy győzzön és bedobbantsa a letaposott, megrabolt, megszorított szívekbe: hogy lesz vidám holnap és gyógyító igazság vár a világ mélyén. A Jókai-mese folyása népmese, a Jókai mitológia népmítológia, a Jókai emberrajzolás a népmese emberlátása. És humora és gúnyja és tréfája és derült életnevetése: a néplélek felzajló napsugarai.

Könnyen kimutathatnám: hogy a magyar próza legújabb nagy hullámvetéseiben: az *Elsodort Faluban*, a *Segítség!-ben*, a *Csodálatos életben*, a *Karácsony Kolozsvárt-ban*, a *Bors vezér megtérésében*, a *Kötél legendájában* egészen hasonló folyamat ment végbe ahhoz, mely az Ady lírájában teljesült meg: a népművészet, a néplélek alkotó erőinek felzívódása egy teljesen egyéni művészetté. De itt igen közeli rokonomról kellene beszélnem s nem búsítom a honi szíveket.

5.

Ezt már sokan észrevették: a magyar irodalomnak egyik legsajátosabb megkülönböztető vonása a nyugati irodalmakkal szemben: hogy a maga egészében és minden nagy képviselőjében is: *sokkal, inkább a közösség irodalma, sokkal inkább történelmi problémájú, mint ezek az irodalmak*. A magyar líra és a magyar próza egész fejlődésében és majdnem minden kiváló alkotásában: állandó töprengés, szorongás, segítség-kiáltás, megmutatás, könyörgés, vád, harc: a magyar közösség (faj, nemzet) életproblémái körül.

Ezt a jelenséget csak igen kis mértékben magyarázza meg az, hogy kis nemzet vagyunk s így a közösség problémáihoz szükség van minden elmére, minden akaratra. Minden okát csak végzetesen sajátos történelmi helyzetünk teljes ismeretével láthatjuk meg. Az idegen életformákba, idegen életcélokba ezer éven át beprokrusteszezett magyarság minden ősirányú megnyilatkozása, minden saját szervei törvényű életkifejlődése, minden szemnyitása saját organikus életcéljaira halálos veszélyt jelentett az idegen kizsákmányolásnak az első germán hittérítő feltűnése óta a mai napig: 1934. október 16-ig. Ezért minden ilyen magyar megmozdulásra: hóhér, börtön, gályarabság, sarc, vagy szelídőbb napjainkban: hivatalos üldözés, mellőzés, agyonhallgatás, rágalom, kenyérvesztés volt a fele-

let. Természetes, hogy a magyar írók, akiknek életük lényege, lelkük lelke: tehetségük vagy zsenijük volt az: hogy a magyar pszihé, a magyar életakarát kifejezői legyenek: százszorosán és mintegy betömörítve saját testükbe-lelkükbe érezték az egész közösség, az egész termő és kizsákmányolt magyarság ezeréves tragikumát. Hiszen a közösség tragédiája az ők alkotói erőinek legegységibb tragédiáját, a közösség pusztulása a saját irtózatos magánosságukat és pusztulásukat jelentette és jelenti. Ők a stigmák az idegen zsiványoktól megfeszített magyarság testén s bennük fakad fel az időtlen magyar tragédia fekete vére.

És a magyar irodalom e történelmi szorongásának, e folytonos gyötrődésének a közösség problémái körül: megint csak a magyar paraszt a középpontja. A nyugati irodalomban a sajátosan paraszttal foglalkozó művek mintegy külön kis ekzotikus szegletet alkotnak. A magyar irodalomnak egész fejlődésében állandó megszállottsága, lidércnyomása és szerelme, derűje és jajgatása, egyszóval: legfőbb problémája: a magyar paraszt. A magyar lélek örök kifejezői, a magyar evangélium papjai a paraszt sorsában látták és látják eldőlni a magyarság élet-halálküzdelmét.

Már Heltai együgyű meséin átsír a magyar paraszt szenvedése. A magyar katona, a magyar népi nép sorsa a kuruc költészet leggyakoribb sírása. Széchenyi döbbenetes teljességében látja meg, hogy mit jelent a magyar paraszt a magyarságnak. Katonánál a magyar úr tragédiája: Bánk bán mellett ott van a magyar paraszt tragédiája: Tiborc. Az a jelenet, mikor az éhségtől, családja szörnyű víziójától bekorbácsolt Tiborc odasetteng Bánk bánhoz s meg-megérintve köntösét, sírva hívja a Nagyúr figyelmét a maga paraszti tragédiájához, de az a saját végzete dübörgésétől nem hallja a könyörgő parasztot: ezer év magyar tragikumát foglalja csodálatos művészettel örökre megmondó képletbe. Tiborc után jön Ludas Matyi, aki már az új idők me-

rész életkövetelésével üti vissza sérelmeit a bitang úron.

Arra rá sem kell mutatnom, hogy a 19-ik század nagy nemzedéke: Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai stb. mit jelentenek a magyar paraszti sors és a paraszti problémák irodalmi megjelenítésének. De máig sincs kellő helyére emelve Eötvös két nagy legénye, a magyar irodalomnak az utolsó időkig két legforradalmasabb műve: a *Magyarország 1514-ben* és a *Falu Jegyzője*. Mindkét mű mély távlatokban mutatja meg a paraszti végzetet s történelmi problémáink középpontjába állítja a magyar parasztot. A huszadik század elejének irodalmi feltámadása mindenekelőtt a magyar paraszt problémájának új erejű felkísértését jelenti. Móricz Zsigmond szűk hatású, elfogult és egyoldalú művészete mégis sok figyelmeztető anyagot ad a magyar paraszt sorsát illetőleg. Az Ady magyar siralmainak zokogó refrénje: a magyar paraszt. És fentebb említett közeli rokonom egész művészete történelmi ultimátuma a magyar paraszt élet jogainak, ő csak azért volt magyar, azért tudott alkotni és azért nem pusztul el a megemésztő akaratok gyilkosságaiban: mert van magyar paraszt. Az ő lelkében a magyar paraszt: a magyarul egyetlen lehetséges élethit, a magyar jövő egyetlen valósága, a hónától meglopott faj minden védő, megtartó és termő ereje.

6.

A magyar irodalom e történelmi szorongásának, e folytonos birkózásának van egy folyton megismétlődő sajátos vonása. Az új küzdelemre, új hősi próbálkozásra induló írói nemzedékeknek újból és újból úgy tűnik föl, hogy ők a magyar lét és nem lét utolsó pillanatában érkeztek s bennük dől el a magyar élet-halál harc. A tragikus magyar éjszakában a magyar Virrasztók mindegyre és mindegyre a tizenkettedik órát hallják ütni. A szerencsétlen magyarság mindig egy tizenkettedik óra hallucinációjában vonaglott.

A tizenkettedik óra félelme, az élet-halál harc elszánt döbbenete jajgat, átkozódik és hív a 16-ik és 17-ik század egész hitvitázó irodalmában. Minden harcosa mintegy a magyarság holnap végítéletét akarja megakadályozni azzal, hogy a lélek minden lehető markolásával átdugovicstítusozza a másítható lelket a saját egyetlen igaz hitéhez. Mert mindenik fél nemcsak vallási tévelygést lát a másik hitben: hanem legfőképp: a magyarság minden történelmi szenvedésének okozóját az isteni bosszú értelmében. Az élet és halál nagy percét érzi Zrínyi, a költő, mikor elüvölti Török Áfiumát. A magyar élet vagy halál változó ígéreteit rikkantja vagy sírja a kuruc költészet. Az élet és halál kérdésének riasztása mozdítja fel a 18-ik század második felében a magyar renaissance megindítóit. E végzetes megérzés feszül a Bánk bán katédrálisának ropant íveiben. Ezt az érzést mondja Vörösmarty egész költészete, ez van, mint egy örök képletben kifejezve a Szózatban. De ott van ez az érzés e nagy nemzedék minden tagjában. És új végzeti erővel újul fel ez az érzés Adynál és az én művészetemben

7.

A halál felé rohanás a folytonos sötét víziója, e meg-meg újuló gigászi birkózás a kaszás vitézzel, a leöklözött szívek elzuhanása, a felkísértő századok zokogása, mint malmoké a pokolban: összeadnak egy végzetes rohanású, komor, tragikus egyetlen óriási költeményt, mely balladai jellegű. Igen: a magyar irodalom a maga egészében egyetlen gigászi ballada: örökös indulásokkal az élet meghódítására, örökös elzuhanásokkal s amelyből folyton kidöngenek a birkózó élet és halál vak tántorgású léptei. Ballada, ahol a magyar Bende vitéz új és új éjszakai tornára várja a megölhetetlen tegnapi holtat: a magyar végzetét. A magyar irodalom balladás jellegű, központi műfaja a ballada és bármely műfajú kiváló alkotásaiban lépten-nyomon balladai zuhanású részekre bukkanunk.

8.

És ennek a balladának hőse is van. Mindig az az arc: néha széthomályosuló vonásokkal, néha kiteljesedően mondvá meg az egész végzetet. Ez Toldi Miklós, a roppant erejű magyar, az élet gazdag kincsű elhivatottja, aki a termés, az alkotás egybeölelő tiszta vágyakozásaival indul az élet meghódítására. De az idegen szívű, idegen parancsú, idegen célú Magyarorszáiban hiában keres hazát építő erőinek. Meg nem értve, gyanúsítva, rágalmazva, mellőzve, üzve és kítúrva elhagyottan és megtörten kell rá tántorognia a halál valamelyik útjára, hogy megássa önsídját. És ereje nem védelem az övéinek, kiválósága nem világra ötlő zászlója fajának, összes dús kincsével nem lehet jövő és megkönnyebbitett holnap a magyarság számára. Koravémen, koratörten pusztul sírjába, míg kis idegen bitang senkik dombomra zabálják magukat az ország megterített asztalánál. Ez a Toldi Miklós a magyar irodalom központi típusa, folyton felkísértő arca. Ez a *Bánk bán Peturja*, ez *Viola a Falu Jegyzőjében*, ez az egész magyar parasztság a *Magyarország 1514-ben* szomorú eposzában. Ez az arc sejtődik fel Jókai nagy indulású, tragikusan letörő hősein. Ez lesz örök szimbólum Arany trilógiájában. Ez az arc kísért mindenütt Tolnai regényeiben, ezt az arcot viseli Mikszáth sok alakja. És ha az irtózatot vad haj tó vadászatban Ady felénk emeli ős szépségű arcát: gyermekül és hősként, dacosan és síró kéréssel Toldi Lőrincné gyermeke nyúl felénk. Régi végzetű, új arcú Toldi Miklós az *Elsodort Faluban* Farkas Miklós, a *Segítség!*-ben Boor Bálint. És egész művészetem élő teste vonagló húsa az egyetlen örök Toldi Miklósnak, a magyar parasztnak. De nálam már feltűnik a megváltott és megváltó Toldi Miklós arca is. Bőjtthe János, Szabó Pista a végzet megtörését, új, győzelmes holnapokat izennek a jövő falé menőknek.

Természetesen, mint minden emberi arcnál: a magyar irodalom arcának megrajzolásánál is a végtelenig lehetne felsorolni az egyéni vonásokat. De ez ellenkeznék azzal a felfogásunkkal: hogy az irodalmi és művészi egyéniségeket — alkotókat és műveket egyaránt — mindig a lehető legrövidebb szintézisbe kell tömöríteni. Aztán: a sok fától az elvont dolgokban még eléggé járatlan közönségünk könnyen nem látná meg az erdőt.

De egy-két igen jellemző vonást még ki kell emelnünk. Mindenekelőtt azt a páratlan fokú dinamizmust, azt a zsúfolt erejű zuhatagos előömlést, mellyel a lelki tartalom kifejezéssé lesz s mely igen sok írónknál olyan fokú, hogy nemigen találjuk párját a világirodalomban. *Pázmány* mondatai a dolgok beérzékelésének, a víziós képességnek, az akarat szuggerálásnak oly irtózatossá erejét árasztják át az olvasóba, hogy a gondolatokat és érzéseket szinte testileg, forróvérrel és melegen remegő hússal domborítják a lélekbe. *Katona* és *Berzsenyi* oly zsúfolt tömörséggel zúdítták belénk a műveikben történő humánomot, hogy valósággal meggyötör, megsajgat, mikor behorzsolódik lelkünk kapuján. *Vörösmarty*nál, *Petőfiné*nél, *Aranynál*, *Ady*nál hihetetlen erővel irrádiáló alkotásokat találunk. És ezt a mind az öt érzékbe, egész test-lelkünkbe átrontó dinamizmust a *Segítség!* írójánál még ellenségei sem tagadták.

De a felzsúfolt erők harsogó zuhatagjai mellett, a magyar lélek mély szükségéül csodálatos csendes szigetek bújnak s az ős idill végtelenül szelíd virágai nyílnak, melyek mint cirógató gyermekkezek, jóságra melegítik az élet zord harcosát. Mert két arcú a magyar: a szilaj férfi erők féktelen, gátat törő örök kamasza, akinek kellenek a nagy zúdulású erőpazarlások, a szemnyitó roppant virtuosok, mint kell a féktelen rohanás a pusztai csikónak, és az édesanyja kezére hajló jófiú magyar, a

szeretőjét csodálatos gyöngédséggel, ereje kedves félénkségével körülgondoskodó nővédő férfi. De ereje és gyöngédsége egyaránt a férfi lélek mozdulásai. Nincs férfiasabb irodalom, mint a mienk.

A roppant feszengő erők s az idillé nyíló gyöngédségek ellentéte az egész magyar néplélek és népköltészet egyik uralkodó vonása. Így találjuk meg a vérben bokázó vad katonadalok, a falbontó dárídóban csuhajozó szilaj nóták mellett népköltészetünkben a csóknak, a fakadó kalásznak, a világ szelíd szépségeinek majdnem zsoltárokká párázó Jehellet-finom dalait. És az előbb felsorolt dinamikus írók majd mindenikénél megtaláljuk a halk élet-suhanások, a lélek falainál madár-szárnyú gyöngédséggel elsikló mély titkú apró szépségek, a szeretet és gyöngédség ős pihentetésű boldog vagy szomorú idilljeit. És így találunk a magyar népköltészetben és műirodalomban egyaránt egy olyan mély gyökerű, végzetes virágú egyetemes anyagkultuszt, melyhez hasonlót nem mutathat a nyugati irodalom.

10.

De erős, vagy gyöngéd, nevető vagy szomorú: a magyar lélek, a magyar irodalom sohasem szentimentális. Ereje, férfiasságának méltósága minden percben sokkal inkább tudatba sajgó, minthogy az lehessen. Hiszen talán éppen a szentimentalizmus az a legfőbb különbség, mely oly messze ijeszt benünket a német pszihétől. Szeretet és öröm, fájdalom és életcsüggedés: még nőinkben sem lesz szentimentalizmus soha s az érzélgés minden faja utálatos előttünk. Ez egyik döntően, elválasztóan legfőbb vonása a magyar léleknek. Talán a keleti népek királyi öntudata van e sajátságunk gyökerénél. A magyar nem szereti érzelmeit elmesélni, elkántalm kiérzelegni. Egy mozdulattal, egy arcrándulással, a szemek és száj átvillanó néma beszédeivel fejezi ki azt, ami benne öröm vagy bánat, szeretet vagy harag, vagy más mozdulása a világtól lökött

léleknek. Ez a lelki sajátság aztán népköltészetünk és műirodalmunk egy sajátos művészi vonását magyarázza meg. A bármily tartalmú líra sohasem az érzelmek közvetlen elmondásában, eléneklésében, hanem: képekben, víziókban és legtöbbször mozdulatokban, cselekvényben fejeződik ki. Magyarázó iskolai például a Petőfi juhászát hozom föl, ki nagyot üt botjával a szamár fejére. Külön terjedelmes tanulmány kellene ahhoz, hogy ezt a vonást végig kísérem egész népköltészetünkben s műirodalmunk minden nagy alkotójánál, versben és prózában egyaránt.

11.

És végül: itt van a legnagyobb, a legmélyebb-ről és legtávolabbról jött csoda: a magyar nyelv. Ez a nyelv, mely a magyar paraszt bűvő patakjaiban átmentette az ősi magyar lélek minden kincsét az ellenséges századokon át. Ez a nyelv, mely tudományos és hivatalos téren még talán hiányos és botladozó: *de a költői alkotás terén ma Európa leggazdagabb, legtöbb lehetőséget adó, legtöbb hangú hangszere*. Meg nem kötött, a lélek suhanásai szerint változó mondatrendjével, a történet ember legbelső mozdulásait kilüktető változó mondat-hangsúlyával, gazdag szóképzésével, ahol minden pillanatban igévé lehet lökni a látszólagosan mozdulatlant s áttetsző fogalommal lehet rögzíteni az átvillanó életrohanásokat, a ragok szélesskálájú viszonyításával, a szinonimák dús árnyalataival, a más-salhangzók kifejező összecsengéseivel stb., stb. minden eddig elképzelt határon túl megmondója tud lenni a sírásban és kacagásban tovazuhanó emberzápornak. Szinte felszabadulunk általa a térbeliség láncai alul, mintegy belesodor a tiszta idő folyamába az örök-levés rohanásába, a lélek-test egységes suhanásaiba, ahol minden mozdulat és tovaillanás s nem horgony az emberi fájdalom és emberi öröm. Ez a nyelv Európa legmozdulóbb, legdinamikusabb költői nyelve, és ugyanakkor: vizionárius, képgaz-

dagsága páratlan az európai nyelvek között. Az ős világözön átzuhogva a magyar paraszti lélek gátjain csodálatos virág-tajtékba viharzott fel s a népből átáradva legmélyebb kifejezői lelkébe: tele-szórta virágaival az egész magyar irodalmat.

12.

A paraszt, a paraszt, a magyar paraszt. Ez volt megisméltődő refrénje tanulmányunk minden részének. Ő az életet adó humusz és ő a megtermékenyítő elem, ő a formáló erő és ő az emberi tartalom, ő a mozdító élet és a legmélyebb szín. La littérature hongroise est la chose du paysan hongrois. A magyar irodalom: a magyar paraszt ténye.

Tragikus gladiátora a kenyérnek és a vérnek: őt nyomták a nehéz századok. Ő vitte roppant hátán a magyar ezer évet és víg kosztosait. És meg-rabolt, agyoncsigázott, agyonéhezett, folyton meg-csapolt testéből még mindig és mindig torkig lak-hattak istenek és urak, idegen pribékek s az üzlet idefutott sakáljai. Ezer éven át soha sem volt hol-napja, az ezerév egyetlenegy világtalan ma volt számára: a vak robot, az örök adó mája. És ez az örökké megsarcolt, Dózsa tüzében megpörkölt, mil-lió csatatéren csapravert, minden jövőtől vissza-rúgott örök. Ézsau, ez az új napok politikai csirke-fogóitól kigazdává nikotexezett magyar paraszt, mint a tenger súlya alá dugott bűvös palack, csodá-latos szellemet rejtett magában. És mikor a magyar lélek szent lázú kőművesei örökbe építik a magyar életsírást, a magyar életörömet és életakaratot: a csodát látó szív áhítatos elámulásával látjuk: hogy az alkotásra mozduló lelkekben, a feltömörlő mo-numentumok roppant íveiben, az előfakadó virágok gyöngye szirmaiban: ő terem, ő alkot, ő épít, ő adja az örök vigasztalást és a halhatatlan reményt: ő, a kenyér ős ítéletű, durva kezű gályarabja: az örök magyar paraszt.

Farkasrét, 1934. október 16.

KULTÚRFÖLÉNY ÉS KULTÚRPOLITIKA.

Klebensberg gróf azzal az ernyedetlen pátosszal, melyen ugyan némelyek felismerni vélik a modern politika gyári jegyét, de amelynek őszinteségében kétkednünk mégsem szabad: elkiáltotta már honunk és Európa minden kukkabb domborodásán, hogy ő kultúrfölény-politikát csinál. A nemes gróf ilyenkor tagadhatatlanul ama látványosságok közé tartozik, amelyek Pintér tanár úrnak *a fenséges hatással* szemben felállított követelményeinek minden *ismérvét* kimerítik. E kimerült ismérveknek jelen esetben valóságos wagneri kíséretet ad v a holtra-dolgozott, agyon-priváttanítóskodó nyomorgó tanárok kísérteties gyomorzenéje. Hiába, mindig muzsikus nép voltunk: még kultúrfölényt is zenekísérettel csinálunk.

De ez még csak a kezdet. A gróf úr fölény-svungja azonban az egyenlőtlenül gyorsuló mozgások közé tartozik. Részéről éppúgy várhat minden percben fölény-meglepetést Hunnia, mint gutaütést az elmeszesedett turáni. És tényleg: a gróf úr kijelentette, hogy miután Pécsen új Heidelberget, Szegeden új Milyenberget teremtett, porosz kultusz-minisztert nálunk végig hadiszemléztetett, porosz miniszternél rapportozott, most: húsz év alatt a budai Dunaparton a véres magyar földből előmosolyogja az új Dahlemet.

Nagy zengés támadt erre a szumirzend szívek táján. A nagy mamut-öröm mellett, hogy a gróf úr kultúrsugárzásában még húsz évig napfürdőzhetünk, kéjesen csiklandott a kis cickány-boldogság is: hogy a derék Klebensberg gróf után lesz Heidelbergünk, Ilyenbergünk, olyan Bergünk, Dahlemünk. És így,

ha a kultúrfölény szép ígérését el is ragadja tőlünk a végzet: a Berg-többtermelésben Hunnia egy lóhosszal érkezik be minden más népek elé.

Konok Koppányok azonban elmélkedni kezdtek és elárnyékosodtak. Feltették a destruktív kérdést: — Vájjon a magyar kultúrának tényleg az a föladata, hogy — bergeket és Dahlemeket teremjen? Vájjon Magyarországon az jelenti-e az igazi, becsületes és nem Potemkinos (kínos) kultúrfölényt, ha a magyar paraszt, a magyar munkás véres verejtékéből ilyen germán kultúr-luxus-hallokat emelünk? Ezek a kérdések aztán engem is a következő szellemi nyugtalanságokba riasztottak.

Tegyük fel, hogy valaki egy aeroplánról lepottyan az Alföldre. A turáni jelleg megőrzéséért tegyük fel, hogy az illetőt Frohfresser Willibáldnak hívják. És akkor miniszterelnökünk nyakoncsípi őt:

— Te most hullottál a nyakunkba, holtbizonyosan idegen vagy; légy tehát e föld legfőbb gazdatisztje és csinálj nekem termésfölényt.

És akkor az idegen maga köré gyűjti a környék nagyon metafizikai, nagyon szellemtörténetes, nagyon sokkötetes germánkáit (ilyen mindenütt sok van), összeszűri velük a szellemtudományt és azt mondja:

— Az én blútom ősi hazájában ananász-többtermelés van. Tehát a termésfölény az ananász-többtermelés. Varázsoljuk hát ezt a birkapaprikásos, Koppányos Alföldet ananász Dahlemmé.

És akkor a nehéz paraszton kihörgött budgetet jól megvágva: ássák, fúrják a földet, vagonokkal vetik az ananászmagot. Sőt, hogy a külföld felé fordított kirakat hamarabb mutasson eredményt: fűzfára, akácra, keserű-lapura szép érett ananászokat kötözgetnek. És tényleg: a reformátor és segédgermankái fölényesen megélnék ebből a fölényeskedésből. De *a termés?* Itt-ott kihalványlik a földből egy csenevész ananász-bergke, egy halálra ítélt ananász-Dahlemke. De temetői bús meddőség az egész óriási

föld, de éhen pusztul az egész bennszülött lakosság. *Miért?*

Mert a föld akar. Mert a talajnak múltja, titkai, egyénisége vannak. Mert a titokzatos őszanya nem akar Bergeket és Dahlemeket teremni. Mert ismerni kell a földet, a rögök titkos erőit, barna ölének mély törvényeit, haragjait és évezredek szeretetét. Mert csak úgy lehetsz jó gazda: ha anyád, szertőd és gyermeked a föld.

Vájjon egy közösség, egy faj a maga folyton áramló pszichéjével nem éppen ilyen őstalaj? De több csirájú, több titkú és bonyodalmasabb törvényei vannak. És aki egy nép lélekformálásának, lelkitermelésének irányítását el meri vállalni: annak önmagában, saját húsában, vérében, idegeiben, minden sejtjében kell ismernie az illető nép lelkét, az évezredek titkos termő és megtartó erőit, az életkedv és alkotás bűjt csiráit, a millió és millió lelki történés rejtett folyamait. Ezt ésszel, szorgalommal, tudománnyal egészen megtanulni nem lehet. Ezek csak segédeszközök lehetnek.

Vájjon, ha a szilvafánál az a termésfövény, hogy minél nagyobb, minél több cukortartalmú és minél több szilvát teremjen: ez-e a termésfövény egy banknál, egy gyárnál, egy politikusnál? Mi lenne, ha a jeles grófnál abban jelentkeznék a termésfövény, hogy homlokán, orrán s plasztikája más örömein roppant besztercei szilvák dahlemződnének a világ kultúrfáhigkájtyába? Vájjon az egyes organizmusoknál, sajátos törvényeik és ősi mechanizmusuk szerint, nem más-más életnyilatkozás jelent termés- és kultúrfövényt? Vájjon a magyar organizmus természetes, ősi talajerőitől adott kultúrfövénye nem más-e, mint az olaszé, mint a franciáé és azé a derék s tényleg nem gyenge könyökű fajé, mely a jeles grófot kvaterkázhatja magáénak?

Itt a probléma lényege s ennek a meggondolásnak ott kell lennie minden kulturális, minden szellemi irányítás gyökerénél. Mert a germán ananász aggatása nem jelent magyar termést. *Ez a magyar*

fa csiráit, életnedveit nem fogja virágba, termésbe csalni. Ettől a magyar fa akkor pusztulhat el, mikor sorsa irgalmatlansága akarja. Ez a kultúrfölény legfennebb azoknak a hoch-, all- és überdajcsóknak jelent kosztot, kik ezeket a kakukgyümölcsöket ráaggatják a bús magyar ágakra. Mikor egy fajnál, egy nemzetnél kultúrfölényt állapítunk meg: ez természetesen nem lehet érvényes az egyetemes emberi minden mozdulatára, minden ágára, mert ilyen kultúrfölénye egy nemzetnek, egy fajnak sincs. *A kultúrfölény az illető faj vagy nemzet sajátos erőinek ősirányú megnyilatkozása s így az illető nemzet vagy faj legmélyebb arca ismerszik meg benne.* Így pld. a németeknek van kultúrfölényük a zenében és filozófiában, de nincs az irodalomban és különösen nincs a lírában és a regényben. Az oroszoknak óriási kultúrfölénye van a regényben, míg a kultúra igen sok terén meglehetősen hátul áll a nemzetek sorában. Amerikának a gyáripárterén van roppant kultúrfölénye. Művészetben és irodalomban alig lehetne hasonló megállapítást tenni számára. *A kultúrfölény tehát egy faj, egy nemzet sajátos erőinek legvidámabb, legösztönösebb megnyilatkozása. Életakarátának, alkotásának őstileg determinált iránya.*

Mit kell tehát annak tennie, aki a magyar kultúrfölénynek akar kultúrpolitikát csinálni? Gyökeréig kell vizsgálnia: melyek voltak a múlt folyamán a magyarság sajátos erői, hajlamai? Milyen téren, milyen körülmények közt, milyen módozatokkal bomlottak alkotásokba. Hol, melyik néprétegben vannak a faj legmélyebb kincsei, legsajátosabb képességei, színei. Hogyan lehet a faji pszichére hatni. Milyen utakat, milyen lehetőségeket kell neki nyitni, hogy minden értékét előteremje.

És hogy itt bizonyos nagyon olcsó ellenvetés-elhessegessenek: természetes, hogy egy ország kultúrpolitikájának a kulturális termelés minden más ágát is ápolnia kell s folytonos ráhatásokkal kell új és új képességeket beidegzni a nép alkotó erői közé

De ezt nem lehet úgy csinálni, amint a kommunisták teoretikusai tették. Mert tételük igen helyesen, az volt, hogy a proletárnak joga van minden művészethez: a Zerkovitzokon csorduló kültelki népet egyszerre beültették az Opera padjaiba- a Bach zenéje mellé. Azok aztán a nekik semmit sem mondó művészet előtt ökölnyi cseppekben izzadták, hogy milyen nehéz proletárnak lenni. De *a kultúrfőlény-politikának főfeladata mégis ez: minden lehetőséget biztosítani és megteremteni, hogy azok a faji erők, melyek a múltban sajátos kincseket tudtak adni az emberiségnek, szabad és teljes kifejlődést kapjanak.* Ez a tétel a faji egyéniség s a sajátos színekből gazdagodó egyetemes emberi kultúra érdekeit egyaránt védi.

Ezek után ideje van megkérdezni: mi is az a magyar kultúrfőlény? A kultúrának mely területei azok, ahol a magyarság egyrészt sajátos értékeket, másrészt több értéket tudott adni az emberiségnek? *Mert ennek az ismerete adja meg egy helyes és természetes kultúrfőlény-politika alapelveit feladatait, irányait.*

Amint egész gazdasági életünk, egész politikai fennmaradásunk: úgy egész kultúránk alapja a magyar paraszt. A magyar parasztban, a magyar népben van az ősi pszihé minden értéke, minden alkotó ereje. Mert egy percre sem szabad felednünk: mi abban tudunk nagyok lenni, az elpusztíthatatlan erőnk, amit keletről, Ázsiából hoztunk. Európa csak a trágya lehet, az őstalaj Ázsia. Milyen téren tudott hát a kultúrfőlény diadalára erősíteni ez a magyar parasztban megőrzött pszihé?

1. Kultúrfőlényünk van mindenekelőtt a népművészetek s a népköltészet terén. Ez minden kultúrfőlényünk alapereje és szint adó forrása. Népzeneink, népdalunk az emberiség legsajátosabb kultúrértékei közé tartozik, jó jelek mutatják (Bartók, Kodály), hogy alapja lehet egy sajátos fejlődésű magyar zeneművészetnek. Népies díszítő művészeink bármely népével versenyeznek. Népköltésze-

tünk pedig, pontosabban: néplíránk a humánus mélységével s a kifejezés csodás művészetével tagadhatatlanul fölötte áll Európa bármely néplírájának.

2. Ebből az ősi erőből fakadóan: kultúrfölényünk van az irodalomban a líra és a regény terén. A magyar lírát még a kommunizmus nemzetközi szellemi munkásai is az európai líra élén látták. A magyar regény újabb terméseivel sajátos és új színt adó helyet hódítottunk magunknak Európa nagy regény-nemzetei között. Csak röviden jelzem, hogy ez a magyar műlíra és szép-próza oly mértékben a néplíra és népmese folytatása és legfelsőbb megvalósulása, hogy ehhez hasonló jelenséget nem ismerünk Európában.

3. De a legnagyobb csodájú kultúrfölényünk maga a nyelv: az irodalmi magyar nyelv. Minden elképzelhetően lehetséges akadály ellenében e nyelvet az emberi lélek egyik legbámulatosabb gazdagságú hangszerévé fejlesztettük. Erről azonban külön tanulmányban fogok szólni.

4. A képzőművészetek közül a festészetben értünk el kultúrfölényt.

5. A tudományos téren elért fölényeink is mély gyökerű összefüggésben vannak az eddigiekkel. Nagy kultúrfölényünk van a nyelvészetben: a nyelvtörténeti kutatások és összehasonlító nyelvészet terén. A Révay, Verseggy, Szarvas Gábor, Brassai Sámuel, Budenz, Vámbéry és mások nevei egész napjainkig megőrzik ezt a fölényt számunkra.

6. Kultúrfölényünk van az ethnográfiai kutatások terén. De az idegenlelkű állam ezen a téren nem adta meg a lehetőségeket, hogy a rokontalan helyzetünkre váró nagy feladatokat megoldjuk.

7. Végül szép fölényt értünk el a történelmi kutatások terén, hiszen itt is egészen sajátos feladataink vannak. Mindenekelőtt a nagy *Katona* érv itt, ki egészen európai nagyságú értéket jelent. De sok más tiszteletreméltó név követi. Az elért eredmény azonban inkább csak őstörténelmünk kutatá-

sát s a történelmi adatok gyűjtését jelenti. Politikai és szociális történetünk az uralkodó osztályok hatása és a germán befolyás miatt még teljesen a jövő feladata. Sajátos kultúrtörténetünkhöz is még csak szórványos monográfiák vannak készen.

Íme: ezeknek teljes ismerete kell kultúrfölnyünk továbbépítésére. Most vizsgáljuk meg, hogy a gróf kultúrpolitikája mit tett és mit nem tett.

I. Mit tett Klebelsberg gróf?

1. Engedte tovább germánosítani a magyar közoktatást az egész vonalon. A minisztériumban az irányító helyek nagy részét, az egyetemek katedráit blútfervántok töltötték meg. Legsajátosabb egyetemünkön, pld. a gazdasági egyetemen ez a jelenség olyan arányú, hogy a politikai szemérem legszerényebb követelményeire is fittyet hány. De germánok lepték el a közoktatás egész vonalát. Ezek tudattalanul is, akaratlanul is, a vér vak parancsai szerint saját féle lelket csinálnak s *az új nemzedékből azokat válasszák ki folytatóiknak, kiket egész ösztönös énjük, vérük és lelkük legmélyebb gyökerei szerint a maguk képére alkotottaknak látnak.* De családi és gyermekkori összeköttetések is a sajátvéreük ápolására ösztönzik őket.

2. Ráépített Szeged és Pécs nyakára egy-egy súlyos egyetemet azzal a nagyszerű érveléssel, hogy ne szaporítsuk a szellemi proletárságot. Pécs és Szeged város lakosságának és környékük azon néprétegének, mely emberanyagot küld az egyetemekre: túlnyomó része sváb. A numerus clausus ügyes kezelésével s a kitűnő földrajzi helyzettel tehát el lehet érni, *hogy az egyetemek a magyar élet minden helyét egyhamar e derék faj kebeléből lássák el.* Szegeden ezt a célt ideig-óráig elálcázza az Erdélyből odakerült magyar diákok kultúrkoksmázása. De minden pompásan megy a maga útján.

3. Szétkaparta egyik legszebb intézetünket: a budapesti Paedagógiumot, hol a felső népoktatás: a tanítóképzők és polgári iskolák tanárai nyertek kiképzést. Ez a minden ízében modern és magyar inté-

zet nagyszerűen végezte feladatát. És roppant fontos volt, hogy a felső népoktatás tanárai, kik egész életüket a vidék legszegényebb kultúrájú helyein töltik, legalább az ifjúság legfogékonyabb éveiben a modern Budapest termékenyítő gazdag levegőjét szívják be. De nincs kegyelem! Szegedre kergették őket. A néplélek legfőbb formálói is lassanként a szegedvidéki svábság derék keresztényeiből fognak kikerülni.

4. Nagyharangú magyar kollégiumokkal rakja meg a külföldet, különösen Ausztriát és Németországot. *Pedig a miatt a legnagyobb különbség miatt, mely a német és magyar psziché közt van, a német kultúra lehet ránk nézve a legkevésbé termékenyítő.* Ezek a helyek nem a magyar nyelvet, a magyar pszichét propagálják világgá. Okos csereviszonyban a németekkel: ezek a helyek újabb és újabb előretolt várai a német nyelvnek és német pszichének. Így *szellemi életünk leendő vezetői egész gondolkodásukkal bespanyolcsizmásodnak a német pszichébe és a magyar nyelvet is mindinkább elfelejtik.* Így történhetett meg, hogy ezelőtt három évvel a magyar nyelv legfőbb öre: a Magyar Tudományos Akadémia értesítőt adott ki oly nyelvhibákkal, amilyeneket egy harmadik reálistánál is csak testi fenytékkal lehet elintézni.

5. A nemes gróf egy magyar közoktatási miniszter szájában döbbenetes falstaffizmussal a magyar paraszt, a mindent adó magyar falu kulturális kiépítését kultúr-birkaaprikás kimérésének mondta. Legutóbbi cikkében pedig, egyik napilapban, egész ódái hangon szavalja, hogy Pest környéke, Budaörs, Budakeszi stb., stb. az *iskolapaloták* egész sorát fogják kapni. Ez már nem birkaaprikás. Ezek a falvak a germánság várai, a magyar nyelvnek, a magyar pszichének konok gyűlölettel ellentálló svábok, halálos gyűrű a magyarság fiatal fővárosa körül. *Ezt nevezik flagrans kultúrfölény-politikának.*

II. Most tegyük fel a másik kérdést: mit nem tett a gróf úr? Itt módszert kell változtatnom. Te-

kintettel viszonyainkra s a Bibliának arra a komoly intésére, hogy a bíró az ajtó előtt áll: csak szerény kérdéseket teszek fel.

1. Mit tett Klebelsberg gróf a magyar nyelv védelmére, tiszta fejlődésének biztosítására, belső propagálására? Mit tett a tudományos magyar nyelv, mit a mindennap jobban megfertőzött köznyelv érdekében? Biztosította-e az iskolákban a magyar nyelv kellő arányú elültetését?

2. Mit tett és mit tesz a miniszter a főváros németnyelvű rétegeiben s a környék idegen nyelvű falvaiban a magyar nyelv terjesztésére és végleges hódítására? Mert frázist lehet gyártani: de a magyar kultúra egészsége s az a feladat, mellyel az emberiségnek tartozik, megköveteli, hogy ez idegen nyelvfoltok eltűnjenek a fővárosból és környékéről. *Ez fennmaradásunk egyik legegyszerűbb feltétele.* Vagy Széchenyit is B-listára tesszük? Hiszen ő is gróf volt.

3. Ethnográfiai kutatásunk és gyűjtésünk megkapja-e azt az arányú támogatást, melyet a rokonságtalan helyzetünkből folyó rendkívüli jelentősége és sajátos feladatai megkívánnak? Hány népművészeti iskola van az országban, melyek a magyar falut visszafüldetik ősi pszichéje alkotóerőibe, magát a falut minden külsőségében megszépítik s *a népművészetet a falu új kenyérforrásává teszik egy hatalmas világpropagandával? Hol vannak a fővárosban a magyar népművészet, a magyar dal, a magyar zene, a magyar tánc szétsugárzó tűzhelyei?* A magyar etnográfia, a magyar népművészet, a magyar zene milyen tanszékeken milyen tudományos propagandát nyer az egyetemeken? Van egy hatalmas propagandájú etnográfiai és népművészeti folyóiratunk, stb., stb.?

4. Milyen intézményes, az egész országot beszerző gondoskodás történt, *hogy a magyar falu, a magyar munkásság tehetséges gyermekei, a magyarság igazi folytatói, a különböző nagyképességű parasztyermekek el ne kallódjanak, hanem meg-*

kapják helyüket és érvényesülésüket a magyar kultúra műhelyében? Hiszen ez az egyetlen mód arra, hogy a középosztályt egészségesen regeneráljuk és arra is, hogy a magyarság megkapja azt a helyet a magyar életben, mely számát és történelmi munkáját megilleti.

5. Vájjon a magyar falu kultúrájának építése, a magyar népoktatás tényleg olyan intenzitású és színvonalú, amilyennek a statisztika, a kulturális kortesbeszéd s a síppal, dobbal, nádihegedűvel történő felavatások szeretnék sejtetni?

6. Történt-e egyetemes érvényű intézkedés arra, hogy *tandíjak és drága tankönyvek meg ne akadályozhassák, hogy a magyarság nagy tömegeinek: a magyar parasztságnak és munkásságnak gyermekei tehetségük szerint helyet kapjanak a közép- és felső-oktatásban?*

7. Milyen intézkedések történtek a magyar népművészet, magyar zene, magyar tánc s az igazi magyar irodalom világgá propagálására? Kodály és Bartók pld. korszakalkotó munkásságukhoz megkapták-e azt a semmit sem sajnáló nagy támogatást, melyet munkájuk roppant kultúrjelentősége megkövetel?

8. A modern magyar irodalom igazi építői, a magyar lélek legfelsőbb megnyilatkozásai: egy Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Babits Mihály, Laczkó Géza, Oláh Gábor stb., stb. milyen támogatást kaptak a miniszter úrtól, milyen ösztönzést? *Milyen lépéseket tett a miniszter úr arra, hogy ezeket a nagy erőket beszervezze egy tervszerű, közös célú kultúrépítésbe?* Igaz-e, hogy a legmagyarabb tehetség: Móricz Zsigmond darabjait nem játszhatják a Nemzeti Színház színpadán. Azon a színpadon, ahol egy közepes blútfervánt torkigünneplésére a szegény lateiner hivatalnokokat ideg-sokkig potyajegyeztetik. Igaz, hogy a kiváló és mélységesen magyar poéta, Juhász Gyula, semmi társadalmi rimánkodásra nem tud tizennégyévi tanárkodása után egy falatnyi nyugdíjat kicsikarni a

miniszter úrtól? Vagy talán a kiváló poéta falatjainból, *aki múlhatatlan része a magyar kultúrfőlénynek*: festették meg az illető blútfervánt sima portréját?

9. Milyen intézményes lépéseket tett a gróf úr arra, hogy a magyar psziché, a sajátos magyar kultúra termései átszépítsék az ország fővárosát? Hogy csak egyet kérdezzek: *a Budapest rengetegébe tévedt magyar parasztság és munkásság százezrei milyen vezetésben, milyen népotthonokban, milyen népkönyvtárakban, előadótermekben, nekik való színpadokon és mulatóhelyeken kapják a magyar szó, magyar könyv, magyar zene, magyar tánc, magyar népköltészet és képzőművészet nagy lelki irányítását?* Ha hétfőn hajnali négy óra két perckor Budapestre pottyan egy ausztráliai germán-rudimentum: négy óra három perckor már kap magának Kultúrferájnt, -berget, Bleyer Jakabbot, minden védelmet, minden irányítást. A magyar nép gyermekei hontalan kósza bitangok a magyarság fővárosában, kiket csak a bűn és alkohol szörnyű ígézetei hívnak.

10. Hogyan próbálta meg a gróf úr, hogy minden politikai érzékenység megsértése nélkül, *minél több kapcsolatot létesítsen az elvesztett területek magyarságának szellemi életével, kultúrépítésével?* *Hogy azok minél könnyebben és olcsóbban jussanak magyar könyvekhez, magyar folyóiratokhoz, magyar színtársulatokhoz, a magyar kultúra összes termékeihez?* Trianon nem érinti a magyar lélek integritását. Milyen programja van ezen a téren a gróf úrnak? Hol rejtegeti? *Nem többet jelentett volna-e a magyarságnak, ha azzal a pénzzel, melyet a szegedi és pécsi egyetemekre rápotemkinozott, megmentette volna a székelyudvarhelyi kálvinista gimnáziumot s a magyarság más erdélyi iskoláit?*

11. És — talán a legfájdalmasabb kérdés — melyik zsebében tartja a gróf úr azt a nagyszabású tervet, *mely megszervezi az amerikai magyarság kultúráját s azt organikusán bekapcsolja a magyar*

kultúrába? Hogy a magyar nyelv ne szakadjon le az idegenbe éheztetettek ajakáról. Hogy a kiűzötteknekmeleg kultúrotthonaik legyenek, ahol ős-bőségben fakad számukra a magyar nyelv, magyar gondolat, magyar szépség: a magyar lélek. Hogy az amerikai magyar gyermek magyar iskolában, magyar könyvből, magyar dalban és zenében szívja először az élet édes emlőit. Pazaroltak el még fajt olyan lelketlenül, mint az árva magyarságot?

12. Végül: Potemkinos porhintő költekezés helyett oda javította-e a gróf úr a magyar tanárság fizetését, hogy az minden kultúrigényét kielégítve, gond nélkül végezheti a jövő lélek-építés óriási munkáját? *Ahol a tanárság szükségét lát, ahol arra van kényszerítve, hogy magánórák adásával ölje meg a nemzet építésére szánt erőit: ott véres cinizmus kultúriólényről beszélni. Ez a közoktatás immoralizálását, lezüllesztését, az egész kultúrélet elbalhánosítását jelenti.*

összegezem kritikámat a jelenlegi kultúrpolitikáról. És minden becsületes ember érezni fogja, hogy soha kritika nem volt személyi okoktól függetlenebb s hogy csakis a tragikus végzetű magyarság iránti szorongásból fakadó. A gróf úr minden mozgékonyágával — bizonyára tudattalanul, az őszileg determinált hajlamok vak kényszerével: *minden tényében a germán hódítást építi, annak egyetlen utat, annak jelent jövőt. A magyar kultúrfölény továbbépítésére: a magyar csirák, a sajátos magyar erők termésébe, alkotásba hívására, a magyar szellem különös erőinek védelmére teljesen képtelen. Mert százpercentes idegenségében, ösztönei, hajlami, akarattalan akaratának abszolút germán meghatározottságában nincs és nem lehet szeme, szíve, akarata a magyar psziché mély titkai és szükségei számára. A magyar szellem, a magyar lélek, a magyar életakarát sohasem volt árvább, mint az ő dahlemsége alatt.*

A következmény aztán kikerülhetetlen. *A mai kultúrpolitika nem szorgoskodás a magyar lélek*

ösztönzése, sajátos erőinek fejlesztése, élet- és jövőhódítása irányában. A magyar életösztön csak egy szélesen demokratikus kultúrpolitikában érvényesülhet. Ehhez pedig a gróf úrnak nincs érzéke. A mai kultúrpolitika tudatosan erőszakolja át a magyar kultúrélet összes módozatát német kultúrformákra (kiszűrve belőlük az esetleges demokráciái) s csakis hazánk germán elemeinek jelent szervezkedést, fejlődést, hódítást. Ez a politika a magyarságnak nem kultúrfölényt jelent: a magyarság a magyar lélek formálásának irányításából, a szellemi termelés lehetőségeiből, a magyar élet minden irányító, hatalmi és kenyérkereső helyéről sohasem szorult ki olyan arányban, mint e sok szélkakasú „fölnypolitika“ alatt.

Erdély, a Kárpátok, Galícia, Oroszország, Románia, Törökország, Szerbia, Albánia, Montenegró, Olaszország, Tirol, Dalmácia, Németország és Flandria rögei közt alszik egy másik Magyarország: a szétszórt, a csendes, az elvetett Magyarország. Vannak ezren, vannak százezren, vannak millión. Csókot, gyermeket, öreg édesanyát, virágoskertet és ősi barázdát elhagytak: vitte őket a végtelen szeretet s a jövő áhítatos akarata, *ők voltak a halál-fölny magyarjai*. Mind jónak találtattak a halálra, még azt sem vizsgálgatták, hogy destruktívok vagy konstruktívok-e. Nem szétloccsanás-berget, nem srapnell-Dahlemet ígértek nekik. Szép-kegyesen Kossuth-nótás, magyar-dalos, nemzeti-szalagos megvakulást, idegsokkot, felrobbanást, átlőtt szívet, felmetszett gégét, szétrohadást juttattak nekik. És ők: elmozdult Koppányai az ősi rögöknek, hálás buzgalommal elestek, megfúltak, megszakadtak, szétrobbantak. Elvetődtek százféle kenyér rögei közé. És most a hallgató sírokon nő a vetés, lassan-lassan nő az aratás. Szép, csinos, nehéz koldusbotok nőnek az elvetett magyarok fölött. *A halál-fölny koldusbotfölny termel Európa árva magyarjainak*. Nőnek a koldusbotok vetéseiken: mindenki számára, aki vérük, mindenki számára, akit szerettek, min-

denki számára, akiért elontották szép, termo, egyetlen életüket. Minden magyarok számára.

Üljenek nemzetünk jobb világnézletű, bal világnézletű és aranyközéputas képviselői.

A KETTÉSZAKADT MAGYAR IRODALOM.

*Két tanulmány.**

1. Irodalom és politika.

Egy szép reggelen arra csodálkozott fel az újságjába bebúsuló adófizető polgár, hogy az irodalom megszakadt. Pont ketté. A magyar irodalom szakadt ketté. A jobboldali újságok mondták. Az aranyközéputasok is.

És attól a reggeltől fogva a magyar irodalom egyebet sem tett, mint szakadt kétfelé. Fentisztelt újságok mindegyikében hasábos cikkek hasadták ezt a hasadást. Bélbajos földművelésügyi osztálytanácsos, a kongregációk nehéz nevű ifjú stréberei, a paralízis veteránjai, tengő riporter és zengő tanár szakadtak irodalmilag, mint a kefekötő. *Olyan há-lás téma volt ez, mint a forradalom első napjaiban a feudalizmus és klerikalizmus vitéz ledöfése. Vagy a görény-kurzus első hónapjaiban a destrukció os-torozása. Vagy most Ady hősi megvédése.* Egy különben aranyos s alig cukorbajos részvénytársasági aligazgató kijelentette, hogy ő hajlandó kezét nyújtani a kettészakadt irodalom jobbfelének, ha az ezután nemzetközileg haladni fog. Egy Pauler uccai derék sváb háztulajdonos pedig visszaharsogta, hogy jó, egye fene, ő is kezét fog a magyar irodalom balabbik felével, ha az ezután nemzetileg maradni fog.

Mindenki beült ebbe az olcsó hazugságba, min-

* E két tanulmány elsőjét egy sajtóvita, másodikát az agg Berzeviczynek egy agg berzeviczysége váltotta ki. A két tanulmány ma aktuálisabb, mint valaha.

denki véleményezett róla. Mert az ilyen jó kis témához csak tinta és toll kell. Fej nem szükséges hozzá. Mert a hozzávaló mondatok: erkölcsi felháborodások, hazafias lendülések, nemzetközi távkacsintások, elfogultságok és elfogulatlanságok készen vannak a jobboldali, baloldali, valamint az aranyközéputas ruhatárakban.

Szeretem a megijedéseket: a világmese titkos csiklandásait az anyából szakadt embergyerek testében. Felhasználtam az alkalmat: megijedtem. És inert az ember önmagához van legközelebb: futottam magamhoz, elolvastam műveimet. El a Napló és Elbeszélésektől a Tenger és Temetőig. Hála a földnek: sehol semmi szakadás. Nem vagyok kettészakadva! Művem minden betűje szerves, szükségszerű, végzetesen egyazonságú része egyetlen osztatlan művemnek.

Aztán elolvastam Ady *Endrét*, *Móricz Zsigmondot*, *Juhász Gyulát*, *Tóth Árpádot*, *Kaffka Margitot* és a többit, és a többit. Ők sem szakadtak ketté. Nemcsak önmagukban nincsenek meghasajgatva: de egymással szemben sem jelentenek szakadást. *És nem jelentenek szakadást a múlt magyar irodalommal szemben sem. Egyetlen időtlenül ősi arcnak meg-megújuló életkifejezései mindezek az írók.*

És akkor a súlyos borulatú magyar ég, a vérbor özőnétől álmódó magyar föld között egy ritka, de nemes műveletre adtam a fejemet. Gondolkoztam. Gondolkoztam: mi is az a kettészakadt irodalom? Mibe szakad meg egy irodalom? Hol fáj neki, hogy szakadozik?

Az első jogos feltevés az volna, hogy egy irodalom kettészakadásának sajátos irodalmi okai vannak. Az új nemzedék írói témák, új formák, új lelki és nyelvi eszközök keresésével fordulnak el a megelőző irodalomtól, vagy éppen ellene fordulnak.

Ha ez így volna: a világ minden irodalma csupa össze-vissza szakadás. Meri ez *a fejlődés örök menete, a megújulás törvényszerű jelensége*. De ilyen jögon ketté, hárommá és ezerré szakadtnak

lehetne nevezni minden embert, mert mindenki mindennap új és új elemekkel és folyamatokkal lesz teljesebb életté vagy később halottá. De ha nem az egyes napok zárkaiból, hanem a századok nagy szintézisében nézzük a dolgot: itt ketté vagy többé szakadásról nem beszélhetünk. Micsoda harogó, csetepatés és trombitás volt az Hugóék romantizmusának a harca a Corneillék klasszicizmusa ellen. És mégis kettészakadt francia irodalom. Mi már látjuk: *Corneille és Hugó ugyanegy pszichének azonos lényegű megnyilatkozásai*. A Kazinczy, Berzsenyi és Kölcsey költészete egészen Adyendrésen forradalom volt a Gyöngyössi-féle magyaros iskolával szemben. És akadna-e olyan mérésen bárgyú, aki irodalmi fejlődésünk e szükségszerű előrelépését kettészakadásnak, elszakadásnak mondaná? A régi és modern jelszavak csak a napi csatározások múló hercehurcáiban jelentenek valamit. A szenvedő és csókoló ember nagy szintézisében *az igazi szép mindig modern s az igazi művész mindig kortárs*.

Talán az írók vallás felfogásának, vagy társadalmi származásuknak különbsége szakítja ketté az irodalmat? Kuruc Pázmány Péter öklösen, aztakutyafájatosan, mennydörögve katolikus. Mameluk Jókai Mór szelíd lelkesedéssel, minden gyermekségével s néha sunyi-huncutul kálvinista. És mennyire egyazon lélek mozdulásai! *Az egyik: pogány — magyarul katolikus. A másik: pogány — magyarul kálvinista*. Zrínyi Miklós egy főúri törzs fejedelmi gögös nagyura. Arany János a magyar jobbágy, a tragikus magyar paraszt vigasztalásnak jött csodálatos álma. És mennyire egy nótát ver a két szív mindenbillentyűje: ne bánts a magyart!

Végül — és hátha itt fogjuk meg a veréb farkát — talán az írók politikai nézeteinek más-másfélesége repesztgeti azt a szegény irodalmat? Vörösmarty himnuszt írt a királyra. Petőfi nem egészen szalonképes eszközökkel akarta sűrűbb jelenséggé tenni a királyok elhalálózását. Széchenyi a Habs-

burg-ház iránti hódolatban akarja biztosítani a magyarság jövőjét. Galambszívű Arany János orosz-láni nagyszerű daccal kiáltja a koronázás ódái közé:

— Te tetted ezt, király! — És ezért a Vörösmarty és Széchenyi irodalma nem jobboldali, a Petőfi és Arany irodalma nem baloldali irodalom és bennük nem szakadt ketté az irodalom. Mert az írók politikai különbözőése épp oly kevésbé idéz elő szakadást az irodalomban, mint nyakkendőjük színe vagy a nadrágjuk szabásának módja. Meri *a világnézeti, vallási, politikai különbségei az íróknak egyazon psziché egyetlen életakarátának a kifejezései.*

Ne keressünk tehát szakadást ott, ahol nincs. A magyar irodalom nincs kettészakadva. Általában: az irodalmak nem szoktak megszakadni, jobb dolguk van annál. Mert *mi adja meg egy irodalom egységét?*

Nem a világnézet, nem a vallási, nem a politikai, nem az esztétikai látás és meggyőződés azonosága. Ezek csak különböző formái egy közösség életakarátának. Egy közösség életakarátában pedig benne kell lennie minden lehető formának, hogy a változó idők szerint mindig legyen legalkalmasabb ideológiája a jövő és az élet felé. *Az irodalom egységét az az egyazon, közös (nemzeti vagy faji) psziché adja meg, melynek az írók legmagasabb, történelmi képletet adó kifejezői.*

Ha már most ebből az egyetlenül helyes szempontból vizsgáljuk az újabb magyar irodalmat, az Ady, Móricz Zsigmondok, Juhász Gyulák, Tóth Árpádok, Kaffka Margitok stb., stb. irodalmát: a butaság önkéntes vállalása nélkül lehetetlen az irodalom kettészakadásáról beszélni. A legbecstelebb gazság, a legaljasabb hazugság: ezt az új irodalmat nemzetköziséggel, elmagyartalanodással vádolni. Ez az új irodalom minden gyökerében, minden ízében, minden eredményében szükségszerű, természetszerű szerves folytatója az egyetlen magyar irodalomnak: a Pázmánok, Balassák, Szenczi Molnárok, Zrínyiek, Berzsenyiek, Katonák, Ara-

nyok, Petőfik stb. irodalmának. Sőt: megfelelően a fejlődésnek: ez az új irodalom pszihéjében, problémáiban, témáiban, formáiban, alakjaiban, magyarabb minden előző magyar irodalomnál. Mert ez az irodalom már a nemzet mesterséges és nálunk mesterként egysége helyett a faj: a magyar faj életének, lelkének, életakarátának kifejezője.

Miért kellett mégis, hogy a magyarságnak ezt a nagyszerű új életnyilvánulásai, ezt a forró lendületét az élet, a nap felé a hazugságok, a rágalmak, a Káintól elvetélt baromarcú nem emberek veszett állati üvöltése táncolja körül? Miért kellett, hogy minden bandita és halk zsebtolvaj, gyilkos és gyérmek-elhajtó, orgazda és lélekfojtogató Istent, törvényt és morált: álistent, törvénytelen törvényt, lasszó-morált lóbáljon a magyar lélek káprázatosan szép, új termése ellen? Minden acsarkodásnak, minden bitangságnak három döglésig fojtogató megszeppenés volt az oka:

Az első megszeppenés! Amint mondtam, ezek az írók a magyarság mély életakarátának történelmi kifejezői. Mit akart a magyar életakarát Heltai Gáspárban, Szenczi Molnárbán, Apáczai Cseriben, Katona Józsefben, Bacsányiban, Aranyban, Petőfiben, Tompában, Jókaiában, Eötvösben, mit akart az egyetlen egész magyar irodalom? Akarta, hogy a magyar állam a magyarság, az egész magyarság, a dolgozó magyarság, a magyarság nagy tömegének legyen életformája, kenyere, ereje, jövője. Akarta minden kizsákmányolás, minden kiváltság: minden társadalmi rablás gyökeres kiirtását. Ez az irodalom megjajgató sírása, kétségbeesett követelő kiáltása volt a magyar rög, a magyar kenyér, a magyar vér tragikus gladiátorának. Az új magyar irodalom ezt a szent hagyományú feladatot oldotta meg döntő kifejezésű tiszta képletekben. Ezért támadt fel minden rabló érdek, minden élősdi, minden becstelen harácsolás ellene.

A másik megszeppenés: Szent Istvántól Kálmánon, Nagy Lajoson, Mátyáson, a magyar reformátoro-

kon, Apáczai Cserin, Széchenyin át minden nagy magyar Elhivatottban azt mondta a magyar életakarat, hogy *o. magyarságot mindig újból és újból fel kell fegyverezni az emberi kultúra minden fegyverével, a magyarságot mindig az emberi haladás élén kell tartani: hogy az egész emberiség lendületével menjen a jövő téle s az emberi ész minden eszköze ott legyen fegyvertárában. Ezt a főpapi szent tanítást tanították tovább az új magyar irodalom hittérítői.* A butaság vámolói, az emberi tudatlanság zsebmetszői, a lelki sötétség kancsal banditái ezért ugrattak és vonyítottak ellene.

Harmadik megszeppenést Az új magyar irodalom a magyar faj felébresztése, ébredés önmagához, sorsa meglátásához, összes problémáihoz. Ez a faj, egy lépéssel az örvény előtt s a halál felnyílt szemének irtózatos horizontjában meglátta, hogy a magyarság az államra és a nemzetre ráfizette minden vérét, egész életét, múltja minden falatját, jövője minden üdvösségét. És azon a címen, hogy szentistváni politikával asszimilál: ezer éven át egy páratlanul álló történelmi kizsákmányolás csúfos balekja volt. Meglátta az ezeréves vér és könny irtózatos bohózatát: az idegen új földesurat. Amint torkig magyar vérrel kiharap kétezer, négyezer, százezer holdat a fájdalmas magyar földből, nemzeti színre festi hasát, pörge kalapot tesz fejére és rikoltja: magyar vagyok, magyar vagyok. És mi: az éhség csontujjai közt, egyik kezünkben az amerikai koldusbottal, bűnös-buta ellágyulásban kórusban bögjük: — az a hant, mely ideköt! — meglátta a megemésztő germán étvágy sáskáinak százezreit, amint álmagyarkodással s egy, a magyar léleknek csömörletes kereszténykedéssel kitúrják a magyarságot az élet minden jogából, a megélhetés minden lehetőségéből, földjéről és lelkéből s úgy tudnál ordító magyarok lenni, hogy a magyarság belepusztul. Es ez az irodalom fel mert kiáltani: *a magyarság is teljes jogú élet, a magyarságnak is joga van énmagáért élni, a magyarnak is joga van vére, fáj-*

dalma, munkája gyümölcsehez és nekünk a magyarok a magyarok! — Ezért dühöngött az új magyar irodalom ellen a Krisztus álarcú idegen imperializmusok minden haramiája.

Igen: ez az új magyar irodalom a magyar faj életakarátának kétségbeesett felmozdulása volt a megmaradás, a jövő felé *a magyarság fennmaradásának három örök feltételével: magyarság, demokrácia, haladás. Nem az új irodalom volt a forradalom.* Az új irodalom a magyar életakarát ezeréves szent hagyományainak, nagy elhivatottjai tanításának organikus, hű folytatója volt. *Az ellene feltámadt piszkos fenekedés volt lázadás:* a paragrafusdöngel haramiáinak, az élősdieknek, a heréknek, az emberi tudatlanság piócáinak, a germán imperializmus sunyi buldogjainak: az emberszemétnék lázadása a magyar életjog, a felkelő magyar nap ellen.

Tehát: *nincs jobboldali magyar irodalom, nincs baloldali magyar irodalom.* Az egyetlen új magyar irodalom szerves folytatója a múlt egyetlen magyar irodalmának. Van azonban két csoport, melynek tagjai írással keresik és néha találják is kenyerüket s ezek közül az egyik csoport a jobboldali, a másik csoport a baloldali címke védelme alá helyezi magát. Az egyik az alkalmi hondörgelemek, a minden gyomorban ott korgó irredenta szokványok, a turán-keresztényi böffentyúk kimérője kicsinyben és nagyban. Ezek rendszeren társaságokba egyesülnek, melyeket irodalminak neveznek. Ismertető jeleik: az akasztófát bitónak, a hóhért bakónak s Herczeg Ferencet nagy írónak mondják. Ezeknek a létezési ürügye az, hogy jobboldaliak. A másik csoport az exportgyönyörűségek udvari, sőt uccai szálítói, az úgynevezett nemzetközi irodalom (nem világirodalom!) konfekciósai, a hollywoodi esztétika tőzsdebizományosai. Ismertető jelük: kedvenc mondásuk: nincs agár, nincs vizsla, nincs dakszli, nincs kuvasz, csak Kutya van, nagy K-val, nincs francia, nincs olasz, nincs zsidó, nincs magyar, csak Ember

van, hasonló E-vel. Ezek azért lehetnek, mert baloldaliak. Ez a két csoport tényleg megvan. De ez jelenthet kettészakadt üzletet, megrepedt szatócsot, széthasadt áruházat: de *semmiesetre sem jelenthet kettészakadt magyar irodalmat.*

Ne szaggassák az irodalmunkat. Kiasszimilálódtak, kikereszténykedtek, kihazafiaskodtak bennünket mindenünkből. Az ő kezükben van templomunk, iskolánk, kardunk, jogrendünk, igazságunk, övék lett a földünk és a levegőnk. Hagyják meg nekünk legalább irodalmunkat: a szép sírások nehéz jogát. Mikor úgyis minden aratás az övék: ne bántsák a magyarság két tragikus magvetőjét: a magyar parasztot és a magyar géniuszt. A magyar paraszt vetésén az ő gyermekeik híznak maguknak izmot, hatalmat, jövőt. A Csokonayk, a Katonák, az Ady Endrék hulláiból kis asszimilált erkölcsi világrendesek rágcsálnak maguknak egyetemi tanárságot, akadémiai tagságot, jó falatokat és irányító rangot. Ne igyekezzenek betömni a magyar könnyek egyetlen útját. Legyenek óvatosak: ne gyűjtsenek tengert! Tengert, mely kétségbeesett felzúdulásában összetör majd minden kalózhajót.

Orbánhegy, 1927. Szent István napja.

II. Szellemi életünk válsága.

Berzeviczy Albert, aki tudományos és irodalmi életünk több hivatalosan vezető helyét tölti be: újból hallatta panaszos szavát. Az öreg úr szomorúan jelentette: hogy hiába akarta egyesíteni a magyar irodalom „kettészakadt“ táborát: a kísérlet megghiúsult a másik fél rosszakaratán. Azután visszatért irodalmi társaságaink immár szertartási himnuszává hivatalosodon kantilénjához: az *Ady-veszélyhez*. Ez már olyan kifejező nótájuk, mint az olasz fascizmusnak az: *Ifjúság*. Csak, fájdalom, ennek a címe: *öregség*.

Íme tehát: mintha szellemi életünk valami titkos kerge-kór bántaná, megint odaforogtunk az

utolsó huszonöt év örök dudájához: az Ady-kérdéshez és a szegény kettészakadt irodalomhoz.

Pedig az, aki jól szemébe nézi a magyar horizontot, könnyen megláthatja: hogy ez az Ady-harc már nem is aktuális, nem is őszinte, nem termékeny és nem fontos valami. Védők és támadók kétségbeesetten kapaszkodnak bele, minden reggel autópumpával duzzasztanak magukba egy napnyi eposzt. És ha az egyik fél megpukkadna a harcban, egészen bizonyos: hogy a másik összevarná és a saját költségén fúvatná bele vissza a levitézlett antaganizmust. Mert mindeniküknek halálos szüksége van a másikra. Olyanok, mint egy cirkusz két Dummer Augustja, kiket azért fizetnek, hogy a közönség előtt agyba-főbe pofozzák egymást. De azért a kullisszák mögött a vacsoránál elnézően néznek egymásra. Mert mindenikük tudja, hogy csak azért vacsorálhat, mert a másik is van.

Igen: a „jobboldali“ és a „baloldali“ csoportnak halálos szüksége van erre a szüntelen Adyzakatára s a „kettészakadt irodalom“ ostoba legendájára. Mert bármennyire is nem szeretik egymást, bármennyire is különbözzenek egymástól, egyben az élet makacs akaratával megegyeznek: valamitől egyenlően félnek, valamit közösen agyon akarnak hallgatni a magyar lélek előtt. Az *Elsodort Falu* óta a magyar faj, a magyar szellemi élet, a magyar irodalom problémái jóval túlnőtték az Ady-vita körét s egy új, szervezettebb és tisztább mutató horizontot nyitottak meg. Hiszen az Ady alakja s maga az Ady-vita is ebben a horizontban kapta meg végső jelentőségű történelmi képletét. Igen, de ebben az új horizontban „jobboldal“ és „baloldal“ egyenlően zsugorodnak a magyarság múltó betegségeivé s kis napi fontosságukat kiüti kezükből az egyetlen egységes magyar irodalom győzelmes ereje. Ezért kell ezt az új horizontot eldugni a lelkektől, ezért kell a régi nótával telezakatolni a füleket és szíveket. Ezért kell minden reggel sírva könyörögni: — Az istenért, ellenség-pajtás, támadd már Adyt, hogy

megvédhessem. Mert különben én sem vagyok és te sem vagy! — És valóban: amelyik percben megszűnik ez a mű-Ady-vita, s a kettészakadt magyar irodalom hülye hazugsága: a „*jobb oldal*“ és a „*bal oldal*“ vitézei saját arányukra fognak összelötytyenni, ami bizony szegényekre igen csekély térbeliséget jelent. Az egész értelmét az atomok mutatják meg legtisztábban. Miért oroszlánult olyan zordra a Nyugat egyik különben kedves derülséget árasztó Talmud-cickánya a Berzeviczy békeajánlatára? Mert érzi, hogy amim az Ady-harc megszűnik, ő és társai kipottyannak az irodalomból kedélyes kereskedelmi ügynökökké, szellemes bankfiúvá, bélbajos miniszteri hivatalnokká és egyéb egészen privát alkalmatossággá. Akkor meg mi a fenének van a magyar irodalom?

Ezért térek vissza ehhez a témához: hogy a jóhiszemű és a jövő felé forduló lelkeknek megmutassam a napi hazugságok zaja mögött a magyar szellemi fejlődés lényegét és ablakot nyissak a jövő feladataira. Kettészakadt magyar irodalom nincs és abszolút butaság, vagy abszolút szellemi becstelenség kell ahhoz, hogy valaki ilyenről gajdoljon. De vannak szellemi életünknek veszélyei, beteges jelenségei s egy új fejlődés lázas válsága. És ezeket ismernie kell mindenkinek, aki akarja a jövőt, a termést, az egészséget.

II.

Megmutattam már: hogy a felekezeti, politikai és szociális lelki tartalom különbsége *nem jelentetik a magyar irodalom kettészakadását*. A katolikus Pázmány, a kálvinista Szenczi Molnár, a királyhimmuszos Vörösmarty és a republikánus Petőfi, a Széchenyi és a Kossuth irodalma: nem jobboldali és nem baloldali irodalom, hanem: az egységes egyetlen magyar irodalom. *Mert az egyetlen magyar pszihé különböző arcai.*

Mert azok a beteges jelenségek, egymásnak ütköző dühök és külön-érdekű szolidaritások, melyek szellemi életünket tényleg lázassá és fullasztóvá teszik, egészen más okokra, a magyar történelmi fejlődés mély esendőségeire vezethetők vissza. De ezeket az okokat Berzeviczy nem látja, nem láthatja. Egész múltja: minden pszihikai és anyagi érdeke megtiltják, hogy lássa. És nem láthatja a *Gyosz* kis egyfelvonásos házi humorja sem: vérenek minden cseppje s a zsidó temetők mélyebb rögei eltiltják az ilyen látástól. És ezen a két típusnak előkapott alakon túl: az egész jobboldali és az egész baloldali érdekszövetségnek minden érdeke azt parancsolja, hogy *ne lássa és ne mutassa azt a valóságot*, mely tényleg ható eleme volt a megteljesült magyar tragédiának és ma is magában rejtja a jövő minden veszélyét.

A magyar szellem páratlan virágzási kora az 1790 (vagy talán 1750) és az 1848. évek közt volt. A feltámadó magyar pszihé a kultúra minden terén hatalmas fejlődési folyamatokat indított meg s az *idegen vérű tehetségeket is be tudta szervezni a magyar életakarat nagy céljaiba*. És ez természetes is volt. Egyfelől azért, mert a nemzetiségek faji öntudata még nem igen volt kifejlődve. Másfelől azért: mert ez a dúsan életbe csírázó magyar pszihé *a legemberibb jövő jelentette az ország minden lakosának*. Jelentette: a mindenféle szolgaság eltörlését, az emberi jogok kiterjesztését, a kultúra egyetemes megszervezését, a tömegek felszabadítását joghoz és kenyérhez. A nehéz századok ebben az új szellemi feltámadásban megnyilatkozó magyar pszihében termelték ki az új élet, a jövő evangéliumát az ország minden vérű népe számára. Így aztán érthető, hogy e fajoknak a kor történelmet teremtő áramába felnövő egyedei, a Toldy Ferencek, az Ipolyiak stb. *egylelkű, szerves elemeivé tudtak válni az egyetemes megváltást jelenti magyar életakaratnak*. Nem rikoltó magyarok voltak ezek s szemérmük nem engedte, hogy svindler turáni zajt

üssenek. Csendes, munkás sejtjei voltak a magyar organizmus fejlődő életének. Ennek a folyamatnak betetőzője s mintegy misztikus szimbóluma: Petőfi Sándor. *Az ő nagy történelmi átlényegülésében lett nyilvánvalóvá a történelmi Magyarország földtől, víztől, hegytől, erdőktől: a természet ősi adottságai-ból megtestesült világtörténelmi gondolata: — Hogy a Duna-medencének e körülkerített csodakertjében csak a magyar pszihé, a magyar gondolat, a magyar nyelv jelenthet egységes kultúrtermést az emberiség számára.*

De itt is, mint bármely téren, mikor a magyar végzett gyökerei után ásunk: élőkbe áll a magyar történelem legirtózatosabb dátuma, az igazi anné-terrible: 1867 és a két Tisza sötét végzetű alakja. *A magyar faj megszervezésére semmi gondolatot, semmi szívet nem termő politikájukban* az asszimilálás egy új módja szakadt ránk: egy liter borba tízezer liter víz öntetik, hogy az abban tokaji aszúvá asszimiláltassék. A magyar kultúra minden terét idegenek, különösen germánok és zsidók ömlik el. Nagyobbrészt klerikális, dinasztikus érzelmű, reakciós germánok, kik kaphatók a politikai hatalom minden parancsára. Hirtelen kultúrájú, liberális jelszavú zsidók, kikben a modern európai kultúra kozmetikája alatt Ázsia ős törzsi éhségei s ötezer év előtt beágyazott szuggesztíók vérvatekizmusa parancsolnak. A germánok inkább az egyetemeket, a közoktatást, a tudományos életet, a bürokráciát áraszák el, a zsidók, a sajtót, a kereskedelmet és az ipart. De jut mindenikből bőven mindenüvé. A közös hadsereg pedig vérrel és vassal, csizmával és cirógatással vési, vágja, rúgja, lopja be a magyarba a germán pszihé parancsait.

Természetes: hogy mindkét faj az irodalomnak is neki veti magát. Hiszen ez Magyarországon aránylag az érvényesülés legkönnyebb és legveszélytelenebb útja. Csinálnak tehát magyar irodalmat. És mivel még a hódítás elején vannak: csinálnak „nacionalista“, hazafias, rikoltó-magyarságú

irodalmat olyan sok gongot verve, olyan cintányé-rosan, hogy voltaképen joggal tekinthetők a mai nemzetközi jazz-band nacionalista elődjeinek. És voltaképen *ők zajonganak össze egy olyan nemzetiségi politikát, mely a magyar pszihéből halálisan távol áll s mely később, a végzetes napokban, mégis a magyar faj számlájára iratik.*

1867-től több mint harminc éven át uralkodik ez a pimasz nácionálizmusú és gaz hazafiségű irodalom, mely a magyar organizmusba szétfolyatja minden hazugság mérgét s a nemzeti hiúság hülye és hazug csiklandásaival *elnárkotizálja a magyar lelket a magyar faj életének minden égető problémájától.* Ez a talmi kuruckodások, a hazug negyvennyolcaskodások, az üres és vad torkú magyarkodások felszínes, becstelen, gyilkos irodalma.

E mögött a rivalgó irodalmi és sajtó magyarkodás mögött mindkét faj hatalmasan hódít. Csakhamar olyan nagy számban vannak és olyan hatalmi réteget jelentenek, hogy az asszimilálás még eddig felszínes folyamatai is eltűnnek s *helyükbe a faji szolidaritás hatalmas öntudata s a közös célúság ügyes taktikája lépnek.* És aki csak egy kicsit tudja természetrajzi szemmel látni a dolgokat: nem dühöng és nem csodálkozik, nem vádol és nem szitkozódik. Mert ez a természetes folyamat. Asszimilálásról csak akkor lehet szó, ha aránylag csak egy csekély percent lép be az illető kultúrába és nemzeti pszihébe. *Mihelyt egyszerre túlnyomó tömegű, egyfajú idegenek kerülnek uralomra egy kultúrában, egy nemzetben: visszahatalmasodik a faji egyéniség s követi a maga törvényeit.* Ez megfelelőbbé tehető valami, mint bármely más természetrajzi törvény. A kozmosz mégis elég tágas sé-tányain csak a magyar fajjal lehetett elhithetni azt, hogy egész fajok azért futnak ide kéjjel átmagyarulni, hogy *a szájukkal a mi hasunknak egyenek, a gondolatukkal a mi jövőnknek építsenek, a kezükkel a mi zsebünknek szerezzenek.* Mikor tehát itt képét adom röviden annak a szerepnek, melyet a

zsidó és német fajok a modern magyar irodalomban és általában a modern magyar kultúrában játszottak: *nem vádolóok és nem szidalmazok*. Tényeket ismertetek és csupán azért, hogy az ők természetrajzilag törvényszerű fejlődésével szemben *mi is kövessük az egészséges fejlődés természeti törvényeit*.

A zsidóság irodalomban és sajtóban a praktikus és zajos magyar nacionalista konfekciók mellett újabb termékeket mutatott. Molnár Ferencben és másokban megteremtette *a nemzetközi iparirodalmat*: a trükkök, kicserzett lelki-témák, gépies szellemeskedések, bevált fogások ügyes drámává, regénnyé szövését. Azt a sajátos mértékre, receptre, egész- vagy félangolosra rendelhető gyári irodalmat, melyet egy kis gyakorlattal bárki magtanulhat, aki dadája ötszörnél többször nem ejtett fejére s melyet Anglia és Amerika olyan undorító bőségben árasztanak a világra, hogy még Francia- és Németország is mögöttük marad ezen a téren. Természetes, hogy ez a betű-ipar merénylet a nagy emberi művészet, a művészi termés szent misztériuma ellen. Az emberiség közepessé herélését s íróban és közönségben a vigéc-típus elburjánzását jelenti.

Egy másik réteg egyszerre és mohón hozott át a világirodalomból a magyar nyelvbe minden elképzelhető irányt, modorosságot és művészi anarchiát. Azt hiszem, ezeknek a veszélyét kissé túlozták. Mert igaz ugyan, hogy sok nyelvrontást és ízléstelenséget követtek el „modern“ irodalmi cégér alatt. De kétségtelen: *sok termékenyítést és figyelemfelhívást is jelentettek a komoly magyar alkotóknak, akik számára nem is lehettek veszedelem*.

Annak a roppant hatalmi helyzetnek, melyet sajtóban és gazdasági téren elfoglaltak, ránk nézve különösen két keserves következménye volt. Itt mégegyszer hangsúlyozom: hogy mindkét, következmény természetileg elkerülhetetlen volt s a vád nem a zsidóságot, *hanem a két Tisza politikai rend-*

szerét illeti, melyben a dolgok idáig juthattak. Az egyik, a kisebbik baj az volt: hogy egész sajtójával, hatalmas propagandája minden eszközével a saját íróit lármázta az ország és a külföld fülébe s nekik hallalított pénzt és dicsőséget. Nyúlj bármily rangú és rendű zsidó legbelső zsebébe: ott találsz egy szalmaszálat, mely a Molnár Ferenc csőrendszere felé irányul, hogy őt bármely percben nagy íróvá és világirodalmi jelenséggé fújhassa. Valósággal megható naiv jelenség, hogy mikor e különben ügyes és okos író valamelyik darabját Parisban, Londonban, vagy Newyorkban az ott levő családtagok körül-sívítják: milyen édesátsugárzással hitetik el ezt irodalmi világhódításnak. Az pedig egészen Botticelli-szerűen gyermekded, hogy ha egy zsidó riporter bárhová állít be, mondjuk pl. egy Fidsi-szigeti kanibál törzsfőnökhöz: annak első szava, miközben egy hittérítő combját majszolja: — Ismerem az „önök“ kiváló Molnár Ferencének műveit. Ő az egyetlen magyar író, aki acél ököllel döngeti Nyugat kapuit. — Az is igen érdekes s a helyiérdekű liberalizmusra épp oly jellemző, mint a nagy betűvel írt *Emberre* s a hasonló kivitelű *Szeretetre*: ha valaki Vörösmartyt, Aranyt, Petőfit, vagy irodalmunk bármely Montblancját kritikájában nem tartja olyan nagynak: legfennebb azt mondjuk, hogy csacsi kritikát írt. De ha valaki a legobjektívebben jelöli ki a Molnár Ferenc helyét a maga iparában és céhében: az *antiszemita*, reakciós és más szörnyűség.

Sokkal nagyobb baj a másik jelenség, bár egészen természetes és minden egészséges fajnál megtalálható. A magyar író csak akkor kaphatott fátalot és publicitást a zsidó sajtó és gazdasági erő védelmében: ha magára öltözte a zsidó élethódítás látását, mondatait. Vagy legalább is: nem volt szemé, kritikája a zsidósággal szemben.

Egészen más volt a németiség elhelyezkedése. Mivel hódítását és középosztályá hatalmasodását nagyrészt az idegen dinasztia, az idegen arisztokrá-

cia, vagy idegen klérus kegyeinek köszönhető: meglapulva a dinasztikus kormányhatalom körül, irodalmában e kormány kerekeinek készített lojalis-nácionalista-keresztény szekérkenőcsöt. Ezek irodalmában az uralkodó osztályok egyebet sem tettek, mint nemzet-fenntartással foglalkoztak, a nemzeti hiúságok és bűnök kellemesen cirógattattak s *a közönség odanárkotizáltatott parancsolói akaratahoz*. Ebben az irodalomban stilizáltatott a magyar: a szívét tenyerén hordó marhának, aki egy jó szóért az ingét is odaadja az idegennek s aki valóságos lojalitási nimfomániában hevül megemészti idegen dinasztijáért. A magyar paraszt, mint etnográfiai kaviár volt a tányér szélén, melyből az urak ettek. Ez a német réteg a maga molnárferenცი típusát Herczeg Ferencben teremtette meg, aki épp olyan gyári ügyességgel állította elő a felületes és hazug nácionalizmusú irodalom-ipart, mint Molnár a nemzetközit. Ez a réteg, bár titkosabb és magyarrabb álarcú szolidaritással, épp úgy a maga íróit ekzaltálta a „nemzeti lelkesedés“ részvényeseivé, mint a másik és a Rákosiak, Herczeg s a tényleg derék, de epigon Gárdonyi és mások egyedül autentikus és kimagasló „magyar“ és „nemzeti“ értékeknek örvendtek egymást. Ezek lóbálták az asszimiláció nagyobbik lobogóját. Az asszimiláció az ők jelentésében körülbelül ezt jelenti: *Egy német megesszi a magyar pecsenyét. Akkor azt mondja: magyar vagyok, én vagyok a jobb magyar — és hízik. A magyar tapsol és új pecsenyét kínál.*

Ennek a rétegnek hivatalos védelmében csak az a magyar író részesülhetett, akinek lehetőleg nem volt tehetsége, aki a régi verklin játszott és *aki az uralkodó osztályok kizsákmánylása számára palira készítette a magyarságot*. Ez a kevert képzet aztán elfoglalta az irodalmi társaságokat, *melyek a magyar szellem betegségeivé váltak, ellenséges erődökké a magyar faj szellemi fejlődése útjában.*

Ezt a helyzetet találta maga előtt Ady, aki már a magyarságnak ébredő öntudata, lázas felriadása volt a közeledő halál előtt. Hová álljon be, hogy *a Tiszák irtóztatós Magyarországnak minden halálát, a kisémmizett magyar faj minden sebéit minél teljesebben megkiálthassa?* A Budapesti Hírlap magyar kozmetikája egy percre megtéveszti és Rákosi Jenőhöz fordul. De az okos és ravasz germán megsza-golja benne a viharos erővel felébredő magyar élet-akaratot és visszalöki. Hol fognak kaszálót találni a jövő Herczeg Ferencei, ha a magyarság ezután Ady Endréket terem? Különben is, *a németiség minden érdeke azt kívánja: hogy a magyar faj tovább pusztuljon eddigi urai zsákmányaként.* Tehát: Ady rossz magyar, hazaáruló, destruktív és főgelfraj.

Így jutott Ady a zsidóság védelmébe. És bár-mit zúgjanak a konjunktúra germán nagybögői s a szociális kizsákmányolás vén fogatlanai: ez így volt jól, a sok rossz közül a legjobban. A hódító zsidó-ságnak érdeke volt, hogy az ország minden hatalmi képlete szétoldódjék és így a szociális állapotokra s az uralkodó osztályokkal szemben teljes kritikát engedett. És ez nemcsak a titkos zsidó célokat: de *a magyar faj s a szociális javulás egyetemes érdekeit is szolgálta.* Mert ezeknek a bűnös és kizsákmányoló képleteknek széthullása a magyar faj fel-támadásának természetrajzi feltétele. És mikor ké-sőbb ezek oldódnak is, nem ez volt a baj, hanem az: *hogy nem volt kész magyar szervezettség, mely átvette volna a történelem-csinálást a magyar faj életcéljainak megvalósítására.*

És itt legyen szabad a nagyméltóságú Berze-vicz Albert kegyelmes úrtól valamit kérdezni. A kegyelmes úr, mint egy túlzott Tisza-kultusz fő-papja, óva int egy „*túlzott*“ Ady-kultusz veszélyei ellen. Drága, jóhiszemű, önzetlen kegyelmes úr! Az nem veszély, ha az elvesztett területek magyarjai lát-ják, hogy azt a Tiszát, aki megakadályozta a ma-gyarság minden öncélú szervezkedését, aki alatt a magyar paraszt, a magyar munkásság, a magyar kö-

zéposztály oly irtózatos szociális és gazdasági állapotban voltak, aki alatt minden idegen étvágy kedvére hódíthatott, túlzott kultuszban részesítjük? De Adyt tisztelni, aki megjajgatta ennek a kizsákmányolt, megkötött, vérző magyarságnak a sebeit, az veszélyes? Tiszával szemben, aki legjobb látása ellenére belevitte a magyarságot az irtózatos öngyilkosságba: a német érdek háborújába: a legkisebb kritika is hazaárulás. De Adyt tisztelni, aki vétót kiáltott a magyar mézszárlás elé, aki minden elhullott magyar parasztra, minden elomlott magyar életre véres sikoltással kiáltott segítséget: az túlzott és veszélyes dolog. Igaz, Ady nem láthatott olyan tisztán, mint Berzeviczy kegyelmes úr. *Mert nem volt igazgatója és igazgatósági tagja azoknak a tisztánlátó részvénytársaságoknak és bankoknak, melyekben a kegyelmes úr oly mártír hazafisággal vállalt szerepet.* Ej, öreg úr, ha valakinek a fél lába már a sírban van, érdemes-é a másik lábát még mindig a régi hazugságok és régi romlottság földjén tartani?

Az Ady tragédiája az volt, hogy ő látta a zsidó rontás veszélyeit is: de ez a látás csak néha törhetett ki vak-szavú, félig-elfojtott, véres csuklásokban belőle. Próféta hivatásának egy részét meg kellett ölnie. Meg kellett ölnie, *mert máskülönben öngyilkos lett volna és semmit sem teremhetett volna meg abból, amiért elküldetett.* Ezt így szabta meg a zsidó életakarat parancsa. Azé a zsidóságé, *melynek a Tiszák és a Tiszák Berzeviczyei engedtek korlátlan hódítást az országban.* A magyar író Magyarországon csak egy idegen faj védelmében bonthatta ki erőit. Természetes, hogy kötelezőnek kellett elismernie a védő faj életakaratának parancsait.

III.

Ezeknek a vízióvá torzult szomorúságoknak átélése tette bennem teljessé az anyacsókban kapott elhivatást. A magyar faj megváltása csak

egyetlen úton lehetséges: ha felhíva a vér és kenyér hatalmas természeti indító erőit: egyszerre küzdünk minden idegen étvágy hódítása, de minden szociális kizsákmányolás, minden kulturális elnyomás ellen is: *megszervezve a magyar iajt egy széles keretű, acél-fegyelmű demokráciában az új honfoglalásra.* Rávilágítani a magyarság minden gyilkos hazugságára, minden veszélyére, legyen az arisztokrácia és klerikalizmus, zsidóság és germán-ság, kapitalizmus vagy bármi. Ebben a világításban minden érdekszövetség, mely a magyar fajon él: „*jobboldal*“, „*baloldal*“, „*aranyközéput*“, szűk és kártékony szatócs-üzleteknek mutatódnak meg, melyeket egyaránt elseper a megszervezett magyar faj fiatal öncélú egységes demokráciája. Ezért történt az *Elsodort falu*, a *Csodálatos Élet*, a *Segítség*, minden betűm, mozdulatom és kiáltásom. Ezért vállaltam személyemben az új mártíromságot: *külön lenni minden érdekszövetségtől, fógelfráj lenni minden idegen és rabló étvágy előtt, életem és védelmen kívül bírni az egyetemes harcot: hogy az utánam jövő magyar magvetőknek már szolidaritás és védelem legyen az, hogy magyarok és tanításaim tisztaságát be ne árnyékolja semmilyen elhallgatás hazugsága.* Én folytatom a *Széchenyik és Kossuthok egyesített nagy álmát*: az egészséges, erős, kenyérében és lelkében öntudatos és minden erejében alkotó és érvényesülő magyar faj független fejlődését, *Hogy a magyar faj jelentse itt a legtöbb emberiséget, a legnagyobb szociális igazságot, a leghiszteletesebb jóléletet és a legősztönösebb kulturális haladást.* Hogy a magyarság életének roppant sugárzása a magyar munka, a magyar nyelv nagy emberi egységébe hívja a Duna-medence minden töredékét. És ezért kell az Ady-zakota, ezért kell engem agyonhallgatni, lekicsinyelni, megpiszkolni, hogy a bennem megnyilatkozott magyar jövő rettenetes ítéletét minél messzibbre lökjék a magyar faj parazitái. De én nyugodt vagyok, nyugodt a barna paraszt s a széles mezők nyugodtságával. Vérben és szívben, agyban

és gyomorban: az egész viharosan zsendülő új magyarságban ott kondítanak az én elnémíthatatlan harangjaim.

IV.

És vannak nagyszerű biztató jelek. *Ady sírása már a múlté* s az elnémult próféta roppant teteme fölött hadd zsendüljön fübe a magyar föld. *Ő a beteg, régi Magyarországnak, a vakszívű és keresztrefeszített magyarságnak volt mérhetetlen circumdederuntja. Mi a megváltott, a látó magyarság vagyunk* s erősen és fiatalon kezdhetünk az új élet, az új magyar hit vidám dalaiba. A megroncsolt; megrabolt parasztságban nagyszerű energiák állanak készen a magyar faj nagy honfoglalására. A munkásság mind nagyobb arányban látja meg: *hogyan magyarság és demokrácia, a magyar faj érvényesülése és a szociális igazság, a magyar kultúra és az alkotó munka egysége elválaszthatatlanok egymástól.* A magyar középosztályban mind több szem nyílik fel a magyar jövő egyetlen útjára: *a magyar demokráciára.*

És zsendül is már a vetés. Kezembe veszem az újabb magyar generációk sok bajjal küzdő lapockáit, a budapesti *Hidat*, a felvidéki *Mi Lapunkat* és más kísérletet. Van bizony bennük elég olyan, amit kritikámmal elpálcáznék. De a belőlük kiáradó atmoszféra már milyen más, milyen biztató s megemlítve vagy elhallgatva, hogy ott vagyok már tudjuk minden tágulásában. És ami fő: *hogy megvan bennük a magyar faj semmi idegen étvágynak, semmi szociális rablásnak oda nem hódoló, öncélú építő akarata!*

Mi a legsürgősebb teendő? Az országban megvan minden fajnak a külön kulturális megszervezettsége, csak nekünk nincs. *Meg kell szerveznünk a magyar fajt egy egyetemes, hatalmas kultúrszövetségbe a magyar lélek alkotó erőinek s a magyar nyelvnek védelmére és fejlesztésére.* Ebben a faj

egyetemes kultúrszervezetében *együtt volna a paraszt, a munkás és a magyar látájnér*. Ez visszamerítné a magyar falut az ős népi psziché művészetéibe, megszőpítené velük a falut és hatalmas jövedelmi forrásává is tenné a parasztnak ezeket a művészeteket. És ebben a szövetségben író és közönség vállvetve terjesztené a magyar gondolatot, a magyar szépséget, a magyar nyelvet és *mindenki erős lesz benne mindenki erejével*.

Óh, hiszek én benned, büneidből gyógyuló, erőidhez ébredő, csodálatos fiatal fajtám! Hiszek, mint a földben, a napban: az élet és megújulás örök ígéreteiben. Íme: a fákon az összetorlott virágzuhatokban kihabzik a tavasz s az élet nagy ünnepi miséjén a születés és a csók szent harangjai hívnak. *A fiatal és erős magyar már tudja és szereti önmagát*. A történelem tavaszodik. A tragikus Koppány, az izzó trónon elégett Dózsa György boldogabb unokája előtt dús ígérettel nyílik meg az élet, a jövő.

Tamás-u. 1928. május.

A TRAGÉDIA TRAGÉDIÁJA.

Kétségtelen: a tragédia s az emberi tragikumon felépülő dráma beteg. Annyira beteg, hogy már nincs is. *Ibsennel* kezdődik, *Maeterlinckkel* végződik a bomlási folyamat: az akaratokban, tettekben kiviharzó ember-tragikum a belső, lelki átélések lírája lesz. Széthull más műfajokra: ditirambusra, rapszodiára, ódára, elégiára, dalra. Mint gyermekké aggult öregember: a többezer éves dráma visszabomlik ősi, gyermekkori folyamataira.

Mert az senkit sem téveszthet meg, hogy az utolsó évtizedekben azért továbbjászanak a színpadokon „új“ darabokat, melyeknek címe alá a *tragédia* vagy *dráma* elnevezés van nyomtatva. Ezek vagy szelíd iskolás stílusgyakorlatok Shakespeare tanár úrnál, vagy valamelyik segédtanáránál. Vagy többé-kevésbé ügyes üzleti cikkek. Utóbbiakat hol export-, hol import-drámáknak nevezik. A drámai művészetnek, a dráma történetének semmi köze hozzájuk. Abszolúte gazdasági cikkek, mint a nyalóka, mint a dohány, mint a vazelin.

Vájjon a tragédia, a dráma tényleg halott-e és örökre az? Vájjon az emberélet e legfelsőbb kifejezését végleg betaposta a modern élet? Vájjon örökre elvesznek szemeink előtt e mérhetetlen víziók, hol még visszaemlékezhetünk gigászi hajdanságunkat s a felséges emberi dac Isten, végzet, halál ellen dobott szikláit hallhattuk gurulni? Vagy mint egy mesebeli behemót: a fertelmes Hollywood okádása elborít mindent s a vigécek, a népképviselők, a sztárok becsstelen, piszkos, apró elképzelései lesznek ezután művészet és végtelenre nyitott ablak?

Nem mérünk ki itt jóslást, bármily kelendő is megkergült napjainkban ez az öreg maszlag. Egyszerűen rámutatunk a tragédia, a dráma halálának egy-két belső, mélyebb okára. Természetes, hogy ezeken kívül külső: történeti és gazdasági okai is vannak.

Több ízben rámutattunk a tragikum lényegére, a tragikus hős egyetemes emberi jelentésére. Az átlagember, a mindenki: a tegnapi nem-lét s a feltá-
tott koporsó között tesz-vesz, csókol és csal, véd és gyűlöl. De mindezt okosan, ötvenpercentesen: óvatosan bekapcsolódva a többi tevésébe-vevésébe, csókjába-csalásába, védelmébe és gyűlöletébe. És az így összeszövődő okos és kiegyezett emberéletet józannak, célját-tudónak, erkölcsi világrendnek hiszi s olyan komolynak és biztosnak: mintha nem volnának halál s a kémia irtózatoss játéka. A tragikus hősben ugyanazok az emberi elemek tesznek-vesznek, csókolnak-csalnak, védnek-gyűlölnék, mint az átlagemberben, a mindenkiben. De olyan minden ön-biztonságot túlrontó erővel, olyan *abszolúte*, hogy mikor nézőhelyünkön belefeszülünk a tragikus hős szerepébe, mikor magunkra éljük húsát és lelkét: e szörnyű élettoporzékolásban ránk sajog a halál és meglátjuk az emberélet örület-lényegét. Sajátos ellentétes érzésekből áll az a hatás, melyben a tragikus hős életévé sodródunk, örvend is életünk: tágul a tudónk s eposzt domborodik a mellünk, hogy óvatos kis mindennapunkból kinyújtóhatunk végtelen arányú, örökkévalóságot élő hérosszá, De sajog, de éget, de elzúz ez a roppant életáram s ebben a rémült elfulladásban, ebben a halálos döbbenetben meglátjuk mindnyájunk életét a tragikus hős életében, meglátjuk: az egyetlen emberi életet. Meglátjuk: jaj, növekvő halál az élet minden rezdülése, s minél több akarattal élünk, annál veszettebb irammal rohanunk a feltá-
tott száj felé. Meglátjuk: a halál folytonos ébersége előtt, a kozmikus erők embertelen rohamában, az ember-tömegek irracionális kavargásában örület a tevés

és vevés, a csók és a csalás, a védelem és a gyűlölet. Örület minden akarat, maga az egész emberi akarat, örület minden cél, maga az emberi cél. Olyan örület, mintha elragadva a Niagara haragjától s már odatördelve a halálos sziklákhöz azon gondolkodnám, hogy a föld vak kémiájában Kosuth-szakállal vagy angolosra borotváltan rothadjam vissza a világzáporba. Meglátjuk: maga az ember, éhsége és akarata minden rángásával az anyagnak egy megbomlása, az emberré rohanó világ örült frenézise a halál grimaszai előtt. És maga az emberélet kényszerzubbony, melyből Istent és ördögöt, erényt és bűnt, csókot és gyilkosságot visít és ráng az emberi akarattá és céllá tébolyult anyag. Már elfúl a lélegzetünk, már fojt, már veszett tüzes rohanásba semmisít szét a tragikus hős élete. És akkor a hős „elbukik“. A korlátatlan, a végtelen élet halállá egyenlítődjött ki. És mikor fellélekzelve és még sápadtan a veszett iramtól, nagy szájalommal hajolunk az elzuhant gigász felé: voltaképen önmagunkat cirógatjuk vissza mindennapi kis valószínű okos önmagunkká. Óh, jó kicsiny lenni, apró mindenki lenni: hasonló emberrög a hasonló emberrögök közt. Jó hinni az életet, nem nézni a halált, jó apró célocskákat faragcsálni. Jó valószínűnek játszani az életet, jó tervezgetni és akartatni: mert van csók, gyermek s melegpárolgású puha kenyér.

Hogyan történt ez a tragikai meglátás: az emberélet és emberi akarat ez örület-lényegének meglátása a görög drámában? A tragikus hős akar, tesz, gyűlöl és szeret, menekül és támad. És aztán: az örvénybezuhanás pillanatában meglátszik: hogy minden akaratával, tettével, gyűlöletével és szeretetével, menekülésével és támadásával a világ vak kényszere: egy haragvó Isten, vagy az istenek fölé súlyosodó végzet előre kimondott ítéletét teljesítette meg. Egész akaró, küzdő, viharosan élő énje voltaképen az istenek vagy a végzet akaratának egy értelen mozdulata volt. Az emberi akarat semmisé-

gének nincs elzúzóbb erejű szimbóluma az egész világ művészetében, mint mikor *Ödipusz* kiontott szemével kitántorog az ősi házból.

Mint ismeretes: a keresztény dráma a szabadakarat hitével az egész tragikai küzdelmet, hogy úgy mondjam, az ember bőrén belül viszi. A szabadakarat kiszakít a világ egyetemes láncolatából, saját indítású külön világgá tesz. De ez a szabadakaratú lélek csak az egyik énje: az évezredekken át Istenbe, közösségbe, törvénybe, morálba, erkölcsi világrendbe belefegyelmezett énje a tragikus hősnak. Van egy másik énje is: őszibb és mélyebb nedvekből táplálkozó: a földben, az ősökben, a húsban, a kenyérben, a csókban: az egész kozmoszban szétköldökzsinórozott énje és akarata, melyet csak az étvágy és az ölelés időtlen törvényei irányítanak. Mármint: akármelyik énje kerül felül, tesz és akar: szükségszerűen a másik ellen támad s akármelyik fojtja meg a másikat: belepusztul a győző is. E keresztény tragikumnak legbámulusabban felépített, legmélyebb gyökerekből táplálkozó momentum a mindennap szélesebb életű, mélyebb jelentésű csodálatos *Bánk bán*. A görög drámában nincs meg az ennek ez a kettéhasadása. A hős egyetlen ősz-irányú akarata, nem küzd magával, nem habozik. Végzetből, istenből: mintegy az egész világegyetemből kisugárzó igézet alatt rohanja meg útját a megsemmisülésébe. A keresztény drámában benn a hősnben, élete mélyén, lelkében történik a tragikai reveláció. A keresztény hős mérlegel, habozik, önmagával birkózik élete jobb megoldása fölött. Így az emberi akarat örületének megmutatása még mélyebb és keserűbb lesz: bármerre zúdul élete és akarata, saját maga ellen áramlik és önmagát borítja el halálos hullámaival.

És itt értünk el a dráma válságának gyökérokához. Ma már azok is, akik mint hitük tanítását elfogadják a szabadakarat tanát: determinálva látják az embert. Ezt úgy értem: hogy mint hívők jóhizseműen, engedelmes akarattal igent mondanak a

katekizmus e kérdésére: van-e szabadakarat. De a szemük ösztönös, akarattól független látásával az pavetemes determináció kapcsolatában látják az embert s az egész világot. Ez a teljesen megváltozott világlátás lehetetlenné tette a keresztény drámát s olyan feladatok és problémák elé állította a drámai művészetet, melyeket eddig — és csak részben — csakis a zene és a mozi próbálták megoldani. A legegyetemesebb jelentőségű feladatok a következők:

1. Megmutatni a hős akaratában a temetők akaratát. Az ember determinálva van minden előzője által. Bezsúfolva vérünkbe, húsunkba, idegünkbe, test-lelkünk mélytitkú bozótjába, évezredes tudattalan megidézésben hordjuk magunkban minden apánkat és minden anyánkat. Sokszor életünk legforróbb lázában, mikor leginkább hisszük, hogy a saját csókunk, a saját éhségünk akaratát akarjuk: vitézjánosok vagyunk, kiket a hűvös temetőkből csontkezek rángatnak. Megláttatni a temetők akarat-örjögését az élő elítélt mozgulásaiban: ez a drámai művészet egyik nagy feladata. És kétségtelen, hogy az irodalom az új feladatok közül aránylag ezt közelítette meg legjobban.

2. Megláttatni a hős akaratában a nagy közösségek, a tömegek irracionális akaratát. Ma már látjuk, hogy mikor valaki azt mondja: vagyok, ez egy olyan gondolatbeli elvonás, melynek semmi valóság nem felel meg. Az ember mindig többszámban van: életében, ötblakú test-lelkében mint millióképen meghatározó elemek ott vannak annak a közösségnek: nemzetnek, fajnak, felekezetnek, társadalmi osztálynak, pártnak, érdekcsoportnak stb egyedei, melyek életét gyarapítják, védik, bántják vagy bármiképpen illetik. Hogyan akar és történik a tömeg a drámai hős akaratában: ennek megmutatása a legnehezebb és legnagyobb feladat, mely az új drámára vár. Hisz a mai látás mellett, mely egy egyetemes világakarat mozgulásának lát minden életet és tettet, a csak egy egyénre tört

rész-akaratoicska oly kevésbé művészi érdekű, hogy igen valószínű: az új drámában a hős mindinkább a tömeg lesz: a falu, a munkásság, a gazdagok stb., stb. Ez a roppant kiszélesítése a tragikai megmutatásnak az egész drámai művészetben, értve ezalatt a színpadi megvalósítást is, kiszámíthatatlan következményekkel fog jární.

3. Megmutatni a hős akaratában az anyagi világ akaratát. Az új világlátás nem tudja az embert teste határaival különne választottnak, csak a bőrés belül levőnek látni. Élő: jajgató és gerjedő húsunk az egész világ s minden ember az egész világegyetem. A hús, az állatok, a növények, az ásványok, melyeket megeszünk, az illatok, melyek lelkünkke áradnak, az ízek, melyek meglelkesítik inyeinket, a tapintások mélysejtésű vak mitológiája, minden hang, szín és forma: az egész belénk rohanó világzapor minden pillanatnyi lökés, parancs, gát és tilalom az akaratunkban. Minden pillanatban az egész áramló világ milliárd és milliárd mozdulásának vagyunk eredője. Ezt a mérhetetlen világvíziót a zuhanó emberben tudta egy pár sorba tömöríteni Ady a Fekete zongorában s ezért páratlan szimbólum ez a vers az egész világirodalomban. Minden ember egy zongora millió lehetséges húrral. És a vak kozmosz, a végtelenül záporozó fekete anyag millió ujjal tépi, cibálja. És az ember-zongora ráng eposzt és réműletet, csókot és ölést, családöt és örületet. És éppen oly kevésbé felelős mindezért: mint a zongora a belőle kiszálló dallamért. Megmutatni a hős akaratában az anyag rohanó akaratát, az egyetlen egyénben az egész emberré zuhogó világot: ez az új művészet egyik minden korlátöt túlröntő feladata. Megmutatni a történo ember akaratában a mozdító állatokat, hegyeket, erdőket, eget és levegőt: a világ akaró húsát. Megmutatni, hogy minden emberi akarat elbukása: az egész halál felé rohanó világ szaltó mortáléja. Ennél szélesebb feladata nem lesz soha az emberművészetnek.

4. És mert az egyén akarata mindenekelőtt: a temetők, a tömegek, az egész világ akarata: a művészetnek csak egy kisebb érdeklődése fog az úgynevezett egyéni lelki fejlődés, pszichológiai levezetés felé fordulni. Az a képletekben levezethető pszichológikum csak egy parányi része az egész világgal: minden halottal és élővel történő embernek. Különbösen is, azok a lelki fejlődések nagyrészt iskolás mesék. Hiszen, nem tagadom, van egynehány úri műkedvelő, aki ráér és .kar „lelkileg fejlődni“. De általában: az ember élete nem pszichológiai fejlődés. A férj, akit felesége megcsal, nem azért öli meg az asszonyt, mert az események odafejlesztik a lelkét, hogy kitermelje az ölés akaratát. Még maga az asszony csalása is inkább alkalom, mint ok. Megöli, mert az ölés akarata benne volt s a kés mellé nem strapái semmilyen „lelki fejlődést“. Így a művészi érdeklődés mind nagyobb erővel fog a *véletlen* felé fordulni, mely nem egyéb: mint az egész világ milliárd és milliárd mozzanatából összeverődő s egy percre meztelenné villanó kozmikus logika.

5. Adni az emberi sírásban és az emberi kacagásban az akaró temetőket, a történő tömegeket s a történő világot: olyan feladat, melyet eddig többé-kevésbé csak a zene valósított meg. Az új drámai művészet szükségszerűen sokkal közelebb fog állani a zenéhez, mint az eddigi. Jól meg kell érteni: itt nem a nyelv zeneiségét, a kifejezés és mozdulatok ritmusát értem. Hanem azt a belső lelki felépítést, a tetteknek és eseményeknek oly előfakadását és egymásba omlását, mely mint a zene: a térbeli képzeteken túl is meg tud valamit értetni a dolgok és emberek sírás-, vagy kacagás-jelentéséből. Valami olyanformát, amit én leginkább a *Gondviselés útai* című elbeszélésemben tudtam legjobban megközeleltetni.

*

A fertelmes üzlet megölte az emberi művészetet és megherélte az emberi sírást. Az emberi nagyság minden útjára kiírta: csőd miatt zárva. Szent

Ilonává tette a földet minden zseni alatt. A végtelenre nyíló ablakok bezárultak. Süket bordély, vak vásárcsarnok a világ. Mint irtózatos vérbaj, az emberiség arcának szépségét: a művészetet lerágták a sport, a jazz-band, a sztárok, a sajtó és a pénzpecér. De már fullad, már hörög, már kapkod a megsugorított emberiség és holnap lázadni fog. Kell a nagyság, minden kenyérmél jobban kell a végtelenség, mert szomjan halunk! Temetőkből és bölcsőkből kezek nyúlnak fel és döngetik a bezárt ablakokat.

ZSENI ÉS ŐRÜLET.

I.

A Lombroso hírhedt tana, mely inkább az örület és semmiképen sem a zseni ötlete volt, olyan beteg folyamatokért felelős, melyek napjainkban is mindig nagyobb erővel hatnak, bár hatalmas ellenáramlatok vannak keletkezésében. Gyökeréig megmérgezte az irodalmi életet s a közvéleményt és súlyos művészi és szociális károkat okozott.

Legkisebb kára az irodalomra talán az volt, hogy teljesen tehetségtelen bolondokat csábított irodalmi próbálkozásokra. Mert vérük beteg, nemi életük rendellenes, akaratuk amorális, vagy más örültségi folyamatuk volt: bomlott életük kitermelte a hamis szillogizmust: *őrült vagyok, tehát zseni vagyok*. És próbáltak összerángani, összezevísíteni valami kényszerzubbony-irodalmat. Ezek azonban elmúltak s visításuk nyomtalanul velük némult. Hozzátartoznak ahhoz a szomorú avarhoz, amilyent minden időben hullatott le magáról az emberedő.

Bár most, hogy a modern piac nagy huncutságokba tudja beszervezni az örülteket is, nem is olyan ártalmatlanok ezek a Bedlam-zsenik sem. Mert most szervezkednek egymásközt, valamilyen *izmus* vagy más furcsa szó cégére alatt szindikátusokat alkotnak. És mert ma a szervezkedés a legnagyobb erő: a közös zajjal a leghülyébb svihákságokat tudják művészetté téveszteni az ámuló burzsujban, ha csak ideig-óraig is. Így például a nagybetűt kisbetűvel írják, a kisbetűt naggyal, nem tesznek írásjelet oda, hová eddig tettek és mindenüvé

tesznek, ahová eddig nem tettek. A Létüket nem vízszintes sorba balról jobbra, hanem függőlegesen felülről lefelé írják és más eféle picurka becstelenségek, melyek még örülségnek is túlaprók és agyvelőtlenek.

Az igazi nagy károkat a következő jelenség okozta: Előfordult, hogy tehetséges, sőt nagy tehetségű íróknak is voltak ilyen beteg, vagy örült folyamataik. Ezek természetesen kifejezésre jutottak a műveikben is. Mármost: kritikusok és közönség egyaránt műveik azon elemei és sajátságai köré csődültek, melyek ezeket a beteg, vagy örült folyamatokat felszínre hozták. Mert ezeket szagolták az irodalmi piac még nem árusított újdonságának. A kritikusok ezeket odázták új művészetté, vagy ami még jobb reklám: ezeket átkozták ki, mint a világ sarkait megrendítő szörnyűségeket. Burzsuj-ostobaság ezeknek a mohó falásával kirakatozta magát mű- és megértő finom kultúrléleknek. Vagy az ezek ellen felborzolt botránkozásban súlyozta magát a nemes hagyományok zord őrévé. Akármelyik eset történt: csődületet, hírt, ódát, harcot és pénzt ezek a beteg elemek teremtettek ezek köré az írók köré. Már pedig erre mind szüksége van a modern betűverseny hisztriójának. Mi lett ennek a következő ményje? Az, hogy most már az író *szándékosan csinált* ilyen beteg és örült vonásokat mutató műveket. Eleinte műve a benne megvézződő élet ösztönös felzokogása volt. Most: bölcs taktikával és nyugodt misztifikációval pamacsolta össze a patológikus tégelekből mindazt, amitől a vásárlóközönség nagyon bolond lesz, gerjed, botránkozik vagy hányik. Mert ha a zsenit nem, az örültet igen jól lehet szimulálni.

De a szociális kár sem volt kisebb. A lombrosói elvek csakhamar páratlanul népszerűvé lettek, hiszen csúszósabb tan tömeghasználatra alig készülhetett volna. A tankönyv-horizontú tanár úr, a másodosztályú vasúti kocsiban irodalomba társas-

lényesedő kereskedelmi utazó, a mandátuma hegyibe kultúrzsargont vadászó népképviselő, ez az ember-motor-bicikli: minden gyökértelen belefetyelője a kultúrának, kapott rajta, hogy az, akinek az alkotásai homályosan tátongó örvények számára, voltaképen örült. Így, *ahol ő nem érti egy nagy író, vagy nagy művész művét: nem ő a szűkös értelmű, hanem az a bolond.* Aztán: minden burzsujlélek mélvén ott dorombolt a sunyi kommunista-öröm: hogy ő, az agyproletár bolondnak, törvényenkívülinek sajnálhatja az emberi ész behemót kapitalistáit.

Végtelen kára volt ebből a fejlődésnek, *mert ez a visszás felfogás a zseni történelmi hatását nagy mértékben megsemmisítette.* Meghallgatták és megcsodálták ám a zsenit, mikor az emberélet nagy vízióit s kétségbeesett irányításait a jövőre műveiben kidobálta magából. Mert divatos póz volt: műértő lenni s a burzsujpocakot odatartani az esztétikai nap sugárzásához. *De mihelyt a zseni nagy tanításainak megvalósításáról hangzott szó, jött a fölényes mosoly: hiszen az csak egy zseni, egy bolond, akinek szavait a való élet nem veheti komolyan.* Így jöhetett létre egy izléstelen, dagályos Széchenyi-imádat, Széchenyi minden alapelvének megtagadásával, így kájzerkabátoskodhatják Petőfit minden márciusban a szélrózsa négy búsulása felé: Petőfi emberi és történelmi tartalmának mindennapi megalázásával.

II.

Pedig ennél a tannál képtelenebb svihákságot nem talált ki még zseninélküli örült. Veszünk — találomra, vagy szándékos válogatással — egy csomó zsenit a múltból és jelenből. Vizsgáljuk őket életükön és műveiken keresztül. És mindenik pszichéjében találunk az örültség tüneteivel rokon, vagy azonos folyamatokat. Sőt: jól felsorakoztatott fényképek alapján kimutatjuk, hogy még fejük alkotásában, fizikai mivoltuk egyes sajátságaiban is

azonos képleteket mutatnak a tébolydák szomorú lakóival. Jön tehát a hírheft következtetés, melyre minden Homais boldogan nyerít fel: A zseni az örültséggel határos, rokonjelenség. Vagy ha még jobban tetszik: a zseni az örületnek egy neme.

Józanak és örülnek egyaránt evangélium volt ez a felfedezés. A józan örvendhetett, hogy nem határos — örült, az örült örvendhetett, hogy határos — zseni. És így senki sem kutatta: nincs-e valami hiba a következtetés körül.

Pedig: *ha Lombroso ugyanolyan számú korlátolt, tehetségtelen, vagy közepes tehetségű embert vesz vizsgálat alá, vagy ugyanolyan számú patikust, tanárt, bírót, képviselőt, vagy bármi istencsodáját: az eredmény pszihikumra és fizikumra körülbelül azonos lett volna.* Mert, amint ma már a községi óvodák első évében tanítják: a *normális elmeállapot és az örület nem két teljesen külön egységű, egymástól absolute elhatárolt képlet, melynek teljes különbsége abban összegeződik, hogy az egyik egész egészség, a másik egész betegség.* Hiszen az örület folyamatai a normális elme folyamataiból tevődnek össze, csak túltengő, elszegényült, vagy félreficamult összetételekben. De hiszen: a *normális elme*, mint százpercentes rend, nem is létezik s csak gondolatbeli képlet. Van végtelen fokozatban többé-kevésbé egészséges és többé-kevésbé beteg pszichéjű ember. Aki valamilyen embercsoportban sokáig és megfigyelő szemekkel élt, rögtön be fogja látni állításom helyességét: Hogy a lombrosoi eljárás pontos betartásával kimutathatjuk, hogy a korlátoltság, a tehetetlenség, a középszerűség, a patikusság, a tanárság, a képviselőség, a villamoskalauzság és bármicsodaság az örülettel határos jelenség. Egész egyetemesen: az ember az örülettel határos jelenség, embernek lenni az örület egy neme.

Ez a tan tág és sötét. De alig mond többet annál a bölcs következtetésnél, mely kisüti, hogy Pé-

ter halandó. Azon az alapon, hogy minden ember halandó és Péter ember. Ez a tan is kissé megnőtt képpel csak annyit mond, hogy nincs abszolút egészséges ember s hogy minden emberben a halál is tercel az életnek. Ezt pedig nála nélkül is tudtuk.

Igen. De valaki ellenveti, és itt dől el a kérdés lényege: Tényleg beteg s az örülettel rokon folyamatokat általában minden embernél találhatunk. De a korlátoltnál, a tehetségtelennél, a közepszerűnél, a patikusnál stb. a korlátoltság, tehetetlenség, közepszerűség, patikusság függetlenek ezektől a beteg folyamatoktól. Ezek, hogy úgy mondjam a maguk szakállára korlátoltak, tehetségtelenek, közepesek és patikusok s beteg folyamataik semmit sem segítenek ebben nekik. De a zseninek lényegét adják ezek a patológikus folyamatok, ezek fejlesztik, ezek hozzák gyümölcsbe zsenijét. Sőt: maga az, amit zseninek nevezünk, ilyen folyamatoknak az összetétele.

Helyszűke miatt nem polemizálok. Elmondom az én felfogásomat a zseniről. Ezzel megadom a választ erre az állításra is.

III.

Egy régibb tanulmányomban a zseni lényegét fejtegetve, erre az eredményre jutottam: *a zseni egy közösség (faj, nemzet) világképlete*. Ezzel az összefoglaló névvel a következőket akartam mondani:

A zseni mindig egy időben és térben milliókat egybefoglaló szintézis. Azaz:

1. *A zseni egy közösség múltjának és jelenének legegyetemesebb meglátója*. Ok és okozatok egységes rendszerében látja faja egész életét. Meglátva, hogy minden egyes életjelenség mennyi életet, vagy mennyi halált jelent fájának, nemzetének.

2. *A zseni egyszersmind a közösség e meglátott életének legegyetemesebb és legintenzívebb megérzője*. A faj, a nemzet szenvedései, szükségei, fé-

lelmei benne, az ő test-lelkében a legégetőbb szenvedések, szükségsek és félelmek. A közösség életet kereső ösztönei benne a legerősebbek.

3. Ebből a meglátásból és egyetemes megérzésből következik: hogy ő termi meg azokat a gondolatokat, melyek fajának megváltást és jövőt jelentenek. A zseni nemcsak világképlete: de *legtisztább képletű, legegységesebb életakarata a közösségnek.*

A zseni tehát legegységesebb történelmi ünkciója egy közösségnek. Elmaradhatatlan, velejáró sajátosságai:

1. Mivel egész életét a közösség: fajának vagy nemzetének megélése jelenti: *a zseni a lehető legkevésbé egyén. A zseni a közösség, a mindenki: az örökkévalóság jegyében.* Mindaz az egyéni sajátosság, amit például egy Hugóról, egy Petőfiről összehanekdótáztak: velejáró sallangja volt koruk minden ficsúrjának.

2. Mivel a zseni millió és millió emberéletnek, embervégzetnek értelmi és érzelmi összefoglalását jelenti, időben és térben egy megváltó és jövőadó életakaratra: a zseni, mint minden egység, mint minden rendszer, mint minden hatalmas építészeti alkotás: *a legteltesebb rend, a legegységesebb egyensúly és abszolút szellemi egészség.* Az emberi szellem legnagyobb képviselői: Dante, Shakespeare, Voltaire, Goethe, Kant, Hugó Victor, Petőfi stb., stb. a legnagyobb szellemi egészséget, a gondolkodás valóságos matematikai rendjét jelentették. Érdekes, hogy legtöbbször még életkora is igen hosszú szúra terjedt.

Vannak aztán zsenik, kiknél tényleg találkozunk patológus, az örültséget megközelítő vagy megteljesítő szellemi folyamatokkal. Amint vannak ilyen korlátoltak, tehetségtelenek, közepesek, hordárok, ideggyógyászok stb., stb. ezrivel, százezrivel, millióival. De ezeknél e beteg folyamatok félremagyarázhatatlanul akadályozzák, *zavarják, nem engedik teljessé kifejlődni a zseni képletét.* Széchenyi

hatalmas erejű zsenije dacára csak tört darabokat tud elővívódni abból a megváltó szintézisből, melyet egy egészséges Széchenyi teljes zsenije megadott volna. Az Ady fájdalmas példája is ide tartozik. De erről nem akarok itt szólni.

Még jobban megtévesztették a közönség ítéletét azok a fél- vagy másodlagos zsenik, kikben egy-két zseniális sajátság a beteg folyamatok folytonos áradatával küzdött. De milyen könnyű kimutatni, hogy *alkotásukat mennyire megszegyenítette és körülpiszkolta a betegség, a mánia, a tébolyult megszállottság*. Zseni-palánták voltak, melyek befulladás az örültség mocsarába, *A beteg folyamatok tehát éppen akadályozzák, vagy megölik a zsenit*. És ha Homais úr azt kérdezi: De vájjon Baudelaire és Verlaine betegségük nélkül lettek volna az, amivé lettek? Én visszakérdezem: Vájjon egy korlátolt és félbolond házassági közvetítő korlátolt házassági közvetítő lett volna a félbolondsága nélkül is?

IV.

Mi az oka mégis, hogy minden időben és minden Lombroso nélkül, e tragikus gigászokat oly szívesen örvendte bolondnak a közvélemény. Ezer más apró ok mellett az egyetemes, leglényegesebb okok a következők:

1. Az átlagember a maga önzését (önzés = énem beélése az embervilágba) napi kis célokba, apró állaskák, vagyonkák, hírecskék elérésébe éli bele. Ezek a célok határozzák meg morálját, gyávaságát és bátorságát, igenjeit és tagadásait. Ezek a célok mindenki mástól megláthatók, megérthetők és alkalmasak arra, hogy millió hasonló arányú célocskával egybekapaszkodva: társadalmi renddé, erkölcsi világrenddé részvénytársuljanak.

A zseni a maga titáni életét, történelmi önzését az egyetemesbe; *az időben meg nem haló közösségbe, fajba, vagy nemzetbe éli bele*. Céljai, eszközei, módszerei az átlagembertől nem láthatók,

meg nem érthetők. Legcélszerűbb, történelmileg leggyakorlatibb gondolatai és tettei egy tétova bolond öngyilkos hadonázásának látszanak a burzsuj szemében. Mert nem látja mögötte a ma megfizető kis önző célt, az estére kijáró profitot. Valahogy a saját napi biztonságát nyugtalankodja ezekben a látszatosan észszerűtlen megnyilatkozásokban. Mert kétféle énjük, kétféle önzésük az arányok végtelen különbsége választja el. Az egyik énjét, önzését milliókban s a halállal el nem határolt időben éli meg. A másiknak önzése a pocakja külső bőréig, legjobban esetben unokája étvágyáig ér.

2. *A második ok az arányok végzetes különbsége.* A zseni a közösség összegezése, a mindenki sub specie aeternitatis. Így mindaz, ami az átlagemberben megvan okosan, lábujjhegyen, ötvenpercentesen: a zseniben történelmi problémát megoldó, jövőt kialakító utáni erővel, mint abszolútum nyilatkozik meg. Az átlag ember is szereti fáját, ki akar küszöbölni bizonyos társadalmi igazságtalanságokat, kívánja a munka teljes jogát stb., stb. De mindent főnöke előléptetése, kosztja s más okos meg gondolás bölcs határai közt. Az egyetemesben, a transzcendens fajban élő zseni az örökkévalóság hősi lendületével abszolúte akarja a benne kitermett történelmi akaratokat. Ez már sok a józan polgárnak, mert veszélyezteti a hivatalos minőség szépségét s talán az öt év múlva bekövetkező negyvenpengős fizetésjavítást hat évre löki vissza. Ez már sok, ez már destrukció. Hozzájárul ehhez egy másik szükségszerű jelenség. Aki csak egy embernek akar világítani, beérheti azzal, ha egy tizenhalgyertyás villanyáramot indít meg. De, aki millió léleg legmélyére, temetők titkaiba és tragédiák ezreibe viszi a történelmi világosságot: annak az érzések és gondolatok mérhetetlen erejű áramait kell magából kisugározni, hogy kiváltsa a tömegekből a megváltó akaratot. És a burzsuj, aki ijedtében úgy ráng erre, mint a higanycsepp a forró kályhán, azt hiszi, hogy ez a roppant áram egy örült elme rap-

szodikus vonaglása. Nem tudja: hogy egy mosdótál víznek egy beledobott kövecske is rémült vonaglás: de a tengernek a legnagyobb vihar is csak természetes életjelenség, higiénia. Ez az eset, amikor a burzsuj ijedtségét, megbolygatott lelkiismeretét s kosztját a szertelenség vádjá mögé bújtatja a zseni ellen. Sokan most sem tudják megbocsátani Petőfi-nek, hogy az *Apostol*, az *Egy gondolat bánt engemet*, a *Levél Arany Jánoshoz* s más nagyszerű életrehívásai helyett nem így intézte el hivatását: — Nem hiszem, hogy a tudományos objektivitás s a tudományok mai állása ellen vétenék, ha bátorodom azt a véleményezést megkockáztatni, hogy az állam azon egyedeinek, kiket polgároknak nevezünk, talán valamivel többet juttathatnánk azon jogok némelyikéből, melyeknek összességét a politikai tudomány polgári szabadságnak nevezi. — Micsoda óriásit lökött volna ez a magyarság sorsán onnan, a Nemzeti Múzeum erkélyéről!

3. A harmadik egyetemes ok, hogy a modern életpiacon üzleti érdek, félelem, düh, rajongás, kíváncsiság és minden egyéb: betegre fokozva irányozza rá a tömeg érdeklődését ezekre a roppant emberi jelenségekre, kik mint ősvilági anakronizmusok rengetegülnek a szabadverseny piaci apróságai fölé. És ez a torzszeművé betegített kíváncsiság mindent rendkívülinek magyaráz a zseninél, csakhogy ne maradjon éhesen. Ha egy burzsuj csokoládétortát eszik tejszínhabbal: az délutáni uzsonna. Ha egy zseni teszi ezt: nyugati perverzitás, vagy még rosszabb. Mikor mindenki rákeni a maga kis házi bolondságát, nem volna disznó az a zseni, ha mégsem volna bolond?

V.

Miért írtam ide ezeket az egyszerű gondolato-
kat, melyek már ott vannak minden egészséges ember jobbik zsebének a belső csücskében? Azért, hogy vegye elő onnan s vigye az új nemzedékek

friss lélekzete elé. A világháború mitologikus látómása után, a történelem megnőtt hivatása előtt a kis rothadt szalon-Európa szétmálik, mint egy tegnapi takonykór. Apró kis trükkök, a képtelen svihákok szindikátusai, az orvosi lekszikonokból öszszebogarászott beteg egyéniségek, patológikus has-táncok nem fognak többé művészetté csodapókozgatni semmilyen vurstliban. *Új egyetemes szomjúság van fakadóban egy nagyarányú, megváltóan emberi művészet felé.* A művészet megújhodása pedig sohasem jelentette ügyes fogások, ravasz teóriák kitalálását vagy merész csirkefogók szindikátusait. *A művészet minden megújhodása jelentette az emberi horizont s az emberi szánalom megtágulását. Jelentette az emberi igazság hősi lendületét, egy jobb jövő mártiriumosan forró akarátát. Szélesebb emberi ölelést, az emberi zokogás és kacagás teljesebb, szabadabb kibomlását.* Azért, ó megidézett gyermek, akit a géniusz tragikus hivatására csókolt anyád! Kérlek erre a szent, elbocsátó csókra, ne menj oda, ahol rothadt eunuchok esztétikát csipáznak. Ne menj oda, ahol új trükköket visítanak a betű bandába verődött bohócai. És jaj, ne menj oda, ahol jó profitot ígér az ügyes betűüzlet. Keress magadnak egy millióknak jövőt, kenyeret jelentő nagy célt, szeress és gyűlölj a hős végtelen lendületével, élj a nap, a föld, a termékeny nő széles csókjaiban, öntözd lelkeddel, véreddel új vetésre az emberbarázdát. Légy megváltása minden megraboltnak, lezuhanó végzete minden kizsákmányolásnak. Légy tiszta, légy erős, légy hős. És műved túlél minden esztétikát, minden sarlatánizmust. Lesz megadott kenyere, megváltott élete, megtalált dala jövő barázdák vidámabb munkásainak. Lesz az embert emberebbé fűrdető meghalhatatlan szép emberi zokogás.

Orbánhegy, 1927. szeptember 18.

PRO MANSARDO.

(Hugó tata és én.)

Ne méltóztassék megijedni ettől a sokszoros barbarizmustól. Ez csak ennyit jelent: védelmemre, így kellett volna írnom: pro domo. De annyi szerelenségét és cézári gögöt hánytak már a szememre, hogy nem mertem ilyen hangzatos lenni. Különben is, minden utópia, melyet jövőm gyanánt ki mer termelni életem: egy szép mansarde terasszal, réchaud-val és nagy-nagy ablakkal az ég széles mezőire. Szelíd virágokkal és egy nagy karosszékkal, melynek még megvan legalább három lábkarikája. Hogy ott békében kitermelhessem mindazt, amit az anyám csókja a magyar mezőknek küldött. Igaz, hogy sunyiban még egy kakuk-órát is kívánok.

Szellemi életünk ránk kultúrfölényezett idege-néi a magyar irodalom minden értékét szétlopják „idegen hatásba“, természetesen, mindenekelőtt német hatásba. Mert turáni hazafiságukat kitörné a nehéz nyavalya, ha egy időtlen arcú, és gazdagságú szépségre elmondhatná a magyar televény: ezt az én ölem szerelméből csókolta életre a nap. Engem aztán mégsem lehet Hermán fater egy teremtményéhez sem hozzákenni. Hát Hugó, Zola, Dosztojevszky neveit csapogatják hozzám. Az „Hugó hatás“ mo-csárpszichológiai szempontból annyira jellemző, annyira megadja esztétikai, filológiai, egyetemi és zsurnalisztikái varangyaink természetrajzát, hogy részletesen ide mutatom.

Egy regényíró a másokra általában a következőkben hathat: 1. A szerkezetben. 2. A mese formá-

jában vagy anyagában. 3. Alakjai megrajzolásában, pszichológiájában. 4. Felfogásában a világról és az emberekről. 5. Képzelete formáiban. 6. Nyelvében. Hol a gutában hatott agyon engem Hugó tata?

1. A szerkezetben? Az Hugó szerkezete: egy éles határvonalakban kigondolt *mese* cselekvényeinek olyan összekapcsolása, hogy az olvasó érdeklődése a regény végéig fokozódjék. Külső, szinte azt mondhatnám: fizikai szerkezet ez. A szereplők tetteinek s az általuk okozott külső eseményeknek láncolata az egész mese egységében. Ahol néha a láncolatot akarattal és erőszakosan megszakítja az író, csak azért van, hogy az olvasó feszültségét a következők felé mesterségesen növelje. Ez a szerkezet a millió véletlenes és jelentesteién rezdülésben történő életet egy irodalmilag stilizált erős mechanizmusba önti.

A szerkezet nálam. Az élet millió tudatos és nemtudatos elemeiből előáll bennem: egy sajátos vízió, egy sírás, egy gondolat, egy vágy. az életakarát valamilyen mozdulása. Ez az egész regény, a gerinc, a boltozat. Ez az egyetlen mozdító parancs aztán arcokat, eseményeket, dolgokat idéz meg, melyekből ő előállott: azokat és olyan rendben, amelyek s ahogy a legteljesebben kifejezik őt. Itt tehát többé nem külső események egymásba kapcsolódásáról van szó, hiszen igen sok részben alig van külső esemény. Az egyes részekben omlanak az élet áramai: arcokkal, dolgokkal a maguk véletlenes, sokféle gazdagságában. Sokszor az egyes részek között nincs is külső kapcsolat: tettek vagy események egy láncba forradása. De minden részből, mint egész lelki eredmény kiárad valami, ami továbbmondja, építi, domborítja azt a víziót, sírást, gondolatot, vágyat: azt az életakaratot, mely az egész regény. Ez a szerkezet belső, pszichikai szerkezet. Katedrálisát a tiszta időbe: a történő emberi lélekbe építi. Szerkezet tekintetében tehát: Hugó tata Makó, én Jeruzsálem.

2. A mese formájában, anyagában? Ennek a kérdésnek már a feltevése is tandíjmentességet biztosít a kérdezőnek bármely Frimm-intézetben. Hugó mindig külső tettekkel, külső eseményekben szerkeszti egybe a maga erős egységű meséjét. Regényei éppen olyan zsúfoltan tettesek és eseményesek, mint a bűnügyi regények. Az én regényeimben — egy kis túlzással — nincs is mese. Az emberek kávéházban, szerkesztőségben, uccán, templomban, otthon: találkoznak, beszélgetnek, jól vagy rosszul érzik magukat. Kiöltő események, harsogó tettek nem igen fordulnak elő. És ha mégis vannak ilyen jelenetek: azok mindenekelőtt lelkiek. Mert ez már az eseménytelen, a külső erős tettekkel lehetetlen modern élet világa, ahol majdnem minden lelkileg történik. Ott történik az egész ember, az egész világ s az egyének inkább az egész élet arcának és gesztusának látszanak, mintsem külön indulású, külön tettekben kiépülő külön akaratnak. Némileg kivétel a *Csodálatos Élet*, de ez a magyar népmese hagyományos meseszövést követi. A mese formájában és anyagában: Hugó Makóbb, én Jeruzsálembb.

3. Az alakok megrajzolásában, alakjaim pszichológiájában? Itt furunkulusodik a legbütykösebbre doktorkáink bölcsessége. Hugó tatánál nagyarányú emberek szerepelnek. Nálam is szerepelnek nagyarányú emberek. Az Hugó tata hónajja szőrös. Az enyém sem csóré. Tehát: Szabó Dezső az Hugó tata törvénytelen fia. Elég négy egyetem ennyi bölcsesség elkvártélyozására?

Lássuk Hugó nagyarányú embereit: egy Jean Valjeant, egy Javert-t, egy Claude Frollót vagy a nevető embert. Gigászi arányban kivetített általánosságok ezek: a társadalom bűnein győzedelmeskedő tisztuló egyén, a törvény-betű embere, a szerelmi szenvedély, a társadalom kegyetlenségével birokra kelő emberi jóság. És a baj nem itt van: hiszen az emberi művészet minden nagy emberalakját, legyen az Balzac vagy Dosztojevszky művésze-

tében, végeredményben oda lehet összegezni egy-egy ilyen nagy emberi általánosság alá. *De*:

De Hugónál ezek az alakok ezt a jelentőségüket arra alkalmasnak talált *logikailag kigondolt* külső tettekben és lelki eseményekben élik meg. A keletkezési mód a következő: Először megvan az eszme, melyet az író meg akar személyesíteni. Akkor: embert alkot hozzája s ezt az embert oly logikailag kigondolt lelki vonásokkal és teltekkel halmozza, melyek alkalmasak arra, hogy az illető eszme tiszta képletét adják. Ezek az emberek inkább tudatukban és külső tettekben történnek: és nem testük kéttitkú, irracionális valóságában. Emberei tehát úgy személyesítenek meg egy eszmét, hogy logikus, tudatbeli képletek, külön testek és külön lelkek s a szabadakarat mitológiájának világában élnek. Abban a módban, ahogy Hugó egy eszmét emberré személyesít s abban a lelki rajzban, amint ez eszme-ember küzdelmét megrajzolja: Hugó lényegében teljesen azonos a francia klasszicizmus művészeivel: Corneille-jel és Racine-nal.

Nálam szintén nem az egyén a fontos. Hőseim az élet egy-egy egyetemes akarat-áramát, az egyetemes akarat-áramok összeütközésének egy tragikus arcát adják, mint minden igazi művészet. De ez az egyetemes valami úgy születik meg bennem, akaratomtól és tudatomtól teljesen függetlenül: hogy egy csomó embert, egy csomó eseményt magamba élek egyéni életük teljes, analízismentes, sokelemű, irracionális levegőjével, minden rezdületükkel. Ebből a megélésből jön létre bennem egy-egy egyetemesség. És mikor ez az egyetemesség ki akar fejeződni bennem: nem csak tudatomban, nemcsak logikai akaratomban: de egész test-lelkemben, vérem, húsom, idegeim minden történésében visszaélődnek belém ezek a teljes levegőjű egyének és események, akik és amelyek az illető egyetemességek mintegy az élő testét jelentik. Amint az orromat hirtelen megütő kenyérszagra látom az egész gyermekkori otthont, megfogható és megfoghatat-

lan valósága teljes párázatában, a dolgok s a személyek millió vonással végtelen életében, hol minden test és minden lélek. Így a hős minden pillanatában az egész testében történő egész lelket adom. Mert a hős nem logikus akaratom egy kiszámított rajza: benne történik az én test-lelkemben, vérem mozdulásaiban, izmaim életében, idegeim titokzatos folyamataiban. Ezért van meg minden pillanatban vérrel, hússal, ideggel történő egyéni realitásuk s ezért fejeznek ki úgy egy egyetemes arcot, hogy teljesen egyéni arcok. Ez az oka annak is, hogy annyiszor tűnik fel a saját arcom alakjaim között. Hisz minden alakom: az egyetemes életnek egy az én test-lelkemen feltépett sebe, az én életem száján kibuggyant kacagása. Nálam sohasem külön test, külön lélek az ember: mindig oszthatatlanul tovamuló egyetlen folyamat. A szabadakarathoz s összes lelki következményének nálam nyoma sincs. Nálam az egyénben: a világ, a tömegek éreznek, gondolnak, akarnak, jajgatnak és örvendenek. Alakjaim arcában és a pszichológiai megrajzolásban: Hugó leg-Makóbb, én leg-Jeruzsálemebb.

4. Talán felfogásom a világról s az emberről azonos az Hugóével?

Hugó világnézete az a minden ízében optimista keresztény-romantikus-pro gresszista liberalizmus volt, melynél kényelmesebb lelki havelock kétségtelenül sohasem vette körül az emberi vérkeringést. Ebben a bő világnézetben minden ellentét pompásan elintéztetik s Isten és a tudomány, Jézus és Rousseau. Chauvin és Marx igen szép szavakban ikertestvérülnek össze. Az Isten csupa szájalom-, csupa jószág-isten. Egyébként: a legfőbb Rend s csak azért nem ölt határozottabb, megfoghatóbb vonásokat, hogy ne zsenírozza a tudományt. A tudományt, mely az emberiség örök haladása, a világ fokozatos öntudattá válása. Ez el fog intézni minden testi és lelki bibit, a sírást, a gyűlöletet, az éhséget, az irigységet, az egyenlőtlenséget stb., ki fogja küszö-

bölni a világból és csupa szőlővé és lágy kenyérré fog tenni minden dolgot és minden lelket. Jézus maga is ilyen határozatlan képlet s egy hasonlóan határozatlanná ködült kereszténységben a szeretet és szánalom örök csordulásává hígult. Rokon Rousseauval, aki megmutatta, hogy a világ és az emberek jók: csak a dogmákba és spanyolcsizmákba betört társadalom rontotta meg őket. Mert a betűkbe jegecesedett dogmák és törvények a jóságukban és szánalmukban szabad emberek börtönei, legfőbb szenvedései. Az igazi Istentől küldött törvényhozó: a szív. És ez igen jutányos, mert az ember a lehető legközelebbi viszonyban van a törvényhozójával. És az emberek közt csakis a szív jelent rangot: vannak szívkirályok, szívhercegek, szívgrófok stb. és — fájdalom — szívprolik. Egyébként egyenlők vagyunk, mint két iker verébfióka. Különb: a végén minden a lehető legjobban lesz. Mindenkinek lesz egyenlő szíve, kenyere, tudása. Az emberiségnek már nem is lesz egyéb hivatása: minthogy egy egyetemes cvikipusziban csókolgassa egymást és tósztot mondjon egymásra.

Ez a világnézet, megvallom: egészséges és nem okoz vérkeringési zavarokat. Azt is elismerem, hogy abban a történelmi percben, melyben Európa lelkiformájává lett: szükségszerű volt és vidám heroizmusával, gyermekes optimizmusával és széles ölekezésével sok jót is adott az emberiségnek. És ami nem csekély: megteremtette az *emberiségnek*, mint egyetlen öncélú és közös célú egységnek a hitét. De nem tudok elképzelni világnézetet, mely távolabb állana tőlem. És nem hiszem, hogy legyen világnézet, mely kevésbé legyen képes *ma* embert és világot építeni, mint ez.

Az én világlátásom minden gyökerében, egész lényegében tragikus. Pesszimista: de ez a pesszimizmus derült és heroikus. A nem élni képtelen, folyton több élés felé lázasodó élet végtelen sok akaratban rohan csókolni és enni s életének minden mozdulata egyszersmind a megsemmisülés egy-

egy folyamata. Az egész mögött nem áll sem jó-ság, sem parancs, sem irgalom, sem tilalom, sem ítélet. Nem áll mögötte ok, nem áll előtte cél. Mert nincs ok, nincs okozat, nincs cél és semmi sincs külön. Amit mi így fogunk fel: az az örök-egy és örök-azonosságú folyamatok látszatváltozásai. Az ember is egy ilyen mozdulata, sajátos látszata az egyetemes örök folyamatnak. És mint az egész enni rohanó világ: lényegében gyilkos, ragadozó és önző. De mert muszáj, hogy az élet éljen s az élet tovább mégis csak az összekapaszkodásban, az ölekezésben fogamzik: éppen ebben a vak önzésű, ős-harapású több-élet felé rohanásban benne van a szeretet és szolidaritás kényszere. Az ember nem volt és nem lesz soha sem jobb, sem rosszabb, csak jóságának és rosszságának eszközei és megnyilvánulásai változnak. Az ember élete: csókol és harap s csókját és harapását igyekszik túlélő várakkal körülépíteni. És már nem is ember s a koporsón át tovább futja az örök pályát. És mert életem minden mozdulata csak salto mortale: mint egyénnek nincs értelmem. Csak abban van értelmem, amiben el-rohanó csókom és harapásom túlélőt épít. Tehát: nem az egyesben: az egyetemesben kell megélnem életemet. Nem Nagy Pétert és Kis Sárít kell szeretnem, hanem azt, ami örök megújulással Nagy Pétereket és Kis Sáríkat terem: a *fajt*. És életem munkáját az egyes Nagy Péterekkel és Kis Sáríkkal szemben az örök termő egyetemesség szükségei szabják meg. Így építésem nem az én elbuborékoló csókom és harapásom, de az engem kitermő egyetemesség örök csókjának és harapásának védelme. Ez az ember nagy és külön méltósága a vak zuhanású világzáporban. Az élet örök világtalan rohanásában egy pillanatra emberré villan, hogy ebben a formában folytassa az egyetemes gyilkosságot és lássa önmagát. Az ember tudja, hogy vak üregből, vak üregbe átvillanó oktalan, céltalan, értelmetlen tovatűnés a könyörtelenül azonos, javíthatatlan világmechanizmusban, hogy nincs jutalom, nincs bün-

tetés és lehetetlen minden illúzió. És Ő mégis: el-futó életmozdulataival túlélő védelem, életforrás és ölelés lehet az örökké megújuló csók és harapás számára. Ez a halhatatlan dac a halál ellen, ez a be-tyár azértis a pillanat kocsmájában, ez az életemen túlradó életem: ez az egyetlen menekülés az élet elől, az egyetlen zsongító ír az életsajgásra. Formáló akaratává örökölni a rajtam túlélő életnek, dogmája és törvénye lenni leendő életakaratoknak, parancsoló erő maradni, mikor a parancsot kitermő képlet rég tovatűnt: ez a gigászi fricska a halálnak, csak ez fizeti *meg* az élet *oktalan* gyilkosságát.

Nagyon érdekes például meglátni azt a különbséget, ahogy az emberi jóság és szájalom Hugónál és nálam szerepel. Hugónál a jóság, a szájalom, a szolidaritás: egy szélesölelésű elme gazdag képzetvilágának logikus eredménye. És egy kissé vasárnap kirakata is: — Lássátok, milyen atyaistenes-szépen elrendeztem ezt az öklös, hadonázó világzűr-zavart. Nálam, akinél az élet minden rezdülése akarati folyamat: a szájalom a jóság, a szolidaritás a megtaposott életből, a megzúzott testből, a vér, a hús, az ideg vaktitkaiból mintegy fizikailag kinövő életakarát: az egyetemes élet ösztöne kiserkedve az élő ember húsrögein, mintegy időtlen emlékezet és védelem. Világ- és emberlásában nem lehet nagyobb különbség: mint amilyen a racionális, keresztény, testes-lelkes, szabadakaratos, liberális Hugó és köztem van, aki világot és embereket egyhúsú, egyvérű, ős-kényszerű oszthatatlanul egyetlenegy életnek látok.

5. És a képzeletem? Itt már baj van: Hugónak hatalmas képzelete van. Nekem hatalmas képzeletem van. Nem világos, hogy Hugó tata hatott a világra?

A tény ez: Hugó képzelete és az én képzeletem eredetében, folyamataiban és megnyilvánulásaiban általában teljesen különböző életjelenségek sorozata. Az Hugó képzelete rendszeren: a *képzeletvilágnak* új és új csoportosulásai valamely érzés-

vagy gondolat hatása alatt. Az én lelkem: az öt érzékemben, egész bőrömben, húsomban történik s képzeletem is az öt érzékem testi misztériumában születik meg, még akkor is, ha a kézzel megfogható a csak lélekkel megfoghatóval hozza kapcsolatba. Ha nem félnék a szavak túlságos egyoldalúságától, azt mondanám: az Hugó képzelete, minden gazdag anyagraktára dacára is, szellemi, intellektuális. Az enyém, még elvontságában is, fizikai ösztönös. Ezért van: az Hugó hasonlatai és metaforái általában kialakult, állandó képzetek csoportosulásai. Nálam hasonlat és metafora legtöbbször *folyamati*. Nagyon kevés túlzással azt mondhatnám, hogy az Hugó és az én képzeletem közt olyanféle különbség van, mint az allegória és a századvégi költői szimbolizmus közt. Nem részletezhetek, de egész bizonyos: gyökeres, mély biológiai különbség van a két képzelet közt. Az Hugó képzelete mindenképp festői. Az enyém inkább zenei, a szó lényegértelmében. Az Hugó képzelete egy magas kultúrában kivirágzott elme pompás képzet-játékai. Az én képzeletem egy még a föld, a nap, a levegő óshúsában ezer köldökzsinórral táplálkozó test-lélek folyamatai a világlámpa elfutásában.

6. És e sok különbség, melyek mögött e két emberi képlet egyetlen nagy különbsége van: legmegmutatóbban a nyelvben látszik meg. Az Hugó és az én nyelvem a művészi kifejezés két teljesen más, talán egymástól legtávolabb eső típusát adják. Megint: az Hugó nyelve a képzet-világában élő művész nyelve, jogos általánosítással: *főnév- és jelzőnyelv*. Az én nyelvem általában: a test-lélek összes, el nem különített folyamataiban élő művész nyelve s a *mondat egyetemes ígésítését jelenti*. Az Hugó nyelvének világa stabilis, élesen elhatárolt dolgokra tagolt világ. Az én nyelvem világa: a végtelen, egyetemes-egységes folyamataiban továbbmozduló örök levés. Ez a különbség ott hat a kél nyelv minden elemében.

De aztán: tessék megvizsgálni a két nyelv szövetét közelebbről. Az Hugó nyelve igen jelentős percentjében, igen sokszor túlságos arányban: majdnem tisztán csak dekoratív. Nálam pusztán dekoratív elemül egyetlen szót sem lehet találni. Kép, hasonlat, metafora, jelző, ige: mindig az őt érzékemen át énemmé történő világ vérrel-hússal mozduló folyama az emberi sírás vagy emberi öröm lejtőin. Ezért az Hugó nyelve igen sokszor üres retorika, vagy csak káprázatos arabeszk. Az én nyelvem minden elemében a történő élet szükségszerű kifejezése. Sohasem játék. Az Hugó nyelve egy bámulatos elmének bámulatos produktuma. Az én nyelvem az egyetemes világharc élő ember-testen kivérző, kibuggyanó élete könnyben, csókban, sebben, kacagásban.

Pintércsászárharváth, ezt faggyazd meg, hékás.

Budagyöngye, 1927. október 1.

JUHÁSZ GYULA.

A villamos vitt a keleti pályaudvar felé, hogy Debrecenbe utazzam. A Nemzeti Színháznál nagy tömeg hullott szemeimbe. A tömegek látása mindig fellobbantja bennem életem tábortüzeit. Várok valamit, a végzet valami titkos üzenetét és lelkem végtelenbe nyúlt mezőin felmozdulnak a viharvert vetések. A Színház csarnokában ravatalos lángok égtek. A lélekmutatás és a magyar nyelv egy nagy művésze feküdt a méltóságos ravatalon. A nehezen tovaúszó villamosra rikkancs ugrott fel. A felémlobogtatott újságon nagy fekete betűk mondták: Juhász Gyula meghalt.

Ez a hír ezelőtt húsz évvel sem lett volna meglepetés. És mégis megütött, mint egy nekem szánt bántás. Micsoda halálzáró! Augusztusi éjszakája van a magyar szellemnek, egymásután hullanak le csillagai. Mintha menekülnének abból a világból, melynek elborult horizontjában nincs lélekszerinti otthon számukra. Hadd jöjjenek helyükbe a kalandorok, a politikai gengszterek, a megtestnevelt agyvelőtlen akaratok piszkos hullámai.

Juhász Gyula meghalt. Megölte magát. Egy darabig nagy templomi csend volt bennem, mint mindig: ha az élet és a halál, a végzet és az emberi szív szembe néznek egymással lelkemben.

Már régen a vonaton ültem, ültem mozdulatlanul, kítátott szemekkel. A vasparipa már az Alföld tavaszi csodájában röpi velem.

Mert csoda volt minden a megmozdult Föld fakadó álmában. A megtépett égről nagy puha árnyékok és lágú fénycsókok hullottak a síkságra.

Tünékeny halványkék ruhában, kibontott sötét hajjal, fehér sugárruhában, hajuk boldog szőkeségével: a szomorúság és az öröm lányai körbe libegtek, összefogóztak mint egymásba hajló virágos ágak, és halk táncba kezdtek a vetésre nyiladozó földek fölött. Énekeltek is. És énekük végtelenből: temetőkből, rögökből, századokból és régi szívekből előnyúló emlékeztetés, nagy termékeny gazdag szomorúság s egy oktalan, alaktalan boldogság puha jósága volt.

Énekeltek, táncoltak. És énekükbe és táncukba, mint keringőbe habzó selyemuszályok fehér örvénylésébe belekeringett az egész világ. Boldog mosolygással, mint első csók felé hajló szűz, szemérmesen és édes kellettessel mozdult az Alföld a tánc és ének időtlenül szomorú, időtlenül boldog ritmusába. A szikes rögök, melyek most mégis selymes zöldet, ébredő életet s a termés ígétét kacagták, a szomorú kis házak, melyek most mégis boldog meseként borultak titkos ígétű bölcsők felé, a vadvizek boldog derültségei, a messze merengő gólyák, a lenge zöld fényességgé párázó fák s a gólyahír sárga kacagásába csiklandott legelők: mind, mind belemozdultak az ének és tánc szomorú boldogságába. Már a Tisza omló fűrtjei, boldog fűzfák táncai közt habozva, suhantak a nagy mozdulás árnyékkal, sugárral pászmázott örömeiben. A vérző, koldus Alföld, a történelem örök fegyenceinek dermedt kenyér-gályája: most szépség-patakoktól özönlő dús mitológiává bomlott a Tavasz kegyelmében.

És tikkadt ámulásba tágult szemeim már látták ős varázs-szellemét is ennek az időtlen mitológiának. Először: mint távoli barna homálytógába merengő diák? malaclopóban kóborló igrice? — csak két nagy delejes szem titokzatos világával sejtett felém. Aztán fűzfa alakot öltött, görcsös gyökérkezekkel mohón kapaszkodott a föld mélyebb rögeibe s valami csodálatos lágy szomorúságot dúdolt, mintha legrégibb gyermeksírásaim bonyálta volna ki lelkem régi csücskeiből. Aztán kékes-fehér szár-

nyakkal lebbent tova, elterült a vadvíz megringattott egén mint bomló reggel finom köde, ellapulva hallgatta a föld szívét s könnyű fehér ujjai csodás üveghangokat vertek ki a víz szőke fodrain. Mintha boldogan ébredő csecsemő kacagása gyöngyözne azéleti tóba, mintha fiatal lány zsenge szívéen kopogtatna a szerelem. Aztán felállt, felmagasodott a felhői homályba. Állt, állt, mint árva gólya, hallgatott és nézte a fénybe-homályba kerengő vidéket. Hallgatása fojtott, mint lelkedre hajló gond, nézése rémült látomás nyüzsgő szörnyei. Most elnyúlt a Tiszába és zokogott, mint egy kétségbeesett kacagás s a másik percben már, mint fáradt öreg juhász a meghajló hátú habos juhok fölé, apró falusi házak barna szomorúságára sátrazta két nagy szeme meleg jószágát. És amint tűnt és változott, tüneményé mosódott vagy emberalakot öltött: mind-mind több vonással lett emlékeztető és ismerős. Tavaszi fák-ból és vadvizekből, mosolygásba aranyló koldus rögökből és futó falucskákból: az ébredés fájdalmas szép táncába suhanó egész Alföldből élém-élém ke-rengett, nőtt, teljesült a csodálatos különsgü arc: a Juhász Gyula arca.

Mert csodálatos arc volt. Talán legsajátosabb arca a huszadik század eleji nagy magyar ébredés-nek. Élete két külön szakában láttam s ezek a látá-sok érintetlen frissességgel maradtak meg bennem, mint minden, amiben a végzet örök megmutatásaira ismertem. Nagyváradra kerültem helyettes tanár-nak első eposzom torz Katalaunumja után. Egy má-jusi reggel a Rimanóczy-kávéház terraszán ültem s a sorsom keresztútjába torkolló irányokba bámul-tam. Egy hang ébresztett magamhoz: — Jó reggelt, kolléga úr. Hallottam, hogy a kolléga úr nagysz-e-rűen ismeri a modern európai irodalmat, Juhász Gyula vagyok. — A hangban félénkség, fojtott sírás es majdnem didergés volt. De volt valami rejtett melegség is benne s valami gyermekes hencegés is. belnezttem. Egy nagyon sovány fiatalember állt előt-tem, teljesen borotvált, beesett, sápadt arccal. Aj-

kai közül csúnya, ápolatlan sárga fogak villogtak ki, szája széle nyálasan fénylett. Szemei mintha mosdatlanok lettek volna. De ezek a szemek mégis enyhítettek a rövidre nyírt egérszínű hajjal fedett fej csúfságán. Helyesebben: elvonták, magukra vonták a figyelmet tőle. Mélyen ülő, nagy, sötét szemek voltak s mint éjszakába merült lápon itt is, ott is delejes lidércfények imbolyogtak benne. Született szomorúság, didergő félelem, az eltévedt gyermek magános panasza s mégis nagy meleg csókú fények s a hitvalló olthatatlan lángja voltak e szemek zsúfolt világában. Leült velem szemben s lelke gátatmosó hegyi patakokban zuhogott felém. Beszél a középkori francia költészetről, sokat Villonról, a romantikusokról, a Parnasseról, Balzacról, Verlaine-ről, a szimbolikusokról. Közben mindegyre egész versszakokat mondott el könyv nélkül. Csodálatos forró áhítattal, szerelmes eltikkadással mondta a verseket. Így mondja a fiatal pap első miséje szavait, így mondja magában a nagyon fiatalember szerelmese visszaemlékezett vallomását. És aztán i indyegyre, mint titkos aknák vörös lobbanásai, ilyen mondatok lüktettek át a hitvalló szavak forró szaporán: — *Egy Dante, egy Michelangelo, egy Shakespeare, egy Balzac, egy Verlaine, egy Zola, egy Mallarmé, egy Juhász Gyula . . .*

Pontosan ezeket a neveket mondta. És igen jellemző az ő mohó ölelésű szépimádatára, hogy Mallarmét betette ebbe a névsorba. Az ilyen mordatok után aztán egy pillanatra megállt, mintha valami döbbenetbe zuhanva elvesztette volna lélegzetét. Szemeiben a lidércfények mögül előbújt egy meztelenül remegő gyermek s aggódva és ellenségesen leste, hogy nincs gúny az arcomon vagy az a gyanú, hogy bomlott ember beszél nekem. De szemeim várón nyíltak rá s arcomon csak jó figyelem volt. És ő tovább rohant lobogó sörényű mondatparipáin.

Azután Szegeden láttam újra 1926-ban. Ugyanaz volt és egészen más volt. De sajtáságosan: azt a

hatást tette rám: mintha a két Juhász Gyula nem volna egy ember. Mintha a régi, a nagyváradi, mint egy elátkozott házban: benne bujdosna ebben az új Juhász Gyulában s didergő sápadtságával ki-kilesne néha belőle: milyen rémeket, milyen új bántásokat küld a világ feléje. Az új Juhász Gyula már átlépte a negyven évet s fényes-sötét hajában már gyéren csillogott a dér. Arca, teste teltebb lett. Szemei mintha megnőttek volna s delejes fényük néha sajátos mosolygás volt. Elszélesült ajkaira is ki-kivirágzott a mosolygás, talán móka, talán gúny, talán önmaga meglátásának fáradt lemondása. De ami a legfeltűnőbb változás volt: sűrű sötét bajusz 03 szakáll borította arcát, állát. Valami csodálatos ősi jelleget adott ez a dús sötét bozont ennek a különös fejnek és különös arcnak. Tréfásan mondtam neki: — Kedves Gyula, ha Attila nem olyan volt, mint te, vagy tévedett, vagy szándékosan csalt. — Sajátosan: a szemeivel mosolygott mondásomra és láttam, hogy jólesett neki.

Kétségtelen: e sajátos életű költő arcában, lelkében az időben ősmesszeségre visszavivő vonások voltak. Egy tehetségesebb írónk *sámánnak* mondta s ez az elnevezés egy mélyrepillantás kifejezése. Ember még nem járt kevésbé a maga korában, mint ez az ősi csodákból idetévedt magyar faun. A kőház, a modern élet valóságai anakronizmusok voltak körülötte s szentelt ligetek, titokzatos lápok és messzi síkok magános sátrainak vízióját hozta belénk ez a mélyírású arc. Maga az a testét-lelkét átható áhítat, mellyel szerette és *hitte* a verset, az ázsiai törzsek szent megszállottjaira emlékeztetett, akik az isten, vagy az istenek elküldöttjének érzik magukat s az ajkukra fakadó bűvös szót a dolgok sűgésének hiszik, az ezer írral és ezer méreggel jót akaró és bántó természet megnyilatkozott akarátának. Ő verseivel első sorban önmagát varázsolta a csodalátás és csodahívés lázába és ezért volt egészen gyermeki elámulása és valóságos testi fáj-

dalma, ha látta, hogy valakit nem tud verse bevonni e varázslat hatalmába. És innen volt csodálatosan kedves gyermekgőgje is, mely ki-kihetykélkedett a nagy félénkségek, szomorú megalázkodások és örök didergések mögül. Ez a gőg nem az Ady-epigon váteskedése és nem is a szabadversenyben tántorgó modern költő szükséges menedéke volt. Az ősi babonák, a szent titkok, a gyógyító és ártó szavak létéményesének, a lényegyet mutató látomások látójának, az öntáltossága hívőjének, a végzetek titkos erejű ráolvasójának volt népi-naiv büszkesége. Ezért kereste olyan mohó szomjúsággal a nagyon egyszerű, társadalmon, kultúrán, rangon kívüli emberek társaságát. Mert a hosszú boros együttülésekben, amint ráolvasta verseit ezekre a primitív lelkerekre, a felhullámzó naiv, gyökérszagú szavakban ós gyermekül ámuló szemekben visszaérezhette magát ősi otthonába.

Mert ennek az elképzelhetetlen arányban gyermeknek maradt költőnek fájt, sajgott a neki ítélt kor, mint egy ismeretlen betegség. E kor szempontjából sokszor amorálisnak mondhatta valaki, pedig mondásai és tettei egy ősvilági gyermek tájékozatlanságai vagy nemtörődömségei voltak egy neki idegen és nem érdekes világban. Néha riasztó furcsaságai, túldiákos csínyjei után a félénkség mögött valósággal huncut kacagás — nem mosolygás, volt nagy delejes szemei mélyén. A szentgalleni magyar pajkos életösztone, hogy alaposan ráomászott az idegen kor valamelyik büszke tornyára.

Az élet dolgaiban, a társadalom, politika, üzlet, illendőségek és boldogulások terén teljesen felelőtlen gyermek volt. Újságjánál buzgón leizzadta a neki kiszabott „liberális“ robotot és magánbeszélgetéseiben, kitöréseiben a legártatlanabb észrenemvevéssel mondta az ellenkezőjét. Maga az a nagyon ellentétesnek látszó és legdomborúbb lelki sajátsága is: hogy mély belső és tüntetően külső áhítattal *imádott* (ez a pontos szó) mindent, ami szellemi kultúra, irodalom, művészet, tudomány: ós meghatározott-

ságában gyökerezett. Irodalom, művészet, tudomány az ő lelkében örök, titokzatos ráolvasások voltak a végzet haragjait vérző emberiség sebeire, nagy csitításai az örök emberláznak. Különben ezek az áhítatai néha édesen filozopteri szagúak is voltak s hatalmuk alatt elképesztő elméretezéseket is tudott hevenyészni.

Ez a mély századok visszamutatásával valóságos lélek nagyon valószínűtlen, nagyon furcsa, nagyon magános volt a kora valóságában. Hogy kellett gyermek és táltos lelkének a szeretet, a ránéző szemek ámulása, az apotheozisok gyermeki káprázata. És mennyi lekicsinylésben, fitymálásban, gúnyban, megaláztatásban, mennyi felvérző ütődésben volt része a nem neki való világban. Ennek a válótanná tévedt léleknek tényleg a vers és a bor volt minden menedéke: az elbujtató hús vadon, a kárpótlás, az új szárnylendítés nélkülözhetetlen erőforrása. Csodálatos-é, ha ő, aki oly forróan, oly mély testi-lelki egyesüléssel szerette, helyesebben: oly primitív egytestűséggel szerette az életet, a természetet, mindegyre a halál felé futott, mint megijesztett, megvert panaszos gyermek: — Anyuka, a világ bibis, a világ fáj, fázom és félek, végy a karjaidba!

A magyar Parnasse négy képviselője indult, hogy a *l'art pour l'art*, a tiszta művészet, a mindennapi élet zajaitól és szenvedélyeitől megszűrt költészet zavartalan nyugalma papja legyen, mint a francia Parnasse híres palástosai. Ez a négy költő: Tóth Árpád, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály. De a magyar élet nemigen engedi meg azt a fényűzést költőinek, hogy elszakítsák azokat a gyökereket, melyek földből, sorsokból, emberekből szívják az alkotás mély áramait. Ez az élet addig csavarta, ijesztette, lázította és hevítette Tóth Árpádot és Juhász Gyulát, amíg a magyar bánat legsajátosabb dallamait találták meg s a legmélyebb magyar sebek szavait szabadították a vers megmondó nagy ítéletébe. Még Kosztolányi Dezső is ki-

szisszen, kivérzik néha az *Elefántcsonttoronyból*. Csak Babits Mihály tudott megmaradni abban, amit ő toronynak hisz és ami talán nem is magas földszint, s melynek rabcifalait ő kedves filozopteri tájékozatlansággal elefántcsontnak nézi.

Ennek a l'art pour l'artos, parnasszista elindulásnak nyomai állandóan és bőven megvannak Juhász Gyula költészetében. Ilyenek különösen azok a szonettek, vagy másformájú versek, melyeket egyes irodalmi vagy művészi alkotásokról, egyes írókról, művészekről, tudósokról áhítatoskodik. Ezek, bár a költő táltos-lényegéből fakadnak, igen sokszor filozopteri ízűek. Ezek ennek a nagy gazdag fának lehulló levelei. Az igazi Juhász Gyula, az örök költő: az élet és halál mély poétája. Az élet titkos halk csókjainak, sejtett rezdülleteinek, vigasztaló mély látomásainak, forró vallásos szeretetének örök megsűgásokba, csodálatosan szelíd dallamú vallomásokba megmondó éneke. És mély lázú elzokogása a magyar bánatoknak, a temetőben, századokban, sorsokban, korcsmákban, felszárnyalásokban, elzuhanásokban ezerarcú magyar Halálnak.

Juhász Gyulával a szegedi föld leggazdagabb röge tért meg rögtársai közé. A magyar lélek világában Szeged a Juhász Gyula városa, ő egyetlenül örök kifejezője, összegezítője ennek a sajátos arcú vidéknek. Ez az ősi különségű arc mintegy emberi folytatása, megtalált szava, dallamba szabadult bánata ezeknek az ősi arcú földeknek, melyek dús termésükkel nem tudnak a milliók élete: jövőjük biztonsága, bölcsőik kacagása, erőik hite lenni. Hiába az izom lendülő akarata, a munka ereje, hiába a nap boldog gazdagsága, a csira fakadó bősege. Hiába a Tisza lassú termékeny álma s a belé hajló fűzek szélbe suhanó haja. Hiába az alkotás akarata, a szépség hívása, a szeretet kétségbeesett felmozdulásai.

Ó, elköltözött testvér, sírba tört dallam, földbe fojtott zokogás, végtelen keserű harag a fájdalom,

melyet nekem testáltál. És felfogom a vas-vezzőt és megverem a magyar temetőt. Ha megláttak volna, ha szerettek volna, ha nagy gyermeklelked felé délgető karok nyúltak volna. Milyen más lett volna az életed s talán most is nehéz-édes bort szűrnél őszbe bíborult gazdag venyigéidről és egy sírással halkabb volna a magyar temető. De nem rúgdosás, nem orronöklözés volt a művészeted, de örök szépségek csipkebokra voltál és magyar. Hogyan akadt volna duzzadt sváb miniszter, aki kihúzott volna magánosságod tragikus vizéből a szívek forró sugárzásába! Hogyan jutott volna neked szív és reklám, pénz és ragyogás a magyar termésből? Hiszen te nagy termő voltál s csak koldus senki, magános furcsaság, sajtó árvaság lehettél a jöttment idegen senkik dús zabálása táján.

Vájjon ez a sok áldozatos forró szívből összeomló magyar föld tud-e majd erőt adni az utánunk jövőknek, hogy újból magukévá tegyék a belőlünk épült földet? Lesz-e még Magyarország Magyarországon? Vagy kitagadottan, árván, holnaptalanul tovább virrasztunk a temetőre néző magyar korcsmában, ahol:

*Babona, bánat, borok és botorság,
Mind összekapnak és a kocsmá zúg,
Fölzengenek az átkok és a nóták
És döngetik a temetőkaput!...*

Városmajor, 1937. ápr. 16.

AZ ADY SÍREMLÉKE.*

Félek. Félek: csodálatos életére annyi csúf ellenség s csúnyább barát varangyosodott. És most: örök pihenése fölé kerül egy tartós bántás.

Félelmeim nehéz valóságok táplálják. Az efféle bíráló bizottságnak tagjai szükségszerűen municipális kiválóságok, politikai felülkerültek: úgynevezett közéleti tényezők. Akiknek művészi meglátásuk és érzékenységük körülbelül ugyanaz, mint a vásárcsarnokok terebélyes hatalmaié. És ha egy lantot átütsz egy ordas fene-konyhakéssel, hogy megmutasd a Petőfi lekaszált ifjúságát: azt csodásan megtalált egyetlenül lehetséges szimbólumnak lelkeseedik. Ha pedig a művön ott van a magyar korona, mint a dohányjüvedék paksamétáin: azt a magyar művészet úgy közigazgatásilag, mint politikailag, valamint társadalmilag legmagasabb csúcsának ítélik.

Pedig ez csak a kölykebbik félelmem. Az öregebb: hogy a bírálóbizottság tagjai finoman megértők, kultúr-sokfélék és „modernek“ lesznek. Azok közül a modernek közül, akik számára a modernség olyan verejtékes mindennapi feladat, mint a méltóságosság az új főtanácsosnak. Minden tette negatív. Egy félelem összerezzenése: jaj, az istenért, nehogy ne legyek modern! Ezek aztán minden olyant, amilyent még nem láttak, vagy amit nem értenek s belsejükben ostoba bizarságnak látnak: meglepő új művészetnek hűhóznak. Nehogy meg nem értő nyárspolgárrá meztelenüljenek a zsenik, intellektuelek és más effélék előtt. Mert ma mégis a köz-

* Az Ady-síremlék pályázata elé írt tanulmány.

életi noblesse valami kultúrára is kötelez. Ez a kötelezettség oly erős, hogy mikor a magyar politikai tőzsde egy minden betűtől érintetlenje a magyar kultúra miniszteri székébe került: valóságos Tinimlenki irammal száguldott be a kultúrába. Egy egész negyedévre rendelte meg a Gartenlaubét.

Ezelőtt egynéhány évvel egy könyvkereskedés kirakatába Adynak egy új festett arcképét tették ki. Egy luesz-rágott, megszűkülő szemű, nyomorultul szegény életű, paralitikus Ady Endrét. És lelkes csodálkozások rebbentek fel: hogy ez az *igazi Ady Endre*. Aztán láttuk képek és plakettek tömérdekét, melyeken Ady hol Beethoven betegebbik maszkjában, hol didergő holdvilágnak, haschisos Baudelairenek, hol abszintos Verlainenek, hol gyík szemű egyiptomi váltott gyermeknek volt stilizálva. És mindenik talált elég palit, kik lelkes helyeslésekben fenték élesre a modernségüket.

Egy költő lényeg szerinti, örökkévaló arcát művei adják meg. Egy képzőművésznek a művein át kell meglátnia a költőt. A költőről készített szobornak vagy festménynek abból a misztikus megfogánásból kell előteremnie, melyben a költő művei egyetlen arcegségbe élődnek össze a képzőművész lelkében. Minden egyéb: üres apriori kitalálás, útszéli szimbólum, misztifikáció. *A képzőművészt abszolúte kötik és kötelezik a költő művei.*

Már most: az első dolog, amit mély belső látással kell látnia minden szobrásznak, aki térbe akarja idézni ezt a titkú lelket: *Ady nem volt dekadens. Ady nem volt dekadens, nem volt dekadens, nem volt dekadens!!!*

Ezt mondja minden sírása, minden nevetése, csókja, haragja, gyengesége. Ezt mondja ezer zúgású egyetlen fájdalmas műve.

Mi a dekadens-pszihé, ki a dekadens költő? Éles vonalú ábrában, a matematikai képlet pontosságával két francia költő alakja és költészete ad választ. E két költő: Baudelaire és Verlaine. Mit felel ez a két alak?

A dekadens lélek, a dekadens költő tudja azokat a beteg, rendellenes vagy szemetes tényezőket, melyeket átöröklés vagy élete körülményei belé determináltak. De nem csak tudja: előszeretettel énjének ezekkel az elemeivel foglalkozik, ezekben látja egyéni arcának sajátos különségét s ezeknek művészi kifejezését tartja költészete különös és páratlan értékének. Mintegy ezek az elemek: a dekadenciái adják meg élete értelmét. Mikor saját szemétdombját versekbe vájja szét: végtelen kéjes göggel úgy érzi, hogy egy egyetlenül áttűnő arc igézetét örökíti be a művészetbe.

Ezért lett az utolsó század lázas pubertásában és elbetegedő nemiségében majdnem mitologikus igézetű Baudelaire és Verlaine költészete. Pedig egynéhány tiszta és örök zokogásuk mellett menyinyi náluk a szemét, az olcsó démonkodás vagy canaille-kiütések piszkos vakarása. De Baudelaire-Verlaine és Ady az emberi skála legszélső 'távlátában állanak. *Nincs távolabbi, a hasonlítás minden ürügyét jobban nélkülöző két élet-típus: mint Ady és Baudelaire—Verlaine.*

Ady lényegszerinti, elhívatott örök arca: *paraszt Apollónak született.* A föld, a nap, a levegő, a kenyér gazdagúsú gyermekének, aki roppant ölelésében egyazon élet azzal az egész közösséggel, amelyből kinőtt örök kifejezőnek. Ez a közösség, ez az egy-test-lelkiség lesz egész művészetének központi, minden más elemét determináló érzése. Élete minden rezdülésében: erőiben, hullásaiban, csókjaiban, síró soraiban: sajátos mitologikus megtárgalással ott érzi történni egész fáját. Ez a teljes egybe-húszódás és az az organikus érzés, hogy művészte minden kifejezésében nem csak a saját, hanem egész faja életét mondja: halálos ellentéte minden dekadenciának. Hiszen a dekadencia elsősorban éppen az, mikor a költő beteg és furcsa különsegeiben érzi minden más élettől különálló, csak a maga egyetlen külön arcát kifejező életnek magát.

Ez a csodálatos, minden pillanatnyi magába és

magává élése egész fajának adja meg költészete robusztus mitológiáját. Ez vonja versekké történő életbe a föld, a termés, a nap, az egész anyagi élet rendjének egészséges, vidám tágasságát. Ösztönös ős egészsége nem tűr semmi szemetet, beteg furcsaságok piszkos kotrását az örök rend fehér folyói partján. *Ady világnézete az egészség, az erő, a jó munka, a termés időtlen paraszti evangéliuma.* Az Ady arca a Vér és Arany első kiadásából élénk sugárzó fiatal fejedelem arca. Az egyik arca.

Mert van egy másik arca is. Ady beteg. Jól meg kell érteni: *beteg, de nem dekadens.* Ez a két fogalom teljesen külön két dolog. A betegség egy ránkényszerített külső végzet. De minden bántásában s még lázai verésében is: minden életakarattal minden vágyunkkal az élet felé az élet rendjét és egészségét éljük. A dekadencia egy belső fatalitás, mikor a világ rendjével szemben beteg folyamatainkat, különös furcsaságainkat kéjelegjük vagy gögösködjük életünk értelmének és értékének.

És van valami, ami Adynál még teljesebben kizár minden dekadenciát s ez: betegségének messiási jelentősége. Amint láttuk, ő minden hullásában egész faja elítéltségét hullja és sírja meg. A megváltásra szánakozott Istennek át kellett mennie a fájdalmas asszonyi méhen, az ostorokon, a tövisen, a kereszten: hogy emberi testből buggyanó vérrel hitesse veleszenvedőnek magát a testben fájó emberrel. A költő a maga személyében rángja, hullja, vérzi faja minden rángását, hullását és vérzését, hogy sírása megmondja egész faját, az örök magyar tragédiát, mert csak a kifejezett fájdalom után jöhet a megváltás. Ez a másik arc: a síró Ady, az örök magyar végzet arca.

Azután van a sok veszély közt még egy veszedelem, melyre szeretném felhívni a művészet figyelmét.

Több szobrász mondta el előttem terveit. Meglepően sok az Ady szerelméből akar egy kifejező női alakot venni a költő mellé. Gondolat, mely egé-

szen úgy kézügyben áll, mint a tavaszi mezőn a sóska.

Egy nagy meghamisítás: egy nagy hazugság veszélye fenyeget itt. Egy székfűszeges, szerencsندیós, fahajas stílusú szörnyű életrajzféle már elkövette azt a császárelemérséget, hogy az Ady és felesége viszonyát rástilizálta a Petőfi és Szendrey Júlia-féle patronra!

Gyökeres, lényegét meghamisító tévedés. Adynak nem volt, nem lehetett Szendrey Júliája. Sem Léda, sem más, egyik szerelme sem. Az Ady szerelmét nem azoktól az ízléstelen és undorító modorossága levelekből kell megítélni, melyeknek finomságait, ép úgy, mint utálatos dedikációi modorát, Pest kultúrpochoyáiban szedte magára. Ady szerelmének természetrajzát csakis versei mondják és mondhatják meg. Az a viszony, mely Petőfi és Szendrey Júlia közt volt, az a lelki magatartás és költői kifejezés, mellyel nagy-gyermek Petőfi Júliát körülrajongta: Adynál el sem képzelhető. Az Ady szerelmének női, nem egy önmaguk külön valóságában, önmagukért is létező valakik. Külön körülményeikben, apró sajátságaikban nem fontos, majdnem személytelen alkalmak; hogy a férfi, nagyon férfi Ady húrjain nő-dalait is eljátszhassa az élet és halál. Nem Nagy Sári és Kis Mária: a nő, a női csók voltak kiegészítői Ady életének ezekben a végzetes ölelésekben s talán még egy: az anyai mell örök nosztalgiaja. Ez magyarázza meg, hogy szeretői testi sajátságairól oly keveset, a lelkiekről még kevesebbet ír. *Mert a nő személytelenül, átszakadva az ő életébe, csak mint a saját, az Ady Endre életének egy tovarohanó folyamata érdekli.* Ez magyarázza meg azt is, hogy sokszor olyan nők — utálatosan kultúrfinomak vagy lepcsésen hisztérikák — voltak szeretői, kik inkább egy kereskedelmi utazó vagy egy izmos soffőr oldalán találnák meg jelentésüket. Ady költészetének, mély örvényekben viharzó életének teljes nemlátása volna: odahazudni egy Szendrey Júliát az életrajzába vagy a sírjára.

Pedig ez a sokátkú mély arc oly sokféleképen illetheti meg az alkotó művészt. Csak ne kössük magunkat túlságosan a temetői szobrászat szokványáival, a felfordított fáklyákkal, elpattant lantokkal, facér géniuszokkal s más effélékkel, Még az sem szükséges, hogy a halál oly tapintható-nagyon csepegjen ki a mű pórusából. Szinte azt az állítást merném megkockáztatni, hogy — legalább is egy bizonyos mértékig — nincs külön temetői szobrászat. Nincs különösen azoknál, akiknek az élethebb élete akkor kezdődik, mikor már itt fognak lakást. Ki kell szélesíteni a temetői szobrászat kereteit, meg kell újítani, meg kell gazdagítani szimboliztikáját. Én nem tudom, miért nem állhatna az Ady örök ágyánál az élettől sugárzó fiatal Ady, a paraszt Apolló, az élet új dalaival ajakán.

Természetes: hogy az emlékműnek kiformaló gondolata lehet Ady egyetlen verse, vagy költészetének egyetlen motívuma. Így például mély művészi szimbólumot adhat *Az a kis fiú jár el hozzám* kezdetű verse. Az örök ágyában alvó, az egész életet átszenvedett, minden szomorúságot megélt költőt az örökkévalósággá mozdulatlanult időben örök nézéssel nézi a gyermek Ady, az érintetlen emberi tisztaság, az emberek vigasztalására elküldött legkisebb királyfi. Az ember örök tragédiája: szűnhetetlen sóvárgása az önmagában örökre elsüllyedt boldog sziget után, az életbe és egyénné lázadott bukott angyal megidézése az ős tisztaság gyermekszemei elé volna e mű nagy ember jelentése. Az ágyban alvó élettragott költő s az őt visszaidéző szemekkel néző gyermek sajátos szobrászati szempontból is gyönyörű megoldásokat ígér. Így lehetne ábrázolni Adyt a mámor-fejedelmet, az utolsó bujdosó kurucot stb.

De azt hiszem: annál nagyobb művészi értékű lesz egy Ady-emlékmű: minél egyetemesebb összegezéssel foglalja össze az egész Adyt, Ady teljes jelentését a magyar életben. És talán sírján, mely mégis egész volt valóságát fedi, csak egy ilyen

egyetemes jelentésű, a költő egész életét, egész kifejezését összefoglaló művészi alkotásnak van helye. Én három ilyen egyetemes jelentését látom Adynak, mindhárom nagyszerű feladatokra hívja az alkotó művészt. Az első saját arcának meglátására az élet jogaihoz ébredő magyarság, mely ebben a csodálatos arcban formásodott elő gyötrelmes alaktalanságából, hogy nagy szemeinek vérző sebeiben meglássa örök végzetét és örök jogát. Az Európával beolmozott Vazul fájdalmas és gyönyörűséges visszaébredése volna ez az arc ősi erős önmagához s ez ősi erős önmagán át felfakadható öncélú élet gyönyörűségeihez. A második: a megsirató Ady, az ezeréves magyar tragédia gigászi megjajgatója, egy mérhetetlen arányú magyar Ézsaiás. Ézsaiás és nem Jeremiás. A harmadik: a forradalmas Ady, a magyar faj felmozduló életakarata, amint a letaglózott faj, a kizsákmányolt magyar paraszt fölé védelmül odadomborítja halhatatlan dacát: nem engedem, az én vérem, az én testem, nem engedem!

Talán nem bántok meg senkit annak a megmondásával: hogy a magyarság, mely az irodalom, a zene és festészet terén a modern népek elsői közé tudott állani, a szobrászat terén még csak egy pár hosszú lépéssel juthatna el saját belső rejtett értékeihez. Itt még nagyon úr a sablon és a különféle idegen hatás. Irredenta szobraink például vaskosan, görcsösen, sőt majdnem zsábásan germánok. Köztereink ősmagyarjai oly proccosan kolosszálisak és kraftmencsek, mintha müncheni sörön és fehér virslin szopták volna magukat a három domborodás örömeivé. Mert szobrászaink még nem látják, nem tudják, nem élik magukban titokzatos átlényegülés-sel a nagy alkotót: a magyar parasztot.

Tudom azokat a sajátos külön nehézségeket, melyek a magyar szobrászokat elszomorítják, elnyomorítják egész tehetségük megalkotásától. Pedig annyi erő, annyi tehetség van közöttük. Sőt, minden látszat ellenére hiszem, hogy a magyarságnak az irodalom mellett a szobrászat, az anyag élővé

domborítása a faculté maitresse-e. De annál a sajátos kötött viszonymál fogva, melyben a szobrászat a társadalmi- és közélettel van: amíg itt záport és szép időt a politika kulturálisan és művészetileg analfabéta-aranyásói csinálnak: nehéz minden megváltó reménység. Addig a sima zsúrfiúk s a megfésült politikai véleményűek faragásai s nem az elhivatott erők alkotásai boldogulnak.

És mégis kérem a formák igazi álmodóit: ebben az egy esetben ne a díj vagy megbízatás elnyerését, ne a fájdalmasan szükséges feladatot tartsák szem' előtt. Védjék meg magukat a temető csömörlésre únt robot-szimbolizmusától s a hivatalos leltározafiság garde-robe-követelményeitől. Igaz: talán így alkotásuk nem fog ott állani a kerepesi temetőben. De ott fog állani a magyar művészetben. Szabadon minden elfogultságtól, az érdek minden sügásától: álljanak oda Ady költészete elé. Hagyják átömlölni magukon ezt a csodálatos sötét emberzáport, ahol *minden* csepp, mélyről jövő emberi könny és minden könny egy tragikus fajt sír. Igyekezzenek felhozni legmélyebb jelentését annak, akinek zokogása örök lendülésű szárnya lett a halhatatlan magyar fájdalomnak.

Orbánhegy, 1927. augusztus 13.

EÖTVÖS ÍRÓI EGYÉNISÉGE.*

Bármennyire is tiszteljük a 48-iki küzdelmet, mint egy nagy lépést az apró tipegések között: negyvennyolc a félig-merések és félig-megalkuvások kényszerült keveréke volt. Így a rákövetkező időkben nem lehetett alkalmas arra, hogy a tömegeket a szociális forradalom szükségére ránevelje. A francia forradalom Napóleon uralmával csak véres külsőségeiben szűnt meg, de mint az életet kialakító tényező, napjainkig folyik. Nagy nivelláló merészségével, szuggeráló alakjaival és új hitté tett tanaival örökre két határozottan ellentétes táborra osztotta Franciaországot. Az egyik táborban minden időre nevelő és célt adó energia maradt e forradalom. Ez a jövőt formáló és nevelő ereje a magyar forradalomnak — éppen csak félig kialakultsága miatt — nem lehetett. Így következhetett be az, hogy a magyar demokrácia e nagy erőfeszítését később az uralkodó osztályok a saját hősi mithoszukká sajátíthatták ki. A forradalmat — megfosztva szociális és gazdasági tartalmától — tisztán a Bécs elleni kakaskodás eposzának tüntették fel. A forradalom, mint népnevelő szuggeráció, éppen e forradalom alaptörekvéseivel ellentétes indulatok beidegzésére használtatott fel. A nép kétségbeesett próbálkozása a demokrácia felé dzsentrí és arisztokrata díszpéldányok ditirambusává költődött át. A későbbi 48-as és 67-es politikai longamétázás igen hasonlított az amerikai zsebmetszők egy ismeretes fogásához. A népes uccákon összeveszést színlelnek s a

* Ez az 1913-ban tartott előadásom most került kezembe.

lökösödésben a bámuló és együttérző zsebéből tűnik el a pénz.

Pedig ebben a „forradalomban“ egy igazi, a francia forradalomhoz teljesen méltó szociális újradzúdás elemei is voltak. Az irodalomban ezek az elemek a legmerészebben és a legtovább-hangzással Petófi és Eötvös műveiben találtak hangra. Ami Petófi a forradalomnak a lírában, az Eötvös a regényirodalomban. E két nevet elválaszthatatlanul egymás mellé párosítja a magyar forradalom.

E két név egymás mellé állítása nem akar azok közé a filológiai időtöltések közé tartozni, melyekkel egyetemeink ártatlan tanerői megjátszák létjogosultságukat. Ez a párosítás először is igazságszolgáltatás Eötvösnek a kisajátító ferdítése ellen. Mert tényleg: ha az irodalom jövőt nevelő szociális értékét tekintjük, csak Eötvös fogható Petófihez.

Igen, a szelíd Eötvös, ki elvonul a forradalom elől s kire oly szeretettel szokták az „ideális“ jelzót ráhúzni — és tudjuk, mit jelent e jelző Magyarországon — talán mélyebben, részletesebben, lázítóbban forradalmi, mint zseni-társa. A Falu Jegyzőjében és különösen Dózsáról szóló regényében egyes részekből olyan forradalmi hang kiált ki, melyhez hasonlót nem találunk a magyar szépirodalomban.* És mindkettő eljut a jövő Magyarország egyetlen logikus történelmi szimbólumához: Dózsa György-höz.

Csakhogt Eötvösben valami más is van. Valami, ami nemcsak akaratát bénítja, de forradalmas szép művészetébe is diszharmóniát hoz. És ez a valami az, ami énjének tragikus kettősségét teszi s ami ugY a gyakorlati életben, mint az irgalomban megakadályozta, hogy ez a kiváló elme és még kiválóbb ember megélhesse egész méretét, megalkothassa egész képességét.

Az egyik legyőzhetetlen alap-meghatározott-

* Kivéve a később fellépő Tolnait.

sága Eötvösnek, hogy szónok. Ez az egy szó koncentrált jellemzése összes irodalmi alkotásainak. Még pedig úgynevezett érzelmi szónok, ki a világot érzelmein és szónoki organizmusán át fogja fel és adja vissza. Az utóbbi kifejezés egy kis magyarázatra szorul. A szónoknak mintegy kettős esztétikai appercipiálása van. Megüti tudatát egy érzéklet — ez az első — és ugyanekkor, majdnem szimultán ennek a benyomásnak az erejét egy szónoki periódus előlendülésében és a beszélő szervekre innerválásában érzi. A szépet, a csúfat, a világ minden feléje mutatóját nemcsak az érzékiében, de rögtön és fokozva érzi a szép szavak felhőmpölygésében s beszélő szerve megfelelő izomérzeteiben. Ez adja meg Eötvös irodalmi műveinek jelességeit és fogyatkozásait. Alig kell említenem, hogy versei legtöbbször, pl. a legismertebb *Búcsú* és *Vár és Kunyhó* első sorban szónoki művek. Regényeiben, ahol nagy leírásokat bont az olvasó elé, vagy szónoklatokat ad szereplők szájába: a máskülönben kuszált, végtelen és magyartalan mondatok ritmust kapnak, a szavak átmelegednek s Eötvös nyelve magával ragadó izzó szózuhatag, mely ellenállhatatlanul tette innervál. És ezekben a szónoki részekben sokkal tömörebb, mint Kossuth, sokkal inkább benne van szavaiban a megélt dolgok lázító valósága, egy nemesebb, őszintébb kedély és mélyebb elme megnyilatkozásai e részek. Nagy pathetikus alakjainak, az idegrázó jeleneteknek elhíthető valóságot ad kifáradhatatlan páthosza. De ahol intim, családias, könnyed vonásokra van szükség, legtöbbször cserbe hagyja művészi ereje. Gyermek, természet, fiatal lány, szerelem csak nagy szónoki periódusokban lehet szép általa.

Ez az egyik Eötvös, a forradalmi szónok-lirikus, aki akaratra lázítja az embereket. A másik, a gyakran megrajzolt Eötvös — s ez ismét egy alapmeghatározottság — a passzív megértő, az elmélkedő, ki fél az akarattól és a tettől. Ez a filozófus, aki visszadöbben az elhatározásoktól, mert tudja,

hogy minden mozdulatunk tragikusan kapcsolódhatik bele az univerzális eseményláncolatba. Eötvös magában hordott egy folyton harcban szánakozó Don Quichetteot és egy finomult, arisztokrata Sancho Panzát szomorú valóság-látásával.

Azt már többen említették, hogy e belső ellentét mennyit ártott a gyakorlati Eötvösnek, disszonáns hatása igen erős műveire is. Nemcsak abban, hogy regényeiben a nekilendülő pathetikus jelene- teket igyekszik rögtön végtelen elmélkedésekkel tompítani s így a drámai erőt szétforgácsolni. Hanem mélyebb hatásban: hogy úgy mondjam problémáink lélektani szerkezetében.

A szánalom, mely ihletének alapforrása, két nagy szimbóluma tömöríti benne a szenvedő népet: Violába és Dózsa Györgybe. És ha e feladat tényleg sikerül Eötvösnek, az ő pathetikus művészetéhez képest kaptunk volna két hatalmas szimbólumot, melyek magukba koncentrálnak népünk egész tragikumát, mintegy villanyos ütegei lettek volna minden forradalmi akarásnak. És mind a két regény tényleg így indul meg. Mindkét regényben a magyar nyomorúságok és visszaélések mintegy epozsi teljességben vonulnak fel, hogy a két hőst — Violát és Dózsa Györgyöt — a népsz szenvedés epikus hőségévé, szimbólumává domborítsák. Így tehát mindkettőnek reagálása — éppen szimbolikus erejük és a felidéző okoknál fogva — előre szankcionáltatott volna: mint a nép jogos válasza a századok jogtalanságaira. Visszaütni minden eszközzel, fellázadni az úri törvény és úri morál ellen, széttörni az urak hazáját mindenki hazájává: ez a nagy pathetikus tanulság, mely e két szimbólumból kiáradt volna. És a két regény első felében kiáltó lázas jelenetek sodra hajt e cél felé. Dózsa még a börtönben is ilyen szimbólumnak mondja magát: „A népért emeltem fegyverét, a népnek előképe gyanánt fogok ülni izzó királyi székesemen...” De a művész Eötvös akció-félelme nem kevesebb, mint a politikusé. Megijed az önmaga indított lavinától, visszanéz a

tollából eddig kiáradt szóáradatra, s ebből a forradalmi akarat hatalmas szuggesztíóját érzi kiáradni. Visszadöbben s letördeli hőseiről az epikus vonásokat, a szimbolikus nagy arányokat, regényei végén, mintegy félrelöki hőseit. Mindkettő elpusztul, de mindkettő mellékes, kicsinyes, egyéni okokért, nem egy megváltó szimbólum általános értékű heroizmusában. Violát a személyes hála szentimentalizmusa, Dózsát hiúsága, korlátoltsága veszi el. És mindkét regény, mely országunk gyöker-problémáit, az úr és nép nagy történelmi pörét tárgyalja: gyöngéd családi szentimentális jelenetekkel végződik, melyek e művek logikus konklúzióját, a forradalmat mintegy elsikkasztják hagyományos érzelmi és morális elfestésekkel.

Mert Eötvösben mintegy keresztmetszetben van meg az egész magyar latájner psziché, mely 1848-at teremt. Nagy nemes felindulás, végtelen szánalom és tiszteletre méltó egyéni heroizmus. De hiányzott belőlük a latin népek matematikus-logikus kegyetlensége, mely képes levonni a forradalmi szükség véres következményét s elvállalja a nivellálás retentő következményét. Azt hitte, hogy elveket életté lehet költeni lelki finomságokkal, nemes szónoklattal, elégiával. Nem látta, hogy a guillotine törvényes és logikus örököse a középkori világrend — meg nem értően — szidott máglyáinak. Mindkettő szükségszerű védő organizmusa egy már kialakult, vagy kialakuló félben levő érdekegyensúlynak s az első történelmi szankciója a másiknak. A legbékésebb franciának is izgató érdekessége a forradalom s a legforradalmibb magyarnak is fájdalom. Ezeket a forradalomtól fájó elemeket még Petőfiben is ki lehetne mutatni. Az igen egyszerű lelki szerkezetű Kossuthot még szónoki lendülete s kora sem tudta igazi forradalmárrá tenni. Eötvösben pedig benne van a magyar forradalom minden szomorú határozatlansága.

És Eötvöst énjének ez a tragikus kettőssége juttatta egy egészen különös irodalmi eredmény-

hez. Eötvös, akinek — mint szegényes természeti leírásai mutatják — alig volt szeme, füle, tapintása, érzékei. Eötvös, aki a valóságot csak nagy magához ölelő szánalmán át éli magába, anélkül, hogy azon valamelyik érzék speciális jegye látszanék. A teljesen belsejében és belsejéből élő Eötvös a magyar irodalmi naturalizmus első képviselője. Értve nem a Flaubert-Goncourt-féle mikroszkopikus naturalizmust, hanem a Zoláét, melyet így lehetne összefoglalni: a valóság sötét elemeinek szempontos koncentrációja. Különösen említett két regényében először látjuk a magyar irodalomban a magyar élet valótlannul szomorú valóságait. És tudjuk, hogy milyen forradalmi erő van az ilyen naturalizmusban. Ezen a téren még magyar író, kivéve az egy Tournait, Eötvöst nem érte utóli. Pedig el lehet képzelni, milyen segítség volna a jövőnek egy ilyen naturalista-irodalom.

Azt hiszem, hogy egészséges nekiindulás csak akkor lehet egy országban, mikor az ellentétes vélemények szükséges szélsősége kialakult. Kell, hogy legyen két összehidalhatatlanul különárkolt tábor, melynek külön morálja, irodalma — és bármily különös — tudománya van. Arra, hogy a magyar föld is megneszelte már Galileit, legjobb bizonyíték, hogy ez a két szélsőség nálunk is kialakult már. Magyarországon is — hogy csak az irodalomról beszéljek — két külön irodalom táborába különültek az emberek. Tagadhatatlan, hogy mindkét tábornak mély gyökerek adnak létjogosultságot. De egyet joggal tehetünk. Eötvöst, ki Petőfi mellett a legnagyobb forradalmi nevelője a magyar jövőnek, vissza kell követelnünk attól az irodalomtól, melynek probléma, hogy ki volt Anonymus, s mely lapjaiból parádés kirakatot csinál a jelen méltóságos impotenciáinak. Az az irodalomtörténet, mely Petőfit is szemérmetlenül magáévá akarta ferdíteni, nem sajátíthatja el Eötvöst sem. Eötvös három regénye: a *Karthausi*, a *Falu jegyzője* és *Magyarország 1514-ben*, minden habozása mellett is egy egységes fo-

kozódó erejű forradalmi ditirambus. Az elsőben még csak a gyermek-erőknek általános romantikus forrongása van. A másik már egy sajátos magyar forradalmi témát, a magyar adminisztráció kérdését döbbsenti a szem elé. A harmadik pedig oly forradalmi erővel mutatja be a magyar nép minden szenvedését, hogy e képben mintegy minden nép szimbólumává szélesíti. S így Eötvös éppen úgy és éppen azon az úton jut el az egyetemes emberi forradalomhoz, mint Petőfi. Helyük egymás mellett van, mint két nagy forradalmi szuggesztív erőé.

Az írókat ünneplő előadások végén rendszeren felkiáltójeles mondatok állanak, melyekben kiutalványozzák nekik a halhatatlanságot. Nekem ehelyett egy mondat ötlík szemembe Eötvös egyik regényéből, egy mondat, mely legjobban mutatja gondolatai vitális erejét. E mondat akkor megrémítő újság volt, most pedig sok olyan millióban érző aktualitás, kik nem olvasták és sohasem fogják olvasni Eötvöst. És ez a mondat a következő: Orbán diák védi Lőrincel szemben Telegdit, hogy az csak azért ellenezte a keresztes hadak összehívását, mert tudta, „hogy a vallás színe alatt összegyülekezett tömeg polgártársai s a haza ellen fogja fordítani fegyverét“. Erre Lőrinc keserűen mondja: „Polgártársai ellen? A szolgának nincsenek polgártársai, s a haza, melyről szólsz, nem a mienk; eljött a nap, midőn hazát fogunk szerezni magunknak mi is.“

A BAUMGARTEN-CURÉE.*

Bizony eljutunk ide: Mikor már unt duda az igazság harsonája s nem elégtétel az, hogy meglátják tisztaságunkat. Mikor már nem büszkeség az erőnk és nem diadal a győzelmünk. Amikor régi undorodás a harc és mindig újabb lehetetlenség a béke. Mindig újabb lehetetlenség: mert ha belefetrenge-nénk is közéjük a pocsolyába, ha röfögnénk is és mohó fogakat csattogtatnánk a közös moslák zsírosabb falatai felé: Isten képmásai mégsem hinnenék el nekünk, hogy biztonságos, erkölcsvilágrendes embertársuk vagyunk. Hősi és tiszta életünk emléke minden percben beléjük maratná minden gyávaságukat.

Már az első hír fölrepülésekor hallottam erről az ostoba és beteg végrendeletről. De annyira távol áll tőlem az ilyen dolog, úgy elundorodtam már beteg szellemi életünk kórjeleitől, hogy nem vettem ügyet rá. Néha láttam fájdalmas reménységeket felnyilni, beteg éhségeket vacogni vagy acsarogni veszett irigységeket. Szánakoztam, undorodtam: de nem kerestem a dolog mélyebb értelmét.

A múlt szombatn aztán egy zajosan nemzeti-ségi lapban nagyobb cikk jött a Baumgarten-díjak odaítéléséről. És — most már ráfigyelő szemmel — megláttam mindazt a hazugságot, rothadást és elszajhásodást, amit ez a súlyos terheltségű végrendelet jelent anélkül is megterhelt szellemi életünkre. És a végrendeleten túl talán még döböntőbb jelenség volt az, hogy a több mint másfél évnyi időn

* A napjainkban kiújult Baumgarten-csata teszi megokoltá ez írás megidézését, mely a Baumgarten-díjak legelső kiosztása előtt íródott.

át, mióta a sajtó foglalkozik ezzel a kulturális monstrummal: nem akadt egy tiszta szem, egy bátor szó: mely rámutatott volna e vírustelep lappangó veszélyeire.

A végrendelkezés lényege az összes lapok eddigi közlései szerint a következő: Baumgarten egy rendkívül nagy összeget hagyott, hogy annak kamatjaiból szépirodalmi és tudományos írók jelentékeny támogatást kapjanak. De a pénzsegélyek odaítélésénél nem az író tehetsége az irányadó, vagy legalább is nem az a fő-irányadó szempont. Hanem:

1. *Az hónap mentesnek kell lennie minden faji, felekezeti vagy világnézeti elfogultságtól.*

2. *Olyan írók jöjjenek először is számításba: akiknek azért van szükségük segélyre, mert pályájukon és műveikben nem ismertek megalkuvást.*

Íme: két csokor szép szó, nagyon szép szó. Milyen dús alkalom ez a két szó-bokréta, hogy a szombati balatoni vonat összes vigéce kultúrába nyíljék és liberális szirmokat hullasson az úribb, a másodosztályú lelkéről. Sokkal szomorúbb lesz azonban azok meglepetése, akik a szavakban a tartalmat s e tartalom következményeit fogják keresni.

Mit jelent mindenekelőtt az, hogy valaki *fajilag* elfogult? Jelenti-é ez az organikus, a testi meghatározottságot? Vannak oly erős fajok, melyek már a testre rányomják a maguk elkülönítő jegyüket, mint egy letörölhetetlen bélyeget. Vájjon akinek zsidó orra és szeme, néger szája, színe és haja, svéd termete és szőkesége van: elfogult-é fajilag? Hiszen teste, orra és szeme, vagy szája, bőre és haja, vagy termete: már az embrionális kialakulásban, az anyag vak mozdulásával apriori állást foglalt: én csak zsidó orrú és szemű, csak néger szájú, színű és hajú, csak svéd magasságú és szőkeségű ember leszek. A lelket termő testnek ez az időtlen, végzetszerű *elfogultsága*, ez az anyag világtalan akaratával történő elkülönödés többi egyenjogú embertársaink testi kifejezéseitől nem akadály-é a

Baumgarten-díjak elnyerésére? Vájjon nem nyugtalanítom fel a nemes hagyakozó porait, ha én, az én zsidó orrommal, néger színemmel és szájjammal, svéd természetemmel odaelfogulom az egész tölem különböző emberiség arcába: ha megpukkadtok is, én külön isteni kiválasztással és organizmusom minden ős elfogultságával kizárólagosan és azértis zsidó, vagy néger, vagy svéd vagyok? Vájjon a dús testamentum légies tisztaságú szándékai nem követelhetik meg joggal: hogy a megsegítendő írónak a zsidó orra mellett görög, tatár, mandzsutungusz, japán és minden más Emberi orra legyen? És hogy néger feketesége mellett legyen svédül szőke, indiánul rézbőrű, spanyolul kreol, cigányul fazékszínű, szóval: a humanitás, szabadgondolkodás és liberalizmus legzebrább zebrája? Odaadhatom én a nagylelkű adakozó csak legkisebb díját is egy írónak, aki már egy olyan lényegtelen szagloncka kis lógantyújában, mint az orr, konokul állást foglal egyetlenegy: pláne a saját faja mellett minden más Emberi fajtával szemben? És még ebben a kétlikú nemfontos dudorodásban sem tud teljes Liberalizmussal, Megértéssel és nagy E-vel csak-csupán *Ember* lenni?

De erre az én vigécem ezt feleli a balatoni vonaton: — Ki beszél itt a testről? Mi köze a Baumgarten-hagyatéknak a testi tulajdonságokhoz! Ő a szellem, a lélek alkotásait akarta jutalmazni. Tehát az a fő, hogy a szellem, a lélek ne legyen fajilag elfoglalva. Ne legyen se kirgiz, se sváb, se csuvas, se patagon, hanem: Ember!

Gyönyörű. Csak az a kérdés, hogy a testtel, az anyagi szervezet milliárd látott vagy titkos mikéntjével még a legszpirituálisabb tudóstól, a legdogmatikusabb teológustól sem tagadott mély függőségben előbomló léleknek nincsenek-é épp oly letörölhetetlen, végzetszerű zsidó görbeségei, néger feketeségei, svéd szőkeségei, mint a zsidó orrnak, a néger bőrnek, a svéd hajnak? Vájjon pusztá születésünk már nem jelent-é *lelkileg* is olyan apriori

állásfoglalást, ösfogantatású elfogultságot, mint tesztileg? Egy példát mondok, mely nagyon megmaradt az emlékezetemben, Párizsban a nagy boulevardon ödöngtem céltalanul. Valami kiáltó képes reklám becsalt egy moziba. Mikor bementem, a gép már játszott, úgyhogy a sötétségben nem láthattam a közönséget. A filmdráma tárgya: Egy óhitű, vakbuzgalmú galíciai zsidó család szép lánya beleszeret egy gazdag keresztény grófba, aki feleségül veszi. A nagyszakállba, lógós fürtökbe, kaftánba faji-elfogult apa irtózatot átkokkal veri fajilag elfogulatlan leányát, amiért keresztényhez ment. A fajilag elfogult átok megfogja a szegény elfogulatlan lányt. Első gyermeke szörnyű kínok közt hal meg. Férje megcsalja és durván elkergeti. De a fajilag feltűnően elfogult Jehova ezzel sem éri be. A lányt végigkergeti a nyomorúság és prostitúció minden borzalmán. Végre a halálra gyötört teremtés kitántorog a felekezetielfogult zsidó temetőbe szülői sírjához. Akkor a sírból előrémlik az elfogulatlan faji-frizurás apa képe és odaacsarog a szerencsétlen lánynak: — Úgy-e megfogott az átkom! Mehetsz Babits Misihez Baumgarten-díjért. — A leány erre szívéhez kap és felsikolt: — Igazad volt fajilag elfogult apám, bűnt követtem el, megérdemeltem a büntetést. — És meghal.

A darab a legócskábban volt romantikus, a legsablonosabban érzékeny s a legostobábban fajilag elfogult. És mégis: kitörő zokogásokat és elfogult lihegéseket hallottam a sötétben. Kezdtém kétkedni; vájjon tényleg a Világosság városában vagyok? Végre a villany felgyúlt. Mit láttam! A zsúfolásig telt teremben majdnem mind zsidók voltak. Pedig a mozi nem volt külön rituális mozi. És mindinkább mit láttam! Magyarországi zsidó emigránsaink, a Párizsban időzők, úgyszólván teljes számban ott voltak. És a legkutyájátosabban mit láttam! Ezek az emigránsok úgy könnyeztek, sápadtak, pihegtek, hogy csoda. Azok az emigránsok, akik nálunk a két forradalom alatt, mint a Nemzetköziség apostolai a

faji butaság, a nemzeti hülyeség és a felekezeti kukaság legostorosabb ostromozol voltak.

Hogyan indulhattak meg ezek ezen az abszolút vad hülyeségen és hülye vadságon? Műveletleneknek és butáknak nem mondhatom őket. Ellenkezőleg: általában művelt emberek voltak s nem egy közülök többé-kevésbé okos könyvet is írt. Nyilvánvalóan: a faji és felekezeti elfogultságnak olyan titkos húrjai rezdültek meg bennük, amelyek az én szélesebb emberségű magyarságomban már egy kannibálkor távolságával idegenszerűek. Mert ha az a dráma magyar tárgyú lett volna és magyar kálvinista apa faji-elfogulta volna azt az átkot; én egyszerűen ezt mondtam volna a sírból felszakállasodó apának: — Vén marha, dugd vissza a pofád és szégyeld magad. Nem elég, hogy ilyen buta drámában ágálsz, de még átkozódsz! A Jehovának pedig ajánlom, hogy ne jöjjön a mi uccánkba.

De nincs miért Párizsig fáradni, pláne a mai drágaságban. Annak a zsidó lapnak a cikke, mely engem is írásra bírt ebben az ügyben: alig állapítja meg nagy hangon a faji elfogulatlanság követelményét: a legédesebb naivitással jelöli a hagyaték áldásaira a honi hitközségek minden elképzelhető tagját, akik valaha tollal és tintával egy szobában voltak. És így maga bizonyítja, hogy a hagyaték *faji elfogulatlansága* csak olyan, mint a „sós és ketyeg?“, mi az? — vicces talányban (óra) a „ketyeg“. Azért van ott, hogy a palikat zavarba hozza. Mert a legelvontabb logikai ítéletekben éppen úgy benne van a faji meghatározottság, mint szenvedélyes érzelmeinkben. A derék Molnár és Herczeg Ferencben pld. becsülhetem az ügyes irodalmi iparost, na tetszik: nagyiparost, ha még inkább tetszik: udvari szállítót. De azt a lármát és igazi nagy írónak kijáró megbecsülést, melyben részük volt: csakis a faji szolidaritás titkos szenvedelmei magyarázzák meg. Mennyivel kevesebb lármával, dicsőítéssel és pénzzel járt volna pályájuk, ha véletlenül magyaroknak születnek.

De vájjon árt-é ez az elpusztíthatatlan faji meghatározottság, ez a végzetszerű, időtlen faji elfogultság az írókban, a művészekben a művészi alkotásnak? Vájjon Dosztojevszky művészetének nem éppen az a legsajátosabb értéke, hogy az emberi sírás és kacagás, az emberi éhség és esendőség oroszul különös mély arcait mutatja meg a mi másféle emberségünknek? Vájjon Arany János Toldi trilógiája nem azért mély, mint a föld és hazahívó, mint a kenyér: mert egy testvértelen faj sajátos lelkén át mutatja a halálba záporozó embert? Folytassam-é a példákat? A faj az emberi termés alapformája és leggazdagabb, legősibb titkú eleme annak a titokzatos valaminek, melyet egyéniségnek neveznek.

De az én vigécem nem hiába váltotta meg másodosztályú jegyét, maga számára követeli az utolsó szót. Ez az utolsó szó, mely nem is utolsó és nemcsak egy szó, így hangzik:

— Kérem, ön sötét középkor, ön Arbuez Péter és ma a modern technika, a freudizmus és az Einstein relativitásnak korában nem tud adekvát liberalizmussal gondolkozni. Természetes, hogy a nemes hagyakozó nem azt kívánta a megsegítendő írótól: hogy ne legyen se angol, se török, se magyar, sem egyéb fajta. Ilyen bolondot egy modern esztéta nem kívánhat. És ha már elfogadja, hogy iralaki angol, török és magyar, elfogadja a velejáró tulajdonságokat is. A sütőtöktől nem kívánhatjuk, hogy oroszlán sörénye legyen, az oroszlantól pedig, hogy kukoricaszáron nőjjön. Tout comprendre c'est tout aimer, — mondja Leroy-Beaulieu, vagy ha ő nem mondja, akkor Gustave Lebon, Freud, vagy Kayserling, vagy másvalaki, aki efféléket és mindenfélét szokott mondani. A nagylelkű Mecénás csak azt kívánja, hogy az illető író ne legyen elfogulva semmiféle más faj *ellen* és művészi vagy másféle megnyilatkozásaiban ilyen hajlandóságot ne mutasson. Itt az *ellen* szón van a hangsúly.

Köszönöm, vigéc úr. Most már igazán a fejünk kukkabb búbjaig vagyunk benne a slamasztikában.

Ha eddig zavaros volt a végrendelet előttem: most egy Pekár-hajszálnyit sem értek belőle. A Berzsenyiek Danija pld. ezt kiáltja a magyarokról: — Mi a magyar most? Rút szibarita váz! — Tegyük fel egy percre, hogy a magyar szemita faj. Hát ez tiszta antiszemitizmus, ez faji Gyűlölet, ez antiliberalizmus! Hogy jön az a szegény kis magyar ahhoz, hogy alighogy megszületik, úgy meztelenül, vörös-sen, nyálasan, a bábája kezében máris szibarita váz! Mire való akkor a hágai nemzetközi bíróság, a genfi Népszövetség és a Ligue des Droits de l'Hommeu! Na, Berzsenyi Dani, Babits Bisi lesz Babits Misiből akkor, mikor te megkapod a Baumgarten-díjak valamelyikét.

— Csak lassan a testtel, — szól közbe a vigéc és arca mély lesz, mint egy földgáz után fűrt lyuk. — Ez Berzsenyitől jóhiszemű, igazságos kritika, ő csak javítani akar vele. Kritika nélkül nincs egészséges élet és fejlődés és a generózus alapító eszé-ágában sem volt, hogy ezt a tisztító és megmutató kritikát megakadályozza. Ő csak a fajok rosszhiszemű támadását tilalmazza.

Csakhogy haza érkeztünk! Egy példát mondok el: saját pályámat. Én megtehetem ezt, én idehozhatom a saját életemet: mert olyan ősfjedelmi távolságban vagyok minden Baumgarten-díjtól és minden osztozkodástól, hogy az emberek csak az egyetemest fogják látni ebben a példában. Engem Erdély küldött a nehéz magyar harctérre. Erdély: ahol a gondolatszabadság nem egy türelmetlen szekta reklámkirakata volt: hanem tényleg az emberi lélek szabad mozgása, testvéri megértés és türelmes emberiség. Ahol a liberalizmus nem cinkos betörök kasszafűrója volt, hanem ösztönös meglátása és elismerése minden termő élet, minden gyümölcsöző lelkiismeret jogainak. Ahol volt elindító szánalom és harcos akarat az elnyomottak, a megraboltak ügyéért. És mikor sárkány ellen indult fiatal erdélyi Szent-György, láttam, hogy az arisztokrácia, ez a legnehezebb fáj, mennyi szenvedést és pusztí-

tást jelent a magyarság milliónak, kijajgatott belőlem a tömegek fájdalma ez irtózatos történelmi lepra ellen. Sajtó és közönség nagy része jóindulatú füllel hallgatta felkiáltásom és azt mondták: igazságos ügyben vagyok bátor. De az arisztokrata kosztón élők azzal vádoltak: hogy támadásom egy elfogult elme lázító lázongása. Mikor azt a veszélyt láttam, melyet az idegen klerikalizmus jelent a magyar munka, a magyar bölcső, a magyar lélek jövőjére, azt mutattam meg szavaimban. Sajtó és közönség jó része megint igazságot és bátorságot látta fellépésemben. De most az idegen klerikalizmus beszerzettjei vádoltak elfogultnak és lázongónak. Mikor az Elsodort faluban a testvért kereső ember nagy kérésével figyelmeztettem a zsidó fajt, hogy nagy mohóságában ne feledkezzék meg a mindenképpen kinullázott magyarság életjogairól: akkor, a kommün legfőjtöbb napjaiban igazságom és hősi akaratom dobogta minden szív s középosztályunk germánkatólikus elemei az én orgonám hangjaival lettek tele-torkú kántorok. De a zsidók antiszemizmust és elfogultságot kiáltottak s legnemzetközibb, legliberálisabb, legszociálistább lapjaik is véres dühvel támadtak, vagy legalább is agyonhallgattak. Pedig soha gój még elfogulatlanabb művészetel nem mutatta meg megfutott történelmi útjuk távlatát. Mikor a *Segítség!*-ben megmutattam a német-ség gyilkos, kitúró, mindent elzabáló magyarkodását és hazafiaskodását, még a zsidóság legnagyobb része s fennebb említett lapjaik is igent hunyorítottak bátor igazságaimnak. De az egész germán bürokrácia, germán látájnerség, germán középosztály és a kosztjukhoz szervezettek máglyát követelve mutogatták destruktív elfogultságom az ügyészségnek. Csak egy esetben voltam mindeniküknek kedves, igazmondó hős és éles meglátású elme: ha saját fajtám, ha a magyarság bűneit ostoroztam. Mert ezt teheti mindenki, ez senki részéről nem elfogultság, ez mindenki részéről megalkuvást nem ismerő igazmondás.

Ki az elfogult? Ki a gyűlölködő? Én vagyok az elfogult, én vagyok a gyűlölködő, aki saját fajomat is ugyanazon az emberi mértéken mérem, mint a többi fajt és elsősorban saját fajtám bűnei ellen szóltam fel? Ők az elfogulatlanok, a liberálisok vagy keresztényszívűek, akik a zsidó vagy germán fajról mondott legszerényebb és legobjektívebb kritikát is antiszemitizmusnak, germángyűlöletnek, elfogultságnak és egyenletlenségszításnak bélyegezik? Ők liberálisak, vagy keresztények és hazafiak, de mindnyájan elfogulatlanok és humánusok, ha a zsidó és germán fajnak tízszer, százszor annyi helyet, levegőt, földet, pénzt, hatalmat akarnak az országban, mint amennyi számarányukat megilleti, elfogulatlanok: ha korlátlan hódítást követelnek. Én elfogult és gyűlölködő vagyok, ha a magyar fajnak annyi érvényesülést kívánok saját hazájában, amennyi számarányát megilleti, mert ennél többet sohasem követeltem. Van-e olyan becstelen hazugság, mely nem lett volna főrendiház-, parlament, kormány-, Akadémia-, Kaszinó- és szalonképes, ha egyszer alkalmas a magyarság kitérítésére, kizsákmányolására?

Azt hiszem: ennyi elég minden becsületes szemű embernek arra, hogy meglássa: mit jelent Magyarországon az, ha az írók támogatását attól teszi függővé, hogy mentesek-é, vagy nem a faji elfogultságtól. De tegyük fel: hogy a művészen belül van elfogultság bizonyos faj vagy fajok ellen? Jelenti-é ez művészi alkotása alsóbbrendűségét, művészi termése megromlását? Wagner antiszemita volt. Ki nagyobb zeneszerző: az antiszemita Wagner, vagy Zerkovitz, aki minden elképzelhető jövedelemen filozemita? Petőfi utálta a németeket. Ki jelent örökebb termést az irodalom számára: az antigermán Petőfi vagy a hétszázados, szeressük-egymást-os, Schlamadineres Herczeg Ferenc? Úgy-e nem is szabad ilyen disznóságot kérdezni?

És vájjon másként vagyunk-é a világnézeti és part-elfogultságokkal? Mi a Dante Infernója? Egy

halhatatlan pofon, melyet Dante megbántott világnézeti és politikai elfogultságában elcsattantott ellenfelei arcán, egy halhatatlan csók, melyet elvtársai és barátai homlokára csókolt. A művészi alkotások éppúgy a nagy akarati áramok és világtörténeti étvágyak mozdulásai, mint a háború és béke, a parlament és a diktatúra. Csak az eunukok, a kerítők és a szajhák mentesek „minden világnézeti és politikai elfogultságtól“. Van-e olyan kétlábú művésze az atyaistennek, akinek műve nem a saját, hanem az ángya vagy a hitelezője világnézetét szuggerálná? És van-e olyan művészi vagy bármilyen emberi világnézet, mely nem jelent harcot minden más olyan világnézet ellen, mely őt tagadja? És a Dante, a Rabelais, a Voltaire, a Hugó és száz más művész alkotásának a gigászi feltörést nem éppen a világnézeti és történelmi „elfogultságok“ adják? Egész bizonyos: az egész emberi örökévalóságba felmagasló művészek csak azok lehetnek, akiknek „világnézeti elfogultságaik“ vannak.

De különben is: mi a jóistencsudáját jelent az a másik feltételben hangzatos „megalkuvás nélküli kitarás“, hogyha nem egy ilyen elhivatással adott tartalom, egy ilyen organikus elfogultság mellett való kitarást? Mert, ha eltekintünk bizonyos l'art-pour-l'art-os esztéta elvektől, melyek csak a szellemi eunukok szekszuális bridgezései, mi a veréb-pötty mellett tarthat ki *megalkuvás nélkül* egy író. ha csak nem a benne ösileg adott ragaszkodás — elfogultság egy olyan tartalom iránt, melyet végeredményben és legáltalánosabban: világnézetnek nevezhetünk?

Íme tehát: a végrendeletnek a sajtóban közölt liberál-humanistico-esztétiko feltételei üres képtelenségek, széllel-bélelt gyermekes galagyolások. Azt pedig, hogy a díjak odaítélésénél nem a tehetőség arányát teszi a legfőbb és döntő szempontnak: nem hiszem el semmiféle sajtónak. Most, mikoi minden bolond, beteg és tehetségtelen naplopó irodalomnak gurul, épeszű ember ilyen roppant ará-

nyú felbújtással nem csábíthatja őket az irodalmi bűnözésre. Ez olyan bűn volna a kultúra ellen, melyet egy halottnak sem lehetne megbocsájtani.

De azért a cas-Baumgarten teljesen érthető s az emberi esendőségén túl hatalmas dokumentuma az én tragikus küzdelmem igazságainak. Ez a szegényvérű, élet-fázós esztéta a halála után akarta megélni életebb és emberibb életét. Nagy vagyonát ezért közcélra szánta. Műveltsége valami egyetemes célt keresett, a hála érzése vagyona forrása iránt Magyarországot jelölte ki. Hagyakozott tehát a magyar irodalom és tudomány számára. De a végrendelet írása alatt ebben a harcon és életen kívül élő esztétában is feláradt *az időtlen ősi elfogultság*, a temetők és elmúlt fájdalmak nagy szuggesztiója: a végtelen szeretet fajtája iránt. Ez a végrendelet, mely faji elfogulatlanságot követel a szegény íróktól: egy betegségig sajtó, tébolyodásig gyermekes, kétségbeesett, izzó faji elfogultságnak a gyümölcse.

Tudom, sokan azt fogják mondani, hogy kegyetlen voltam e sorokban. Nincs igazuk. Én nem a halott Baumgartennel bajlódtam. Én azt bíráltam benne: amivel ő irányító eleme akar lenni az életnek, amiben tovább akar élni, amiben tovább él. Ha ő vagyonát: zsidó írók, vagy általánosabban, filozemita írók számára hagyja: néma tisztelettel megyek el halálon túlrontó fajszeretete mellett. De ő az egyetemes magyar szellemi élet tényezőjévé akart örökölni s fajszeretete beteg bujósdiájában olyan szerencsétlen formában nyilatkozott meg, hogy az a mi különben is ezer veszéllyel és betegséggel terhelt szellemi életünkben valóságos felbujtás lehet a szellemi szajhaságra, a gyáva lelki meghunyászkodásra, a magyar faj néma kiszolgáltatására minden rabló étvágyinak. A halott akarata csak addig szent, amíg és amennyiben része lehet az élők életakarátának. Emeljünk sírkövet, szépet Baumgartennek, őrizzük meg neve emlékét. De végrendelete beteg feltételeit még az emlékezetünkben is töröljük ki. A díjak elosztásánál sohase figyeljünk

egyébre: mint a magyar szellemi fejlődés mély imperatívuszaira, a magyar lélek organikus szükségére. Ez a végrendelet tetszhetik az Isteneknek, az ördög tudja a gusztusokat. De a végrehajtása olyan legyen: hogy Catónak tetszedjék.

Orbánhegy, 1928. július 22.

I

Apró írások

A MAGYAR NYELV.

Egy kis vigasztalást, hogy holnap is legyen erőnk,

Kultúrfölényünk leghatalmasabb megmutatója, egyetemes alapja: a magyar nyelv. Ezen a téren értük el a legnagyobb, majdnem csodaszámba menő eredményt, itt mutatkozik meg egész belső életével a magyar lélek őserejű gazdagsága. Ide jöttünk a nomád népek népszámlálatlan, leltározatlan ősnyelvével. És ezt az ősi, a régi lelket magában rejtő nyelvet mindjárt európai életünk elején három olyan csapás érte, melyek közül egy is bőven elég lett volna, hogy halált idézzon elő. Először: az ősi psziché az ősi hit letéteményese. Ezért az újhitű királyság idegen hatalmi tényezői gyilkolják, kiátkozzák s az új nemzedékek lelkétől ellopják e nyelv minden művészi termését: a dalokat, a meséket, az ősi mítoszt. Másodszer: kultúránk mindazon terei, ahol a nyelv fejlődhetnék, gazdagodhatnék: idegen, a magyar nyelvet alig tördelők, a magyar lelket nem ismerők hatalmába kerülnek. Így megvan az a veszély, hogy maradék nyelvünk egészen félretorzul önmagától. Tanulság erre legrégibb nyelvemlékeink magyartalan hülye dadogása, melyet nyelvészeink sokszor fájdalmasan igen autentikus egykori magyar nyelvnek vettek. Harmadszor: a sok nyelvű nemzetben hivatalos, társalgási és tudományos nyelvvé a latin lesz. Mi voltunk századokon át Európa leglatinabb népe. Így az európai kulturális fejlődés, a gondolatgazdagodás, a fogalomszerzés: nem jelent fejlődést, szétlombosodó új életet a magyar nyelvnek.

És mindennek ellenére történik meg az, melyhez hasonló csodát nem ismerek az emberi kultúra történetében.

Egy nyelv, melyet látszólag senkisémm beszél, melyet mindenki megvet és eltiporni igyekszik: rejtett paraszti patakokban megőrzi minden ős kincsét. És mikor a protestantizmus megadja néki az élet nagyszerű alkalmát: egyszerre oly erővel árad elő, hogy nemsokára Balassa, Pázmány és Szenczi Molnár Albert is lehetségesek. És most tessék végigf-seregszemlézni emlékezetben mindazt a gyűlöletet, tiltó zsarnokságot, közönyösséget, fertőzést, amit a további történelem folyamán Habsburgok, arisztokrácia, idegen klérus, idegen bürokrácia, felületes beolvadás jelentettek a magyar nyelvnek. És nézzük a mai eredményt.

Tudományos és társalgási nyelvünk még beteg. Csak emlékeztetnem kell a Magyar Tudományos Akadémia két vagy három éve megjelent értesítőjére, melyre még a „konstruktív“ sajtó is feldöb-bent. Ebben oly gyalázatos merényleteket követtek el a magyar nyelv ellen, amilyenekért egy második realistát kipofoznak az iskolából. Ezek a nyelvhibák mintegy diadalmi zászlók voltak, melyeket jeles kultuszminiszterünk blutfervántjai kitűztek az elokupált magyar szellemi élet bástyájára. Társalgási nyelvünk romlottságának fő oka az a döbbenetes elhanyagolás, melyben iskoláink tantervében részesül. Ez nálunk, ahol oly sok az idegen elem és ráadásul nyelvünk rokontalanul más: kétszeresen megbocsáthatatlan bűn. De az irodalmi nyelv!

De az irodalmi nyelv! A felkiáltó jel itt tényleg csodát: misztikus természeti erőktől adott csodát jelent. Az irodalmi magyar nyelv ma Európa egyik leggazdagabb, legtöbb húrú hangszere a humánium kifejezésére. Tudom, hogy fájdalmat okozok Magyarországon, ha felhívom a figyelmet: hogy magyar dolgot nemcsak gáncs, de dicséret és csodásat is megillethet. De e kegyetlenséget a tények parancsolják rám. A magyar nyelv: a kifejezés és mű-

vészi szuggesztió gazdagságában ma fölötte áll a francia, olasz és német nyelveknek.

Ennek a fölénynek alapjai természetesen megvoltak a nyelvben s az irodalmi nemzedékek egymásután hozták felszínre a rejtett képességeket. Művészi szempontból egyik legtöbbet adó sajtáság a szórend végtelen sok lehetősége s a hangsúly nagy változtatásai. Az emberi lélekben folyó humánnum mintegy közvetlen fakadásában és eláramlásában lehet kifejezéssé ebben a nyelvben s nem kell áttördelni egy örökre kialakult szórend egyenruhás kereteibe. Kimeríthetetlen módozatokat ad ez az írónak, hogy a lelki történés alaphangját, halkabb rezdúleteit s ha kell: összes zöngéit adja. Egy másik ilyen dús forrása a művészi kifejezésnek: a képző gazdagsága és folyton fakadó élete. A dologhoz értő tudja, hogy mennyivel többféleképpen hatók ezek a képzők, mint az olasz nyelv képzői. A látszatmozdulatlanság bármely szavát igévé lehet lökni velük. És így mi az európai nyelvek között meg sem közelítve tudjuk kifejezni a lelki történés: tehát az egész világ igeiségét. öt érzékünkön át zuhog a világ sajátos ényökké, külön sírásunkká vagy nevetésünk ké. És ezt a minden dolog rohanási lényegét, a világzapor folytonos elsuhanását: a világ igeiségét a magyar nyelv képzőivel, igéinek sajátos vonzataival bámulatosan ki lehet fejezni. A modern magyar irodalomban úgyszólván igévé lett az egész mondat s ebből a szempontból nyelvünkkel jobban megközelíthettük a zenét: a csak időben történő humánnumot, mint Európa bármely nyelve. Ehhez szerencsésen járult hozzá, hogy az utolsó százötven év irodalma oly mesteri hangszerelessel fejlesztette nyelvünket, hogy csupán hangzása: a magánhangzók tovaömlése a változó dinamikus és zenei hangsúlyban a világ minden emberi ízét el tudja muzsikálni. Ma már egészen ostoba a vág a magyar nyelv „keménysége“ ellen. Ebben a zenei fejlődésben lényeges szerepet játszott nyelvünknek az az ősi sajtásága, hogy a mással-

hangzótörlődést, mely a német nyelvet a Lenin-fiúk sikeresebb eszközei közé kultúrálja, nem tűri meg. Már Csokonaynál, Berzsenyinéél bámulatos lágy és halk dallamokat találunk s a Vörösmarty nagy orgonája után minden lehetséges lett. Ez a gazdag lehetőségű szórendjében, ezer változatú hangsúlyában, folyton teremtő képzéseiben, rohanó igeiségében mintegy mindig új előteremléssel fakadó dús nyelv minden kényszer nélkül el tudja énekelni a görög, a latin s a nyugati versek ritmusait. E téren is páratlanul áll az európai nyelvek közt és talán abban is: hogy fordításban mennyire tudjuk megközelíteni az eredeti formát és tartalmat. Nyelvünk felsorolt lehetőségei adnak a magyar irodalomnak két oly művészi sajátosságot: melyet Európa többi irodalmában ilyen mértékben nem találunk. Ez a nyelv az emberileg elérhető határokig meg tudja mondani a pozitív képzettartalommal nem bíró halkabb lelki suhanásokat, a lélek sokszor alig észrevett mellékszöngéit, sejtéseit a világ ujjai alatt. A második: páratlanul alkalmas arra, hogy a világ élő húsát, a milliárd rezdületben történő anyagot kifejezzük: tehát egy kozmikus arányú irodalom megteremtésére.

Ezt a nagyszerű örökséget a legújabb magyar irodalom: az 1900 óta fellépő írók a kifejezhetőség, a zenei gazdagság csodálatos fokára emelték. Még pedig úgy, hogy a nyelvet minden folyamatában visszatisztították ősi érintetlen magyarságára. Ismétlem: a magyar versnél ma nincs több dallamú, több humánus megmondására alkalmasabb hegedű. A magyar próza pedig zuhatagos gazdagságával, őserdői zsúfoltságával, világteremtő előömlésével ma a legtöbb hangú zenekara az emberi léleknek Európában.

Hordd, fiam, a német sapkát, gajdold a Wacht am Rheint, szervezkedj be idegen léleknek torz burschen-nyavalyákba: majd holt apáid leköpnék, ha a magyar temetők mellett visz el utad.

Budagyöngye, 1927. november.

VÁLASZ EGY MAGYAR MUNKÁSNAK.*

Uram, olvastam kétségbeesett levelét, ön súlyos kritikát mond a mai kormányzati rendszerről. Mindenben egyetértek Önnel. Sötét képet fest a nép nyomoráról. Én végtelen horizontban látom és érzem ugyanazt. Azután, levele összefoglalása gyanánt ezt mondja: — „A szociáldemokrata munkásságon kívül csak ön mer ma egy emberibb jövőért küzdeni, önnek tehát köztünk a helye. Legyen a miénk, a munkásoké.“

Tisztelt Uram! Ha az, hogy „legyek a munkásoké“ azt jelenti, hogy lássam meg a munkásság mindenféle szükségait s oly politikai programot tegyek magamévá, mely önöknek megadja Magyarországon azt a politikai súlyt, mellyel a szükségeket állandó intézmények rendszerével megelégitik: akkor elmondhatom, hogy 1913 óta egész tudatosan, minden következményét átgondolva az önöké vagyok. És leszek is mindig. De ha az ön felszólítása azt jelenti, hogy álljak be az önök pártszervezetébe és csak a szociáldemokrata munkásságé legyek: ezt felelem: végzetes tévedés volna, ha ezt tenném. És az ön becsületes sorai megadják nekem azt a hitet, hogy e levél elolvasása után egy véleményen lesz velem.

1. Minden gondolat, akarat és tett gyökerénél, melyek a magyar állapotok javítására mozdulnak fel, ott kell lennie e megdönthetetlen alapigazságnak: Aki a mai magyar nyomorúságokra megvál-

* Ezt is tizenegy évvel ezelőtt írtam ugyanabban? napilapban. Ez sem kevésbé aktuális.

tást akar, annak nem szabad magát semmilyen elvont teória, tan vagy gondolatrendszer által vezetettetnie. A kiinduló, programot adó, célt jelölő alap csak maga az élő realitás: a magyarság milliós tömegei lehetnek, összes anyagi és pszihikai adottságukkal. Ebből az alaptételből végzetes erővel következik két másik követelmény:

a) Az illető abszolút függetlenné szakítja magát minden -izmustól, osztálytól, párttól, érdekszövetségtől. Egyiktől sem fogad el parancsot, egyiknek sem kerül pszihikai uralma alá sem.

b) Teljesen elfogulatlan minden -izmussal, osztállyal, párttal és érdekszövetséggel szemben. És bármelyik programjában lát olyat, mely ható eleme lehet az egyetemes jólétnek: minden lelkifurdalás nélkül beveszi politikai rendszerébe.

Rá kell-e még egyszer mutatnom, hogy az összeomlás után esedékessé lett magyar forradalom miért nem lehetett történelmi megváltás Magyarországra? És miért hívta elő azt a pszichét mely lehetővé tette a nyolcesztendőös germán kurzus irtóztatós destrukcióját? Megteszem.

1. Az első forradalom vezéreiből az ország egyetemének adottságait egyáltalán nem ismerték. A sokmilliós magyarságot nemcsak mint pszihikai egyéniséget vették quantité négligeablénak: hanem anyagi szükségéit sem látták. A kapitalista-radikális burzsoázia szalón-fiai voltak, akik igen műveltül tudtak vitatkozni elvont tanok fölött. De arról az eleven realitásról: a sokmilliós magyarságról, melyet be kellett formálniuk egy új életbe s melynek lelki és anyagi szükségéi szerint kellett megépíteniük ezt az új életet: halvány fogalmuk sem volt.

2. Ez a végzetes tény magyarázza meg a másik letagadhatatlan tény: Az összeomlás pillanatában az egész ország lakosságának, az egész magyarságnak lelkében mint egyetlen ima: egy nagy igazságot tevő forradalmi megújulás vágya égett. És egy pár két múlva minden magyar ember elsötétült

arccal, vérbeborult lélekkel, összeszorított ököllel kereste az utat valami bármilyen megszabadító ellenforradalom felé!

Miért? Miért?

Mert elképesztő örület azt hinni, hogy egy országban a régi állapotokból egy olyan új életformába lehet átcsatolni a nemzet egyetemét, mely megvalósulásában e nemzet nyolcvan-kilencven percentjének minden lelki adottságát eltapossa és anyagi fejlődését is fenyegeti. Így lehetett aztán belopni a lélekbe azt a halálos babonát, hogy a forradalmi megújulás minden kísérlete csak életből kitagadást és halált jelent a magyarságra. A műegyetem aulájában tragikus politikai kísérletezésem egy összefoglaló mondattal kezdtem. Ma sem tudom más mondatba tömöríteni minden újabb nyomorúságunk okát. Ez a mondat: „Nem az volt bűn, hogy forradalmat csináltak. Az volt a bűn, hogy az esedékes „magyar forradalmat elsikkasztották.

Mi hát a teendő?)

Természetesen nem az, hogy önök pártjukat, védő szervezeteiket feladják. Örült bűn volna ezt tenni. De viszont: ne csináljanak önök a szociáldemokrata tanokból és világnézetből Prokruszesz-ágyat s ne akarjanak abba mindenkit begyformázni. Ez megint csak egy csomó vérhez és megcsokult élethez juttatna. Mondjanak le a szociáldemokrácia katolicizmusáról

Néha akkor kap az ember többet, ha kevesebbet követel. A mai borzalmas mocsárlázból csak egy módon lehet kivezetni az országot egy boldogabb és szabadabb jövő felé. És ez: ha mindazok, akik minden élősdiség és kizsákmányolás eltörlését, a munka minden történelmi jogának megvalósítását, az emberi ész szabad termését akarják, egy hatalmas táborba fognak össze. Itt, anélkül, hogy egymás világnézeti, pszichikai egyéniségét megnyirbálnák s tisztán csak a dolgozó magyarság sokmilliós tömegének minden adottsá-

gát tartva szem előtt: egy részletes, közös programot dolgoznának ki mint az ország népe egyetemes fejlődésének sine qua nonját. Ebben az összefogásban és közös programban az egyes elemeknek le kellene mondaniok tanaik és programjuk egy részének érvényesítéséről. De ez az összefogás olyan életet és levegőt teremtene, hogy abban aztán mindenik szabadabban fejlődhetnék tovább a maga teljes egyéniségével. Meg aztán: ez az új szabadabb és igazságosabb élet e külön tanok és programok egy részét feleslegeseknek is mutatná.

Ezzel az összefogással, és csakis ezzel az összefogással tudnók a magyarság egyetemét egy szabadabb és méltányosabb jövő zászlója alá hozni. És itt van egy nagy kérésem és figyelmeztetésem, melyet csak becsstelen szószátyárok magyarázhatnak félre. Nem elfogult sovinizmust kérek én önök-től. Ettől a beteg lelkiformától én állok a legtávolabb. Csak annyit kérek: *legyenek annyira magyarok, amennyire Jaurés francia volt s amennyire a német szociáldemokrácia német.* Megnyerhetem-e munkatársnak azt, akinek egyéniségére, lelki alkátára köpök vagy öklöt emelek? Mutassuk meg, nemcsak üres jelszó vagy korteskiszólás gyanánt, de egész élet-építésünkkel, minden küzdelmünkkel, hogy a liberalizmus mindenekelőtt és mindenekután a magyar parasztság, a magyar munkásság s a magyar szellemi munkások hozzájuttatása élet-hez, jövőhöz, történelemcsináláshoz. Mutassuk meg, hogy a demokrácia ugyancsak nekik jelenti azt, hogy saját sorsuk uraivá lesznek. Hogy ez a liberalizmus és demokrácia éppen az ősi, sajátos magyar pszichének lesz egyetlen szabad fejlődési útja, hogy összes értékét megteremthesse és bevihesse sajátos arcát a világ lelkébe. Hogy ez a liberalizmus és demokrácia éppen a kizsákmányolt magyarságnak lesz védelme minden kizsákmányolás, a kítúrt magyarságnak minden kítúró vad imperializmus ellen. Értse meg minden becsületes jövőért sóvárgó lélek, hogy itt csak a magyarság-

gal a magyarságért összefogva lehet igazságos emberi fejlődés. És hogy a magyarság nélkül, a magyar ellen rabló étvágyak örök vak káosza lesz ez az ország.

A kizsákmányolt, elnyomott, kitért magyarság minden életérdeke azonos az emberiség egyetemes érdekeivel. Oh, ha egyszer a két nagy megrabolt: a munkásság és a magyarság összefogna!

De nem lehet. Miért?

Mert akkor ők lennének az élet uraivá. És nagy temetése volna minden hazugságnak, minden rablásnak.

Tehát: Tovább tépik egymást azok, akiknek közös ellenségek jelentik ugyanazt a tragédiát.

Oh, Uram, ha tudná, micsoda irtózatoss minden-napi mártírium ez: látni a megváltás egyetlen útját s nem tudni rámozdítani azokat, akiket az életünk-nél jobban féltünk és szeretünk.

Budagyöngye, 1927. december 2.

AZ ANSCHLUSS.*

Szeretném megtalálni azt a halálos sikoltást, mely minden magyart felijesztene a közeledő halál ellen. Szeretném megtalálni azokat a szavakat, melyek berontanának a vérbe, az agyba s feljajgatnák a magyar szemeket, a magyar szíveket az irtózatossá válás meglátására. Szeretném, ha egész életemmel, minden látásommal és akaratommal átélényegülhetnék minden magyar lelkévé: hogy legyenek az élet kétségbeesett forró szeretete s a védekezés mozdító akarata. Amíg még nem késő ...

Hogy mennyire idegen érdek, idegen agy és idegen szem diktál ebben az országban, hogy magáért a szerencsétlen magyarságért mennyire nincs semmi szorongás: egész céda cinizmussal és arcátlan kegyetlenséggel mutatja az Anschluss halálosan fojtogató problémája.

— Ausztria csatlakozása Németországhoz ránk nézve közömbös, — ismételtetik az óvatosabbak. De az utca-hazafiság üvöltői, a germán csatornák álturánjai a dögre talált éh-farkasok riadalmával üdvözlik a csatlakozást. Egyik „nemzeti“ folyóiratunk ilyenformát hoz: — Mi csak örvendhetünk, ha Ausztria csatlakozik Németországhoz. Mert Ausztria önmagában rozoga ház s a szomszéd tetőre könnyen ráeshetik.

Ilyen gaz és hülye maszlagot be lehet adni nálunk egy „hazafias“ orgánumban. Tessék, állítsanak elő az országból négy férfit. Azt, akit 1. a

*Ez a tizenegy évvel ezelőtt egy napilapban közölt cikk — mint minden írásom — ma fájdalmasabban aktuális, mint valaha.

legkiválóbb gazdasági, 2. politikai, 3. katonai, 4. kulturális szakértőnek tartanak. És tegyék fel nekik az Anschluss kérdését. Egész bizonyos: nem akadna köztük olyan lelkismeretlen gazember, aki közömbösnek mondaná azt a magyarságra, ha a jövő legirtózatosabb imperializmusa szomszédunk lesz,

Németországnak nyíltan bevallott háborús célja az volt, hogy Kelet felé, egész a Perzsa öbölíg egy nagy gazdasági egységet teremtsen a német gazdasági diktatúra számára. Minket azért vittek bele a világháborúba, azért pazarolták a magyar vért, a magyar munka minden gyümölcsét s a magyar jövő minden lehetőségét: hogy segítsünk Németországnak, hogy elnyeljen bennünket. Természetes, hogy az ilyen gazdasági diktatúrának végzetes és kikerülhetetlen következménye a politikai, kulturális és nyelvi beolvasztás is. Németország már a békében is, mint „hű szövetséges“, a legkegyetlenebb kíméletlenséggel folytatta ellenünk a gazdasági leigázás harcát. (Igen ajánlom mindenkinek Csetényi József most megjelent kis könyvét: Magyarország összeomlásának és újjáépítésének világpolitikai jelentősége.) Az Anschluss éppen olyan halálos és biztos lépés Magyarország és Kelet-Európa leigázására, mint a Mitteleurópa gondolata.

Mi biztonságunk van e borzalmas és becstelen halál ellen? Hol szervezkedik a magyar életakarát, milyen történelmi réteget próbálnak kiképezni a magyar jövő nehéz harcára? Az uralkodó Egyház hatalmi helyei majdnem mind germán kezekben vannak. Germán irányítás alatt vannak a minisztériumok, a legfontosabbak a miniszterek személyében is, de mindenik a vezető elemek túlnyomó része által. Legfőbb védelmünk, a századok nagy reménye: nemzeti hadseregünk irányítói közé mind több germán elemet kap. Az egyetemek és főiskolák tanári kara hatvan, hetven és több percentben germán. Az ifjúságot germán mintára ger-

mán agyú és szívű tanárok szervezték be vagy germán ifjúsági vezetők. Folyik is a maszlagolás: hogy a kis Magyarország csak Ausztriával és Németországgal összefogva élhet meg. És az ügyes előkészítés: hogy csak két nyelvvel tudjuk magunknak visszabeszélni a régi hazát. A második nyelv szükségszerűen: a német nyelv. A városok igazgatása túlnyomólag germán kezekben van. A magyar élet minden stratégiai pontja, minden irányító állomása kisiklott a magyarság kezéből.

És mikor ez a szorongás szavakba mer bátorodni: hülyék és gazemberek ezt felelik: — hogy lehet effélet destruktívózni! Hiszen a német-nevű magyar éppen olyan jó magyar, még jobb magyar! És én erre nem ezt felelem: Itt nem egyes esetek számítanak. Még csak nem is azt, hogy: de ezáltal a magyar magyarok, a fájdalmasan vérszerinti és mégis: igazi magyarok szorulnak ki mindenből. Hanem: a múlt irtózatossága után sem gyógyultunk ki abból a hülye és becstelen maszlagolásból, hogy a mi organizmusunk szükséges életani folyamatait elvégezheti egy idegen organizmus számunkra? Még mindig az a buta almafa maradtunk, mely azt hiszi, hogy almát az ágaira a szomszéd fenyőfa fog teremni? Magyar életakaratot, ennek megfelelő ideológiát, pszihét, külső eszközöket: csakis magyar vér, magyar agy, magyar szem, magyar szív teremhet. Viszont germán vér, germán agy, germán szem, germán szív: csakis germán életakaratot terem. Aki ezt tagadja: vagy cégéresen hülye, vagy cégéres gazember. Miért adták el annak idején Magyarországot a Habsburgoknak? Mert az üzletet megkötő uralkodó osztályok nagy részben idegen vérűek, idegen érdekűek voltak. Miért vihették bele a magyarságot a háború öngyilkosságába? Mert a Habsburgok megakadályozták, hogy a magyar életakaratnak történelemcsináló rétege fejlődjék ki. Miért vesztettük el a háború után a forradalmat is? Miért nem lehetett ez a magyarság egy új honfoglalása, egy új magyar

jövő megépítése? Mert a Tiszák megakadályozták egy magyar életösztönű középosztály, munkásság és parasztság minden szervezkedését. Miért rothadt a kommün utáni kor keresztény kurzussá s a magyarság érvényesülésének legbecstelenebb kiját-szójává? Mert a germán vér ügyes mozgói elárasz-tották az egész magyar életet s elfoglaltak minden stratégiai pontot.

Pedig a taktika nem is olyan zseniális és egy-általán nem eredeti. A békében egy tartalmatlan, felületes és tettekbe sohasem kívánczó negyven-nyolcaskodással vonták el a magyar közvélemény figyelmét és szívét a szociális problémáktól s a magyarság legmélyebb életkérdéseitől. Most egy hasonlóan üres és léha antiszemitaságú „fajvédő” lármával és bősirredenta zakatával fedezékezik el a magyar halál sunyi előkészítését. És éppen itt, a hősi irredenta hadakozásukban van a flagrans deliktum. Ha valaki vétett a magyarság ellen, vétett cinikus gyávasággal és aljas árulással: az a „szövetséges” Ausztria. És íme a „keresztény nemzeti” szellemmel tömített ifjaink hő ölelkezésben wachtamrheinoznak az osztrák ifjakkal s „nemzeti-konstruktív” lapjaink megható képeket hoznak a barátságáról. Ez az egyetlen tény nem teszi-e gyanússá, hogy ennek a csak bizonyos irányú irredenta tájékozásnak egyéb tartalma van?

Rá fog-e riadni a magyar életösztön ennyi maszlag hatása alatt: hogy a német halálból egyetlenegy menekülés, a magyar jövőnek egyetlenegy útja van? Ez az egy út: Keleteurópával s a Balkán-államokkal, elsősorban Jugoszláviával és Romániával, de lehetőleg az összes többivel egy nagy védő egységbe tömörülni. Ehhez az egységhez szükségszerűen csatlakoznék Csehszlovákia. Lengyelország s a kis keleti új államok. Ez volna az egyetlen hatalmas védelem a megemésztő germán imperializmus ellen. És ez volna a szláv veszély levezetésének egyetlen módja.

De ez az összeállítás végzetesen és szükség-

szerűen egy széles demokráciára vezetne, mely a magyarság nagy tömegeit élethez, hazához, önsorsa irányításához szabadítaná. Gott über die Welt! Ez az alakulás előidézné azt az istentelen destrukciót: hogy a magyar jóllaknék a saját hazájában és úr volna saját országában!

És jaj! Ez elsöpörné mindazokat az érdekszövetségeket, melyeknek dús zabálást jelent minden magyar tragédia. Tehát: pusztuljon tovább a magyar, dögöljék a magyar paraszt, tűnjék el a magyar nyelvnek még visszhangja is Európából. Legyen tovább szent, konstruktív és hazafiság: a hazugság, a csalás, a nagy gyilkosság ügyes előkészítése!

Budagyöngye, 1937 november hó 12.

MIT ADOTT NEKEM A MAGYAR KÁLVINIZMUS?

Az ember elfut. Az ember visszatér. Hogy felpattantak szárnyaim s a kamasz erők eposz után zúgtak: elhagytam az ősi fészket. Elfutottam Kolozsvárról, messze futottam a kálvinizmustól. Kellott: hogy az egész végtelen űrt verjék szárnyaim. Hogy az egész végtelen levegő viharozzon rá rohanó mellemre. Messze maradt el mögöttem a Szenczi Molnár Albert sírja.

Mégsem maradt el egészen. Kolozsvár és kálvinizmus nem tudták elejteni a tékozló fiút. Néha titkon, mély suttogásban, néha húsvéti orgona széles zengésével: utánam futottak, mint rohanó vonat után a kitértkarú fák.

Oh hányszor zúgtak be ablakomon az örök életű lombok. Néha, a forró éjszakákon, hogy vágattam a dal és a csók után, megbotlott lángos paripám lába s egyetlen úttá szűkült a világ. Elzárta az utat egy öreg, rozsdás vas-sír. És jött belőle a zsoltár, mint eltemetett anya tompa sírása:

*Mini a szép híves patakra,
A szarvas kívánkozik ...*

És én hazamentem: a világ-csárda duhaj Tol-dija helyett egy könnyes, tiszta gyermek feküdt ágyamba. És betakart az édesanyám csókja.

Az ember visszatér. Most, hogy nagy lett a fáim árnyéka és árnyék hajol a magyar kálvinizmusra és Kolozsvár házai fölé is: most én megyek feléjük. Minden utamon feléjük lépek, minden csókomban feléjük érzek s felpattan bennem minden sebük.

Az ember a harcban üt, támad, néha öl is. De egyet nem lehet tenni, mert az nehezebb volna, mint a világ. Nem, nem, nem lehet hazudni! *Én csak-kálvinista nem lehetek.* Én vagyok hit és vagyok tagadás, vagyok keresztény és vagyok pogány, halhatatlan szeretet és védő gyűlölet, testetlen zsoltár s a föld forró ölelése vagyok én. Vagyok minden magyar, kit fájdalmas magyar anya csókolt a világra, minden szétölelkező élet, minden megütött ember. Hogy kifejezhessem az egész örök magyar arcot, az egész emberi szenvedést.

De most, hogy a magyar kálvinizmus fölött megint megsokasodnak a régi fekete felhők, hogy az örök szeretet tiszta templomát körülólkodják az idegen kegyesek megnőtt éhű fattyai: most hozzáfutok, mint bántott édesanyámhoz. És szelíd lebomlással mondom: tied a lelkem, tied a vérem. Fiad vagyok és örök katonád!

Magamban éltem az egész világot: minden világokat, minden népeket. És ott bennem, életeim legmélyén, legédesebb kacagásaim, legforróbb sírásaim tisztásán áll a világ közepe: a kolozsvári Farkas ucca.

A farkasuccai református kollégium, mellette az ősi templom. Ott kaptam az élet alapízét, szemem messziségét s örök irányát a lendülő szárnyaknak. Az anyám, a kolozsvári temető és a református kollégium fia vagyok.

Egyszerű, múltból nőtt bácsik voltak a kollégium tanárai. Parisban egyik sem járt, németül talán egy sem tudott. Nem voltak zsenik s a tudományuknak sem volt éppen tizenkét agganca. Az egyik el-elvétette az évszámokat, a másik az idegen neveket mondta furcsán. Jó öreg görög tanárunk sohasem tudott Locarnóba jutni az aorisztoszokkal. De ennek igazán a görögök voltak az okai. Még az a Paris királyfi is, a taknyos, alig ra-

bolia el a szépséges Helénát, képtelen arisztoszo-
kat köpdösött a világba. A székely ember egészen
máskép viseli magát ilyenkor.

De apák voltak. Apák mélységesen, a föld, az
elfeküdt századok, az egy Isten és közös temető
ősapaságával. Ott voltak kis testünk minden gond-
jában, épülő lelkünk minden csücskében szemük
meleg sátrával, hangjuk jó szigorúságával, tábort-
járó éber, meleg szívükkel. Ők tanítottak meg, —
nem szavakban, nem kifaragott tanulságokkal, ha-
nem amint a levegő tanítja lélekzeni a tüdőt —
hogyminden magyar ember apja minden magyar
gyermeknek, minden fiatal magyarnak. *Hogy soha-
sem mondhatjuk azt: vagyok, hanem csak azt:
vagyunk.* Mert külön én s a külön név pusztába
kiáltott vak értelem. A közös rögből fakadt, közös
Istennel, közös kenyérrel, közös végzettel átszótt
magyarság egyetlen fájdalmas, élet, nap felé ví-
vódó test. Ahol minden tagnak csak az összes többi
tag életében van értelme.

Ők mutatták meg széles horizontját az igazi
hívó léleknek. A hívő hitének legszentebb megtel-
jesülése: ha találkozik Istennel, hogy meglássa az
egész Istent és megmutassa magát egészen a meg-
látott Istennek. *De ez a találkozás csak az embere-
ken keresztül történhetik.* Isten utálja a sok szót,
a szép mondatokat, a kegyes fintort, a mániáig
lelki toalett apró perverzításait. Még jobban utálja
a felvett rögzött gondolatokat, a kis beteg ab-
sztinenciákat, a torz ágyékszenteket s minden el-
fordulást az ő csodálatos anyagi világától. Az em-
ber csak az egész élet: az egész test, az egész lélek
minden erejének megélésével az igazi Isten igazi
hívője s minden szükséges szenvedés vállalásával.
Éppen úgy Istent tagadod meg, ha elfordulsz az
élet egy kacagásától, mintha elfutsz egy építő nagy
sírásától. Csak akkor az igazi Isten az Istened, ha

az benned minél több embernek jelent ölelést. És csak akkor mész Isten felé, ha minden lépted megtalált falat, begyógyított seb, jó kacagás és kiépített jövő minél több ember számára. Nincs vallás szavakban és mimikában. Micsoda kis emberbogár az, aki azt hiszi, hogy Istenre tartozhatik: ha borjúfrikandót nem eszik, ha memfiszt nem szí, ha feje búbját, könyökét, vagy más részét távoltartja a nőtől, ha nem táncol, vagy nem játszik vízipólót és más efféle bolond vergődései azoknak, akik szárny nélkül akarnak repülni.

Tőlük tanultam meg: hogy nem a valóság az igazi valóság, hanem: a nélkülözhetetlen valótlanságok. Mert ők a megtisztító akarat, a felrepítő erő. Nem az az igazi éned, melyet az emberek látnak, fényképész levesz, író megrajzol. Az az igazi éned, akinek két legbenső szemed lát: a hős, a nagy, a tiszta. Mert ez az anyád csókjában kapott ős akaratod énje, ez emel fel, ez visz tovább s legszebb akarataid ez próbálja. Nem az a valóság, melyet látsz ős fogsz emberekben, dolgokban, minden napokban Hanem az álmaid valósága, az ős mesék igazságtevő világa, mert enélkül öngyilkos lenne a világ.

Tőlük tanultam a nagy arányok szomjas szeretetét. Átvitték lelkemen Bethlen gigászi álmát, Szenczi Molnár végtelen szeretetét, Apáczai Cseri ikaruszi röptét. Megmutatták: véres fergetegek, zuhanó tragédiák közt egyetlenül csodálatos harcód, mitologikus Erdély! És hegyek és eposzok, temetők és régi sírások bővültek belém. Tőlük kaptam az olthatatlan szent szomjúságot: ember-szívekkel, embersorsokkal egy mérhetetlen michel-angelói katedrális építeni. Amely mindent megmutat, ahol minden megmondja magát. Hogy bol-

dogabbak legyenek az emberszívek s könnyebbek legyenek az emberi sorsok.

*

Tőlük tanultam: egy életforma van csak: az eposz. A kenyér szelíd eposza, a napi bibik erős túrése, a család hősi építése a tragikus időben, vagy a másik eposz: a milliókat egybeölelő, millióknak jövőt termő küzdő szeretet. Naponként döglök, aki csak magának él s a félelem a legostobább halál. Az egész roppant világ, minden ördög és minden ember képtelen elzúzni egy hősi akarat tisztaságát. Ők fordították le nekem Descartes-ot kálvinista magyarrá: hős vagyok, tehát vagyok.

Már nem tanítanak. Komoly ajkuk nem dorgál, jóságos szemük nem biztat. Hogy az utolsó aoriszlosz lefagyott ajkukról, a logaríthmus kifogyott ceruzájukból: lefeküdtek szépen. Fáradt, öreg gyermekek, lefeküdtek a kolozsvári temetőbe. Hogy egy pár magyar röggel több legyen a magyar föld, Erdély fájdalmas testében. Oh, egyszerű, jó emberek, szent kálvinista magvetők, hű sáfárjai a tragikus magyar vetésnek! Áhítat és hála zsoltára a gondolat, melyet az elfutott fiú porrá vált szívetek felé küld.

*

Pásztorai a megtépett nyájnak! Kálvinista papok, kiket a vérző ország ide küldött Budapestre vigyázni: hogy a támadó fekete viharok meg ne bántsák a magyar kálvinista vetést. Ne felejtsetek egy percre sem: az erdélyi kálvinizmus hősi tett, végtelen emberi horizont, örök haladás s a magyarság, az egész magyarság rajongó, védő ölelése volt, Mert: soli Deo gloria et hoc solum est gloria Dei.

*

És most én is közeledem hozzájuk. Békémen, harcomon át arra megyek. Hívatlan vendégek, megsokasodtak az én éveim és körül ülik a fekete asztalt. — Mit gyűjtöttél nekünk, szegény királyfi?

Semmit, tinektek, semmit magamnak. Dús eső voltam, gazdag, májusi. Széthulltam és már semmi sem vagyok. Magyar vetések, magyar lombok, nektek ajándékoztam szét magamat.

Itt már nekem nincs maradásom. Rám pirongatnak a magyar szemek: — Úgy szégyenlünk mindennap újból hálátlan lenni. Tedd meg azt a szívességet, hordd el magad előlünk. Mi lesz, ha furkálni kezd a lelkiismeret! Még megszakad a szívünk belé.

Megyek. Minden elmarad. Elröpülnek tőlem az élet apró örömei, mint rezzent madarak a beesteledett oromtól. Fú a halál. Hazafelé megyek.

Nem félek tőletek, majd felvigyázó halotti szemek. Apró hibák, bolond kis ágacsok rajtam is nőttek, örömök s viharok letördelték őket. De egész életem bátor számadás: mert hősi merész voltam, érintetlen tisztaság és végtelen szeretet. Hű fiad voltam, kolozsvári temető.

Megyek hazafelé: Már elhagytam a Királyhágót, már zúg alattam a Körös. Már ring elem, kétségbeesett, forró hívással, jön elem a szent sírok városa.

Oh, ha majd a lábam szent küszöböd éri, megérzi a föld a hazatért fiút. És felébrednek a régi szívek s felnyitja minden szeméi a temető. Meglódulnak a nehéz harangok s hosszú, fekete palástban elem jön majd minden zokogás. Végtelen fekete sorokban jobbágyi hű sort áll minden fájdalom. Nagy mozdulással felülnek a holtak és nézik, nézik örök arcukat. Az öreg professzorok ajkán felhalványlik egy gyöngye mosolygás. És vén morcos Geréb Márton, odadörmögi a többinek: — Lássátok, Dezső hazajött. Mondtam, nem rossz fiú, csak olyan nagy gyerek a betyár.

ÁCHIM ANDRÁS.

Jöjj elé, tragikus árnyék, föld alá fojtott láng, orvul ellopott erő! Jöjj elé, magyar paraszt Gigász, ki roppant szerelmed mozdításaiban egy országgal keltél birokra, hogy megments egy népet. Új, paraszti Szent György, ki feltépted a századok mocsarait és nehéz zuhanású kardot vontál a magyar sárkány tizenkét feje ellen. Halhatatlan szerelmese a földnek és a parasztnak, aki úgy tudtál szeretni, hogy nem fért félelem a szívedbe.

Magyar föld, magyar paraszt; milyen egy tenger ez a két fekete tenger. Időtlen mélységük titokzatos borulataiban ott van minden kincs és minden erő, minden kenyér és minden történelem, és az elfeküdt évezredek minden álma örök forgása a fekete körhintának: mozdul a rög az Élet muszáj-csókjá alatt s lesz lélek és fájdalom: magyar paraszttá internált istenképmása. Ó, hogy elszomorodott Isten ezekben a képmásaiban! Hogy arcul veretett, hogy szembe köpték a minden romlásra gerjedt martalóc századok! És a rögökből testesült paraszt egész életével ráhajlik az örök Anya teste fölé: hogy ápolja, dédelgesse, rászerezze minden aggodását, minden szívét, belőle vett teste minden verejtékét: hogy lehessen Isten és világtörténelem, tőke és háború, jogrend és Rolls-Royce. S mikor már egész élete kamatjával visszafizette magát a kölcsönadó Földnek: az elhalkuló paraszt leteszi az ekeszarvát a kezéből, szegre akasztja a kaszát, s panasz és megidézés nélkül tér vissza rögnek, a rögök közé. Magyar föld, magyar paraszt: időtlen mostohái az elfordult Istennek! Vad viharkutyák marcangolják őket, részeg nap, hisztérikus szelek,

irgalmatlan záporok szúrják, mardossák, verik őket s örök szüntelenséggel csattognak hátukon a Végzet Úr fekete ostorai. És ők tűrnek, hallgatnak s: teremnek, teremnek, teremnek.

Felszabadult kiáltása a végtelen szenvedés-óceánnak, zúzó öklű megidézője a tettes századoknak, visszakövetelő magyar paraszti Toldi: jöjj élém a lavina idők ítéletes omlásában. Immár a magyar erdőben harsognak a fáknak vetett szerkerce kiáltásai s az élet és halál vad birokjának tiprásai döngenek a szívekben. Most készül minden magyar akarat mélyén a jövő ítélete, most vajúdnak egy új magyar honfoglalás felé a felriasztott alvó mélyebb erői, most teljesül új élet térítő hitévé a magyar paraszt s a magasabb ormú lelkeken már pirkad a nagy igazságtétel reggele. Meggyúlt kiáltása a századok szenvedésének, forró hívása az ébredő életnek: ím, hívom a temetőket; élőket és holtakat hívok a nagy szeretet elszántságára. Jöjj felém te is, kidöntött roppant paraszt, hogy a te erőd sodró hite megnőtt ereje legyen az én hitemnek. Hogy végzeted tragikus magánossága táborat járjon az én győzelmes magánosságom körül. Hogy fizetés nélkül elontott életed meghozza kamatját annak a népnek, melyet olyan végtelenül szerettedél.

1.

Ma nehéz megmondani azoknak a napoknak paraszti szenvedéseit, melyek Áchim Andrást a magyar parasztság történelmi kifejezőjévé növesztették. A múlt domborúbbá teszi a jelent s a tények legelfogulatlanabb, legnyugodtabb előadása is könnyen nemzetgyalázássá háríttatik a megidézett felelősségek részéről. Az Amerikába szétpazarolt magyarok százezrei, az akkori csendőrkrónikák s a magyar parasztság mai szenvedése irtózatossabb szavakkal mondják meg azt, aminek megmutatását a vak parancs megtilthatja a történetíró tolnának.

A kiegészítés után a magyar vezér előtt álló történelmi feladat világos és megfogható volt, mint az élet minden elemi parancsa. Mi volt a múlt minden bűnének, minden szenvedésének a gyökér-oka? Az: hogy a magyarság idegen életakarat, idegen életcélok kizsákmányolásába igázva idegen életformákban senyvedett és sorsának irányítása, életének mindennapi megcsinálása idegen látású, idegen érdekű, idegen szívű tényezők kezében volt. Mit kellett volna tennie tehát egy olyan politikának, mely az élet teljes látókörében messzi jövőre intézményesen akarta biztosítani a magyarság egyetemének megújódását, élethódítását, egészséges fejlődését? Egy egységes gondolatrendszerből kiépülő intézmények egész sorozatában kellett volna biztosítania: hogy az irányító középosztály s a nemzeti élet minden ellátásának tényezői döntő arányban a magyarság legérzékenyebb, legősibb képletű, legegységesebb tömegéből: a magyar parasztságból fejlődhessenek. És hogy ez a parasztság intézményes védelemmel kaphassa meg a földszerzés, a gyümölcsöző munka, a fejlődés minden feltételét. Ez a politika nem jelentett volna sérelmet, életből kiszorulást a nemzet idegenvérű tagjainak. Ellenkezőleg: állandó szociális igazságtételével s a magyar kultúra mind hatalmasabb arányú részesítésével a legellenállhatatlanabb nemzetformáló erő lett volna. Tiszta feladata lett volna: meggyőzni az uralkodó házat: hogy egy, a nemzeti munka egyetemét életbe, fejlődésbe szervező, egész egységes elgondolásában népi politika jelenti az uralkodó ház hatalmának legbiztosabb alátámasztását s legteljesebb függetlenségét az úgynevezett történelmi és uralkodó osztályok étvágyával szemben.

Ennek az elemi természeti parancsoknak a megvalósításában a Tiszákban nem volt szem, nem volt akarat, nem volt heroizmus. Történt mindennek az ellenkezője. A Tisza Kálmántól kezdeményezett politika minden mozdulata hatalmi intéz-

kedés volt az élet elemi parancsai ellen. És ez ellen nem volt védelem a magukat ellenzéknek nevezett pártokban sem. E pártok tagjai a szociális szemléletet s a magyar parasztság szerepét illetőleg: azonos szemű, azonos akaratú tényezők voltak a kormány irányítóival. Választási toalettjükre raktak holmi népies frázisokat a negyvennyolcas forradalom hulladékaiból, de a magyar parasztság életigényei felé éppen olyan határozott, könyörtelen *nem*-et jelentettek, mint a kormánypárt. De nem is volt szükségük ilyen nehéz harcot jelentő politikai állásfoglalásra. Hiszen: ott voltak az akkor üres utópiát jelentő negyvennyolcas függetlenségi politika olcsó lehetőségű, kényelmes lejtésű táncai, melyeknek elrángásával elég voksot, tényezőzhattak be maguknak a még negyvennyolctól földrengő lelkektől. Ez a politika akkor olyan természetrajzi lehetetlenségnek látszott: hogy nem ijesztett semmi hirtelen előzuhanó felelősséggel vagy kezdeményezéssel. És a szociális demokrácia? Ennek a kibontakozni kezdő pártnak sem lehetősége, de belső indítása sem igen volt meg a parasztság megszervezésére. Hiszen: feltéve, hogy rendőr, csendőr, katonaság, szolgabíró, ügyész és más tilalomfák nem tudtak volna megakadályozni ilyen szervezkedést: a paraszt tenger bezúdulása az aránylag csekélyszámú ipari munkásság pártjába olyan eredményeket adhatott volna, melyeket a magyarországi szociáldemokrácia vezérei akartak a legkevésbé.

A magyar parasztság tehát sorsával, gyötrelmeivel, problémáival teljesen magára volt hagyatva. A meddő negyvennyolcaskodással népszerűsködő nemzedékek éppen alapakaratótól, legfőbb történelmi jelentőségétől herélték meg azt a félszázados mozgalmat: mely 48-ban jutott teljes kifejezésre: attól, hogy nemzetté építsék a magyar parasztot.

És ekkor egy békéscsabai paraszt nőtt a Iá Lóhátaira.

2.

Úgy nőtt, mint a koranyári viharfelhő: mikor meglátták, már ijesztett arányaival s tele volt vilámmal, mennydörgéssel: a termő bőség gazdag fenyegetéseivel. A feladat, melyre vállalkozott, a legbujább képzeletű mitológiák roppant erejű hősei számára is csodát jelentett volna. És csodálatos volt az az ember is, aki erre a feladatra vállalkozott.

A békéscsabai parasztkirály nemzetiségi múltjában az Áchim név mögött a családi emlékezet szerint erdélyi magyar származás és Apafy fejedelemtől kapott nemesség lappangtak. De Áchim András lefricskázta magáról a családi büszkeség e dédelgetett csecsebecseit s gögösen és áhítatosan, támadó gúnnnyal és mindent vállalóan annak vállalta magát, aminek elküldett: parasztnak, a magyar falu feltámadt életakarátának, elérkezett követelésének.

Már testi valóságában szemtágító jelenség volt. Hatalmas emberhulláma az elküldő anyaföldnek: az Ady paraszt Apollója volt ő: a bőség, az erő, a szépség uralkodásra termett fejedelme. Ez a különös nevű paraszt a legszebb, a legmélyebben magyar típusok egyike volt. Hatalmas testében ijesztő erők feszültek s testének akarattalan pátosza népek mozdítására küldött vezért mondott. Roppant lépései alatt dobogott a föld, mint szerelmese közeledő lépteire az asszony szív. Az erő öntudata, az akarat biztonsága, az élethitté izmosodott meggyőződés parancsa áradt ebből a nagyon férfi férfiből. Pusztá meglátása baráttá vagy ellenséggé mozdított s első látásra úgy szerették, mint egy várt szabadítót, vagy úgy dühödtek ellene, mint egy örökölt ellenség ellen. Az ilyen férfi minden áldozatot, minden hitet megkap a hívóitól és nincs számára könyörület az ellenségeinél. De ilyen volt ő is: a halálos szeretet, a halálos gyűlölet embere. Ha gyűlölt valakit: nem volt lelkében gát az elzúzó akarat előtt s az erőszak, a ravaszság s a

halálos gúny eszközeit minden habozás nélkül használta. De önmagát odadobón, önmagát meg-gondolás nélkül pazarión volt jóság és védelem azok számára, akiket szeretett. A gazdag élet e szerves ellentétei kifejezésre jutottak a nagyon megmondó testben is. Ha valami bántás megindította benne a harag lavináját: szép, gondolkodó homlokára felhő súlyosodott, sötét szemöldökei elborultak, barna szemeiben a pusztítás elháríthatatlan villámai lobbantak fel. A megcsomósodó arc-izmok, a harapásra kegyetlenült erős száj, az öklökké zivatarosodott kezek, az egész kapudöntésre feszült test a könyörtelen megtorlás halálos félelmét vitte az útjába állóba. Ilyenkor a bő zajlású vér elszakította a meggondolás zsilipjeit s a rendes mérsékletében higgadtan, illő súlyú szavakkal beszélő férfi ajkaira a haragszavak rettentő felhőszakadása szakadt. De ennek a mérhetetlen erejű férfinek volt ereje önmaga ellen is és sokszor a düh legirtózatosabb rohamában rántott egyet önmaga zabiáján s a lezuhanó orkán felhőiből egy pillanat alatt mosolygóra tudott derülni. Ez a mosolygás néha halálos vágású gúny volt. A paraszt királynak megdöbbenően sok közös lelki vonása volt a magát villámokban és napsugarakban szétviharzó Wesselényivel.

De ha családja körében: felesége, gyermekei, vagy szerelmes parasztjai között volt: egy másik Achimot láttál, egy egészen más ember-tájat, melynek kéken mosolygó ege, napos mezői és nagyszerű virágai lehetetlenné felejtették veled a zsúfolt erők szilaj emberviharát. Ilyenkor az elsimult homlokon jóság, szelídség és gyermekké lágyult bölcsesség beszélt. A mély szemek meleg barnaságában szeretet s valami önmagát is lemókázó vidámság volt. Az elenyhült ajkak szélén olyan gyermek volt a mosolygás. Az egész arc olyan kislíusán, olyan anyai cirógatást várón volt jó és szelíd. És ez a roppant férfi ezer finomságban,

ezer éber gondosságban tudott figyelmes és védő lenni.

És volt még egy végtelenül kedves vonása. A nagy erejű férfiakban nem hal meg sohasem a kamasz, akár népvezérek, akár hadvezérek, akár diplomaták, akár költők lesznek. Felgyült éveik parancsoló komolyságában is kell nekik a csíny, a móka, kellenek a pajkos csikó-kirúgások az élet-hámból: hogy rúgjanak egyet az élet nagyképű cudarságán, hogy kitoporzékolhassák semmi pazarlással szét nem pazarolható életüket. Áchim Andrásban az örök népi Ludas Matyi arcával volt meg ez a sajátos vonás. A késhegyig menő harcban, az ellene zúduló világ gonosz gáncsolásaiban a küzdő férfi villamos borújából ki-kifakad egy szőke gyermekkacagás, a népvezér pátoszában magasló harcos gyermekké elevenedik és már kész valami huncut móka, mely élete fejedelmi bőségével még ütéseinél is jobban sajgatja ellenségei lelkét. Egy ünnep délelőttjén könnyű szekerén hajt vissza birtokáról Békéscsabára. Amint a városba ér, látja, hogy ellenségei — nagyrészt a város előkelősége — nagy kirakatosan ott páváskodnak a kávéház előtt. Lovai közé csap, behajt a kávéház terraszának székei és asztalai közé s amint ellenségei ijedezve kapkodják lábaikat, diadalmos gyermekkacagással nevet vissza a tovatűnő szekeréről. Ez a móka-keresés az élet halálos alkalmában is mélyen magyar vonás s talán együnkünk lelkéből sem hiányzik. Ebből a hatalmas parasztból mindegyre kifenyvegetett, mintegy a szervi erők tudattalan indításából, hol az önérzetre ébredt nép súlyos mennydörgésével, hol vért bugygyasztó gúnynal, hol a kamasz vidám játzsásával az örök Ludas Matyi: — Háromszor veri ezt kendnek Ludas Matyi vissza!

Hogy szerette népét, fajtáját, sorstestvéreit; a parasztot ez az ember és hogy szerette a földet! Hiszen végzetet felhívó tragikus harcában olyan szétválaszthatatlanul egyazon valami volt: a föld

és a magyar paraszt. Több száz hold földje volt s kényszerűség nem kényszerítette arra, hogy maga bajlódjék a rögökkel. De mindegyre, amint csak teheti, kiszökik nagy szerelméhez. Fogja az eke-szarvát, veti a titokzatos ígérő magot, jó szóval igazította a cselédet. Itt: a napnak hasított barázdák előtt, a nap halált űző biztonságában, az emberi lélekké, embersorssá lényegülő kenyér születésénél áhítatos és komoly, halkszavú és egyetemes apasággal jó volt. Termő, nyugodt és adakozó, mint a föld. Itt kereste fel egyszer a magyar erdő másik haláláig hajszolt nemes vadja: Ady Endre: Csoda-e, ha ez a két lélek első perctől fogva időtlen testvériséggel látta testvérnek egymást?

És ez a hat gimnáziumot járt paraszt rendkívüli éleslátással ismerte fel a politikai helyzetet és a saját feladatait. Ezzel szerzett történelmi jelentőséget a magyar paraszt felszabadulási harcában. Jól látta, hogy a kormány politikája a kitermelő osztályok érdekeinek az eredője: innen tehát nincs mit várnia a parasztságnak. De könyörtelenül éles szeme belát az ellenzéki frazeológia népieskedő mondatai mögé is. Meglátja, hogy a politikai cirkusz látványos nagy negyvennyolcas-hatvanhetes kakasviadala csak figyelemelvonás és lelki pótkávét, hogy a tömegek figyelmét elterelje a nemzeti munka legégetőbb életproblémáitól. A föld- és paraszt-kérdést illetőleg minden parlamenti párt: egyetlenegy párt. A munkásság fejlődésben levő szervezkedését a szociális demokrácia irányában teljes mértékben érti és méltányolja. De a természeti törvény éles határozottságával látja, hogy egy szervezet sem várhatja azt, hogy egy más szervezet végezze el az ő szükséges élettani folyamatait. Amint a kitermelő osztályok a jogrendben, a munkásság a szociális demokrácia pártjában szervezkednek: úgy kell a magyar pa-

rasztságnak külön, a saját maga kebelében egy egyetemes politikai összefogással szervezkednie egy új életrendszerű, új jogrendű parasztdemokrácia megvalósítására. Hisz, a földművelő Magyarország viszonyai szerint: ezt az életformát tartja a legészszerűbb történelmi kialakulásának Magyarország számára.

És mert ő roppant erőket érez magában: megingathatatlan erővel hisz ennek a gondolatnak a győzelmében. Politikai magatartása egyidőben jelenti a legmélyrehatóbb, legélesebb valóságlátást, és: jelent egy minden lehetetlenségen túlrontó optimista képzeletet. A szociális és politikai viszonyok felismerésében, a pártok és emberek mérlegelésében, a teendők megjelölésében: részletesen s könyörtelenül, józan és halálos elszánással reális. De a küzdelem lehetséges eredményét — még ha le is számítjuk a népvezér szükséges kirakatoptimizmusát — már saját erőinek, saját roppant hitének és hűségének elhíhető ígézetével látja. Harcát a mai napok fojtogatottjait meglúdbőröztető bátorsággal vívja s elképesztően naiv bátorsággal ígér kötelet és akasztófát a kitermelő osztályok hatalmasainak. Hiszi, hogy a parasztság politikai szervezkedése teljes győzelemmel fog végződni. Hogy a magyar föld a parasztság életalapjává fog újhodni és hogy ez a gyökereit földbe szilárdított paraszt fog kitermelni egy új vezetőosztályt s egy új, egyetemes igazságtételt jelentő jogrendet. A Huszadik Század, Jászi Oszkár folyóirata, körkérdést intéz a magyar közélet ismert alakjaihoz: vajjon van-e szükség Magyarországon egy külön paraszt pártra. Az akkori közélet szalonszociológusai és politikusai legtöbbször elég felületes válaszukban: igen óvatos macskák a nagyon forró kása körül. Áchim felelete zárja be a vitát. Az erő gúnyjával, a valóságot már formáló öntudat alig rejtett göggyével felel: hogy igen szépek és Formásak a Pesten élő, Pesten át látó szociológus urak elvont ténfergései: de ő a vitának nem sok

értelmét látja. Mert parasztpárt már van, a századok törhetetlen akaratából, van egy többmilliós nép szenvedéséből, van: mindennap erősebben és hangosabb követeléssel. Ez a meglevés, ez az erős valóság nagyobb igazolása, teljesebb értelme minden elméleti megokolásnál. E roppant erő számára a csőd és a halál lehetetlenül valószínűtlenek voltak.

Pedig a csőd benne volt az ezer évtől meghatározott viszonyok végzetes erejében, a Halál pedig már felmozdította sötét szárnyait. Ez az óriási erő, ez a megfélemlíthetetlen bátorság, ez az el nem némítható történelmi követelés nagyon sok érdekre jelentett halálos veszélyt. Országos viszonylatban egy nagy paraszt felmozdulás ijesztésével fenyegetett. Achim neve már szétriadott az egész országban s a falvak mozdultak és figyeltek. Nem volt megokolatlan a nyugtalanság, hogy az örök magyarság nagy egyetemessége szervezett egységbe mozdul, hogy az idegenek Magyarországot magáévá tegye. Szűkebb hazájában: Békéscsabán már pusztá létezése is olyan megidézés volt a helyi bűnök felelőseinek, annyit tudott a vezetők, a befolyásosak földszerzéseiről, pénzügyeiről, sáfarkodásáról, hogy ez már halálos ítéletet jelentett számára. És ez az ítélet fellebbezhetetlen volt. Mert azok számára, akikre fenyegetésnek nincs ereje: nincs kegyelem az ijedtek szívében.

A hajsza a végső legyilkolás könyörtelen akaratával indult meg ellene minden vonalon. Nyomatásban, élő szóval, nyíltan és rejtett utakon minden elképzelhető rágalom és vád piszkait dobják rá s még családja tiszta menedékét sem kímélik. Az úri huncutság s a hivatalos lehetőségek minden eszközt felhasználják elejtésére. Vele szemben nincs megkötő morál, nincs lelkiismereti gát. Aki annyi életnek akar életet adni: annak nincs joga az életre a könyörtelen étvágyak világában.

A rázendülés olyan egyetemes, a hajsza olyan lélegzetállítón bomlott és gyilkosakaratú: hogy

még ez a nyári bőségű, derült, erős élet is kezd elborulni. Érti, hogy nincs kegyelem számára, tudja, hogy még az ő bölényereje sem törhet ki ebből az irgalmatlan, egyetemes hajtasból. Békés-saba úri társadalmának nagy része lábujjhegyre feszülve várja halálát. Csak vállalkozó kéz kell az utolsó döféshez s a fellélegzők szívében már előre kész a tettes felmentése.

És most már nemcsak bátor; hanem elképesztő vakmerőséggel kihívó és fenyegető. Ha már el kell pusztulnia, érezzék meg örökre ökle ítéletét. Irtó-zatos csapásokat osztogat. Mondataiban néha az átkok és fenyegetések olyan lavinája szakad egybe, hogy a szó elfül s a megzúzott emberi test nehéz vérszaga érzik. Ó, milyen szomorú lehetett ennek a magányos Gigásznak a szíve, a föld, a falu, az élet nagy szerelmesének: mikor lépésről-lépésre látta maga felé közeledni a halált és semmi és senkisémet mutatott kiutat az élet felé.

Egy reggel aztán eldőlt gyilkos bot s gyilkoló revolvergolyó alatt. De bunkó és revolver sem tudnak egyszerre végezni ezzel a roppant étellel. Még hosszú órákig szenved. Végtelen szelídséggel, az idegen partok felé induló hajós egybetorlott szeretetével búcsúzik el övéitől. S mikor papja a haldokló elé idézi az Emberfiának messzi hívását: ez a szilaj ember-orkán, ez a rettenetes öklű harcos végső sóhajban szelíd szavakkal bocsát meg azoknak, akik kioltották életét, egyikét a magyar virrasztás legtisztább, leghatalmasabb lángjának.

*

Hazátlannak, hazaárulónak mondták, őt: aki a magyar földet az egyetemes magyarság hazájává akarta tenni. Felforgatónak, rendzavarónak nevezték, őt: aki a 18-ik század közepén kezdődő magyar feltámadás legjobbainak: a Katona Józsefeknek, Berzsényieknek, Horváth Ádámoknak, Széchenyieknek, Batsányiaknak, Kölcseyeknek, Eötvösöknek, Petőfiknek, Arany Jánosoknak szent hagyományát folytatta a magyar parasztság felmentésére. És aki

azok jogának rendjét akarta a nemzet történelmi életformájává tenni, akik minden élet forrásai.

A magyar temetők tele vannak hazajáró halottakkal. Mostanában sokat járnak hozzám és mély beszéd a hallgatásuk. Az elborult Európában, a beárnyékolt országban kell a holtak biztatása.

A véres fergeteg megcsúfolta Európa szépségét és besározta az embert. A típró lábak száma lett a legfőbb jog, a csorda üvöltése a történelmi kinyilatkoztatás s a gondolatot, a tudást, a génuszt elkergették az emberhajó kormánya mellől a vak mérés, a cinkos összeállítás, a világtalan akaratú butaság analfabétái. Az emberi Európa készülőtetemén jogrenddé lett a szervezett rablás és hatalmi jogcím: a több gyilkolás lehetősége. Az ember fáj a földnek.

És fáj a föld, a magyar föld azoknak, akikben van elég emberség és magyarság, aggódás és szeretet a megcsapolt, learatott, kitermelt túlságosan emberi faj iránt. Az annyi szenvedés, vér, verejtek, áhítatos áldozat szent rögei felé a hitvallássá rajongott rablás irtózatoss akaratai nyúlnak ...

És most állandóan látlak téged is, kidöntött óriás paraszt, felmozdult életakarata egy sír szélére csalt népnek. A tántorgó ország, a jajgató falvak, az egymásnak rohanó vak akaratok fölött ott dermed megölhetetlen hullád roppant tetemrehívása s hátul kapott sebed véres szeme nézi, nézi a káoszban lappangó végzetet. Mit lát az eljövendő napok mélyén? ...

Városmajor, 1938. május 1.

GÖMBÖS GYULA.

Azok számára, akik pályájukat a közösség sor-sába keverték: a halál nem alibi és nem menedék. Ellenkezőleg: a bezáruló sír követeli a szigorú vizsgálatot, a minden elfogultságtól független kritikát. A levont tanulság domborúbb lesz a lelkekben a halál távlatával. A kimondott ítélet mélyebben hatol az elmékbe, ha a koporsó falai verik vissza.

Az, akit ágyúörgések s a hivatalos pompa minden ragyogása kísérték a sírjába: ambíció volt. Folyton éber, mindig növekvő, elaltathatatlan érvényesülési vágy. Ez volt életének, énjének minden tartalma, lelkének egyetlen megszállottsága. Minden életjelensége: sejtjeinek egybejártsága, izmainak, vérének, idegeinek titkos akaratai, minden testi és lelki folyamata szüntelenül ezzé az egyetlen akarrattá deltáztak.

Az a kor, melynek áramában azzal az önámí-íással sodródott, hogy ő akar és ő akartat, hogy ő mozdít és ő irányít: ezrivel teremte a hasonló lelki alkatot. Sőt bátran kimondhatjuk: ez a lelki alkat ennek a széttört korlátú, zagyva hullámzású kornak legjellemzőbb képviselője, lényegszerinti kifejezője.

Mert valóban: azok az erkölcsi keretek, a szabadnak és nemszabadnak, a lehetőségek és lehetetleneknek századokon át megépített zsilipjei: pozdorjává téptettek, szétsodródattak a világháború és a rákövetkező idők fergetegeiben. A világháború rocambolei rémregényében, a két álforradalomban, az egymásután elviharzó gazdasági tornádókban: a zsákmányra törtető ős dúvad hatalmasodott egyet-

len énné az életük megépítésére mozduló emberekben. A cél megint legfelsőbb igazolójává, végső szentesítőjévé lett az eszközöknek. Még akkor is, ha ez a cél csupán az egyéni étvágy dühödt akarata volt. Az a bizonyos minden katonai borjában ott lappangó tábornagybot megint düllesztette a lelkeket. A francia Cézár elhalványulhatatlan arca megint igézete és végzete, mómora vagy kólikája lett a hatalmi vágy megszállottainak. A szalon- és csatorna-, a kaszárnya- és iroda-, a templom- és kocsmá-, a fórum- és a kloáka-nápoleonok komor vagy komikus, ravasz vagy ijesztő, szánandó vagy undorító arcai nyüzsgögték egybe a kor egyetlen arcát.

Szerves kísérője volt ennek a jelenségnek a banda-szellem kialakulása. A világháború zsákmánykalandjaiban, a két álforradalom véres szégyenei alatt, a gazdasági földrengések képtelen lehetőségeiben: a bandába verődés, a zsákmányösszeállítás: a szervezkedés mutatta magát a legfőbb értéknek. Annál drágább érték: mert ez az erős akaratú átlagembertől, a messze célú ravasz középeztől érhető el a legkönnyebben. Az emberiség nagy kifejezőit, a történelmi életakarat gigantikus megnyilatkozásait igen gyakran éppen roppant arányaik kárhozzatják magánosokká. Míg a csupán érvényesülésre gerjedt kis-okos, a ravasz célú közepes törtető mindenperces éberséggel, nemszűnő kitartással beszél be az emberekbe a maga akaratát, ígéretet nekik a saját célja elérhető előnyeiből, szervezi őket a maga érvényesülése hámszájába. És hogy ne csoportosulnának hozzá az emberek: mikor annyira hasonlójuknak, annyira rokonnak, mintegy önmaguk kifejezőjének érzik?!

Mint mozdító igézet, végtelen ígéretekkal táplálták ezt a lelki alkatot egyes új életre ágaskodott nemzetnek hatalmas történelmi mozdítóit: a Leninek, Sztálinok, Kémálok, Mussolinik, Hitlerek. Érthetően téves látással e nagy megindítók minden sikerét az ügyes szervezésnek tulajdonították. Azt nem tud-

ták áttekinteni: hogy ezek mindenekelőtt az élet egy új tartalmát jelentik, hogy fajuk jövőhöz ébredt életakarátának kifejezői s hódító akaratuk népük minden életakarátának eredője. Nem. Ezek a szurrogatum-nápoleonok magát a szervezkedést látták a korlátlan lehetőségnek, bármily konjunkturális tartalommal vagy jelszóval.

Az a katona, aki a katonai pályán csak a századosságig jutott, amely bizony még a marsallbotól elég elérhetetlenül távol van: az összeomlást követő zűrzavarban egy új, határtalan pálya lehetőségét pillantja meg. Már az első perctől kezdve megkezdődik a tájékozódás, a szervezés munkáját egyetlen célja érdekében. Mindig azzal a jól átgondolt szereppel, hogy a fölötte állóknak mint hatalmuk legfőbb biztosítéka, a hozzája szervezkedőknek pedig mint egy minden biztosításra, minden részesítésre képes leendő hatalom tűnjék föl.

E kettős szerepe, e kettős arca megmarad élete szerencsétlen eltöréséig. Felületes szemek és felületes elmék dacára: nem tudok elképzelni lelkialkatot, mely távolabb álljon a diktátori, a cézári lelkialkattól, mint a murgai néptanító fia. Mert az még igazán nem diktátori, nem cézári lelki alkat: ha valaki kíván diktátor vagy Cézár lenni. Hiszen akkor körülbelül minden emberfiának alkalmá nyílnék egyszer-másszor: cézári lelkialkat lenni.

A diktátori lelkialkat a ténylegesen meglevő nagy emberi képességeknek és történelmi meglátásoknak az az öntudata a magát elhivatottnak érző egyénben: hogy ebben a történelmi pillanatban csak ő lehet a közösség legteljesebb hasznára a közösség vezetője. Ez az öntudat adja meg neki nemcsak azt a jogot és akaratot, hanem azt a *kényszert is*: hogy minden más akaratot és véleményt a maga egyetlen történelmi akarata alá törjön.

Ezekről a történelmi képességektől, ettől az öntudattól, ettől a *diktátori hittől* és hatalmi kényszertől Gömbös Gyula minden távolsággá távol volt.

A lovassági tábornokká, miniszterelnökké, pápai gróffá induló százados a gyermekkor döntő benyomásait a murgai néptanítói otthonban kapja. A tanítói állás sajátságos padalattiság két szék között. Úr a paraszt felé és majdnem, vagy majdnem nélkül: szolga a főispán, a főszolgabíró, a szolgabíró, a dzsentrí földbirtokosság s bizony: még a pap és a jegyző felé is. Ez a felemás árvaság aztán rendesen a következő két lelki állapot valamelyikébe sodorja. Vagy örök lázadóvá teszi az úri gög, az úri bántás s kizártsága az „úri társaságból“. Vagy örök megszállottsága lesz a vágy, hogy ha lehet a maga személyében, de legalább is gyermekeiben felemelkedjék azok sorába, kik olyan göggel érzetik vele társadalmi fölényüket. Az ilyen tanító rendesen egy ősi nemességet kápráz össze magának, szereti felemlegetni az „ősi kúriát“, családja hajdani hatalmát és vagyonát. Ridegséggel és göggel választja el magát úrrá a paraszttól. És különösen: minden visszautasításon és megalázáson keresztül igyekszik megmutatni a fölötte álló társadalmi rétegnek: hogy ő mindenre megbízható jó fiú és minden élet-érdekével hozzájuk tartozónak érzi magát, örök Spártakusz, vagy örök stréber: ez legtöbb néptanító végzete.

Azonkívül: a kis fiú a saját apja iskolájába jár. Természetes, hogy már mintegy hivatalból jó tanuló, a lehető legjobb tanuló, mindenképen első tanuló. A gyermeknek ez a sajátos helyzete aztán két állandó folyamatot visz lelki mechanizmusába:

1. Minden eszközzel elébe gázolni versenytársainak.
2. Mindig minden ujjal jelentkezni a fölötte álló, rangot és osztályzatot osztó hatalomnál: hogy ő jó fiú, jó tanuló, mindenre megbízható jó gyerek.

És természetszerűen: végzetes erejű formálója volt a faj is, melynek teljes kifejezője volt. A Gömbös családról nem tudok semmit és így erről nem beszélhetek. De: az elment miniszterelnök germán volt teste-lelke minden adottságában, élete minden megnyilvánulásában, énje egész megépülésében. Ha

tényleg csak az anya hozta a német vért a családba: soha még egyoldalú befolyás nem lett oly egyedül ható abszolút meghatározó, mint nála. Mint sójegecke az egész só-kristálynak, mint csepp víz a tónak: úgy volt az egészlet megmondó része a hazai svábságnak. Ez a nép szorgalmas, józan és sok gyakorlatiassággal ravasz. De teljesen hiányzik belőle a prométheüszi elem: a géniusz roppant mozdításai, a szellem gigantikus feszengései, a nagy arányok szomjúsága. És ezrével termi ki azokat a jóvágású, még jobb svádájú, jól szabott ruhájú, hazafiságú és kereszténységű egyéneket, akik erős könyökkel, elijeszthetetlen kitartással és felajánlkozással, kevéssé megkötött lelkiismerettel keresik bármily hatalomnál az érvényesülésüket. A mai közélet jól ismert urai ők s a magyar fejlődés legszomorúbb s büszkeségre legkevesebb okot adó gátját jelentik. Ennek a fajnak volt elküldöttje Gömbös Gyula s arca minden vonásában, pályája minden mozzanatában e faj kifejező ábrája. Ez magyarázza meg, hogy e faj törekvőiben látta hatalmának biztosítékait s eddig nem merészelt arányban töltötte meg velük a magyar élet fellegvárait. És ez magyarázza meg végzetes nehézkedését Németország felé. Jogos a félelem: hogy ennek keserű levét még föl kell hajtunk a jövőben.

Természetes, hogy a politikussá változott katonára az akkori napok két uralkodó szenvedélyét: az irredentát és az antiszemitizmust fogja be vitorlának hódításra induló hajója elé. Megalapítja a *fajvédő* pártot. Sajátságos lármás és zagyva bárka ez, hol a jó Isten minden nemmagyar állatjából van egy pár. Erős hadonázású, sok kiáltású gyüledek ez. De ez a hazafias zenebona igen alkalmas kábítás arra, hogy e szenvedélyes napok tömegei elfelejtsék megkérdezni: voltaképen melyik fajt védik ezek az új történelmi zsákmány szimatjára összefutott bábeli egyvelegek. És mint egy pergőtűz védelmében: e zenebona mögött az öntudatos németiség nyugodtan irányíthatja hódítását. És a magyarságot eddig ki-

termelő uralkodó érdekszövetségek visszafoglalhatják elvesztett állásaikat.

Valószínűleg: igazságtalanság volna az elhunyt miniszterelnököt akkori barátairól megítélni. Akkori politikai fegyvertársai, valamint azok, akik *irodalmi* vagy művészi címen támogatták mozgalmát, kétségtelenül inkább a magyar kultúra, a magyar szellem eltagadandóságai közé tartoztak. Bár itt azt is meg kell állapítanunk, hogy a: — *madarat tolláról, embert barátjáról* — közmondás alkalmazása később sem volt soha előnyös az előre törő férfira.

Politikai módszerének, igazi arcának megmutatására legalkalmasabb annak az időnek megismerése, melyet hadügyminisztersége tölt be. Ekkor végzi a hatalomelőkészítés döntő munkálatait. Polgári és katonai társadalomban, mint egyévtizedes ernyedetlen törekvés gyümölcse, nyílt és láthatatlan szervezettségek állnak mögötte. Ő pedig, aki mindvégig figyelmes, jó tanuló maradt, már világosan látja: nem arra született, hogy egy kossuthlajosi prófécia káprázatával nyílt harcban nyerje meg a tömegeket hatalmi álma számára. Kijelenti, hogy nem ért a politikához, hogy csak katona s mint ilyen, csak szaktárcája teendőit igyekszik a lehető legjobban ellátni. És tényleg a háttérbe vonul és neve keveset forog a közélet piacán. De ebben a látzólagos elvonultságban gátakat hárít el érvényesülése előtt s új utakat épít hatalma számára. És legfőképpen: a jó tanuló sóvár, szűnhetetlenül éber figyelmével lesi: hogyan csinálja Bethlen István a hatalom-megtartás apróbb-nagyobb huncutságait. Az akkor beszívott tanulságok erejével később kihúzza a szőnyeget mestere alul és Bethlent a bethleni, — különben elég ócska — fegyverek erejével győzi le. Ez pályájának legszimpatikusabb ténye és egyetlen politikai érdeme. Az agg grófi Biberach vicinális machiavellizmusa minden gépezetével ezentúl csak mosolyt gerjesztő karrikatúra lehet.

A miniszterelnöki hatalom gyakorlása már csak

további illusztrálása a felsorolt vonások és ható tényezők érvényesülésének. A nagy tömegek számára felveszi az európai politikai bazárban gyártott — kissé felületes és olcsó — diktatori maszkot. Nemzetvezérnek mondja magát s most már az irreudenta mellé, mely még mindig lélekmozdító elem: az antiszemitizmus helyett a magyar paraszt politikai divattá lett nevét tűzi ki vitorlának. Aztán munkapontozik, tempót emleget, „sofort“-tal ijeszt, reformrohamokra trombitái. Ernyedetlen szorgalommal végzi mindazokat, a mondatokat és külső mozdulatokat, melyekért egy jótanuló a gyermekszobában joggal álmodozik jelesről a diktátor tantárgyból. Ugyanakkor mindent elkövet, hogy a magyar élet összes hatalmi tényezőit megnyugtassa: ő jó fiú s az egyetlen az osztályban, aki menteni tud minden menthetőt. Kilátásba helyezi az államfői és a főrendiházi hatáskör kiszélesítését. Az Egyháznak nincs teljesíthetetlen kívánsága előtte. A zsidókat egy évtizedes rikító antiszemitizmus után Saulus-Paulus-os változással *revideálja* és zsákmányszabadságot enged nekik. A hálátlanul követelőző német kisebbségnek pedig olyan engedményeket ad, melyek mint halálthozó felhők nyomják a magyar horizontot.

2.

Mi a végső ítélet erről az életről, melyet már tárgyalanná borítottak a kerepesi temető rögei? Mi marad meg ebből a pályából, melyet oly szomjas érvényesülési vággyal, oly minden-perces feszült gonddal épített eldőlt kőművese? Milyen példát, milyen tanítást jelent ez az egyetlen akarattal megélt élet?

Ezt a mindenben átsajgó érvényesülési vágyat s a hozzávaló roppant akaratot csak egészen átlag, közepes képességek támogatták. Végzetesen járult ehhez az, hogy élete első felének egyoldalú nevelését még az ő szorgalma sem tudta pótolni. Innen kulturális tájékozatlansága. Innen a naiv elszólások

s az a még naivabb hit, hogy gesztusokkal, mimi-kákkal és sztereotip mondatokkal véges-végig el lehet takarni a tömegek előtt a tényleges megújulás hiányát. Innen a hozzá közelálló sajtóorgánumok sokszor mégcsak nem is földszintes színvonala és innen azoknak az alakulatoknak és szervezettségeknek színvonala is, melyeket a saját képére alkotott. És innen gyanakvása a nagyobb arányú tehetségek ellen, akiket nem igen kívánt megnyerni munkakörének.

A vezéri elszántság, az elrendelt történelmi bátorság teljesen hiányzott belőle. Ez a megállapítás nem érinti egyéni férfiúi bátorságát. De a jó tanuló állandó „*druk*“-jával leste a hatalmi tényezők mozgulatait s folyton kereste velük a megegyezést, a paktum-lehetőségeket. Még pedig mindig: eredetileg hirdetett programja kárára. Ha roppant érvényesülései akarata mellett egy elhivatott nagy történelmi tartalom is lett volna benne: egészen másképp járt volna el.

Társadalmi bűne az, hogy az eddig szervezetlen magyar, helyesebben magyarországi társadalmat saját ambíciója körül úgy szervezte meg, hogy ezek a szervezettségek megbízható őrségei legyenek a magyarságot kitermelő uralkodó érdekszövetségeknek és kulturális igényeik ne legyenek magasabbak az életrehívójuk igényeinél. Még nagyobb bűne: hogy az ifjúságot a háborús generációk érdekszervezeteibe engedte belesikkasztani a bajtársi szövetségek útján. És mindezekben a szervezettségekben, az ifjúságéiban és az idősebbekében egyaránt: a döntő irányítás a germán elemek kezébe került.

Legkisebb politikai bűne: hogy a tömegek előtt végleg lejáratta a kormányígéreteket, a népmentő mimikák, a parasztdicsőítő mókák szokványos vagy új hadonázású népszínműveit. Sőt ezzel talán némi érdemeket is szerzett. Így járatta le az *intranszigenst*, az *izzó*, a *fanatikus* magyar arcjátékokat is, magára öltve a beteg mimikájú kor minden turánoskodó sallangját. És ez nem is volt rossz szolgálat.

De nagy történelmi bűne: hogy kormánya alatt, most már félrevetve minden álarcot és illendőségi szabályt: az ország lehető minden irányítást, vagyont, hatalmat jelentő helyét a germánság elemeinek kezébe juttatták. Így betetőzője lett egy halálosan végzetes folyamatnak. A magyar géniusból, a fájdalmas és gyönyörű magyar kultúrából, a termő és alkotó magyar lélekből nem értett semmit: távol és idegenül állt velük szemben. Egy olyan testnek akart a feje lenni, melynek szívéből nem értett semmit, melynek szívéhez nem volt szíve.

*

És mégis: az őt elborító röögökből egy óriási tanulság emelkedik föl. Tanulság, mely messze túlnövi az elföldelt élet szerény arányait s az Élet, a Végzet és a Halál nagy távlatában kondul a szívekbe. Micsoda minden pillanaton átsajgó érvényesülési vágy hajtotta ezt az embert, milyen roppant akarattal és bármily eszközzel építette pályáját! És mikor elért az áhított hatalomhoz: a Halál, mint egy tragikus telefonkagylót, kezébe vette a győző egy kicsi, alig két diónyi szervét és odasúgta neki: — Ekszellenciás Altábornagy úr, nagyméltóságú Miniszterelnök úr, kegyelmes pápai gróf úr: most én hívlak: a sofort-Halál. Oh, itt nem volt móka a tempó és nem volt népszínmű a sofort. A kétségbeesett kezek hiába kapaszkodtak az elsikamló kormányba, a megriadt szemek hiába könyörögtek haladékot: a Halál mosolygott és győzött. Mivé lett a roppant hatalmi vágy, mivé a törtető vakszívű akarat? Ki veszi észre, hogy a végtelen rögtengerben több van egy röghullámmal? Az a társadalom, mely benne saját arcát követte, hiába próbálja ideig-óráig nagy emberré ünnepelni: Gömbös Gyula *volt*. El múlt egészen, mint a kimondott átok, mint egy vak verembe kiáltott vezényszó.

Ha így ott áll a Halál a küzdő ember minden lépésénél: érdemes-é csak magunknak való akarat mozdítottja lenni? Ha minden léptünk alá megnyílnak az elmúlhatatlan verem: nem jobb minden

gondolatunkban, minden akaratunkban, minden tettünkben a halhatatlanságnak élni? Nem jobb-e úgy élni, hogy a bennünk tette, alkotásra mozduló erők minden ténye több kenyér, több tudás, több szolidaritás, több védelem és szabad fejlődés: több élet legyen mindazok számára, akikkel a születés és lélek közösségével egybekötött a sors? Énünk múltó beteg visítás, értelmetlen hiábavalóság, ha nem tovább élő elem azok életében, akiket a közös Végzet és közös Halál természetes testvéreinkké tesz. A suhanó kasza alatt eldőlt kalászkok nem a Halál marataiékai. Erősödő izom, megfrissült élethit, egymáshoz hajló szívek, gyermekkacagás: áldott szent család lesznek a holnap élők életében.

Városmajor, 1936. október 14-én.

AZ EGYKE.*

*Neonácionalista ballada a magyar nép viharos
századaiból.*

*Éjfél... harang... szörnyű rémek ...
Kongnak a Herczeg-regények.*

*Lóránt-dráma ... fehér lepel,
Mely mint fehér lepke lep el.*

Majd pali vagyok vagy Petőfi-társaság, hogy tovább gyötörjem magamat! Ennyi kötött forma éppen elég: hogy Horváth János tanár úr ne vádoljon műfajtalansággal.

Volt egyszer egy falu. Úgy hívták, hogy: Fony. Abban volt egy szegény magyar ember. Úgy hívták, hogy: Bácsi. Volt egy szegény magyar néber is. Úgy hívták, hogy Néni.

Nem volt nagy öröm nekik, hogy voltak. Nagyon-nagyon szegények voltak. Néni az uraság szőleijébe járt. Ott dolgozott hajnaltól estig. Kapott ezért naponta egy pengő 20 fillért. Még a vincellér azt mondta néha neki: Az istenit a pofádnak!

Bácsi az uradalom földjét dolgozta megint hajnaltól megint estig. Ezért kapott naponta egy

* Ez a cikk ezelőtt nyolc évvel jelent meg, mikor Hege-düs Lóránt Kossuth-drámát írt és Klebelsberg miniszter neonácionalizmust zajongott. A Pintér Jenő barátom könyveire vonatkozó rész nem egyéb, mint az irodalomban szokásos kedves csipkelődés és ezért ezek a könyvek semmit sem vesztek a súlyukból, amiről bárki az első mázsálónál meggyőződhetik. A cikknek az új egyke-mozgalom új aktualitást adott, azért közlöm.

pengő hatvan fillért. Ezenfelül a gazdatiszt olykor így ígéretett neki: Mozogj, mert beléd rúgok!

Egyszer Bácsi és Néni tartanak haza a faluba. A faluvégén összetalálkoznak. Olyan tavasz volt, hogy a levegőben párosan repkedő legyek is mind csupa polgári házasság voltak. Mondják egymásnak:

— Menjünk a tekintetes anyakönyvvezető úrhoz, meg a nagyságos főtisztelendő úrhoz. Tegyük össze a nyomorúságunkat. Hátha könnyebb lesz.

Elmentek, összetették. Nem lett könnyebb. A gyermeket Klárikának keresztelték.

Szép kis leányka volt Klárka. Olyan selymes szőke haja és drága kék szeme volt, mintha legalább is botos leánya volna. Csak egy kicsit sápadtka volt. Pedig szegény Bácsi és Néni a vérüket is neki adták. De ez a vér is szűkiben volt.

Azután még sokszor rájött a tavasz Bácsira és Nénire, mint a nehéz kórság. De mondta Bácsi: Mit adunk neki enni? — De mondta Néni: Mivel ruházuk? — Ilyenkor Bácsi az udvar jobb sarkába ült. Néni az udvar bal sarkába ült. És elénekelték a Gotterhaltét. Nagyon lojális neonációnalista rendes paraszti emberek voltak.

Ötéves volt már Klárka és nem volt még testvérkéje. Hát egyszer beüt három ünnepnap a faluba.

Az első nap a falu szentjének: olajban főtt szent Jánosnak a napja volt. Prédikál a főtisztelendő Klebelsberger Özséb plébános úr. Majd kihasad az egészségtől, úgy prédikál:

—Igen, kedves híveim, az Egyke az átkos féreg, mely alárágja az Egyház gyökereit. Minden gyermekkel, mely nem születik meg, Istent lopjátok meg. A kárhozat örök lángjai...

Forog éjjel az ágyban Bácsi, forog Néni is. Sőhajtanak. Csak lelkükön fekszik az az alárágott Egyház, meg a meglöpött Isten. Másnap az ország miniszterelnökének volt a nevenapja. Szépen elmennek a faluháza elé, ott van az ünnep. Szóno-

kol a méltóságos Schwöder Wolfram adófőtanácsos úr:

— Úgy van, kedves polgártársak, az Egyke a levéltetű, mely az Állam virágzó lombját elhervasztja. Minden meg nem született gyermek betörés az Állam kasszájába. A büntető igazságszolgáltatás keze kell, hogy lesújtson...

Éjjel megint nagy forgolódás. Most már az elhervasztott Állam és a betört kassza is ott fekszik a lelkükön. Másnap a temetőben volt az elesett hősök ünnepe. Itt a gróf Wájdinger Erich kegyelmes úr beszélt. A gróf úr a háború alatt a főparancsnoksági konyha legfőbb igazgatója volt. A négy év alatt megevett ötszáz sült kappanyt és kapott tíz hadi kitüntetést az ellenség előtti vitéz magatartásáért. Minden száz kappanyért kettőt. A gróf Wájdinger kegyelmes úr neve igen otthonos neonacionálista név volt. Mert ebben az országban, akinek volt valamije: általában er-ben végződött. Akinek semmije sem volt: Amerikában, a temetőben, vagy néha a tömlőben végződött. Derék jó gróf volt a kegyelmes úr. Azért volt hatvanezer hold földje.

— Ez az, honfitársaim, — mondta, — az Egyke a tigris, mely felfalja a Haza reménységeit. Minden meg nem született gyermek egy-egy dezertálás a hősöket termő szent csatatérről...

Belekarolt Bácsi Nénibe: Gyere haza, Rózsi, — mondta. Otthon Klárikát átvitték a szomszédba: vigyázzanak rá egy hétig, nekik sürgős dolguk van.

Bezárkóztak a házba. Csókolóztak hétfőn, csókolóztak kedden, meg szerdán is. A hét többi napján is csókolóztak.

Hát a következő hétfőn beüt a csoda. Nényi reggel nyolckor ikreket szül. Kilenckor trikreket. Tíz-kor kvadikreket. Meg sem áll huszonegy csecsemőig.

Huszonegy csecsemő: emlője csak kettő van, kenyér nincs a háznál. Klárka is hazajött. Sír Nényi, mint a csatorna. Szegény Bácsi még az ágy fejét is vakarja.

Beállít Bácsi a főtisztelendő Klebelsberger Özséb úrhoz: Nagyságos főtisztelendő úr, mi meg-reparáltuk az Egyház gyökereit. A feleségem huszonegy gyermeket szült Isten dicsőségére. Az ég áldja meg a nagyságos főtisztelendő urat, legyen valamivel segítségünkre.

Szép, fehér, kövérkés kezeit egymáshoz dörzsöli a főtisztelendő úr. Szép lány kövérkés hangján szól:

—Ej-ej, fiam, hiszen te még a tavalyi egyházi adót sem fizetted meg. Én megértő ember vagyok, de ez már igazán nem neonacionálizmus. Most csak menj, fiam, mert ilyenkor ebéd után leszenderedem egy kicsit, Krisztus tartson meg.

Bekopogtat Bácsi a Schwöder Wolfram méltóságos adófőtanácsos úrhoz. Elmondja a nagy bőséget, meg a nagy szükségét. Elborul a nagy úr:

— Ez mégis hallatlan. Két évi adóval tartozol és még kérni jössz hozzám! Aztán csináljak veletek neonacionálizmust! Menj, menj, mert az orvosom megtiltott minden felindulást.

Tovább reszket Bácsi, odatitubál a kegyelmes Wájdinger Erich gróf kastélya elé. A kastély nagy aranyos kapuja zárva. A rács mögött egy óriási kutya áll. Ha urat lát: csóválja a farkát és hízelegve liheg a nyelvét lógatva. Ha parasztot lát: kitátja tömérdék száját, megmutatja rettentő fogait. Meglátta Bácsit. Kitátotta tömérdék száját, megmutatta rettentő fogait. A nyakán egy ezüst abroncs volt, rajta nagy arany betűkkel: Neonacionálizmus.

Megy haza Bácsi. Nem is megy: a lábai viszik Sír a huszonegy csecsemő a tej után. Sír Klárika: Éhes vagyok. Sír az asszony is. Hát csak benyit egy könyvügnök:

— Vegyék meg Pintér Jenő összes irodalom-történetét. Nézzék: milyen szép díszkötéses hatvanhét kötet. Kilencvenkilenc percentes árengedmény-nyel adom — hitelbe!

— Milyen finom drága ruhája van! — mondja Néni.

— Milyen ékes drága új cipője van, — mondja Bácsi.

— Adom kilencvenkilenc és fél percentes engedménnyel. És ráadásul adom Herczeg Ferenc össze gyűjtött műveit.

— Nehéz az élet, ügynök úr? — kérdi Néni.

— Bizony nehéz, — sóhajt az ügynök.

— Akkor könnyítünk magán, — mondja Bácsi. És néni már ráfonja hosszú haját az ügynök nyakára. Bácsi döfögeti kését az ügynök mellébe. Hát az ablak előtt szegény falubeli zselléremberek mennek el. Férfiak, asszonyok, gyermekek. Lehajtott fővel, sírva mennek. Kérdi Néni:

— Hová mennek szegényemberek?

Felelnek a szegényemberek:

— Mi neonacionálista processzió vagyunk. Nincs föld, nincs kenyér, olcsó a munka: megyünk Amerikába. Hát maguk mit csinálnak?

— Csak az ügynök urat nyivasztjuk, hogy legyen teteje az Egyház gyökereinek, az Állam kasz-szájának és a Haza hősi halottainak, — mondja Bácsi.

— Ezek megkukultak, — sóhajtják a szegényemberek és szomorúan tovább mennek.

Dagad az ügynök szeme kifelé. Arra lóg a nyelve is. Szól a lelke a teste küszöbén szép neonacionális szóval:

— Ájle mit Vájle! Csak egy pillantást hagyjatok örvendezni, hogy nem árulok több Pintér-könyvet.

És már holt ügynök volt. Viszi Bácsi a finom ruhát meg az új cipőt a falu hándléjához. Vesz a pénzen tejet, kenyeret. Iszik tejet a huszonegy csecsemő, hogy öröm nézni őket. Tejet iszik Klárka is és kérdi:

— Édesanyám lelkem, ugye jó az Isten?

Kopogtatnak az ajtón. Belép a csendőr. Látja a meztelen holttestet. A sok díszes könyvet is látja. Kérdi:

— Nevezett egyén e könyvek olvasásától halt meg, avagy gyilkolásnak miatta?

— Szükség volt tejre, — felelik Bácsi és Néni.

— Ha az olvasástól halt meg, az irodalom, az Császár Elemérhez tartozik, ő ahhoz nem ért. Ha gyilkolásnak miatta, akkor hozzám tartozik, mert én gyilkoláshoz nem értek. Gyertek a tömlöcbe.

Összeült a törvényszék, összeült az esküdszék. Wájdinger gróf úr a főesküdt, jobbán ül a Klebelsberger főtisztelendő úr, balján Schwöder főtanácsos úr, aztán a többiek. Mondja a főtanácsos úr:

— Valami baj van az étvágyam körül. Tegnap az a szép kövér kacska sem ízlett.

— Vegyen be szódabikarbónát, kedves főtanácsos úr, — inti a gróf.

Bácsit, Nénit akasztófára ítélték. Kétágú akasztófát emeltek. A jobb ágra akasztották Bácsit, a balra Nénit. Kérdezik Bácsi és Néni utolsó szuszukkal a hóhértól:

— Méltóságos akasztó-főtanácsos úr! Ne haragudjék, ha nem illően szólítjuk, nem tudjuk, hányadik fizetési osztályban méltóztatott felakasztani. Mondja meg nekünk, mit csinálnak ilyen helyzetben a rendes neonacionálista magyar paraszti emberek?

— Lógnak, — felelte a hóhér.

Lógtak. A huszonegy csecsemő meg Klárrika várták otthon Bácsit, Nénit. Várták a tejet, a kenyeret. Sírtak. Aztán zöldültek. Aztán kékültek. Aztán görcsösen rángatóztak. Meghaltak.

Összepakolták a sok kis halott jószágot. Eltemették a falu mellett, a Sárga dombon. Ahol a cigányok az ürgét sütik.

Csak eljött a másik év, eljött a nagy ünnep. összegyűlt a falu. Prédikálja a főtisztelendő úr:

— Az Egyke az átkos féreg . . .

— Az Egyke a levéltetű. . .

Mennydörög a kegyelmes gróf is:

— Az Egyke a tigris ...

Hát Jézusom! a harang csak úgy magától elkezd zúgni. Huszonegy bagoly csak lecsap a toronyra és úgy huhog, hogy az már sok. Megnyílik a Sárga-domb: huszonegy kis koponya zörögve gurul az urak lába elé.

Csak huszonegy. Mert a Klárika koponyája már tapasztaltabb volt. Mondta:

— Ha ballada kell a neonacionálizmusnak: ott a Petőfi-társaság. Majd én egy koszos balladáért gurulok. Mikor itt a jó meleg földben lehetek.

A könyvek pedig ott maradtak a kunyhóban. Emberi lény feléjük nem ment, kóbor kutya elkerülte őket, szú mégsem szusszant a közelükben. Csak a vén pali: az Idő Foga rágta őket. Muszáj volt neki, hát rágta. De a könyökén jöttek is ki. Mint por jöttek ki a könyökén: porrá lettek. A porból kinőtt két kápolna-virág. Nőttek, nőttek, nőttek, összeölelkeztek. Szóval felmondták a kápolna-virágok:

*Hullassatok örömkönnyet:
Voltunk egykor plöm-plöm-könyvek,
Fakasztottunk undor-könnyel.*

*Nem vagyunk már plöm-plöm-könyvek,
Nem fakasztunk undor-könnyet.
Por vagyunk a föld porából,
Így éltünk meg a halálból:
Van haszon a balladából.*

Budagyöngye, 1927. április 20.

A HÚSZÉVESEKHEZ.

1.

Néha a felelősség tudata megsúlyosodik s az ember megnőtt szomorúsággal vállalja látása valóságait. Nehéz kimondani a szót akkor, mikor tudjuk azt, hogy az mások lelki életének, sorsának döntő tényezőjévé lehet.

Levelet kaptam vidékről: öt fiatal egyetemi hallgató írta. A legfiatalabb közöttük tizennyolc, a legidősebb húszéves. Apró, rángatott bárkái a felrázott kornak: tartalmat, irányt kérnek tőlem.

Elmondják, hogy nemrég érettségiztek és most első éves hallgatói egy vidéki egyetemnek. Mikor beléptek az Egyetemre, azt hitték, hogy valami nagy hit, egy nagy közös tartalom egységébe fognak belépni, mely feladatot és irányt ad erőiknek. És most, alig egy pár hónap múlva, egészen a *halálvágyig* üresnek érzik magukat. A katedrákról kapják szaktudományuk adatait, amit könyvekből jobban megkaphatnak, egyebet semmit. Az ifjúsági alakulatoktól, a bajtársi szövetségektől megundorodtak. Mandátumra és zsákmányra törtető ifjúsági vezérek s egy üres, idegen lelkiségű kulturálatlan politikai izé-zengés elijesztette őket minden ifjúsági összeállástól. Anyagi helyzetük is igen nyomasztó: kevés a kenyér és sok az étvágy. Abban a korban, amikor legjobban tudnák énükké építeni a világ, a kultúra gazdagságait: a pénz hiánya megfosztja őket a nagy megtermékenyítő kulturális élvezetektől. Úgy érzik, hogy értelmetlenül, holnaptalanul állanak az élet küszöbén. Hiszen, ha nagy küzdelemmel be is vé-

gezik tanulmányaikat: a százkarmú törtetők éhes iramében nincs kilátásuk semmi elhelyezkedésre, semmi érvényesülésre.

Kérdik: hová csatlakozzanak, mit higgyenek, mit csináljanak, hogy legyen értelmük a magyar természetben. Kérdik: lehet-e még egyáltalában magyarul remélni. Kérdik: érdemes élni?

2.

Ritkán olvasom át a nekem küldött leveleket: rendszeren svihák vagy beteg lelkek próbálkozásai. De ezek a tétova, néha ügyetlen, de mélyről fakadó sorai egy nagy segélykiáltásnak megállítottak. Éreztem, hogy a kor legmélyebb szorongásával állok szemben. Az *igazi*, a *fiatal* fiatalok sorsával, a tizen-nyolc, a húsz, a huszonkétévesekével, akik most lépnek be a szörnyű életmarakodásba: és akik még nem távolodtak el annyira az édesanyjuk csókjától, hogy ne legyen meg bennük a tisztaság, a mások életében is életet jelentő komoly építés heroikus vágya.

És van valami különösen megható is e hozzám verődő lelkek vívódásában. Az én ötvenhatéves ifjúságom teljesen egy sorsban van az ök húszéves nekiindulásával. Ugyanaz a holnaptalanság, ugyanaz a bizonytalanság és elhagyatottság. És az a két utolsó kérdés, mely levelük végén áll: hányszor nyílt fel bennem, mint életem két legmélyebbre kapott sebe. De engem nem azért küldött el az élet, hogy másoknak kérdéseket tegyek föl. Hanem azért, hogy én feleljek a tántorgó lelkek felém sikoltott kérdéseire. Felelek tehát: egész életem tanulsága, egyetlen akaratom parancsai szerint.

3

Hova csatlakozzatok? *Sehova*. Ti meglopott és *ellopott* nemzedék vagytok. A ti legfőbb kincsete-

ket, életetek életét: fiatalságotokat *ellopták* az előző nemzedékek: a 28—48 évesek rohamcsapatai. Ellopták töletek, rákendőzték kopaszodó fejükre, őszülő fűrteikre, felgerjedd étvágyukra. Ti csak jól legyapjazott nyáj, bölcs üzemű cégér vagytok az ők karmaiban. Hogy ezt megértsetek: mélyebbre kell menni: egészen az elmúlt évek legbenső értelméig.

4.

A világháborúba fiatalon került és az ezeket követő nemzedékek — nagyjában a 28-ik és 45-ik éveket lehet véghatárokul megjelölni — az elkárhozott, a megrontott nemzedékek. És valóban: e kor összes meghatározó tényezői odahatottak, hogy az ezer évek kultúrájának, humanizmusának emberét visszavetkeztessék az étvágya vak céljait vadul kergető és ragadozó állattá.

A világháború minden percnyi *blindre-hopp* életével, nélkülözéseivel és tivornyáival, véletlenes bő zsákmánylásaival, gyilkolásaival és ezer hazugságával: széttörte az emberi lélek évezredekken kialakult minden védő morális formáit. A ravaszságában és erőszakjában boldoguló, az adódó pillanatok kihasználásában ügyes mindig éber étvágyú állat került a nagy horizontú, a szánalmában és építő akaratában időt és tért egybeölelő emberi ember helyébe. Mikor a halál olyan minden percnyi aktualitás, a következő óra olyan alakatlan valószínűtlenség volt: a mostani perc étvágyának közvetlen kielégítése látszott az egyetlen értéknek.

A két idegen, álforradalom rossz operetti torz megvilágításában a világháborút beharangozó összes nagy jelszavak csúfos viccnek, az embercsalás cinikus fogásainak mutatódtak meg. Az önfeláldozás, a hősiesség, az egyetemes szolidaritás nagy történelmi értékei az emberi balekség hülye esettégeinek látszóttak.

A kommün bukását követő gazdasági tornádók,

emelkedő és zuhanó konjunktúrák megint csak a véletlenes zsákmány-lesés, a kalandor kockázat, a pillanat-meglasszózás izgató és immorális képességeit fejlesztették ki a lelkekben. Az évtizedes tervezetre felépített komoly, szerves munka az öngyilkosság vagy örület legbizarrabb formája gyanánt tűnt fel az új napok vadászainak. A nagy gazdasági csődöt követő roppant arányú munkanélküliségben aránylag a legkisebb baj az volt, hogy ennyi és ennyi munkás éhesen és éhező családdal maradt. A legnagyobb, a történelmi baj az volt, hogy a hosszas tétlenségben, a célnélküli ténfergésben kialakult egy *munkanélküli lelkialkat*: a *munkaképtelen ember*. Ez már teljesen képtelen lett a rendes mindennapi munkára, az ehhez szükséges önfegyelemre és odaadásra. Aki csak egy kissé ismeri a lelki mechanizmus jelenségeit, megérti: hogy ez a fejlődés elkerülhetetlen volt. Ez az ember potyafalatok és pillanat-zsákmánykák után törtetve, természetesen fokozatosan és állandóan züllött összes morális, intellektuális és akarati folyamataiban. Így jött létre az új nemzedékek munkanélküli és *munkaképtelen* szellemi munkásai közt a jelenkor legpusztítóbb típusa: a *lézengő ritter*. Ez a teljesen amorális és immorális, munkára és kultúrára képtelen, mindenre megvásárolható, minden ellen felbérelhető újkori spadassin — a kard nemessége s a kockázat mentessége nélkül — ez az amerikainál gyilkosabb magyarországi *gunman*. Ott lézengenek a hatalom, a felmerült nevek, a jövőendő várható nagyságai körül. Ott portyáznak az ifjúság tavaszi hajtásai közt, ott a városi és falusi dolgozó tömegek lelke és zsebe és voksa táján. Hivataluktól undorodó magánhivatalnokok, facér patikus segédek, mesterségüktől félrezüllött kutyadoktorok, mandátumra gerjedt bankfiúk: özönvízi özönben az Atyaisten mindenféle állatjából van köztük egy pár. Tartalom, műveltség, tehetség és morál nélkül: szemétdombba ágyazott bő svádák, görény-Napóleonok, akik a búzacsckójukban hordják a megálmodott marsallbotot.

5.

A kor e gyilkos meghatározóitól előhíva, vagy erősítve és érthető visszahatásban azoknak erejét növesztve: egyéb új tényezők is hozzájárultak, hogy romlottabbá tegyék a már megrontott képletet.

Az egyik ilyen tényező — nemcsak nálunk — az egyetemes sport-delirium. Becsületes ember nem értheti félre szavaimat: én nem *a sportnak* vagyok az ellensége. Ellenkezőleg: *a nevelés és az élet, az emberség és emberiség elengedhetetlen elemének tartom az igazi sportot.* Mi az igazi sport? Az igazi sport legalábbis annyira pszihikum, mint fizikum. Az igazi sport a test egészségének, erőinek, képességeinek harmonikus fejlesztése és bekapcsolása a szellem termő, alkotó és megtartó erői közé. Az igazi sport higiéniája és egyensúlya az emberi lélek érzelmi, gondolatai és akaratí folyamatainak, az igazi sport a morálban és gondolatban élő ember természetes ritmusa.

És a mai egyetemes sportdüh? Nincs itt helyem hosszabb fejtegetésre, de kell-e magyaráznom a szemekkel megsúlyosított lelkeknek? Ez a sport-delirium: tömegonánia és a szent emberi test piszkos elüzletesítése, a minden testi és lelki adottságában az élet teljes gazdagságára elküldött ember gígászi átkarikaturálása csak szuszogássá, csak rohanó vagy rugdosó lábbá, csak zúzó ököllé stb., stb. Ez a sportdüh a tömegszádizmus gyilkos felszabadítása, a lélekkel teljes szívárványú ember megszegényítése egy szűk mánia vak mechanizmusává. Ez a sportdüh az emberi test megcsúfolása és aljas üzleti kizsákmányolása, ez a nő áttorzítása sportkancává, vagy sportszajhává. Ez a sportdüh lázasan terjedő vérbaja minden kultúrának, minden örökkévaló emberi értéknek. Ez a sportdüh a csonka-ember, a szemét-ember, az állat-ember lázadása a test és lélek minden gazdagságával teljes emberi ember ellen.

A világháború véres fizikai szenzációin feltáplált nemzedéknek kell ez a sport-kokain, amint kell

a véres hús a vérebnek. És természetes: amint egy betegség így, a kor adottságaiból konjunktúrává lesz: beletáncolnak azok is, akik egész nyugodtan mentesek maradhattak volna. Így látjuk, hogy abban a korban, melynek zsargonja csupa *lelkiséggel, ideál izmussal, szellemtörténettel* s más eféle testetlen szavakkal s vallási ájtatosságokkal van tele: komolyan fenyegető tendencia mozdul, hogy az iskolákat a cirkuszok, orfeumok és mutatványos bárók előkészítő fészkeivé tegyék. Így történhetik meg az, hogy a Nemzet Példaadói, az államhatalom legmagasabb méltóságainak viselői, akik nagy elfoglaltságukban nem veszik észre a magyar szellem kőműveseinek örökre szóló alkotásait: nyilvános sportalkalmakkor helyeikről felugrálva hadonázzák világgá elragadtatásukat egy jó rúgásra vagy egy alapos orrbavágásra. Oh, ha, amikor én az Elsodort Faluban, a Csodálatos Életben, a Segítségben beépítettem szeretetem örök védelmébe a tragikus fajt, legalább egy falusi segédjegyző emelte volna meg *hivatalos minőségben* előttem a kalapját: — Megérdemled a magyarság háláját.

Kiszámíthatatlan károkat okoz ez az egyetemes sport-frenézis az emberiség átépülésében a jövőbe. Mindenekelőtt egy irtózatossá *történelmi szádizmust* szabadít fel, mely könnyen egész Európa végzete lehet. Már a korlátlan szabadverseny megteremtette a politika, az üzlet, az ipar terén annak az emberi dúvadnak a típusát, aki a maga hatalmi álmának megépítésében könyörtelenül gázol át mindenkin és mindenben. Ez az egyetemes sportgerjedelem, mely az emberben, mint egyetlen lihegő vágyat: az ellenfél letiprását teszi uralkodóvá, olyan lelki alkatot teremt, mely az élet minden terén a gyilkosságig exaltált megsemmisítési vágyat adja a saját cél, a saját akarat, a saját érdek kezébe, fegyverül minden akadállyal, minden ellentétes érdekekkel és meggyőződéssel szemben. Nem mutatott-e elég példát már ez a lelkialkat Európa utolsó éveinek politikai történetében?

És pusztulást jelent az egész emberi kultúrára, az ember emberségére, az emberiség értelmére. Mert mégis: a mi nagy felemeltetésünk, a mi múlhatatlan méltóságunk e vak álomzajorban: a gondolat. A gondolat, ahol egybefüggő értelemben rendezzük ezt a gyilkos virrvárt. A gondolat, ahol a formák, a színek, a nagy emberi érzések megvigasztaló, továbblendítő szépségébe szelídítjük az ős gerjedtségű étvágyak ragadozó iramát. Az emberré szárnyasodó ősalatt e transcendens álmát, ezt a sok ezer éves humanizmust, a rablásra és gyilkolásra született állat e folytonos beemberülését a gondolat és szépség egyetemes szolidaritásába: már a hihetetlen arányban növekvő gépkultúra halálos veszéllyel fenyegeti. Igen, már ez a mitologikus arányú gépkultúra azt a jogos szorongást keltette az emberiség látói-ban, hogy vissza fogja nyirbálni az embert a csak anyagi érdekeiben robotoló mechanikus állattá. És mi ahelyett, hogy egy új szellemi nevelés minden eszközével megvédjük a minden természeti adottságában termésre fakadó *integrális ember* ős gazdagságát: egy mindenre ráburjánzó örült és beteg arányú testi kultusszal sietünk azt is elveszíteni, amit még megtarthatnánk.

6.

Az eddig felsorolt összes tényezők egybehangzása teremtette meg a kor legsajátosabb jegyét: a bandszellemet, a gangsterizmust az élet minden terén.

Ennek a súlyos epidémiának gyökerei szintén a világháború egyetemes gáztényébe nyúlnak vissza. Első lelki mozdítója az: hogy az egyén rádöbben a maga kicsinységének, elégtelenségének meglátására életérdekei megvédésében. Innen a közös érdekű bandákba szervezkedés élethalálos vágya a bandafegyelem, a cinkosság minden következményének a vállalásával. A sport a maga alakulatainak kizárólagos önzésével, mindenben átgázolni törekvő érvé-

nyesülési vágyával megerősítette, fejlesztette ezt a mohón kialakuló lelki alkatot.

És tényleg — és van ebben valami gigantikus móka —: még a középkor nagy keresztényi alázataiban sem tört annyira felszínre az egyének önmagamegvetése, lekicsinylése, mint e beteg nemzedékek abszolút önzésű egyedeiben. Száz és száz beteg és komikus, groteszk és szánalmas megnyilvánulásában lehetne ezt megmutatni. Ilyen az a fülükbe, orrukba és hajcsimbókjaikba színes tollakat dugdosó primitív törzsekre emlékeztető vonás, hogy igyekszik nevét kölcsön-nevekkel minél hosszabbra aggatni. Annyira semminek érzi lelke tudattalan mélyében magát, hogy azt az ösztövért hazugságot is egyénisége gyarapodásának tekinti, ha anyja, ánya, vagy nagynénje családnevével egy pár centiméterrel térfoglalóbbá toldja a nevét. Így jönnek létre a Kinszky Konszky Kerenszky Levente, a Kajszin Pilsudszky Tihamér-féle nevek. Gyönyörű változata ennek az, mikor a magyar névre konjunkturáskodott idegen: ezt az idegen nevet is ott lóbálja az új neve mellett. Ilyenformán: *Sóskafalvy Schutzmann Odilo*, vagy: *Korotnoky Kraemer Wolfgang*. Ennek aztán kétféle haszna van. Az egyik: ma: ez a szép farkú név egyszerre az egyszerű csakmagyarok tetejébe turánosítja és dzsentrisíti. A másik: holnap: ha a német imperializmus kinyújtja rettentő markát Magyarország felé: egyszerűen csak el kell hagyni az alkalmi álarcnevet az őszinte név mellől. De a legkomikusabb formája mégis e névterjengésnek az, mikor a zuglói kutyamosó fiától az államtitkár reformcsemetééig ily főhercegesítő név-többtermeléssel pártolják a hazai tintaipart: *Nyiszlett Tibor Elemér Károly, Niemand Gábor Tihamér* stb., stb.

De ezek csak bizarr külső kiütései a mélyen romboló fekélynek. Sokkal komolyabb és pusztítóbb jelensége a bandaszellemnek s az egyén tudattalan csődös magáraismerésének: *a nemzedékesdi*.

Ez ezt jelenti: Kis Károly és Zugross Erich harminckétéves férfiak nem Kis Károlynak és Zugross

Erichnek tudják magukat. Nem, mert: étvágyuknak, egyéni imperálizmusuknak ez a Kis Károly és ez a Zugross Erich a maga szerény képességeivel és még szerényebb műveltségével igen csekély érvényesítési lehetőséget ígér. Tehát: ők nem Kis Károly és nem Zugross Erich, hanem: harminckétévesek. Ők: nemzedék. Azaz: minden harmincévekben levő egyén minden étvágyának és karmának az erejével akarnak a maguk étvágyának, a maguk egyéni imperializmusának érvényesülést szerezni.

A további eljárás a következő:

Aszerint, hogy a politikában, az irodalomban vagy más téren akarsz boldogulni: összeállsz a harminc és negyven év közt levő középkorúak hasonló gondolatait, minden puskaporát és minden Amerikáját. Magatokra tornázzátok frazeológiája kiötlő sajátosságait, gesztusait s ha lehet: még csak egyéni lelki és testi magatartásait is. Akkor csináltattok egy zászlót s rányomtatjátok ordító nagy aranybetűkkel: — Helyet az ifjúságnak! És akkor szertelóbájjátok azokat a gondolatokat, azt a puskaport és azokat az Amerikákat, rikoltva: hogy ezek új-nemzedék-gondolatok, ez új-nemzedék-puskapor, ezek új-nemzedék-Amerikák és hogy ezeket a gondolatokat ti gondoltátok ki, ezt a puskaport és ezeket az Amerikákat ti találtátok és fedeztetek föl. Ugyanakkor a kicsinylés, a rágalom, az ártás minden eszközével igyekeztek kiölni a lelkekből azt, akitől mind-e jókat elkanyarítottátok, kitúrni a nyilvánosságból, a kenyér minden lehetőségéből s valamiképen halálba kergetni. És ezt ezek az *új nemzedékek* nemcsak az ősirigységből teszik és nem-törtetőivel. Akkor kerestek egy nagy alkotót, lehetőleg egy termő zsenit, aki politikai, vagy irodalmi, vagy más téren nagy, termékeny, jövőbe nyitó gondolatokat adott a nemzetnek. Ennek a kora nincs évhez kötve, hiszen ez nem mint nemzedék szükséges az üzemhez. Lehet tőletek ötven, hatvan éves, vagy akár matuzsálemi korú is. Elkölcsönzitek tőle, lehetőleg csak jelszavakba tömörítve, új kort termő

csak azért, hogy lopásukat elálcázzák. Hanem azért: mert ők ezeket az új gondolatokat és meglátásokat nem azért veszik kölcsön, hogy a magyarságnak új, egészségesebb jövőt építsenek velük. Hanem: hogy ezek szétzajgásával jelentőssé s megvásárlásra ajánlatossá tegyék magukat az uralkodó érdekszövetségek előtt és így félnek a nekik tartalmat adó nagy emberi erő büntető számonkérésétől.

Mert:

1. Világnézet, eszme, program, koráramlat: minden csak eszköz és árucikk a bandaérdekek ki-elégítésére. Ezért kaphatsz raktáraikban — a változó napok ízlése szerint — a szélsőséges baloldal frazeológiájától a szélsőséges jobboldal frázisaiig mindent. Ezért jelennek meg mindig új és új jelszóval és új nevek alatt, mindig a legújabb szellemi konjunktúra kedvenc szavait rikoltva.

2. Ezeknél a szervezkedés nem a közösség termékeny szolidaritásai, melyekből összetevődik az egész nemzet munkás harmóniája. Ezeknél az összeállítás: az egyéni étvágy féktelen anarkiája a bandaszervezettség biztosítottabb formájában.

3. Ezeknél az összetartás, az egymást támogatás, az egymás agyondicsérése: nem dolgozó kezek szent összefogása a közösség nagy céljaiért. Hanem: az abszolút egyéni érdek okos cinkossága minden és mindenki ellen.

Leírom ide az utolsó tizenhét év nyílt és titkos alakulatainak, szövetségeinek, táborainak, sátrai-
nak történetét? Megmutassam az „*iffúsági*“ összeállítások, bajtársi szövetségek szomorúságait, ahol az igazi, a fiatal fiatalság az idősebb nemzedékek ügyes lézengőinek üzemében senyved. Nekik jelent politikai összeköttetést, leendő mandátumot, áhított rangot és — jaj — önmagának nem jelent semmit. Megkérdezem: mit adtak e nemzedékek a magyarságnak a politikai, a gazdasági, a szociális jövőbeépülés terén, mit az irodalomban és a művészetek-

ben? Mindennap más-más harsogásokra napidíjazva: most új „*kisebbségi politika*“ üvöltésével nem pazarolják-e szét a magyarság, a magyar nyelv még nekünk maradt jogait, öntudatát, legfőbb biztonságait?

Természetes: ezek, akikről beszéltem, inkább csak e nemzedékek közéletbe zilált elemei. Természetes: e nemzedékekben is akadnak ezrével becsületes szándékú, tiszta célú dolgos lelkek. De ezek izolált, nem meghatározó elemek s félrevonulnak a napok sodraitól.

Fiaim, igazi fiatalok, akik a gyermekből most indultok férfivá: ne szervezkedjétek be sehova, ne tegyetek esküt semmire, ne adjátok fiatalságotokat semmilyen étvágy tőkéjévé. Az ilyen összeállások néha éppen a legjobb szándékú, legtehetségesebb lelket formálják a legirtózatosabbra. Az élet és halál nagy napjai közelednek, amikor a magyarságnak szüksége van teljes szabadságotokra és arra a tisztaságra és heroizmusra, melyet édesanyátok csókolt az arcotokon, a lelketeken.

7.

Kérditek: mit csináljatok, hogy értelmetek legyen a magyar termésben.

Vizsgáljátok meg magatokat egész anyátoktól kapott becsületességetekkel, egész józanságotokkal, minden jószándékotokkal. A rövid élet és az örök halál horizontjában érdemes-e azért élni: ami csak elmúló, látszólagos siker, véletlenes zsákmány? Ó, fiaim, csak az él igazán a folyton nyíló sírok közt, aki életével át tud nyúlni mások életébe, mint tápláló kenyér, mint mozdító gondolat, mint új holnapok felé hívó vigasztalás. Hajlamaitok, képességeitek, akarakterötök lelkiismeretes megvizsgálása után: válasszátok meg magatoknak azt a munkakört, amelyben legtöbb termést tudtok majd jelenteni a

magyar éleiben. Dolgozzátok bele magatokul egész fiatal életetekkel, minden akaratotokkal: a gazdasági, a pénzügyi, a szociális, az orvosi, a jogi, az ekzakt tudományok valamelyik ágába. Tanulmányotokban mindig arra törekedjétek, hogy az illető tudomány egyetemes, tisztán tudományos elemeinek elsajátítása mellett: mindig szemmel tartsátok: a magyar élet, a magyar föld, a magyar nép mely problémái vannak kapcsolatban az illető szaktudománnyal és milyen gyakorlati megoldásokat lehet rájuk találni. És keressétek mindig azt is: hogy e problémák milyen összefüggésben vannak a magyar élet egyéb problémáival, az egész magyar étellel s egészítsétek ki szaktudásotokat a megfelelő ismeretekkel.

Irodalmi, képzőművészeti pályára csak abban az esetben menjétek, ha emberileg döntő bizonyosságok van arra, hogy ott rendkívüli nagyot tudtok alkotni. Ma már közepes tehetséggel menni e pályákra, talán majdnem elárulása a magyarság életérdekeinek: elvonása az erőknek a magyar élet olyan tereiről, ahol talán nélkülözhetetlen munkát tudnának elvégezni. Aztán: egyetemes tapasztalat: hogy nincs az az aljasság, melyre rá ne lehetne vásárolni azokat, akik kellő tehetség nélkül tódulnak e pályákra és mindenáron ott akarnak boldogulni. Hiszen a hódító idegenség zsoldos janicsárjai legtöbbszörre az ilyen félretántorodott magyar lelkekből toboroztatnak.

De szaktudományotok odaadó, makacsul kitartó, határozott tervű művelésében: ne engedjétek magatokat egyetlen tudás, egyetlen látás vakul robotoló mechanizmusává nyírbaálni. Őrizzétek meg magatokban az anyacsók teljes gyümölcsét: a minden természeti adottságaiban életbe fakadó teljes, integrális embert. Legyen nyitott érzéketek az emberi termés minden mély üzenete számára. Ismerjétek meg a népművészetek kincseit, a magyar szellem nagy alkotóit, a világkultúra szépségeit, az egész Föld, az egész emberiség arcát. Szerezzétek vissza

magatokba minden gazdagságát annak a humanizmusnak, melyet a világháború és örült csatlósai kímáltak a lelkekből.

A természet számotokra ne sportfeladat, ne mechanizmus testi gyakorlat legyen, hanem: a drága, a gazdag emberi testbe mártott emberi lélek szélesebb lendülései. Barangoljatok sokat az anyag végtelen meséjében, ismerjétek meg országunk lehetőleg legtöbb részét *gyalog* utazásban. Higyjétek meg nekem: sok síkság, sok völgy, sok hegy megmászása után eljuttok végre arra a legmagasabb oromra: ahonnan meglátjátok egész magatokat: erőitek egységét, feladataitok egész távlatát, az élet legmélyebb értékeit s jelentéseteket a fájdalom és gyönyörűség elhivatású magyar sorsban.

Gondosan távol minden párttól, minden érdekszövetségtől, egyesülettől, ligától, alakulattól, tábortól, sátortól és más nehézségtől: keressétek egymást: új lelkű komoly katonái az odaadó munkában meglátott feladatnak. Ne alkossatok egyesületeket, ne emeljétek magatoknak elnököt vagy vezért, nádort vagy mandarint s más ősiekedő vagy modern fityfrancot. Laboratóriumban vagy műteremben, egyetemen vagy az erdők széles horizontjában: komoly összehajlásban vizsgáljátok a magyar élet adottságait, a magyar jövő mély problémáit s mindenik a maga tudása oldaláról világítsa meg a megoldások útját és mindenik tegye magáévá mindenik lelkét. Ezek a komoly gondolatcserek sohasem fajulhatnak léha szó-kakasviadalokká. A nagy harc előtt mindenik a maga elvállalt feladatának mély és tiszta tartalmával erősítse a többi erejét.

Mindegyiketek legyen a magyar életharc egy-egy feladatának nagyszerűen kiképzett, éber katonája: hogy: ha jönnek a döntő napok: mindenik a maga helyén legyen az új honfoglalás nagy küzdelmében. Testben és lélekben: legyetek az élet gazdagegészségű, ezerfegyverű vidám atlétái: kemény, mint a gránit, hajlékony, mint az acél és hű, mint az örökre eljegyzett szeretet.

Kérditek: miben higyjetek.

Higyjetek a termő emberiség egységében. A részlet-hazák fölött van az egyetemes Haza, ahol minden alkotó gondolat, minden alkotott szépség, minden morális érték honfitársa egymásnak. Visszaültetni az egyénbe ennek az egységnek alkotó hitét, visszaépíteni az emberiségbe ezt a termékeny egységet: ez a jövő feladata.

Higyjetek az Egység termékeny sokféleségében, higyjetek a nemzetek és fajok egyéni természetében, higyjetek a *magyarság* nagy európai elhivatásában. Új egységet fog hozni Keleteurópa az előregedett Európának és ebben az egységben a magyarság fog a barázda élén járni a gondolat, a szépség, az igazság nagyszerű vetéseivel.

Higyjetek az új magyar honfoglalásban. A magyar a saját országában vissza fogja hódítani magának a földet, az életet, az aratást, az irányítást az emberi igazság örök parancsai szerint.

Higyjetek a nőben, mert a ti hitetek tartja fenn a nőt a kor mély örvényei fölött. Higyjetek a nőben, mert a ti hitetek formálja a nőt társsá, feleséggé, anyává. Higyjetek a családban, a tragikus emberiség ős menedékében, a szürke mindennapok egyszerű, áldott, áhítatos eposzában. Higyjetek a termékenységekben, a bőven fakadó gyermekek édes kacagásában, a sokgyermekű nép nagy elhivatottságában. Higyjetek önmagatok boldogabb folytatódásában.

És higyjetek önmagatokban. Ez a hit már nagyobb ereje az erőtöknek, ez a hit már fogyatkozása a gyengeségeiteknek. Higyjetek feladatotok szent elhivatásában.

Óh, fiaim, a Farkasrét ormán írom e sorokat az éjszaka komoly vigyázásában. Lenn a lágymányosi síkságon felgyúltak az éjjel tüzes liliumai és idesejtődik a Duna, mint a kezdődő tavasz roppant feszenzése. Nyugaton és északon a sötét-violába öl-

tözött hegyek mint mérhetetlen zsoltár mély bugása nyúlnak a végtelenbe. Óh, itt a temető mellett olyan mélytávlatú az élet és olyan végtelen hívású a küzdő, gyönyörű emberi akarat. Fiaim, lelkem mozdított katonái: ötvenhatéves ősz fürteim közül, kilökve az élet minden dédelgetéséből, holnaptalanul, megtagadva, megrágalmazva, körülzsilipelve: győzelmes kacagással, a szebb holnap boldog hitével, ezer új bimbóba fakadva az új tavasz elé: mint új evangéliumot küldöm nektek forró hívásomat az építő munka, a honfoglaló harc, a termő család, az egyetemes ölelésű szépségek, az örök emberiség és a múlhatatlan magyarság felé.

Farkasrét, 1935. március 15.

TARTALOM.

Első kötet.

Előszó	5
<i>1. Magyar problémák.</i>	
A holnap nacionalizmusa	19
A magyar Miniszterelnökhöz	82
Toborzó	112
Karácsonyi levél	135
Népképviselő	168
A választójog reformja	188
Magyarország helye Európában: Keletenrópa.....	211
A magyar középosztály megteremtése	237
A magyar paraszt	258
A magyar paraszt és a magyar kultúra	285
A falu Budapest	294
A munkásság	300
A magyar nyelv védelme és a kisebbségek	318
Haláltánc a kisebbségi kérdéssel	329
A kis nemzetek sorsa	354
Európa	363
A magyar néphadseregről	380
Budapest környéke	410

Második kötet.

A magyar református öntudat mozgolódása	5
A magyar trón problémája és Ausztria	58
Az ellenforradalom természetrajza	84
Treuga Dei: A nemzeti egység fogalma, halárai, feltételei.....	93
A középiskoláról	118
Válasz egy katolikus fiatal leánynak	131
Nemzeti állam — politikai nemzet	142
Az új keresztényhadjárat	150
A végzet ellen (Hungarizmus és halál)	160
Rókából romantika	224
Az antijudaizmus bírálata	249
A jóhiszemű káoszhoz	295
Tántorgó lelkek.....	310
A magyar jövő alapproblémái	346

Harmadik kötet.

II. Feleletek a ma kérdéseire.

Az új magyar történetírás feladatni	7
A kiválasztás	16
Korunk nőproblémája	46
A bírói tekintély lélektana	70
A magyarság megszervezése a dalban	100
A szellemi együttműködés célja, tartalma, határai	108
Az olympiasz tanulmányai	118
Az álomról	136

III. Irodalom — kultúra.

A magyar irodalom sajátos arca	171
Kultúrfőlény és kultúrpolitika	194
A kettészakadt magyar irodalom	208
A tragédia tragédiája	229
Zseni és örület	236
Pro Mansardo	247
Juhász Gyula	257
Ady síremléke	266
Eötvös írói egyénisége	274
A Baumgarten-curée	281

IV. Apró írások.

A magyar nyelv	295
Válasz egy magyar munkásnak	299
Az Anschluss	304
Mit adott nekem a magyar kálvinizmus?	309
Áchim András	315
Gömbös Gyula	327
Az egyke	337
A húszévesekhez	344

Budapest, 1939.